

RÁKOSI JENŐ

EGY MAGÁNTITKÁR FELJEGYZÉSEI

ÍRTA

SCHILLER JÓZSEF dr.

KÁLDOR KÖNYVKIADÓVÁLLALAT KIADÁSA

BUDAPEST, 1933

AZ ÖRÖKIFJÚ RÁKOSI

A sors különös kedvezéséből megadatott nekem tizenhét esztendő tölteni Rákosi Jenő közvetlen közelében. Hetvenéves volt, midőn hozzá kerültem és maga mellett tartott halála napjáig.

Mégse mondhatja senki, hogy csak az öreg Rákosi Jenőt ismertem, az őszhajú aggastyánt, régi harcok dicsőséggel övezett veteránját. Mert ez a csodálatos férfiú sose öregedett meg, az idő nem tudott elbánni vele. Abban az életkorban, amelyben más közönséges emberfia megaszalódva, berozsdásodva, tehetetlenül sűteti a nappal podagras, tagjait és minden tevékenysége a lármás ifjúság fölött való bogaras zsörtölődésben merül ki, ő akkor is, mindvégig ott ült a szerkesztőségi íróasztal mellett és végezte szinte játszi könnyedséggel mindennapi penzumát, egy szuszra megírva törlés, javítás, töprengés nélkül az esedékes vezércikket. Nyolcvan-nyolcvanöt éves korában éppoly fáradhatatlanul dolgozott, akár kezdő újságíróként, amikor a szerkesztőségi robot elvégzése után éjfélkor fogott hozzá színdarabjai jambusokban való megverseléséhez. És ebben a tüneményes munkabírásban nem fizikumának a szívóssága, törhetetlensége volt annyira bámulni való, sokkal inkább lelki ereje, akaratának acélos keménysége, invenciója kifogyhatatlansága. Egy ember, aki hatvan esztendei szakadatlan munka után is friss és üde marad. De még annál is több. Az volt a legkülönb tehetsége, hogy az idők és eszmék változandóságában, világok és korszakok forgandóságában mindig újra meg tudott fiatalodni, valósággal újjászületni. És amire példa még nem volt az irodalom történetében: Rákosi az idők haladásával, generációról-generációra mintegy újra megtanult írni, mindig új stílust csinált magának. A stílus az ember. Rákosi stílusa pedig min, dig modern volt, az időknek és viszonyoknak megfelelő, a nagy

eszmékhez és célokhoz méltó. De utolsó éveiben önmagát is túlszámalyta. A pátriárka korú Rákosi Jenő tolla zengett és zúgott, mint a vihar.

Nem tavaszból, nyárból, őszből és télből állt az ő munkás élete, hanem mint a gyümölcsöt hozó fa, melynek gyökerei az őstalból szívják a nedvet és ágai rügyet fakasztanak a napsugár első csókjára – minden tél után új tavaszi virágzásba borult. Feje fölött neki is áztúgtak zimankós fergetegek zordon felhőkkel, fagyasztó komorságukkal, de helyéből ki nem dönthettek, életkedvét, munkakedvét el nem hervaszthatták. Mélyebben mint bárki érezte át az ország szenvedéseit, a nemzet szerencsétlenségét, de soha csüggedésnek oda nem adta magát, soha hitében, lelkes reménykedésében meg nem ingott, tetterejét, küzdeni vágyását a magyarságért el nem veszítette.

Ez volt az ő örökifjúságának titka.

Nagy hivatottságának érzete határtalan kötelességtudással töltötte el. íróasztalát az imádott haza bástyafokának tekintette, amelyen utolsó lehelleitig ki kell tartani. Hős volt, abban az értelemben, hogy nem hősi halált akart halni, hanem minél tovább hősiiesen élni és dolgozni a nemzet szent céljaiért. Életerejé szinte kifogyhatatlannak tűnt, mert életető energiája mindig a nemesért és jóért való harc volt, lángelméjének gyújtó szikrája pedig a magyarság szeretete.

Megjelenésében, egész modorában, beszédében maga volt a megtestesült egyszerűség és póztalanság. Üresen kongó nagy szavakkal nem dobálózott, fölényeskedő hangon nem szavalt. De céljai mindig nagyok és távoliak voltak, valósággal felhőben járók, mint az igaz költőé, akinek fantáziája van és álmodni szeret. Mégse volt délibábok kergetője. Hiszen bármily vakmerők is voltak a tervek, határtalan kitartásával és önfeláldozó erőfeszítésével szinte mindig eljutott megvalósításukig. És mihelyt megvalósultak, már újabb célokot tűzött maga elé. A kishitűeket, kételkedőket kinevette. Amikor az ország németül beszélő fővárosának megmagyarosítását határozta el néhányad magával, fantasztá ifjú tollforgatók, hiú ábrándnak látszott a hetven százalékban német Budapest magyarrá varázsolása. De az álom valóra vált, hamarább, mint bárki hitte volna.

Így álmodott Rákosi Jenő újat és nagyot örökifjúsága boldog

optimizmusában, amikor a veszett háború, a forradalmak és az ország megcsonkítása után is a magyarság életrevalóságát hirdette, minden erők összefogását, a nemzet önerejéből való feltámadását. Nem fogyatkozott meg hite szemernyi sem, hogy a magyarság a legkegyetlenebb csapásokat is kiheverheti s ismét talpra állhat, ha nem céltalan jelszavak hangoztatására és egymás mardosására pazarolja el a drága időt, hanem méltóságteljesen viselve balsorsát, a jobb jövő felépítésére szenteli minden erejét és képességét. Egyetlen külföldről jött szó elég volt neki ahhoz, hogy tele tudóvel fűjja meg a revízió harsonáját és szenvedélyes agitálással mozgassa meg az országot a nagyszabású akció érdekében.

Még emlékezünk mindnyájan arra a lendületre, arra az elszántságra és gyújtó hévre, amellyel ez a nyolcvanhat éves nap-számosa a nemzetnek, amint ő nevezni szerette magát, belevetette magát a revíziós mozgalomba. Magam, aki ott álltam mellette és láttam minden cselekedetét, hallottam minden szavát, nem kell, hogy tanúbizonyságot tegyek róla: Rákosi Jenő nem a régi szép idők elmúlásán kesergett hiábavaló könnyűüajjtással, nem terméketlen sopánkodásba temette szíve bánatát, nem vonult vissza a kényelmes semmittevésbe és a semmittevő üres filozófiálatásba, nem gondolt idegenkedve az ismét előlről kezdődő harc fáradalmaira, hanem erősnek és bátornak érezve magát egy egész ellenséges világot tetemre hívni és kikövetelni tőle a magyar igazságot: erőt, bátorságot s reményt igyekezett önteni a csüggedt és apatikus tömegekbe. Ugyanakkor szembeszállt a folytonos halasztgatókkal, a félrebeszélőkkel, a csak magukkal törődőkkel és szétütött a pecsenyéjüket sütögetők között. Tudta jól, kik a magyarság külső ellenségei és kik a belső kártevői, a nemzeti értékek és energiák elfecsérlői.

Soha olyan tűzben nem ragyogott félszeme, soha olyan fennkölt ihlet nem tündökölt homlokán Rákosi Jenőnek, mint amikor a revíziós hadjárat megindítását követelte kívül és belül, és követelte a túlzottan óvatos s túlzottan diplomatikusan magyar kormánytól is. Mint egész életén át minden csatájában, közvéleményt igyekezett először teremteni, hogy aztán az elére állva, a helyes irányba terelje – ha kell, a kormányzó urakkal szemben is.

Ez az utolsó nagy kiállása a harcra a magyarság jogaiért, ez volt hosszú, érdemes élete legfelemelőbb és legmeghatóbb csele-

kedete. Ilyet még nem látott a világ! Egy nyolcvanhat éves aggasztán, aki napról-napra írja a lelkesítő felhívásokat, szózatokat, valósággal ontja a meggyőző érvek, az elragadó gondolatok áradatát, felrzza az egész országot, tárgyal, futkos, beszédeket tart, aztán fáradtságot nem ismerve, egészségét nem kímélve, útra kel országokon, tengereken át, hogy személye varázsával és hódító dialektikájával megnyerjen idegeneket egy vesztt ügynek és serkentse, ösztökélje a további pártfogásra a magyarság barátait.

Senkinek se volt – és ma sincs – egészséges eszméje, épkezélab terve, hogyan lehetne kivezetni a jobb jövendő útjára a magyar nemzetet a politikai és gazdasági krízisből, amely a kis országokat, a magára hagyott népeket végső elmerüléssel fenyegeti a nagy világválságban. Rákosi Jenőnek volt egyedül egy olyan gondolata és minden részletében kialakult terve, amely ha megvalósul, Magyarország reneszánszát teremthette volna meg. Amikor mindenki elvesztette fejét és szívét – Rákosi Jenőnek helyén volt á feje is, szíve is. Láta a lehetetlen helyzet megoldását, a lassú és biztos pusztulásból a kivezető utat. És habozás nélkül hozzáfogott, hogy valóra váltsa gondolatát – tekintet nélkül minden mellékes érdekre és minden személyre, egyedül a magyar nép jóvoltát tartva szem előtt.

Ez a gondolat szorosan összefüggött a revízió eszméjével, amelyért Rákosi Jenő végeredményében az életét áldozta fel. Abba a túleröltetésbe, abba a magafeledkezett lelkesedésbe halt bele, amellyel a magyar igazságért harcba ment. Nem törődött vele, ha fel is emésztődik az izzó lázban, csak előbbre vigye egy lépéssel a szent ügyet. ELülönösen, mert látta, hogy másoknak nem olyan nagyon sürgős. Amikor egyik magyar lapban «egy okos, higgadt és objektív cikket» olvasott a revízió kérdésének fejlődéséről, hogy tudniillik ez a kérdés egy év óta szépen halad előre s csak kitartás, elszántság és türelem továbbra is, így kiáltott fel a maga nemes felháborodásában: «Kitartás, elszántság? Igen! De türelem? Meddig vajjon? Tíz esztendő nem volt erre elegendő? Hiszen néha máris az a kétségbeejtő gondolat villan fel az ember agyában, hogy itt kezd szaporodni ama magyarok száma, akik azt tartják: jó nekünk ez a trianoni kis határ. Könnyebb kormányozni, kényelmesebben lehet adminisztrálni, ne háborgassátok a mi nényelmünket. . . Nem rettenetes dolog ez?! . . .»

Rákosi Jenő utolsó tíz esztendeje volt csodálatos életének s munkásságának legcsodálatosabb időszak. De egyúttal az is, amelyért bizonyos körökben a legkevesebb elismerésben és méltánylásban részesült. Ami ugyan egyáltalán nem bántotta, hiszen sohase pályázott jutalomra, se dicséretre, neki örömet és elégtételt csak az jelentett, hogy a közösségért dolgozhatott és a közösségnek volt haszna belőle.

A történelmi igazság mégis azt követeli, hogy ez a mulasztás jóvá tétessék. Annál is inkább, mert úgy látszik, még a jóhiszeműek is könnyen tévedésbe esnek Rákosi Jenő utolsó korszakának megítélésében. Klebelsberg Kuno gróf például emlékezésében, amelyet egyébként a Rákosi Jenő életét és munkáit megőrkítő nagy terjedelmű műben is változtatás nélkül lenyomtatnak, így szól:

«Jaj azoknak, akik két korban élnek. Mert hiába, az emberi lélek úgy van berendezve, hogy ki-ki nemcsak a családját szereti, hanem a maga korát is, különösen az olyan nagy ember, mint Rákosi Jenő, aki annak *a korszellemnek kimunkálásában* igen nagy szerepet játszott. Rákosi Jenőnek, aki harminc millió magyar elérése után magyar imperializmusról álmódott, milyen érzés volt látnia nem a nagy, hanem a kicsi országot, *Ő fázott ebben az időben* mindvégig. S mikor halála után nagyrabecsült fia eljött hozzám és elhozta nekem Rákosi Jenő utolsó tollát, ugyanakkor elmondta nekem, hogy a végén *édesatyja szinte már kívánta a halált*. Ez mélyen meghatott engem, ebben is megerősítve látom azt, hogy a mostani korszakban *ő otthonosan* többé nem érezte magát».

Az egykori Bethlen-kormány kultuszminiszterének ezek a szép szavai alkalmasak arra, hogy sajnálatosan elhomályosítsák a tény, hogy Rákosi Jenő utolsó tíz esztendejét is abban a fáradhatatlan és nagyjelentőségű publicisztikai munkásságban töltötte, amely minden tekintetben méltó folytatása volt a számára halhatatlanságot és nemzete örök háláját biztosító pályafutásának, *Ő bizony derekasan kivette részét az új korszellem kimunkálásában is* és nem rajta múlt, hogy ez a korszellem nem egykönnyen tudott méltóvá válni a nemzetre váró nagy feladatokhoz. Rákosi Jenő a végzetes háborút követő gyászos időkben is bölcs tanítója, valóságos apostola volt népének és egyetlen alkalmat se mulasztott el, hogy a hibákat, túlkapasokat, az esztelenségeket ostorozva, rámutasson a

helyes módszerre, amelyet a nemzetnek magáévá kell tenni, ha egy jobb és szebb jövődőt akar megérni.

A *Pesti Hírlap* 1926. július 25-i vezércikkében is – hogy csak egy példát ragadjak itt ki a sok közül – hallatta szózatát, mintegy összefoglalva néhány megrendítő szóban egész hitvallását az új idők kívánatos erkölcsi és politikai felfogásáról:

«Minden büntető törvélynél biztosabb védelme az alkotmány-
nak és biztosabb tápláléka a polgári hűségnek ez a háromszög:
törvény, általános anyagi jólét és szabadság. Aki az új világot,
amelynek küszöbén vergődünk, szervezni, megszületését szolgálni
akarja, annak ez a három lehet csak a vezérsillaga. Börtönnel,
akasztófával elég sokáig kormányoztak már a zsarnokok. Hová
jutottunk vele? Az orosz bolsevizmushoz . . . Ma nem a zsarnokok
eszközeivel, hanem humanizmussal, szereteti, szociális érzékkel,
szabadsággal kell dolgozni, ha el akarjuk kerülni a katasztrófákat,
amelyeket az idő számunkra érlelni látszik».

Százával lehetne idézni az ilyen és hasonló megnyilatkozásokat Rákosi Jenő írásaiából, amelyek mind azt bizonyítanák, hogy igenis nem hiába élte túl első korát, Ő nem a «maga korát» szerette, nem az idők törvényszerű változásainak kitett eszméket s törekvéseket, hanem szerette mindenekfölött népét és hasznossá tudta magát tenni minden korban, bármily meglepő sorsfordulatot is hoztak.

Nem a «kicsi ország» ejtette kétségbe «a harminc millió magyar és a magyar imperializmus álmodóját», hanem az, hogy a kicsi országban legfeljebb «jó adminisztrátorokat» látott, holott «mitológiai hősökre» lett volna szükség.

Hogy «fázhatott» volna Rákosi Jenő ebben az időben, amikor egy percre se szünt meg azon munkálni, – és ő dolgozott a legizzóbb cselekvőképességgel rajta – hogy olyan atmoszférát teremtsen a magyar közélet új korszakában is, amelyben egyetlen igaz embernek se kelljen fáznia és ne kelljen dideregve gondolnia az eljövendő katasztrófákra.

Éppen ebben a minden tekintetben szomorú és nehéz korszakban mutatta meg, milyen nagy elme és jellem lakik benne. Nem vonult vissza fázékony öregember módjára a közéleti eseményektől, hanem ellenkezőleg, ő lett a magasra fellobogó láng, amely fáklyafényével bevilágította a jövő útjait és melegével csüggedt

milliók szívét varázsolta el. Nem érezte magát otthontalanul a csapásoktól sújtott hazában, hanem a tragikus viszonyok felfokozták végsőkéig tetterejét és megérlelték magasztos küldetésének tudatát. Nem érezte magát fölösleges embernek és a nehéz idöket se tartotta elviselhetetlennek munkabírása számára. Ami nem titkolt keserőséggel töltötte el, ami miatt talán otthontalannak érezhette volna magát Magyarországon, nem a régi kor letünése volt, hanem mert Magyarország jövendő korszakát féltette a mai korszak meg nem értőitől.

Ő mindent megértett, mindent tisztán látott, nem rendült meg egy pillanatra sem hitében és nem tartotta reménytelennek a magyar ügyet. Vállán nyolcvan esztendő terhével példát mutatott arra, hogy a sorscsapásokban minden magyarnak sokszoros erőfeszítéssel és önfeláldozó önzetlenséggel kell a kicsiny ország dolgát előre segíteni. Bár mindenki az ő példáját követte volna, beleértve a hatalom birtokosait is! Iffitkor ma Magyarország könnyebben viselné el a világválság földrengését.

Mért fázott volna, mért érezte volna magát otthontalanul Rákosi Jenő a hazájában, amikor soha még olyan hatalmas visszhangot szava nem vert, soha olyan népszerű a személye s mondanivalói nem voltak, mint éppen utolsó éveiben. Százazrek szívét dobogtatta meg napról-napra, az egész ország órá figyelte, tőle várta minden kérdéshez a hozzászólást és sokszor csak ő egyedül merészelt őszinte véleményt nyilvánítani a sajtószabadságot nélkülöző országban. Egyedül benne bíztak fenntartás nélkül, őt ünnepelték a legőszintébb hódolattal, övé volt a legigazabb szeretet. Sok régi ellenfele elnémult és igazat adott néki, más táborban lévők is elismerték vezéri hivatottságát, idegen pártok is kénytelenek voltak helyeselni programját, mint az egyetlen lehető megoldást. Soha azelőtt olyan közel nem került minden gondolatával és érzésével a nép nagy tömegeihez és soha a nép annyira nem fogadta szívébe, mint éppen ezekben az idökben. Százával, ezrével kapta a leveleket nemcsak «a kicsi országból», hanem az elszakított terület magyarjaitól is, akik mind egyedül tőle várták a megmentést. Ha azelőtt bölcs tanítója volt a magyarságnak, most igazi atya lett, akit bizalommal és rajongással vettek körül.

Rákosi Jenő megnövekedését jelentőségében és népszerűségében csak azok nem voltak hajlandók elismerni és szeretnék ma is

kitörölni a köztudatból, akik a maguk sikereit féltették tőle és – Rákosi szavaival élve – «revíziót ígérve s készítve elő, de – halljátok egek! – csak házszabályrevíziót», sokallották az ő revíziós követeléseit. Mert Rákosi Jenő, a közvélemény leghívebb kifejezője, a trianoni határok revízióján kívül még egy másik revíziót is követelt, sőt sorrendben ezt tartotta elsősorban fontosnak és a második érdekében valónak: a magyar lelkek revízióját!

A halált Rákosi Jenő nem azért kívánta utolsó napjaiban, mert «a mostani korszakban ő otthonosan többé nem érezhette magát». Meghalni csak akkor kívánt, amikor már érezte és tudta, hogy a betegség legyőzte fizikumát és vége minden munkának: az élete igazi tartalmának. «Ha dolgozni nem tudok, élni se akarok, – mondta – hiába feldoznak össze az orvosok». Megszűnt életvágya abban a pillanatban, amikor megszűnt a munkabírása. A pihenést, a nyugalmat, a semmittevő heverést sose kívánta. Amennyire szerette íróasztalát, a szakadatlan munkát, tevékenykedést, minden óra, jóformán minden perc kihasználását, annyira haragudott az ágyára, a kénytelen alváásra. Egész életében az volt szokása, hogy csak akkor hagyta abba az írást vagy olvasást, ha a felderengő hajnal beszűrődő világossága figyelmeztette rá.

Nem, nem kívánta a halált, hiszen a betegség a leglázásabb tevékenységben érte, kellős közepén egy nagyszabású akciónak, amelynek ő volt a lelke, a hangja, a fénye, a varázsa – és tán félt is, hogy nélküle el fog lanyhulni. Nem a halált kívánta, hanem minden erejével és önfeláldozó buzgalomával a nagy feladaton szeretett volna dolgozni, tovább dolgozni, amíg csak sikerre nem viszi. Ameddig a baj végleg el nem hatalmasodott rajta, folytonosan a revízió gondolata foglalkoztatta. Karosszékéhez szögezve is nyugtalanul csapongott elméje, felolvastatta magának az újságokat és leveleket. Nem akarta dolgavégezetlenül ithagyni a világot, bármily szomorúvá és csúnyává változott is az ő eszményei szempontjából. Nem akarta magára hagyni a magyarságot, amelynek nagyobb szüksége volt rá, mint valaha. Harcolni, küzdeni szeretett volna tovább, még legalább néhány évig, írni, beszélni, magyarázni, meggyőzni; kierőszakolni a lehetetlent is; megvalósítani a magyarságot megmentő tervet; látni a nemzet jobb korszakának hajnalhasadását.

Mért akart volna meghalni, ő, akinek elvesztése imádott

nemzete reménységét hervasztotta el, mert pótolhatatlan nagyság volt.

Amikor már elgyöngült a szíve és fuldoklott a ielekezete, még akkor se szűnt meg érdeklődése az ország dolgai iránt, hanem olyan temperamentumos intervjú-t diktált nekem tollba, hogy a Pesti Hírlap szerkesztőségében szó szerinti szövegében le se akarták közölni.

Emlékezetes, hogy Rothermere lord 1928 karácsonyán küldött demokratikus üzenete körül nagy háborúság tört ki a sajtóban. A lordot a sajtóságos nyilatkozatok arra bírták, hogy közvetlenül nyugatindiai útja előtt, fellábbal már a hajóhídon állva, újabb üzenetben adja tudtára felfogását a magyarságnak. Súlyos veretű szavaival rámutatott a revíziós ügy állására, ezzel fejezve be üzenetét: «Akiknek a Habsburg-restauráció az ábrándjuk, azok nemcsak a nemzet örök ideáljaitól, hanem a revíziós gondolattól is messze eltávolodtak.»

Az ország tudni szerette volna, mit szól Rákosi Jenő a szenzációs nyilatkozathoz és ezért megkértem, ha nehezére is esik, diktálja le nekem mondanivalóját. Rákosi ekkor már két hónapja ki se mozdulhatott karosszékéből, de az utóbbi napokban mégis annyira összeszedte magát, hogy háziorvosa, Bálint professzor már-már abban reménykedett: szervezete csodát fog művelni s legyőzi a kórt. A pillanatnyi javulás bátorított engem is arra, hogy intervjút kérjek tőle. Rákosi Jenő ekkor, január 24-én, mondta el utolsó kijelentéseit a revíziós mozgalomról. Amit mondott, ahogy a keserűségét kiadta, mintha csak könnyíteni akart volna vele magán. Mint az alábbiakból látható, néhány olyan erős szót s jelzőt is használt, aminőkhöz nem folyamodott volna, ha nem győtri és ejti kétségbe a tudat, hogy nem képes már többé kiállni a platzra, nem tud tovább verekedni az igazságért és nem is lesz utóda, aki felvenné az elejtett tollat s folytatná a nagy harcot.

– Végtelenül gyönyörködtem a lord minden egyes szavában – kezdte Rákosi. – A lord üzenetei, noha többnyire intervjú formájában jelennek meg, semmiben sem hasonlítanak a szokványos újságnyelvi nyilatkozatokhoz. Az ő üzeneteit olvasva nincs az a benyomásom, no most pózba vágta magát egy nagy ember, hogy mondjon valamit. Üzenetei engem mindig kiapadhatatlan forrásra emlékeztetnek, amelyből állandóan törnek kifelé a kristálytisza gondolatok és eszmék. Amit a lord végez, nem közönséges kiabá-

lás, melyre a visszhang az erdőből jön. Közvetlen tapasztalásból mondhatom, hogy utolsó nyilatkozatai óta a lord óriásit nőtt a nemzet előtt, mert amilyenek most mutatkozott, idáig csak az láthatta, aki mint én, személyesen érintkeztem vele. Utolsó üzenete pedig úgyszólván *egy trónbeszéd magaslatán áll.*

Mentül inkább így látom a dolgokat, annál érthetlenebb előttem, hogy a miniszterelnök nem tartotta és nem tartja érdemesnek a lord üzeneteivel foglalkozni. Én ebben – ki kell mondanom – közönséges megfutamodást látok. Ma azok tartják magukat modern államférfiaknak, akik ahelyett, hogy a modern kor követelményeihez irányítanák cselekedeteiket, bukófélben lévő diákok módjára hamisan citálnak a történelemből.

— Mert vegye tudomásul a nemzet: a revízió harca ma már nem Európa és a világ ellen folyik, nem Európát kell megnyerni, hiszen európai és amerikai államférfiak ismételten nyilatkoztak a revízió mellett s úgyszólván garantálták sikerét. Ma már Rothermere lord újabb nyilatkozatainak tanúsága szerint a harc a magyar kormány és közegei ellen folyik.

— A lordhoz és az újságokhoz intézett levelezésben a magyar nép hallatlanul nagy tömegekben nyilatkozik meg a revízió mellett; a társadalom minden rétegét, az arisztokráciától le a napszámosig, a revízió eszméje elementáris erővel hajtja nemesebb ambíciók felé; a lord alakja már-már mint egy felsőbbrendű lény tűnik fel ebben a mozgalomban és neve a nép között Kossuth nevével versenyez. És így lehetetlen lesz, hogy mindez párosulva az ő praktikus módszerével, a világ minden nagyhatalmának diplomáciájával való nagyértékű összeköttetésekkel, ne igazolja azt a fenséges optimizmust, mely legutolsó nyilatkozataiból hozzánk szól. És talán előrelátható a magyar nép egész tengerének az a viharzó megnyilatkozása a nagy nemzeti cél érdekében, mely hatalmasabb erőket is ki tud mozdítani irányukból, mint egy közigazgatásilag felszervezett kormányhatalmat . . .

Ez volt Rákosi Jenő hatyúdala. Tele hittel, reménnyel, hogy szózatára a magyar nép tengere fel fog zúgni és teljesíti végrendelkezését. De csak a közigazgatásilag felszervezett kormányhatalom zúgott fel és morajlott – és morajlása nem hangzott fel az egekig...

Nem egykönnyen határoztam el magam arra, hogy megírjak egyet-mást a Rákosi Jenő mellett töltött évek emlékeiből és összefoglaljam utolsó nagy korszakának dokumentumait. Bár sokfelől ösztönöztek rá és idegenek is számosan fordultak hozzám a felszólítással: ne hagyjam elveszni a nagy ember közelében nyert benyomásokat. De amikor azt kell látnom s tapasztalnom, hogy vannak, akik nem ismerik, félreismerik vagy pláne félremagyarázni igyekeznek Rákosi Jenő egyéniségének s munkásságának legfényesebb példaadást nyújtó korszakát, és a revíziós gyűléseken a revízió atyjának már a nevét se tartják szükségesnek megemlíteni: kötelességet mulasztanék el a hallgatással.

Tizenhét esztendőn át élveztem Rákosi Jenő bizalmát. Ez adja nekem a legfőbb biztatást és – gondolom – jogot is ahhoz, hogy bemutassam az aggságában újjászületett, ifjúlelkű félszemű óriást.

VISSZAPILLANTÁS

A múlt ismerete nélkül a jelen megértése mindig hiányos. Egész embert se lehet bemutatni az ifjúsága nélkül. A lélek, a jellem kialakulása főbb vonásaiban már a gyermekkorban megtörténik. Rákosi Jenő szerint az íróember életpályájának leghasznosabb poggyásza az, amelynek darabjait a gyermekkorban szedegette össze.

Mielőtt rátérnék tehát a közelében nyert személyes benyomásokra, lehetetlen egy futó pillantást nem vetni arra a hetven esztendőre, amely mögötte volt, mikor engem maga mellé fogadott. Es nyilván vannak még, akik nem olvasták az «Emlékezések»-et, a Franklin-Társulat kiadásában megjelent három kötetet, amelyekben elbájoló közvetlenséggel csevegi el hosszú s tanulságos munkásélete történetét.

Rákosi Jenő fiatalságát s pályafutását áttekinteni annyival is érdekesebb, mert így tűnik csak ki igazán, mily következetesen megőrizte haláláig ez a nagyszerű ember az ifjú karakterét, mily tisztán s szilárdan tudott megállni vasjelleme az élet rohanó áradatában, melynek sokszor szennyes hullámai annyi embert bemocskolnak s elsodornak. Ő az az idealista maradt ősz hajjal is, aki húszéves tavaszában volt. De minthogy fenkölt gondolkozása mellett a realitások iránti érzék, a praktikus cselekvőképesség se hiányzott belőle, idealizmusa nem maradt meddő fényűzés. Hasznára volt vele egész nemzetének.

Egy dunántúli falu parasztviskói között játszotta az első játékait. Pajtásai féltucat testvére meg a mezítlábas zsellérgyerekek voltak. Egész nap szabadon csatangoltak erdőn, mezőn. Nyaktörő mutatóványokat végeztek a fákra mászva, bravúros ügyességgel kapaszkodtak fel a megrakott szénásszekérre. A vízzel

telt téglavető agyaggödörben együtt lubickoltak a sertescsordával. a pusztai kószálásban eltikkadva nem rösteltek lehasalni a földre és a tehén lábnyomából oltani szomjukat. Ha bemaszatolt, elrongyolt ruhájukért odahaza a fenekükre vertek, másnapra már elfelejtették a virgácsot és folytatták fékezhetetlen játékkedvvel a rosszalkodást, ami a romlatlan gyermeklélek legfőbb gyönyörűsége. Akit gyermekkorában nem őriznek hímes tojás módjára és nem kényeztetnek agyon örökös aggodalmaskodással, az később a sors különös dédelgetése nélkül is megállja a helyét.

Egy erdei kukoricasütésre azonban az ötéves Jenő gyerek alaposan ráfizetett: elvesztette a balszeme világát. Más embert talán egész életére boldogtalanná s emberkerülővé tett volna ez a szerencsétlenség, feszélyezetté és zavarttá a társas érintkezésben. Az ő életkedvét s fellépésének biztosságát nem tudta megrontani. Amilyen legény volt, félszemmel is mindig vígan, bátran nézett szembe a világgal. Azzal a félszemével többet megfigyelt, meglátott, többet tanult, olvasott és írt, mint akárki más. Az emberek veséjébe is jobban belelátott.

Sok volt az éhes száj a szülői házban, sokféle szétszóródtak hát a gyerekek. Első iskolai stációja Sárvár volt, ahol atyai nagyapjához került kvártélyba. Gyakran elnézte az öregembert, ki nyolcvan éves korában se tudott meglenni valami hasznos foglalatosság nélkül, a kertet kapálta vagy a méhkassal bajlódott. Rákosi Jenő mindig büszkén emlegette, hogy olyan emberek fia, akik derekas munkában töltötték egész hosszú életüket. A parasztsők vitalitása volt egyetlen öröksége. Fényes örökség. Többet ér minden kincsnél, aranynál.

Nagyszülei legfőbb gondja az volt, hogy a vasárnapi misét el ne mulassza. A lurkó azonban nem sokra tartotta a templombajárást, az ájtatoskodást, inkább kirohant a rétre labdázni, bogarászni. Szörnyen szeretett játszani, hancúrozni, sokszor a végkimerültség abba nem hagyta. Azért nem fáradt bele később soha a komoly munkába se.

A gimnázium első osztályait Kőszegen végezte. Itt két fivérével együtt anyai nagyatyjánál volt elszállásolva. Ez művelt férfi volt, a latin klasszikusokat eredetiben olvasta, szépen zongorázott és nyugdíjas gazdatiszt létére sok tanárnál többet értett a Pedagógiához. Amelynek föelvé az volt, hogy a gyerekeknek fon-

tosabb a friss levegő, mint a könyvek biflázása. A játszvatánításban megelőzte fél évszázaddal a modern iskolaoktatást. Beavatta a gyerekeket a legkomolyabb dolgokba is, ugyanakkor azonban résztvett minden szórakozásukban. Megtanította őket hálót bogozni és elment velük halászni. Vasárnaponként dalokra tanította a gyerekeket, a zongorán maga kísérte az éneküket, szatirikus jeleneteket adatott elő velük, még balettet is táncoltak. Amellett értett hozzá, hogy ne csak rendre szoktassa őket, hanem meg is szeretesse velük a rendet. A cipőjüket, csizmájukat maguknak kellett tisztítani – és Rákosi Jenő ekkor annyira hozzászólt a vigyázatos járáshoz, hogy élete végéig mindig óvatosan lépkedett a sáros uccán.

Ha az iskolában megrovási kalandban részesültek, megnadrágtak vagy becsukták őket – a nagyapa nem duplázott rá oda-haza a büntetésre. Elégnek tartott egy hibáért egy büntetést. A fiúkat a megértő bánásmód őszintévé, bátorra és nyíltszívűvé tette. Nem titkoltak és tagadtak el semmit se, első szóra bevallották, ha rossz fát tettek a tűzre, tudván, hogy csak megérdemelt dorgálás jár ki érte. Gyakran volt részük nagylelkű elnézésben s megbocsátásban is. Ennek tulajdonítható, hogy az emberi gyarlóságok megértése s a megbocsátani tudás Rákosi Jenő egyik legsebbebb erényévé vált. Nem tudott a nagy gyerekekre se soha igazán haragudni.

Egyik társasjáték abból állt, hogy néhány egyszerű szó felhasználásával kellett valami értelmeset, szépet írni. A feladott szavak egyszer a hímzés, az olló és a rák voltak. A többiek mind valami banalitást faragtak belőle. A gyerek Rákosi pedig azt írta, hogy a tó partján ült egy rák, ollójában a zsákmányát tartotta s az esti szellő felborzolta a tó tükrét, mely olyan volt mint a finom hímzés. Ekkor tíz éves lehetett. A költő már ott bujkált benne.

Az első színházi előadás volt rá a legnagyobb hatással. Hazatérve leült és megírta magának az egész darabot. Bábszínházat csinált és előadásokat rendezett. Egyszer elküldték, keresse meg a bátyját, aki késő estig elkószált valahol. A kocsmába ment keresni, ahol egy német színtársulat tartott éppen előadást. Persze ottragadt, nem tudott megválni a látványtól. Mire hazatért, már őt kereste az egész ház nagy izgatottan. De a nyaklevesek nem ábrándították ki a színház iránti szerelméből. Később ő vezette az országos gyűjtést lapjában a Népszínház felépítésére és sikerre

vitte a magyar színjátszást Pesten a német konkurenciával szemben.

Szép volt a gyermekkor tarka mozgalmassága, örökké felejtethetlen. Nyolcvannégy éves korában is gyönyörűséggel merengett el rajta, írván: «Azt hiszem, a költőt a gyermekkor termékenyíti meg igazán s merem mondani, hogy ifjúkora élményeinek emléke valóságos őrző angyalként áll mellette».

Zörgős szekéren vonult be Sopronba, hogy beiratkozzék a gimnázium harmadik osztályába. Itt látta az első vasutat és az első uccai gázlámpást. Csodaszamba mentek akkor.

Jófejű gyerek lévén, könnyen tanult, de nem pályázott rá, hogy parádés eminens legyen. Inkább arra használta fel az időt, hogy órákat adjon kisebb diákoknak és megkeresse vele a színházi jegy árát. Statisztának is befurakodott, népséget és katonaságot alakítva, csakhogy a színpadra jusson. Amikor egyszer vakációra Bécsbe került, a Burgszínház úgy megbabonázta, hogy mindent kockáztatva önkényesen meghosszabbította egy héttel a szünidőt, csakhogy megnézhesen még pár előadást. Odahaza aztán Shakespeare-t szavalta németül és arról álmodozott, hogy nagy színész lesz belőle. Az önképzőkörben elnyerte novelláival az első díjakat.

Mire hatodikos gimnazista lett, az ország már nyakig benne volt az osztrák uralom, a Bach-kormány elleni tüntetésekben. A diákság is kivette belőlük részét. A szimbolikus cylinder-beverések s a katonai parancsnokság térzenéjének megzavarása miatt egyszer távirati parancs jött Bécsből, hogy a rebellis diákokat össze kell fogdosni és katonának besorozni. A derék professzorok energikus állásfoglalásának volt csak köszönhető, hogy a dolognak nem lett komoly következménye.

Rákosi Jenő minden kalandban, csetepatéban benne volt. Támadtak is súlyos konfliktusai a tanári karral. Társai körében azonban annál népszerűbbé lett. Különösen, mert nem egyszer túljárt a tanárok eszén. A diákok őt tekintették ha nem is vezérnek, de kolomposnak. Zsinóros magyar ruhában járt, bár ekkor még Kremszner Jenőnek hittak, és nagytaréjú, csőrömpölő sarkantyúval állt ki a tábla elé az algebrai tételt megoldani. A lángoló magyar érzés már itt beléplántálódott és örökre éltető eleme maradt.

Első szerelmes verseit a Fehér Kakas zsidó kocsmárosának tündöklően széke lányához írta, akiért különben felekezeti különbség nélkül rajongott az egész diáksereg.

A soproni diákevekben ébredt fel a gyermeki öntudatlanságból, ezért erre az időre gondolt vissza legtöbbit. Hálásan emlékezett vissza a kitűnő tanárookra is, akik nélkül az iskolai oktatás hivatalos módszere nyilván vele is megutáltatta volna a tanulást. Az volt a véleménye, hogy mire a fiatalság kikerül a gimnáziumból, unott és fáradt a sok céltalan magolástól, utálattal csapja falhoz a rossz könyveket és később is csak kizárólag valami hivatal elnyeréséért tanul immel-ámmal, ami egyik legfőbb oka értelmiségünk alacsony nivójának és károsan hat egész kulturális életünkre. Ha a hittankönyvből kellett volna jámbor emberré és jó keresztényé lennie, mint mondta, bizony pogány maradt volna egész életére.

Az iskolánál döntőbb hatással volt rá a színház, különösen mikor hosszú idő után 1860 nyarán ismét Sopronba vetődött egy magyar színtársulat. Szöllősy Nina volt egyszemélyben az operett-primadonna és a drámai hősnő, a tüzes temperamentumú Tücsök és a bánatában elhervadó Kaméliás hölgy. Pesti színészek is jöttek vendégszerelpelni, Prielle Kornélia a maga elragadó fiatalságában. A tizenhét éves diák kimeresztve szemét az állóhelyről, aligha hitte, hogy nemsokára a Nemzeti Színházban saját színdarabjának a próbáin ő fogja megmutatni az isteni Kornéliának, hogyan kell eljátszania egy jelenetet, amit hibásan fogott fel. De bizonyos, hogy már ekkor erősen eltökélte magában: csak az irodalomért s a művészetért élni. A mindennapi diákmise végén külön miatyánkot imádkozott, hogy engedje a jóisten nagy költővé lenni.

Az olasz háború idején, midőn a városban cifra huszárok toboroztak cigánymuzsika mellett, elfogta a kísértés, hogy felcsap katonának. Csak az mentette meg ettől az esztelenségtől, hogy a legényfogdosó káplár nem vetett rá szemet. Később a másik végletbe esett. Szerzetesnek akart beállni. Erre is a romantika csábította fantáziáját. Regényhőssé szeretett volna lenni. Több lett annál. A valóság, a munka, a nemzeti újjáépítés hőse.

Gimnáziumi tanulmányait télbe kellett szakítania, mert az apja nem győzte a sok gyerek iskoláztatásának költségét. Jenő fiát gazdasági gyakornoknak adta Somogyba, ahol egyúttal korrepetitora lett az uradalmi tisztartó két fiának. Bár hajlamainak

ez a fordulat nem felelt meg, engedett a szülői óhajtásnak, mert azt remélte, így hamarabb le veheti apja válláról a terhek s gondok egy részét. Egyébként nem volt elveszett idő számára az itt töltött három esztendő se. Új környezetbe került, új ismereteket szerzett, másfajta embereket figyelhetett meg. A Balaton túlsó oldalán egy egész más világot fedezett fel, ott más volt a gondolkozás, a modor, a hang, a szokások, mint Zalában. A tisztartó a régi kastélyban lakott, úri házat vitt, lányainak csinos és művelt nevelőnőjük volt – a házitanító nem érezhette rosszul magát közöttük. Esténként ő olvasta fel a Pesti Naplóból az országgyűlési tudósításokat és fordította le a szónokok sűrűn előforduló latin citátumait. Lelkes érdeldodessel foglalkozott a politikai eseményekkel és a haza jövőjéről sorsán töprengett. A közélet dolgait nagy figyelemmel kísérte, bár arra álmában sem gondolt, hogy valaha ő lesz az ország első publicistája.

A falusi élet nem volt unalmas, egyremásra része volt nagy vendégeskedésekben, búcsúban, bálokban, megyegyűlés, követválasztás mozgalmasságában. Maga volt a jókedv, a vidámság, a tréfa megtestesítője, így hát kelendő portéka lett minden társaságban, írnoktársaival kocsin, lóháton a hatodik határba is elköszált a bálókra. Kitűnő táncos volt, bár soha tánciskolába nem járt. A húszéves fiatalember gavallériáját és jószívét jellemzi, hogy mindig azt a lányt vitte táncba, akit a többiek ülni hagytak. Igazi vállalkozó szellem volt és bátor a vakmerőségig. Viharos időben szánkázott át a befagyott Balaton rianó jegén Sümegre, reggelig táncolt, aztán pihenés nélkül indult vissza megint a túlsó partra.

A gazdaságban való munkát, bár nem volt szíve szerint való, elvégezte pontosan, lelkiismeretesen. Ami kötelességet egyszer magára vett, hiánytalanul teljesítette. Így fontos dolgokat is rábíztak gyakornok létére. De persze az irodalom jobban érdekelte a mezőgazdaságnál és társait is belelovalta a versek, elbeszélések írásába, hogy legyen kivel versenyeznie. A tisztartó névnapjára egyszer műkedvelő előadást rendezett és minthogy a Pestről kapott egyfelvonásosok nem voltak megfelelőek arra, hogy a szereplő fiatal lányok és férfiak kedvük szerint /párosbhdhassánafe össze a színpadon, ő írta meg nagy hirtelen a szívük kívánságának megfelelő darabokat. A színpadot ágyterítőkől, szőnyegekkel,

spanyolfalakból állította össze olyan remekül, hogy mindenki ámult ügyességén s találékonyságán. Vérében volt a színház-esinálás. Az előadás fényesen sikerült, szereplők és szerző el voltak ragadtatva egymástól és Rákosi Jenő hatvanöt esztendő múlva feljegyezte, hogy ez a tréfás semmiség fordította a sorsát új irányba, ez a műkedvelő előadás adta neki a döntő lökést valódi rendeltése felé.

Kellemesen, vidáman teltek napjai, mégis sokszor eszébe jutott az öngyilkosság, mert gyötörte az irodalmi ambíció, kínozza a nosztalgia a főváros felé, ahol újságok jelennek meg, híres írók pipáznak a kávéházakban, minden este ki van világitva a színház és dicsőség vár az ifjú pennarágókra.

Kicsiben megpróbálva amire nagyban vágyott, még mámoros volt a színházadi előadás szenzációs élményétől, amikor egy tavaszi reggelen kilovagolt a gazdaságba kötelességszerűen körülnézni. Visszafelé lépésre fogta lovát és elandalgott. Ki tudja, mi minden járt a fejében, hogy egy vadrózsabokor előtt leugrott a nyeregből és néhány viruló ággal megkoszorúzva lovát is, magát is, vörös rózsákkal felvirágozva nyargalt hazafelé. Ifjú istennek érezhette magát vagy még többnek. Diadalmas koszorús költőnek.

Ezzel aztán el is búcsúzott a lengyeltóti gazdaságtól. A földesúr, a gróf nem nézte jószemmel gyakornoka irkafirkálását s komédia rendezését. A tisztartó kénytelen volt bevallani, hogy nem jósol itt neki valami nagy jövőt. Rákosi fellélekzett. Örült, hogy kiadták az útját és mehetett. Akárhová, csak el innen, ahol nem szabad álmodozni hírről, dicsőségről, színházról és verses könyvekről.

Mínthogy azonban se apjának, se rokonainak nem maradhatott a nyakán, csakhamar ismét írnoki állást kellett vállalnia egy gazdaságban a kasznár mellett. Megint leshette a hajnali etetést az ököristállóban és írhatta a cséplőgép zakatolásának ritmusára a verseket, amik közül néhányat Jókai Mór az Üstökösben már le is közölt. Hogy a principálisa vele kísértette el szép lányait a bálókra, nem vigasztalta meg a parlagi környezetért. Lassankint elviselhetetlennek kezdte érezni a minden szellemi megerőltetéstől ment foglalkozást és megrettenve gondolt arra, hogy egész életét efféle istenháta mögötti falvakban kelljen eltöltenie. Most már végleg elhatalmasodott rajta az igazi hivatása utáni vágy. Fogta magát, összepakolt, pénzzé tette az egy hold

lábán álló kukoricását és a meg nem ivott konvenció s borát, s hatvan forinttal a zsebében nekiindult Pestnek. Ment a szeretője, az egyetlen ideálja, az irodalom után. Kötéllal se lehetett volna visszatartani. Hebehurgyán nem határozta el magát semmire se. De ha egyszer a fejébe vett valamit, török szakad, végigcsinálta.

Bízott életrevalóságában, hogy meg tudja szerezni a kenyerét és bízott tehetségében: felverekszí magát az elsők közé. Hogy apjának csalódást fog okozni a biztos egzisztencia félredobásával, az összeszorította szívét. Dehát majd megmutatja, hogy viszi valamire hamarosan az idegen nagyvárosban is.

Kemény idők következtek ezután, de csak arra voltak jók, hogy megedzzék akaratát s elszántságát. Leckeórákat adott Pesten, két osztályt átugorva letette az érettségit, beiratkozott az egyetemre és közben megírta első tragédiáját.

Ami a magyar fővárosban leginkább megdöbbenette: Pest német nyelve volt. Az újságok többsége német, az iskolák, az egyetemek, a divatos színház német, a kereskedésekben nem értik meg a magyar szót és a vendéglőkben nincs magyar étlap. A lakosság hetven százaléka németül beszél. Amikor egy koldus magyarul sóhajtott fel hozzá az irgalmas Krisztus nevét, örömben, hogy magyar szót hall a magyar főváros uccáján, odaadta neki utolsó hatosát. És megfogamzott benne az elhatározás, hogy Budapest megmagyarosításának fogja szentelni magát.

Egyelőre még sokat kellett koplalnia, tanulnia. A tanulással egyidejűleg azonban dolgozott már benne az alkotó képesség is. A görög nyelv magolása közben villant fel agyában az ötlet, hogy vigjátékot írjon a görög mesemondóról, Ezopuszról. Franciául a jegyzetes Molière-ből s Racine-ből tanult meg, aztán szerzett egy francia s angol bibliát és a kettőt egybevetve olvasta, szótárból keresve ki a szavakat. Neki, aki később Shakespeare-t fordította, soha angol nyelvtan nem volt a kezében.

Lassanként olyan nagyot javult anyagi helyzete, hogy segéd lett egy ügyvédi irodában tíz forint havi fizetéssel és «jó lakás»-sal az előszobában. Most már megengedhette magának a passziót, hogy eljárjon a kávéházba az írók közé, bár a feketéért gyakran a tizenöt-krajcáros ebédjét kellett feláldoznia. De hitelbe sose ebédelt. Tiltotta az önérzete, hogy bárkinek is elárulja nyomorát vagy hogy igénybe vegye a baráti szivességét. Ezek az idők tanították meg

okosan bánni a pénzzel. Később is úgy gazdálkodott, hogy akármily keveset, de valamit mindig megspórolt havi jövedelméből. Tudta, hogy nem szabad rászorulnia senkire, ha meg akarja őrizni függetlenségét és barátait. Viszont másoknak mindig segítségére volt, azoknak is, akik többet költöttek nála és a hatszor annyi pénzükből előbb kifogytak.

Első színdarabját, az V. Lászlót a Nemzeti Színház dráma-bíró bizottsága visszautasította, ami azonban csak pár napra szegte a kedvét. Nem nyugodott, amíg kiadót nem talált két kész darabjára, mert közben az Ezopusszal is elkészült. Az írói honorárium műveinek harmincöt tiszteletpéldánya volt. A Nemzeti Színház később, 1864-ben színre hozta az Ezopust és nagy sikert aratva, Rákosi Jenő neve egyszeribe ismertté vált. Pénzt azonban a siker a huszonkét éves szerzőnek nem jelentett. Első nagyobb írói honoráriuma az a kétszáz forint volt, amit a Kisfalu-Társaság fizetett egy Shakespeare-fordításáért. A pénzzel rohant haza az anyjához. Mert akkor már magára vállalta néhány testvére ellátását, is A családi összetartozandóság érzése igen erős volt benne és hozzátartozóiért minden áldozatot meghozott.

Az Akadémia pályázatára benyújtott új színdarabját, a zsidótárgyú «Régi dal régi gyűlölségről»-t nem fogadták el, de mégis szerencsét hozott neki. Kemény Zsigmond báró elolvasva, magához hívatta a Pesti Naplóhoz és kijelentette, hogy nála nem bukott meg a darab: ad neki száz forint havi fizetést, nem hogy újságíró legyen, hanem hogy ráérjen drámákat írni.

Rákosi Jenő azonban nem az az ember volt, aki megszolgáltatlanul hagyta volna a havi fizetést meg az iránta való bizalmat. És ha már tollat nyomtak a kezébe, meg akarta mutatni, mit tud ő azzal műveim. Hamarosan nélkülözhetetlenné tette magát a szerkesztőségben. Eleinte ugyan ő maga is csak kenyérkereső mesterségnek fogta fel az újságírást, lassanként azonban rájött, micsoda hatalmas fegyver az újságíró toll egy ország művelődésének, egy nemzet fejlődésének az előbbre vitelében, Ő lett a modern értelemben vett zsurnalisztika megteremtője Magyarországon. Az 1868-i képviselőválasztáskor már önálló szerkesztője volt a Pesti Napló estilapjának, amelyben első harcát vívta meg Deák Ferenc mellett, midőn a balközép a kiegyezés szentesítése s a király megkoronázása után se volt hajlandó a törvényes keretek között sürgetni az ország

nemzeti kiépítését, hanem folytatta a harcot – Tisza Kálmánnal az élén – a kiegyezés s a közös intézmények ellen. Tisza Kálmán később a hatalomért elárulta az elveit. Rákosi elvfeladást sose követett el, csak éppen változtatott néha felfogásán az idők haladásának és a nemzet érdekeinek megfelelően. Előfordult, hogy támadott olyanokat, akiket azelőtt dicsért, de sohase személyes indokból, hanem a követendő célt tartva szem előtt és aszerint, amint valamely politikust s cselekedetét a magyarság szempontjából hasznosnak vagy ártalmasnak ítélte.

Sokan használták fel minden időben az újságírást ugródeszkának politikai érvényesülésre, képviselői mandátum, miniszteri tárca elnyerésére. Jókai Mór se tudott ellenállni a csábításnak, pedig díszit neki a képviselőház nem adott, legfeljebb ő a parlamentnek. Rákosi ebben is nemes kivétel volt. Soha semmiféle pártkörbe be nem tette a lábát, soha a pártélet kulisszatologatásában részt nem vett, politikai vezérekhez nem dörgölözött, nem is tartott fenn velük személyes érintkezést. Először is nem akart más lenni, mint újságíró, nem beszélve az éjfélutánra eltett költői és írói ambícióiról, másodszor pedig igyekezett megővni újságírói abszolút függetlenségét. Deák Ferencnek egyik leglelkesebb katonája volt, de csak egyetlen egyszer beszélt vele, akkor is mert Kemény Zsigmond üzenetét kellett átadnia. Nem tette be lábát a Deák-párti Csengery Antal híres irodalmi szalonjába se, amelyet pedig az írói karrier előszobájának tartottak. Idősebb Andrássy Gyuláért rajongott, azonban vele is csak köszönő viszonyban volt, szót soha nem váltottak. Apponyi Albert hányszor *könyörgött* neki, mint maga mondta, vállaljon képviselői megbízatást, akár pártonkívülit is, de Rákosi hajthatatlan maradt. Nem tágitott a redakciós íróasztal mellől.

A Pesti Naplónál pár év alatt megcsinálta újságírói nevét. Huszonnégy éves korában tagja lett a Kisfaludy-Társaságnak. Ebben az időben alapította meg a legkiválóbb magyar könyvkiadó, Ráth Mór, a pártoktól független Reformot és őt hívta meg a lap szerkesztőjéül. Rákosi csak azzal a feltétellel fogadta el a megbízást, hogy az elmúlt nemzedék unalmas akadémikusai helyett új gárdát szervezhet magának, azonkívül pedig tudta és beleegyezése nélkül semmiféle cikk se fog megjelenni a lapban. Ráth Mór szó nélkül beleegyezett a feltételekbe. A lapot a fiatal-

ember tehetségére, kritikájára és lelkiismeretességére bízta. Nem dirigált neki senki, ő dirigálhatott mindenkinek. És Ráth Mórnak nem volt oka megbánni bizalmát. A Reformból Rákosi vezetése mellett kitűnő és tekintélyes lap lett a liberalizmus, a magyar alapeszme, az irodalom és művészet szolgálatában.

Ötven esztendővel később kellett megérmie Rákosi Jenőnek, – akit pedig akkor már az újságírók atyamesterének neveztek és aki tehetségéből, kritikai érzékéből s lelkiismeretességéből nem-hogy semmit se veszített, hanem az idők folyamán ezekben a tulajdonságaiban mindenkinél nagyobbra nőtt – hogy az általa alapított és negyven évig irányított Budapesti Hírlap szerkesztőségében egy antizsurnalisztákból álló végrehajtóbizottság akart dirigálni, bár a főszerkesztő ő volt. Amikor aztán odáig fajult a dolog, hogy egy reggel nem találta a lapban az este megírt cikkét, felkelt az íróasztala mellől és otthagya a szívéhez nőtt lapot.

Az 1870-i francia-porosz háború idején a Reform a németek ellen csinált frontot, bár akciójával ellentétbe került Jókai Mór lapján kívül az egész magyar sajtóval és a hivatalos Magyarországgal. Rákosi Jenő attól tartott, és joggal, hogy Franciaország veresége esetén Németország megduzzadt hatalmával Kelet s Délkelet felé fog orientálódni s rajtunk keresztül vezetve az útja, minket magyarokat vagy beolvaszt, vagy kiirt, ha meg nem adjuk magunkat. Folytatja majd még sokkal nagyobb erővel azt a politikát, amely ellen az osztrákokkal szemben Magyarország négy évszázadon át izzadta a nehézsúlyú díjbirkózást. Nagy veszedelemnek látszott a készülődő német egység germanizáló törekvése és Rákosi féltve a magyarságot, hihetetlen tüzzel s kitartással polemizált az egész politikai világgal. A következmények őt igazolták. A német győzelemből – világháború lett, amelybe belepusztultunk.

A Reformban kezdett kialakulni az a harc, amelyet aztán Rákosi egész életén át lankadatlanul folytatott a magyar faj érdekében. Persze az ő fajvédelme más volt, mint amit manapság a politikusok annak neveznek. Rákosi az igazi, egyetlen fajvédelemnek a nemzeti génusz őrzését tekintette, «a magyar tulajdonságok hódító erejének fenntartását irodalomban, politikában, tudományban és intézményekben, mert ez az igazi kultúrfőlény». «Én azt tartom, – írta – hogy amikor Európában alig találni

tiszta, keveretlen fajt, a faji jelleget ember és nemzet a nyelvtől kapja. Az embernek gondolkozását, észjárását, szokásait, modorát mind a nyelve dirigálja. A nyelv szerkezetében, törvényeiben, hangrendszerében rejlik valamely titokzatos erő, amely formálja annak az embernek a lényét, akinek agyvelejét először foglalja el. A gyermek beszedi és úgyszólván beülteti, amint a fogalmakat tanulgatja, érintetlen agy velejébe a nyelv szerkezetét, egész logikáját, eredeti rendszerét és ahhoz alakul. Mert lehetetlen, hogy még fizikai tekintetben is bizonyos átalakuláson ne menjen keresztül az az agyvelő, amelybe befészkelődnek a szók, a formák és törvények, melyek szerint valamely nép a maga nyelvét kialakította. Ez az átformálódás jelenti nekem a fajt».

Aki mindenkor ilyen tiszta és felsőbbes szempontról fogta fel a fajkérdést, természetesen csak mélyeséges megbotránkozással és szomorúsággal nézhette az utóbbi korszakban dúló faj védelmet, amely szerinte nem volt más, mint «silány és elvetendő ürügy pártok toborzására és politikai érvényesülésre».

A Népszínházat is a magyar nyelv diadalmaskodásáért alapította és szentelte neki élete hat esztendejét. Igazgatása alatt a magyar színház hívatását maradéktalanul betöltötte. Amint mondani szerette, a pesti ember a Népszínházban tanult meg magyarul nevetni s magyarul sírni. Minden új darabot ő maga rendezett. Kevés lévén a jó magyar népszínmű, franciából opereteket fordított. írókat, zeneszerzőket és színészeket fedezett fel. És mindezt csak azért, hogy pusztítsa a németet. Sikerült is teljesen meghódítania a közönséget magának és megbuktatni a német színházat, amely a végén bánatában leégett. A Népszínház teljes virágzásában adta át sógorának, Evva Lajosnak, amikor célját már elérte. Akkor azután – a hatéves színházi háborúban megverve a pesti német színházat – a német újságoknak üzent hadat. Következett a Budapesti Hírlap korszaka.

Egyszer történt, hogy vérbeli újságíróknak pénzük volt komoly napilap alapítására – de meg is mutatták, mi az igazi újság, amely nem üzleti számításból indul és nem a profit az egyetlen célja. Pénzt egyébként így is hozott, életerős vállalattá lett és sok embernek adott kenyeret. Rákosi Jenőnek a Népszínház hatesztendei bérlete után saját háza volt és hatvanezer forint készpénze. Annak köszönhette, hogy soha nem hajszolta a pénzt,

nem szaladt utána kétségbeesett iparkodással. Arra se számított, hogy színházával pénzt fog keresni. Maga volt legjobban megelépedve, amikor gyűlni látta a Wertheim-kasszában a bankókat. Ő nem tett egyebet, mint hogy becsületesen, okosan kalkulált és éjjel-nappal dolgozott.

A Budapesti Hírlapot jóbarátja, Csukási József anyagi részvételével együtt alapította, aki néhány kollégájával kénytelen volt kilépni a Pesti Hírlap szerkesztőségéből. A két laptulajdonos se egymással, se mással írásbeli szerződést nem kötött. Rákosi mindössze annyit írt ceruzával egy lap papírra, hogy a Budapesti Hírlapnak soha, semmi körülmények között se kormány lapnak, se pártlapnak nem szabad lennie. Független lapot akartak csinálni a magyarságért ezzel az utasítással: Magyarosan, magyarul, magyarán. És az is volt mindaddig, amíg Rákosi Jenő irányította. Négy évtizeden át. A magyar újságírás hőskora volt az. Rákosi Jenő fél életének minden munkáját, lelkesedését, gondolatát bele-tette a Budapesti Hírlapba, amelynek vezérlő csillaga a harminc millió magyar eszméje volt. Nagy eszme, gyönyörű álom és egész elgondolásában a földbe gyökerező reális terv. Nem rajta múlt és nem is csak a történelmi végzet vak kockavetésén, hogy nem sikerült megvalósítani.

Jött a háború, amikor nemcsak a költők hallgattak el, de lakatot tettek a közvélemény érzéseinek s akaratanak kifejezője, a publicista szájára is. Írhatta, amit a hadvezetőség cenzúrája megengedni jónak látott, de akkor is csak hiányos vagy meg-tévesztő jelentések alapján. Így persze Rákosi Jenőnek se volt módjában saját szíve és esze szerint szolgálni a hazát. Aztán következtek a katasztrófák, az összeomlás a harctéren és az össze-omlás a lelkekben. De Rákosi Jenő sebezhetetlennek látszott. A válságos időkben ismét csak ő lett a magyarság igazi szószólója. Meg nem csorbult erkölcsi ítélőképességgel, rút emberi szenvedé-lyektől el nem ragadtatva, hanem a múltó jelszavak s gyarló érde-kek fölött kimagasodva, ihletett tollal s lelkes szóval hirdette a romokon a belső béke s összefogás mindennél szentebb igéjét. Látta, hogy «politikusakink az elmúlt idők észjárásától nem tud-nak megszabadulni, holott a reális múlttól elszakadtak; az emberi-ség egy általános változás küszöbén vergődik, amelynek számára, hogy új életre lendüljön az országok kormányzása, új formákat,

új intézményeket kell megalkotni». És tudta, hogy «mostan készül a legádázabb háború, a gazdasági érdekek háborúja. Mezőgazdaság, kereskedelem, kisipar, nagyipar, kistőke, nagytőke s a munkásság internacionáléi és csoportosulása azok a hadseregek, amelyek benne meg fognak ütközni; földosztás, tröszt, sztrájk, kizárás, munkanélküliség, az ágyúk, a géppuskák, tankok és blokádok lesznek pusztító fegyverek».

Ebben az új világháborúra való készülődésben egységesnek akarta látni a magyarságot, hogy a szenvedésekben és megpróbáltatásokban testvériesülve megmenthesse önmagát, felvértezve az összetartás erejével a borzalmas veszedelmekkel szemben. A nagy halak meg fogják enni a kis halakat, a nagy nemzetek a kis nemzeteket, különösen, ha ezek a kis nemzetek még önmagukat is gyöngítik és fogyasztják az áldatlan beharcokban: ez volt a meggyőződése. Most is, mint mindig, a végső célra szegezte tekintetét és ezért bátor s erős volt szakítani a múlttal, múltjának elveivel, eszményeivel, ideáljaival, hogy az új időknek megfelelő praktikus cselekvésre ösztönözze népét. Szakított a tradíciókkal, hátat fordított a régi bálványoknak és ellentmondva saját régi önmagának, az újjászületésben kereste az ország megmentését. És minthogy a hatalom birtokosaiban inkább ellenzőkre talált, mint támogatókra, népmozgalmat akart szervezni, egy szál tollal milliók élére állni, hogy egyetlen rohammal hódítsa meg a magyarság számára a jobb jövőt.

Csak egy úr volt, aki lefoghatta lankadatlanul dolgozó kezét és elfojthatta mindeneket megindító szavát. A halál. Aki ezúttal a legkülönb magyart szemelte ki áldozatul.

*

Minden ember annyit ér, amennyit a köznek használni tud. Hiába nagy egyéniség, kiváló szellem valaki, hiába bír szokatlan képességekkel: ha önző módon csak önmagának él, ha nem rendeli magát az egyetemesség – az emberiség vagy az emberiség egy kisebb alakulata, a nemzet – szolgálatára, úgy lehet a kicsinyek szemében megbámulni való unikum, de értéke egyenlő a nullával! Akit a természet, a születés, a körülmények szerencsés összetalálkozása különös javakkal s tehetségekkel áldott meg, arra különös kötelességek is hárulnak. A nagy individuális lények

jelentősége abból áll, mennyire tudnak kollektív érzésekben feloldódni, kollektív célokért lelkesedni s dolgozni, mennyiben hatnak nagy tömegekre és mennyiben veszik ki részüket a kultúra, a szabadság s a társadalmi jólét előmozdításából.

Rákosi Jenő száz százalékosan teljesítette kötelességét a közösség iránt, méltó tehát, hogy a későbbi nemzedékek is örök példaképként tekintsenek fel rá.

Kicsiny nép fia volt, amelynek nyelvét az ország határain kívül nem ismerik és amelynek a világ nagy dolgaiba beleszólása nincs. Így tehát aránylag szűk körre volt utalva tevékenysége. Emberi nagyságából ez nem von le semmit. Csak éppen híre, dicsősége elterjedtségét korlátozta. Ha francia, angol vagy német nyelven ír, nem pedig magyarul, ha a francia, az angol vagy a német népet szolgálja, úgy az egész világ megismeri és tiszteli nevét. De annál több hálával kell nekünk gondolni arra, hogy végzete a magyarság javára rendelte és érettünk élt az, akit egy világbirodalom is legnagyobb szellemei és leghasznosabb tagjai közé sorolt volna.

RÁKOSI KÖZELRŐL

Vannak dátumok, sorsdöntő napok mindenkinek az életében, amiket sose felejt el. Szerelmek, barátságok, örömök, bánatok határkövei, remények és csalódások stációi szegélyezik az ember útját, amelyen végigballagott és csak ha visszatekint, látja, milyen végzetes fordulatot jelentettek az életében holmi röpké pillanatok, elejtett szavak, véletlen találkozások. Én csak egy dátumot tudok, amely mindent elhatározó volt rám nézve: 1912. december 9. Ezen a napon beszélt velem először Rákosi Jenő és most úgy érzem, semmi se volt fontos azelőtt, csak az azóta eltelt idő számított igazán. Mialatt mellette voltam. És mióta örökre el kellett búcsúznom tőle, legszívesebben csak az emlékeknek élnék.

Édesapám, ki harminc esztendeig volt a Pester Lloyd felelős szerkesztője, azzal állított be egy nap hozzám, hogy találkozott Rákosi Jenővel. Beszélgetés közben megjegyezte Rákosi, hogy nem győzi félszemével a sok újság- és levélolvasást, bizony, rászorulna már valami segítségre. «Elküldöm a fiamat, talán hasznát veszi», válaszolta apám, mert sejtette, hogy se az ügyvédeskedés kezdő irodámban, se a jelzálogbankban folytatott jogászai munka nem elégít ki. És igaza volt. Hiába végeztem el az egyetemem s voltak olyan pártfogóim, mint Szási Schwarz Gusztáv és Vécsey Tamás professzorok, hiába praktizáltam egy évig olyan ügyvéd mellett, mint Polónyi Géza, éreztem, ha nem is vallottam be magamnak, hogy a gyakorlati jogi pálya nem tölti be egész érdeklődésemet. Én még nem tudtam, de nyilván úgy volt, hogy más rendeltetés várt rám s addig ferde utakon tévelyegtem.

– És beleegyezett? – kérdeztem édesapámat meglehetősen közömbösen, mert csak holmi légius tervnek, céltalan kísérletezésnek tartottam az egészet. Rákosi Jenőt nem ismertem személyesen,

egyszer mutatták nekem a repülőter közönsége között, Blériot budapesti fogadtatásánál. Vezércikkeinek persze állandó olvasója lévén, tisztában voltam közéleti tolla jelentőségével s mint sokan mások, őszinte nagybecsüléssel voltam iránta. De számomra inkább szimbólumnak hatott, a magyarság öntudata, olthatatlan lelkesedése szimbólumának, mint kézzelfogható valóságnak. Sokkal inkább dominált a szelleme, semhogy az embert nézte volna benne a publikuma.

– Szívesen lát – felelte édesapám biztatón. – Menj csak fel hozzá holnap délután a Budapesti Hírlaphoz.

A látogatásra való készülődés közben mindinkább elfogott a szorongás. Szerettem volna kikérdezni apámat, miféle ember Rákosi Jenő, hogyan viselkedjem előtte, mit mondjak neki, de rösteltem habozónak és ügyefogyottnak látszani. Pedig hát nem volt kis dolog odaállni egy ilyen nagy ember elé. Akinek a szavára százezrek figyelnek, aki biztosan intim barátja minisztereknek, államférfiaknak, pártvezéreknek, dirigálja a közvéleményt s valóssággal trónusán ül a hatodik nagyhatalomnak, a sajtónak. Hátha gőgös és zárkózott természet, aki felülről néz le a közönséges halandókra, hideg és megközelíthetetlen, mint egy uralkodó, aki azt akarja, hogy meghunyászkodva, alázattal tekintsenek fel rá. Hány herceg és gróf van, semmittevő gazdag nagyurak, akik dőlyfös lenézéssel fogadják az elébük kerülő egyszerű emberfiát, pedig talán a helyesírás szabályaival sincsenek tisztában és életükben se volt egyetlen okos gondolatuk. Lehetséges, hogy a szellem némely arisztokratájának a modora is hasonló azokéhoz, akiknek csak a szerencsés bölcső biztosított magas polcot a társadalomban. Egy zseniális embernek mindenesetre több joga volna lekicsinylően bánni a magamfajta hétköznapi figurával. Aztán meg a költők, művészek oly furcsa lények. El vannak telve magukkal, úgy érzik, körülöttük forog a világ, ők számítanak csak a nagy mindenségben és a többiek kizárólag arra valók, hogy megbámulják őket. Ismertem közülök néhányat, egy kis hírre vergődve valóssággal felfúvódtak az önhiittségtől és betegek voltak a hiúságtól.

Szorongásomban persze túlzásokba estem és félve az esetleges kudarctól, kézzel-lábbal hadakoztam láthatatlan ellenfelek ellen. Már előre magyarázatát akartam adni felsülésemnek. Minél közelebb jutottam a látogatás időpontjához, annál inkább elővettem

a kétségek. Valósággal ijesztő képet festettem magamban Rákosi Jenőről. Attól tartottam, szégyent vallok előtte, pár vesébe ható kurta szóval kérdez majd ki s kíméletlen szigorral belém tekintve, egyszeribe felfedezi minden gyarlóságomat, fogyatkozásomat és köszöni szépen, nem kér belőlem. Holott micsoda nagyszerű dolog lenne hozzá kerülni, az ő szellemi környezetében élni, hallani szavát, élvezni elröppenő gondolatait, résztvenni munkájában, segítségére lenni mindennapi elfoglaltságában! Egy levegőt színi Rákosi Jenővel, ezt túlságosan nagy szerencsének éreztem s nem mertem hinni. A félelem és remény viaskodott bennem. Szerettem volna valami kifogást találni, hogy ne kelljen elmennem, és megrettenve gondoltam arra, valami közbejöhét s nem mehetek el hozzá. A nagysága megriaszított és a varázsa vonzott. A hírnévtől elkényeztetett ember aggálllyal töltött el, de a szellemi nagyszerűsége csábított. Elővettem a Budapesti Hírlap utolsó számainak és igyekeztem kipuhatolni emberi mivoltát a vezércikkekéből, amelyek bár nem voltak aláírva nevével, de stílusuk, lendületük, megteveszthetetlen logikájuk, kritikai fölényük, a belőlük áradó frissesség, a találó anekdotákkal való jellemzés mind elárulták az ő egyedül álló, derűs és bölcs tollát. Vajjon hogy fog fogadni? gyötört a gondolat. Holott nem voltam már egészen fiatal ember, eleget forgolódtam a társaságban, mint Polónyi Géza segédje nem egy társadalmi és közéleti kiválósággal jöttem össze, azonkívül jogászkoromban bejáratos voltam híres egyetemi professzorokhoz, akik nagy jövő jósolgatásával erősítették önbizalmamat s fellépésem biztosságát. Elég vizsgán átestem a gimnáziumban, az érettségi se volt kismiska, az egyetemen megszereztem a doktorátust, lettem a tisztí vizsgát és megvolt az ügyvédi oklevelem is, de mondhatom, ez volt az első vizsga, amelyen igazán drukoltam.

Végre eljött a délután és én parádéba vágtam magam, cilindert tettem a fejemre, mintha királyi palotába lennék hivatalos audienciára. Nem tudtam még, hogy a gondolatok koronázatlan királyai rá se hederítenek az üres külsőségekre és kevésbé tartják magukat az etikethez, mint azok, akiknek a díszes formások nélkül rögtön kevesebbnek kellene érezniök magukat.

Este félhét volt, izgatottan mentem fel a Röck Szilárd-uccai újságház lépcsőjén. Az előszobában szolga fogadott és bevitte névjegyem a titkárnőnek. Egy őszhajú, rózsásarcú hölgy kéretett

be. A szerkesztőségben javában állt a munka, talán alkalmatlan időben is jöttem. De a titkárnő már bejelentett s minden várokozatás nélkül rögtön bevezetett a méltóságos úrhoz.

Tágas, kéttablakos szobában, íróasztal előtt ült Rákosi Jenő, cikkírásba merülve. Amíg a titkárnő a bejelentés után kijött értem a szomszéd szobába, úgy látszik, még azalatt is papírra vetett pár sort. Cilinderrel a kezemben, megálltam néhány lépésnyire az íróasztaltól és illő módon mentegetőzéssel kezdtem:

– Bocsánatot kérek, méltóságos uram, hogy zavarom munkájában ...

Felemelte tekintetét, letette a tollat, felállt, hozzám jött és kezet nyújtott:

– Nem tesz semmit, hozzá vagyok én ahhoz szokva.

Úgy mondta, mintha az volna a legtermészetesebb dolog a világon, hogy az ország első publicistája abbahagyja a vezércikk-írást, akárki is kopogtat be hozzá. Pedig tényleg ez volt a szokása. Később aztán még számtalanszor láthattam, hogy munkája kellős közepén hogy tette félre a tollat egymásután ötször-hatszor is bosszankodás és türelmetlenkedés nélkül, ha látogatója érkezett. Pedig többször keresték fel egyszerű emberek, mint előkelő kapacitások. De senkit meg nem várokozottatott ajtaja előtt, aki valami ügyes-bajos dolgával hozzá fordult. Figyelmesen, jóakaróan hallgatott meg mindenkit, tanácsot adott vagy ajánlólevelet, pénzbeli segílyt, aztán barátságosan istenáldját mondvá, ismét a kézirat-papír fölé hajolt és mintha meg se száradt volna tollán a tinta, abban a pillanatban folytatta a mondatot a félbeszakított gondolatnál. Feltartani lehetett őt az írásban, de kisodorni a hangulatából, megzavarni gondolatfűzésében nem engedte magát. Ezt a kunsztot is kevesen tudják utána csinálni.

A bemutatkozás formaságán átesve, pár szíves szót ejtett édesapámról, kiről tudta, hogy az újságíráson kívül a botanika a szenvedélye, megdicsérte szerkesztői tudását s lelkiismeretességét és máris benne voltunk a legflottabb diskurzusban.

Szorongásom jóformán az első pillanatban elmúlt, mihelyt meghallottam nyájas hangját, éreztem meleg kézszorítását és láttam jóságos arckifejezését. Nem tudtam, hogy balszeme üvegből van, nem is vettem észre, mert félig lehunyva tartotta rajta szempilláját. De félszemével is úgy tudott nézni, hogy az embert nyom-

ban megfogta, magához vonzotta s lebilincselte, mintegy a lelke melegségével. Ahogy vannak fiatal szépasszonyok, kik graciózus megjelenésükkel, kacér mosolyukkal rögtön kellemes atmoszférát árasztanak maguk körül, úgy az ő közelében is valami elbájoló varázst éreztem: az önmagával és a világgal harmóniában lévő egyéniség tiszta s üdítő levegőjét. Barátságos tekintete, közvetlen modora egyszeribe feloldották izgatottságomat s zavaromat és valósággal megpihentettek. Csak született orvosok tudnak így bánni betegeikkel. Nyilván észrevette elfogódottságomat, amellyel beléptem hozzá és tapintatos, szíves bánásmódjával rögtön segítségemre sietett. Megértő kedves öregúr, – ez volt első gondolatom róla – milyen jó, hogy megismerhettem.

Nem kérdezett rólam semmit, se a viszonyaimról, mint akit csak az előtte álló ember érdekel és saját ítéletére bízta magát. Szivarral kínált meg, a gyufa meggyújtásában is megelőzött, de helyet nem mutatott. Egy óra hosszat magánál tartott, a nélkül, hogy leültetett volna. Az volt a szokása, hogy beszélgetés közben ide-oda mozgott, könnyed léptekkel fel-alá sétált a szobában vagy megállt egy helyben. Órák hosszat tudott állni a fáradtság legkisebb jele nélkül, míg a hallgatója már majd összeesett. Az ülés neki túlságosan inaktív dolog volt.

Megemlítette, hogy a szerb kérdésről ír éppen vezércikket. Akkoriban már feszült volt a helyzet, fojtogató a politikai légkör, sokan féltek tőle, hogy egy esetleg kitörő háborút nem lehet majd a Balkánra lokalizálni. Rákosi úgy tett, mintha nagyon kíváncsi lenne véleményemre a világpolitikában. Mindenesetre tetszett neki, hogy itt-ott ellenvéleményt kockáztattam meg. Kicsit féloldalt billentve kötöttsapkás fejét és egyenesen a szemembe nézve, élénken figyelt, anélkül hogy közbevágott volna. Hagyta, hadd beszéljem ki először én magamat. Gyakorlott debatter volt, aki megvárja, míg a másik elpuffogatja puskaporát. Átvéve aztán a szót, mintegy járkálás közben folytatva a vezércikkírást, briliáns előadást tartott nekem az európai helyzetről, nagyhatalmi érdekekről, dinasztiai versengéséről, szláv kérdésről, gazdasági problémákról, politikai sakkhúzásokról és diplomáciai boszorkányműködéséről. Mintha egy egész terem hallgatóközönségét kellett volna meggyőznie s elragadnia. Nem gesztikulált, nem heveskedett. Két ujjá közé fogott kialudt szivarjával maga volt a megtestesült

nyugalom és mértéktartás. Csak a gondolatai cikkáztak, a mondatai mint a rakéták nyílegyenesen repültek fel és szikrázva pattantak szét a magasban, valóságos tűzijáték benyomását tették, tele színek kavargásával, elmés csattanókkal.

A panorámája ennek az előadásnak ma is a szemem előtt van. Másnap különben nyomtatásban is elolvashattam, amit nekem beszélt.

Egy óra múlva úgy búcsúzott el tőlem, mintha nem is engem, hanem őt érte volna kitüntetés azzal, hogy végighallgattam. Akarta vagy sem, egy csapásra meghódított. Csakúgy, mint minden más munkatársát, akiket kiszemelt, hogy együtt dolgozzanak vele. Olyan foglalót adott az embernek, hogy lehetetlenség volt rögtön nem egész szívvel és lélekkel melléje állni.

Munkakörömről, elfoglaltságomról, anyagi kérdésekről szó se esett. Fölöslegesnek tartott minden előzetes megállapodást, részletek megbeszélését, kötelességek s kötelezettségek precizizálását, írásbeli szerződéskötést. Tartotta magát a régi magyar szokáshoz, amikor még egyetlen kezadással intéztek el minden ceremóniát és az a kézszorítás biztosabb pecsét volt valahány közjegyzői okiratnál. Amikor a Budapesti Hírlapot megalapította, akkor se kötött írásbeli szerződést se a lap tulajdonos és szerkesztőjével, se pedig a munkatársakkal. De annál inkább tudta, mit akar csinálni a maga köré toborzott gárdával. Azt pedig elegendő volt ceruzával egy lap papírra írni két sorban.

Nem vett ki soha senkiből ígéretet, fogadkozást, kötelezvényt, hogy szorgalmas lesz, odaadó, kötelességtartó. Tudta, mellette úgyis mindenkinek azzá kell válnia, ha azelőtt könnyelműen fogta is fel a munkát. És valóban, szuggesztív egyéniségének készörömet alávetette magát mindenki. Előlj árván a jó példával, lehetetlenség volt nem követni, lehetetlenség volt nem azon lenni minden igyekezettel, hogy kissé legalább hozzá hasonlóvá legyünk. Ki tette volna ki magát annak, hogy fél szemével görbén nézzen rá és hallgatásával lesújtsa. Megajándékozva az embert feltétlen bizalmával – ezzel a felemelő bizalommal lehetetlen volt visszaélni. Nem várt a jó véleménnyel, míg valaki rászolgált, hanem kezdettől fogva előlegezte és ezzel rákényszerítette, hogy meg is őrizzé a maga számára. Hibákkal, gyöngeségekkel szemben végtelenül elnéző volt – amivel viszont bátorságot öntött az emberbe le-

küzdésükre. Emberismerete nem abból állt, hogy mindenkiről feltételezze a rosszat. Tudta, a rossz nem hiányzik senkiből se, de értett hozzá, hogy lehetőleg a jótulajdonságokat csiklandozza ki belőlük.

Első találkozásomnak velem volt az eredménye, hogy hazatérve elzártam a szekrénybe cilinderemet és nem is vettem elő többé életemben. Egyszeriben rájöttem arra, hogy nem kalap teszi az embert. És a cilinderrel együtt sutba dobtam sok más haszontalanságot is. Kezdtém más emberré lenni s az embereket és dolgokat is más szemmel nézni, mint azelőtt. Bekerültem Rákosi Jenő büvkörébe. És megtanulva tőle, hogy nem «magasrendű» a helyes kifejezés, hanem «felsőbbrendű», megtanultam azt is, mi teszi az ember felsőbbrendűségét.

*

– Nézze át kérem a külföldi lapokat – mondta másnap Rákosi Jenő, és ezzel be is voltam iktatva hivatalomba. Más instrukciót nem adott. Szerette az embereket önállóságra nevelni, rájuk bízta, mit és hogyan csináljanak. Tíz közül kilenc szerkesztő félórás előadást tartott volna egy magamfajta újoncnak, minő szempontból olvassam el a német, francia, angol újságokat, mire legyen különös figyelemmel, miről referáljak, Ő azt akarta, magamtól jöjjenek rá a tennivalóimra, akkor nyilván jobban is fogom elvégezni. És talán kíváncsi is volt, mi telik ki az új embertől útbaigazítás nélkül.

Mondanom sem kell, alaposan összeszedtem magam, nehogy érdemtelené váljak erre a függetlenségre. Nem dolgozva parancsóra, nem feszélyezve vizsgáztató tekintetektől, igyekeztem többet produkálni, mint kötelességem lett volna. Azelőtt meglehetősen lusta voltam és nem igen erőltettem meg magam. De a méltóságos úr megelégedését szörnyen ambicionáltam és iparkodtam is kiérdemelni. Nem stréber tempókkal, ami mindig ellenkezett a természetemmel. De üres fogásokkal nem is lehetett volna megteveszteni, úszinte tisztelet és csodálat vonzott hozzá, megismerve szeretetreméltóságát s páratlanul jóindulatú lényét és szívből óhajtottam, hogy megkedveljen. Különös anyagi kilátások nem kecsegtettek, de nem is számoltam velük. Legfőbb jutalmam mindig megelégedése volt.

Eleinte délután hatkor jártam be a szerkesztőségbe, mert állásomat a bankban nem adtam még fel, ott pedig ötig tartott az irodai óra. Első tapasztalatom az volt, hogy Rákosi Jenő olyan főnök, aki nem akar főnök lenni s a körülötte dolgozóknak fizetett alkalmazotton kívül mást nem látni. Az úri tapintat megtestesülése volt. Senkise ütközhetett volna meg rajta, ha mint főszerkesztő, laptulajdonos és öregember például becsengeti vagy bekéri magához a felelős szerkesztőt, megbeszélni vele valamit vagy átadni a kéziratát. Mégse fordult elő soha. Ha dolga volt Csajthay Ferencel, felkelt és átment hozzá a szobájába. Nemcsak megengedte, de elvárta, hogy a felelős szerkesztő nyomdábaadás előtt elolvassa a cikkét és megtegye észrevételeit. Kritikai megjegyzésektől nem érezte megsebezve hiúságát és készséggel egyezett bele esetleges változtatásokba. Ez ugyan vajmi ritkán fordult elő, mert amennyire ő maga szinte egyetlen törlés, javítás nélkül írta meg másfél, két óra alatt vezércikkét, úgy nem igen talált benne a szerkesztő se változtatni valót. Később, amikor a vállalat idegen kezekbe került és idegen szempontok lettek mérvadók, nem tűrte sokáig az illetéktelen beavatkozást. Bár nehezen tudta rászánni magát a kenyértörésre, inkább otthagya faképnél negyvenhárom esztendő után az általa alapított, felvirágoztatott és szívéhez nőtt újságot. Tudta, talál magának olyan szerkesztőséget is, ahol tiszteletben tartják minden sorát, minden véleményét, még ha ellenkezik is a lappolitikával. Úgy is lett. A Pesti Hírlapnál betűváltoztatás nélkül jelentek meg vezércikkei, pedig éppen ebben a korszakban, élete utolsó négy esztendejében, szállt szembe legkíméletlenebbül a fából vaskarikával, az úgynevezett «hivatalos közvélemény»-nyel és hangoztatott igen gyakran különvéleményt kormányfelfogással, divatos politikai jelszavakkal s társadalmi áramlatokkal szemben.

Legfőbb feladatomban az első időkben azt tekintetem, hogy kiismerjem szokásait, ízlését, észjárását s igyekezzem hozzájuk alkalmazkodni. Óvakodtam túlzott buzgósággal terhére lenni, ugyanúgy azonban bármit is elmulasztani. Azon voltam, hogy szeméből lessem el kívánságát. Sikerült is annyira beletalálnom magam munkakörömbe, hogy nem igen tévedtem tennivalóimban. Rákosi Jenő példátlan türelme s elnézése segített hozzá. Mellette igazán könnyű volt megtanulni az embernek a szerepét.

Nem tudta, mi a nervozitás. Soha egy ideges szavát nem hallottam, soha egy ideges mozdulatát nem láttam. Kivéve azt az egy esetet, amikor később, 1924-ben egyszer az este megírt vezércikket másnap nem találta a lapban. De akkor se csapott patáliát, csak fogta a botját, kalapját és senkinek se szólva, eltűnt. Ment kísértelni magából felindulását. Amikor egy félóra múlva visszajött, teljesen nyugodt volt és megmásíthatatlan az elhatározása, hogy kilép a laptól.

Vasból voltak az idegei vagy a lelki egyensúlya volt megbillenthetetlen? A szerkesztőségi lázas munka s szakadatlan kavargása nem viselte meg, holtan hányan felörlődnek és tönkremennek benne. Pedig ő volt az, aki a régi lassú és kényelmes magyar újságírás tempóját meggyorsította s az első rotációs gépet beállítva, annak rohanó zakatolásához szabta a szerkesztőség tevékenységét is. Idegrendszerének nem ártott meg a sok füstölés, se az örökös éjszakázás. Mások már régen a kávéházba vonultak feketézni, vagy aludni mentek napi munkájuk elvégzése után, amikor ő – és ezt évtizedeken át csinálta – éjfél után hozzáült Shakespeare-t fordítani vagy szindarabot írni. Az se idegesítette, hogy jó hosszú ideig – amíg a mellette lévő szobát ketté nem osztották és külön helyet nem kaptam a szerkesztőségben – délután hattól este félkilencig, a háború első hónapjában pedig vacsora után éjfélig is, vele voltam egy szobában. Ritka az az ember, aki nyugodtan tud írni, ha valaki folyton fészkelődik mellette, újságát zörgeti, feláll, leül, kimegy, bejön. Neki nem esett nehezeére tűrni. Elmerülve munkájába, isteni zavartalanságban rótt a papírra gondolatait.

Amikor már egy kicsit összelelegedtünk, délutánonként elmentem érte az Otthon-körbe, amely akkor még a Dohány-uccai saját házában székelt. Itt szokott kibicelni a kártyázóknak a szerkesztőségi munka előtt. Maga ritkán vette kezébe a blattot. Ha otthon, családjá körében, házvezetőnőjével leült egy parti kaszinóra, akkor se játszott pénzbe. A kártya járása érdekelte, a játék fordulatai, cselszövése, nem a nyereség. A nyereszkesedést nem szívelhette, se kicsiben, se nagyban. Úgy vélte, mindenkinek csak annyi pénzhez van joga, amennyit becsületes munkával megkeres.

Az első pár hónapban azzal foglalkoztatott, hogy meghallgatta külföldi lapok közleményeiről való napi beszámolómat. Mindig tudni akarta, mi történik a. nagyvilágban. Egy-két budapesti lapot maga olvasott át, rendszerint a maga lapja után a Pesti Naplót és a Világot, később Magyar Hírlapot, Az Estet és a Pester Lloyd esti kiadását. A többi újságot nekem kellett átnézni, hátha találok bennük eredeti értesülést vagy valamit, ami polémiára adhat alkalmat. Szeretett egyéni nézetének hangot adni, anélkül azonban, hogy szándékosan törekedett volna ellenmondásra és különködésre. De sok mindent észrevett és másként látott, mint azok, kiknek a tekintete nem hatolt azonnal a dolgok mélyére és nem számoltak a következményekkel. Gyakran csatázott így politikussokkal, laptársakkal s ritkán húzta a rövidebbet.

Bármily különösnek is tűnt, lehetetlen volt észre nem vennem, hogy tulajdonképpen magányos ember, ha sokan is forgolódnak körülötte. Ahol kellett, bravúrosan csevegett, beszélt, vitázott, mindenkit legaloppirozott. De a megszokott társaságban vagy odahaza szeretett nagyokat hallgatni. Ha közömbös dolgokról folyt a szó, mindennapi témákról, nem vett részt bennük, elkészültak a gondolatai és órahosszat meg se mukkant. A délelőttöket odahaza teljesen egyedül töltötte. Mióta a felesége meghalt és gyermekei családot alapítottak, nem volt igazi bizalmasa. Hiányozván belőle a szószaporító közlékenység, mindinkább magába vonult, nem érezve szükségét apróra megtárgyalni minden dolgát azokkal, akiket a maguk ügye foglalt le. Isten ments bárkinek is terhére válni! Se a maga, se más privát dolgairól nem szeretett beszélni, őrizkedett a maga felfogását valakire ráoktrojálni, de magát se engedte befolyásolni. Mégis hiányzott neki valaki, akivel úgy beszélgethetne volna el, mintha önmagával diskurálna. Szívesen betöltöttem volna ezt a szerepet, de természetesen nem lehettem én a kezdeményező.

Hosszú hónapok teltek el és lassanként mind több dolgát megbeszélte velem. Egy alkalommal előre elmondta, miről készül vezércikket írni és azontúl rendszerré vált, hogy megbeszélje velem az aktuális eseményeket. Évek során annyira hozzászokott véleményem meghallgatásához, hogy – különösen a Pesti Hírlap szerkesztőségében, ahol nem volt szokás beleszerkeszteni a cikkeibe – mielőtt leadta volna a nyomdába kéziratát, mindig elolvastatta

velem. Címet csak utólag szokott a cikk fölé írni és nem minden büszkeség nélkül gondolok vissza rá, hogy száz közül nyolcvan esetben az én címötletemet fogadta el.

Még az első időkben történt, hogy rendszeren egynél több téma is felvetődvén, néha átküldött a másik szobába, üljek le és írjam meg valamelyiket. «Tegyen csak maga elé egy papírlapot és írja tele», mondta, mintha mi se lenne egyszerűbb, mint teleírni egy ív papírost. Mit volt tennem, megpróbálkoztam a cikkírással és elég bátor is voltam megmutatni neki a kéziratot. Tudtam, kíméletesen fogja megbírálni ezeket az első kísérleteket. Mindenesetre nem sajnálta az időt és fáradságot a stílusgyakorlataimmal vesződni, biztatott, bátorított és nemsokára már meg is dicsért haladásomért. Cikkeimet, külpolitikai glosszáimat közreadta a Budapesti Hírlapban, intervjúra küldött, rajta volt, hogy mindinkább belegyakoroljam magam az újságírásba. Ajándék volt tőle, jótétemény. Újságíró-szemmel látni a világot a legérdekesebb.

A vezércikk-téma megválasztásában legtöbbször teljesen magára volt utalva, pedig ez néha még a megírásánál is nehezebb feladat. Hiszen olykor egész tömkelege az eseményeknek zúdul a szerkesztőségre, máskor meg semmi igazán fontos és érdekes nem adódik elő.

Sokból a legmegfelelőbbet kiszemelni, vagy semmiből valamit csinálni, egyformán próbára teszi az ember találékonyságát. A szerkesztőtől Rákosi gyakran kért témát, de csak nagyon ritkán kapott. Egyszer a nyári kánikulában, mikor jóformán megáll az élet, mely az újság vérkeringését teszi, reménytelenül forgatta a lapokat. Nyoma se volt bennük cikktémának. «Miről írnak? – sóhajtott fel. – Akármiről mégse írhatok.» Én azonban már ismertem és tudtam bizony, írhat ő akármiről, abban zamat lesz és gondolat. Körülnéztem. Ott volt az asztalon egy hamutartó. Rámutattam és tréfásan mondtam: «írjon erről.» «Miről, a hamutartóról?» «Miért ne? Az a fontos, hogy ki írja, nem hogy miről szól.» Nem válaszolt, de rágyújtott a szivarra, ami az egyetlen előkészülete szokott volt lenni a munkához és a felinél hozzáfogott az íráshoz. Egy óra múlva mosolyogva nyújtotta felém a kéziratot. Címe: «A hamutartó». Kíváncsian olvastam végig. Tényleg a hamutartóról szólt, de tele ötlettel, szellemmel, egy mindig frissen s bőven bugyogó elme gondolatainak üdítő forrásvizével.

Ilyen bravúrokat is csak Heine csinált valamikor. Amikor egyszer séta közben valamelyik íróbarátja téma hiánya miatt panaszkodott, megállt, beszúrta botját a földbe és így szólt: «íme, a legjobb költői és történelmi téma. Egy lyuk a földben.» A másik nem értette. «Persze, egy kis fantázia kell hozzá – folytatta Heine. – Gondold el, mi minden van e lyuk alatt, hány évmillió geológiai rétegződése, mennyi élet és mennyi halál, micsoda nyomai fajok keletkezésének és elmúlásának, társadalmak születésének, harcának, győzelmeinek és bukásának ...» És egy órahosszat beszélt tovább a lyukról.

Rákosi újságírói zsenialitása a témák káprázatos változatoságában, sokféleségében, végtelenségében nyilvánult meg. Egyenként olvasva cikkeit, napról-napra, kevésbé szembetűnő ez. De ha az ember kezébe veszi például a «Tiszavirágok» című két vaskos kötetből álló, ezeroldalas cikkgyűjteményét az 1916-tól 1919-ig terjedő időből, lehetetlen bámulat nélkül végiglapozni a cikkek tömkelegét. Száz meg száz cikk a legkülönbözőbb irodalmi, művészeti, társadalmi, politikai, közéleti, etikai, esztétikai kérdésekről, emberek jellemzése, események megvilágítása és szétboncolása, bírálat, dicséret, fények és árnyak kavargása, lelkesítés, útmutatás, az ötlet és gondolatbőség valóságos tombolása. Szinte hihetetlen, hogy egyetlen ember ennyi mindenféléről írhatott. És mi kellett neki a cikkíráshoz? «Toll, tinta és egy lap fehér papír» – amint mondani szokta. Sose láttam, hogy lexikonban vagy más segédkönyvekben kutatott volna. Szippantott párat szivarjából vagy kurta pipájából és amint mondta, elég volt neki ránézni az előtte heverő papírra, már tudta, mit írjon. Margót hajtott a papírra, - ez örökös szokása maradt, bár nagyon ritkán volt szüksége rá, hiszen úgy áradt tollából az írás, akár a vízfolyás. Az utolsó sor alá befejező vonalkát vetett. «El tudnám még így folytatni akár órák hosszat» – mondta néha, de tudta jól, mikor kell bevégezni és a kelletténél egy sorral se írni többet.

Kissé jobbra dülő, de azért erélyes, energikus volt a betűvetése. Mindenegyedű betűt kiírt, ami a grafológusok szerint a nyíltszívűség, az őszinteség és a megbízhatóság jelképe. Kerekded, csinos betűiben nyoma se volt holmi fölösleges cikornyának, extravaganciának. A konzervatívságát az mutatta, hogy például az sz betű s-ét és a d-t gyakran németesen írta, mert így tanulta

gyerekkorában. Stílusa évek és évtizedek alatt nagyot változott, föltonosan fejlődve és haladva a haladó idővel, de az írásmódja – akárcsak karaktere – a régi maradt.

*

Tulajdonképpen magányosságot kedvelő ember volt, de miután már megszokta jelenlétemet, mind több időt töltöttünk együtt. Esténként hazakísértem Budára, Lisznyai-úti villájába, magánál tartott vacsorára, várta, nem hívják-e fel telefonon valami miatt a szerkesztőségéből, és olvasva vagy beszélgetve töltöttük az időt.

Gyönyörűség volt hallgatni, ha elkezdett gyerekkoráról, ifjúságáról, diákéveiről mesélni vagy jellemző anekdotákat elmondani a régmúlt időkből. Memóriája, amivel ötven év előtti apró élményekre és nevekre is pontosan visszaemlékezett, bámulatos volt, ötletes előadásmódja kifogyhatatlan, az emberek jellemzésében pedig valóságos szobrász. Szinte megelevenedtek előttem az alakok, akikről beszélt. De mindegyiken át őt magát ismertem meg mind közelebről, mind mélyebben. Igazi művész volt, abban az értelemben, hogy minden leírásában, idegen portréban benne voltak a saját egyénisége eredeti jellemvonásai is. Ma már nagy sajnálkozással gondolok rá, hogy nem jegyeztem fel mondásait, aforizmáit, amik oly gazdag színekben s változatokban áradtak belőle. Bár nem tiltotta meg, hogy naplót írjak, alighanem begombolkozott volna, ha rájön, hogy – mint más nagy emberek bizalmasai, titkárai – feljegyzem intimus óráink emlékét. Ő maga se írt soha naplót. Diákkorában ugyan hozzáfogott egyszer, azonban csakhamar abbahagyta, mert átnézve az előző nap lapjait, rájött, «milyen buta volt» huszonnégy órával ezelőtt. Igaz, megvizsgálhatta volna magát Abraham Lincoln mondásával: «Okos embernek azt tartom, aki ha reggel felébred, mindig okosabb, mint volt előtte való nap.» Rákosi Jenő írásait tartotta cselekedeteinek, azok pedig le voltak nyomtatva, – egyebet szerinte kár lett volna megőrizni. Amikor nyolcvannégy éves korában, engedve a rábeszélésnek, hozzáfogott és harminc nap alatt megírta élete történetét, - a háromkötetes «Emlékezések»-et – egyetlen feljegyzés, adat nem volt a kezében. Amit érdemes volt megtartani fejében, szívében a töméntelen eseményből, azt nem felejtette el. Haszontalan dolgokra pedig – mint mondta – kár a papírt pazarolni.

Kevés kivételével a leveleket se tette el, amikkel valósággal elárasztották. Nem hiszem, hogy valaha író, újságíró több levelet kapott volna, mint Rákosi Jenő. Rengetegen ismerték és még többen szerették. Köztudomású volt róla, hogy senki sorait nem hagyja válasz nélkül, mindenki számára van jótanácsa, biztató szava, szíves üdvözlete. Volt nap, hogy tíz-húsz válaszlevelet is megírt, ami sok időbe és fáradságba került, mert sose akarta pár sablonos szóval kifizetni a hozzáfordulókat. Én persze kötelességemnek tartottam lehetőleg levenni válláról ezt a terhet. Végre mégis csak hetvenéves fizikum volt, eljött az ideje, hogy kissé kímélje magát. Hiszen nem csupán a Budapesti Hírlap vezércikkeiből állt a munkája, más lapoknak is dolgozott, néha egymásután három cikket kellett megírnia, azonkívül mindenféle társadalmi, jótékonyági, kulturális egyesületek is folytonosan meghívták, beszédeket kívántak tőle, amiket szintén nem tudott megtagadni.

Szívesen vette tehát, hogy megkönnyítettem számára a levelezést és az utolsó tíz esztendőben már teljesen rám bízta minden levél felbontását és referálását. A fontosabb válaszokat azontúl is maga írta, sajátkezűleg, mert – kivéve szembetegsége idejét – sose diktált se nekem, se gépirónőnek, de legalább nem volt kénytelen tucatszámra gyártani a válaszokat. Egyébként sokra értékelte publikumának bizalmát, vonzalmát s állandó megnyilatkozását. A mindenfelől, minden rangú és rendű embertől érkező levelek ismertették meg vele az ország igazi helyzetét, a közvélemény hangulatát, új eszmék és irányok terjedését, a hivatalos szövegekkel elleplezett valóságot, a nép kívánságait s panaszait. Nélkülözhetetlennek tartotta minél nagyobb tömegek érzéseinek és gondolatainak az ismeretét, akár azért, hogy erőteljes, messzehangzó kifejezést adjon nekik, akár pedig, hogy az esetleges tévútról helyes irányba terelje az embereket.

Határtalan szeretet és respektus élt benne az emberek iránt. Egyetlen nagy családnak érezte a nemzetet, minden fia kedves volt neki és egyformán szíven viselte sorsukat. A társadalmi egyenetlenkedés kiélesedése, a testvérharc, az osztályok egymás iránti fenekedése mélységesen elbúsította, akár az apát, kinek látnia kell, mint mennek ököltre egymással neveltjei. A gazdasági helyzet leromlása, a munkanélküliség folytonos növekedése, százezrek nyomora, éhezése kétségbeejtette. Tudta, hogy szép szavakkal, foly-

tonos ígéretekkel, malasztal teljes tanácsokkal senkit se lehet jólaklatni. Ezért igyekezett aggságában is minden ereje megfeszítésével olyan megoldást találni, és megtalálván keresztülvinni, amely, ha szöges ellentétben is állt más időkben, más viszonyok között vallott felfogásával, de kétségkívül megmentette volna a magyar népet a végső elnyomorodástól. Ez pedig fontosabb volt neki, mint idejétmúlt dolgokhoz ragaszkodni . . .

Hogy milyen leveleket kapott az utolsó időkben és hogyan reagált rájuk, a Pesti Hírlapnak írt egyik vezércikke dokumentálja legjobban. «Amit most írni készülök, ahhoz semmi tinta nem elég fekete – jajdult fel. – Ki kellene fosztanom a lexikon minden sötét szuperlatívusát, hogy el ne maradjak tárgyam gyászos színeitől. Mert a levelekről akarok írni, melyeket minden áldott nap kapok, melyekre nem győzők felelni: melyek mind a rémes szegénységről, elhagyatottságról, tehetetlenségről, nyomorról, téli hidegről, éhségről szólnak, s mind munkát, segítséget, tanácsot, állást, kenyeret kérnek. A gyermek, aki anyját nem tudja eltartani, az anya, aki nem képes gyermekeit ruhával, étellel és fűtött szobával ellátni; a család, amely nem tud hajlékot kapni; a B-listás, akinek a felesége tanítónő, a leánya tanítónő, de egyik se tud álláshoz jutni; dekorált rokkantak, akik végigkilincselik a fővárost hiába; diplomás emberek, akiknek reménye tíz-húsz-harminc és százezres hadikölcsönben sorvad semmivé, és a legválogatottabb bonyodalmak áldozatai, akik kálváriát járnak a közigazgatási, miniszteri, adó- és egyéb hivatalok útvesztőiben, és mindenütt csak Minotauruszokkal találkoznak és sehol Ariadnéval. Oly borzalmas regény mindez, hogy talán van költő, akinek a fantáziája még rá tudna licitálni, de amannak a borzalma szörnyűbb marad, mert mind rideg, meztelen, most – fájdalom – mindennapi valóság. Hiszen tudnivaló, hogy retentő időket élünk. Tudjuk, hogy mindnyájunknak ki kell vennünk részünket a lemondásból, a nélkülözésből. Tudjuk, hogy a békebeli fizetésünknek, akik munkában, állásban, hivatalban vagyunk, megkapjuk harminc, ötven, ha jól megy, hetvenöt százalékát. De akik a leveleket írják, és akik magánosok és hivatalok és vállalatok kilincseit koptatják, azoknak semmijük sincs a gondon és nélkülözésen kívül. Nagyrésztük már lakásberendezését is megette, sőt ruháját s amije még jobb időkben maradt neki ...»

Igen, ilyen leveleket kapott százával, ezrével, távoli városokból és falvakból is. A legreménytelenebbek, a legkétségbeesettebbek vitték el hozzá utolsó sóhajtásukat. Hogy talán mégis új reménységűt kapnak tőle és nem kell végleg kétségbeesniök. Órák-hosszat hallgatta a levelekből a tragikus panaszokat, a felhördüléseket és ő, akit a saját baja, bánata, szenvedése sose tudott könnyekre fakasztani, az ismeretlen nyomorultak és szenvedők esdeklő jajongásától megrendült a lelke mélyéig. De nem adta magát csüggedésnek, hanem annál bátrabban és határozottabban szállt szembe azokkal, akiknek a bűnül róttá fel, hogy pusztulni hagyják a nagy magyar család fiait. Így folytatta cikkét: «Az államra azonban elmondhatom, hogy ma is úgy él, intézkedik, ruházkodik, sőt gazdagodik is, mintha gazdag és jómódú nemzet dolgát igazgatná. Olyan urat játszik, mintha csupa boldog, megelégedett és viruló publikumot kormányozna. Ijesztő adókat szed, mert első dolga egyensúlyban tartani a pénzügyeit. Hihetetlen komplikált, könyörtelen az adórendszer. Senki sem biztos vele szemben a dolgában és rémes pénzek folynak be az államkasszába. Maholnap a földön fekszik a mezőgazdaság, járvány szerűen hull el a kereskedő és mankón jár az ipar, csak a fiskus jár büszke fejjel, bokrétaival a kalapján a romok között. Kérdem, muszáj ennek így lenni? Nem várhatnánk tíz-húsz évet azzal, hogy palotákat vásárolunk és építünk a külföldön egy – hadd mondjam szelíden – újonc és dilettáns külképviselet számára, amelynek, egy-kettő kivételével, semmi hasznát nem vesszük. Most kell olvasnunk, hogy X. Y. előkelő miniszteri hivatalnokok vagy más megbízottak ki Párizsba, ki Londonba, ki egészen Amerikáig elmentek tanulmányutakra. Mit tanulmányoznak? Nem jobb volna, ha minket tanulmányoznának itthon, a saját viszonyainkat? És nem lehetne arról tenni, hogy a hivatalokban a közönség ne a hatalmat látná, hanem a pártfogóját, szolgáját ... A hatósági autókat nem hánytorgatom. De meg vagyok győződve róla, hogy elég volna a fele annak, ami van. Egyáltalán sok mindenféle van itt, aminek elég volna a fele, csak a lelkes munkából kellene kétszer-háromszor annyi, mint amennyit látunk . . . És éppen most, ezekben a keserves időkben jut eszébe az országgyűlési képviselőknek, hogy – nem tudom, hányadszor – tiszteletdíjuk felemelését tervezzék. És ehhez hozzáreformáltunk egy fizetett felsőházat, kényszerítő szükség nélkül. Mert hiszen nagyon

jól meglehettünk volna még néhány esztendeig a régivel, amelynek nem járt fizetés . . . De ha megemlítem azt, hogy csak a numerus klauzussal kikergettek az országból igen súlyos milliárdokat, hogy a pénzgazdaság terén protezsált új és régi intézményekre további megszámlálhatatlan milliárdok mentek kárba; a szállítási engedélyek és privilégiumok révén is temérdek pénz úszott el; rosszul tervezett és rosszul végrehajtott földreformmal mennyi kár esett és mennyi haszon maradt el: ha csak ezeket gondolom meg, akkor is be kell látnom, hogy miért nem lehet a hadikölcsönt valorizálni s hogy az állam, mely oly ijesztő pontossággal hajtja be rajtunk követeléseit, miért foglal el olyan cinikus álláspontot azokkal szemben, akiknek ő az adósa, s akik úgyszólván életük keresményét égették el az oltáron, mikor az állam volt megszorulva . . . Nagyon az ellentétek a társadalmunkban manapság. A hivatalos fény mellett igen nagy a nemhivatalos árnyék ... Az idő komor és rossz és kellemetlen dolgokban igen termékeny. Közvetlen beleavatkozással még az állam is csak keveset tehet ezzel szemben. De önkontrollal, a kormányzás gépezetének kezelésével egészségesebb levegőt teremthetne, amelyben a mai nyomor, türelmetlenség és elkeseredés bacillusai nem tudnának azzal a termékenységgel szaporodni, amely ma szinte járványossá teszi egyének és családok bomlását, züllését és pusztulását.»

Ebben a cikkben benne van egész nyomorúságunk minden oka. Mert amilyen megértéssel és együttérzéssel fogadta Rákosi Jenő a mélyből feltörő jajt s esdeklést, olyan világosan látta, hol kell keresni a baj okozóját és hová kellene nyúlni elsősorban az operációs késsel. Ha hallgatnak a szavára, még mindent meg lehetett volna menteni. Ő volt az egyetlen, mindig pontos diagnózist csináló és helyes receptet adó orvosa a beteg országnak. De hiába harcolt a kuruzslás ellen.

*

Bizalmat könnyen és szívesen előlegezett mindenkinek és erről semmiféle rossz tapasztalat se szoktathatta le. De bizalmassá bárkivel is annál nehezebben lett. Ezért persze rendkívüli kitüntetésnek éreztem, hogy éppen engem méltatott rá. Mind több dolgába belevont, mind több időt kívánt velem tölteni. A lapvállalat vezérigazgatója, Böhm Alajos látva, hogy a főszerkesztőnek szük-

sége van rám, egy év múlva azt proponálta, lépjek be a Budapesti Hírlaphoz belső munkatársként, és búcsút mondva minden másféle foglalkozásnak, szenteljem magam teljesen a méltóságos úrnak. Készséggel vállalkoztam rá. Eltöltött kötelességem tudata, hogy lehetőleg megkönnyítsem a nagy embernek az ország érdekében folytatott munkáját és életcélnak tekintetem szolgálatára lenni. Rákosi Jenő azelőtt is igénybe vette időről-időre valamelyik munkatársa segítségét, de állandó titkára nem volt. Hogy én lettem mellette azzá, ami voltam, annak nyilván az a magyarázata, hogy helyesnek találta felfogásomat, Ítéloképességemet, méltányolta odaadásomat, alkalmazkodó képességemet és rájött arra: végre is megengedheti magának, hogy ne mindent egyedül végezzen el. Csaknem negyven évi korkülönbég volt köztünk, rajtam keresztül az új generáció észjárását, hajlamait figyelte meg és annival is fiatalabbnak érezte magát. Nem akart a világtól elzárkózott, magára hagyatott öregember lenni. Az élet minden megnyilvánulása érdekelt és ezért folyton eleven kontaktust igyekezett fenntartani a megújult időkkel.

Ezután tehát egész napomat a szerkesztőségben töltöttem, illetve Rákosi Jenő mellett. Mindenhová elkísértem, tanácskozássokra, gyűlésekre, felolvasásokra, színházi főpróbákra, bankettekre. Hosszú évek alatt alig fordult elő párszor, hogy ne hívtak volna meg valahová vele együtt. De ilyenkor is elkísértem a kapuig és aztán dolgát végezve, ő jött értem az Otthonba, vagy a szerkesztőségbe, hogy együtt menjünk haza. Voltak, akik görbe szemmel nézték, hogy ennyire a barátságába fogadott, semmit el nem titkolt előttem, rámbízva néha még a kasszakulcsot is és generális felhatalmazást adva a bankbetéiteit illetőleg. De ő hasznomat vette, én pedig hűségesen szolgáltam. Jó viszonyunkat tehát semmi se zavarhatta meg. Társaságomban inkább rászánta magát, hogy kimozduljon az örökös munkából és némi szórakozásban pihenje ki magát. Amikor először látták egy este a városligetben vacsorázni Vampetics kerti vendéglőjében, meglepetést keltett. Pedig az ilyen kirándulások igazán javára voltak, kellemesen felüdítették és változatosságot vittek napjaiba. Saját maga sose engedte volna meg magának a legkisebb passziót sem, annyira rabja volt a kötelességteljesítésnek, a munkának, a folytonos szellemi erőfeszítésnek. Egyetlen egyszer hallottam csak tőle, hogy szeretne jól élni,

úr lenni. Mikor Mussolininál voltunk Rómában és rendelkezésünkre állva Rothermere lord autója, egy szép napon kikocsiztunk Ostiába, ott a vendéglő tengerbe nyúló terraszán ülve eltűnődött a kék égbolt alatt, a mérhetetlen víz fölött és csendesen mondta:

– Látja, ez lenne már nekem, öregembernek való, gyönyörködni csak mindenben, ami szép, nem csinálni semmit, ezt nézni mindig ...

Dehát csak múló hangulat volt. Másnap már dolgozott tovább, minden óráját, erejét és gondolatát a magyarság megváltó tervé-
aek szentelve.

*

A kommun alatt, amikor nagyban folytak a lakásrequirálások, nehogy vadidegeneket telepítsenek a nyakára, meghívott, költöztem hozzá naphegyi villájába. Ugyanakkor néhány jelentkező egyetemi hallgatót is odatelepített, akiket a viszonyok megváltozásakor nem tessékelt ki a házából, hanem éveken át, míg csak tanulmányaikat be nem fejezték, minden bérfizetés nélkül ott tartott.

Egy fedél alatt lakva velem, jóformán reggeltől késő éjszakáig tanuja voltam életmódjának, apró szokásainak. Éjfél után egykor, kettőkor hagyta abba az írást, olvasást s hogy frissen ébredjen, nyolc-kilenc órát aludt, rendszeren egyhuzamban, jóízűen, kelleme-
seket álmódva. Délelőtt tíz órára járt tehát, mire az öltözködéssel s a kiadós früstükkel végzett. A reggeli újságokat, a Budapesti Hírlapot és egy-két más pesti lapot állva olvasta végig, mert éppoly hasznosnak tartotta az állást, mint a sétáló mozgást. Az egészségére pedig ösztönszerűleg vigyázott, nehogy munkaképessége csökkenjen. Ezért is volt mindenben mértékletes. Hogy annál mértéktelenebbül dolgozhasson. Ügyelt rá, nehogy túlhidegen, túlmelegen egyék valamit. A falatot alaposan megrágtá, még a levesbe főtt metélt tészta is. Ha az ablaknál ült és hűvös volt odakint, plédbe csavarta a lábát és feltette kötött sapkáját. Csak a fejére és lábára volt kényes. Egyébként tizenöt fokos hidegben is vígan autózott nyitott kocsi-
ban. Ha rosszul érezte magát, ledőlt a pam-
lagra és kialudta a baját egy óra alatt. Az alvás volt jóformán egyetlen orvossága. No meg a kötelességteljesítés. Ha fontos dolga volt, egyszerűen elkergette magától a betegséget. A háború alatt egy

vasárnapi napon Aradon kellett megjelennie díszszónoknak, az új kultúrpalota felavatásán. Szerdán, csütörtökön, pénteken lázban feküdt. Péntek este kijelentette, török, szakad, másnap felkei. «Majd meglátja, egyszerre egészséges leszek, mihelyt útnak indulok.» Szombat reggel tényleg felkelt, mintha semmi baja se volna, délben vonatra ültünk, este Aradra érkeztünk, félóra múlva elkísértette magát a színházba, másnap délelőtt egyórás szónoklatot tartott a kultúrpalotában, sőt rá is duplázott, mert az Északmagyarországi Kultúregyesület nevében még külön üdvözlő beszédet is mondott, olyan ragyogóat, hogy a közönség valósággal tombolva ünnepelte. Senki se hitte volna el, hogy háromnapos láz után van.

Csinált olyan bravúrokat is, hogy téli fagyban, éjszakának idején, mielőtt visszavonult hálószobájába, felállt a nyitott ablakba megigazítani a fennakadt rollót. Hiába kértem, bízza rám. «Ugyan hagyja, – szolt le, a magasba tornászva magát – olyan öreg még nem vagyok, hogy ezt meg ne tudám csinálni.» Az épülőfélben lévő házak bokrótaünnepére szívesen meghívatta magát, mert ilyenkor módjában volt nyaktörő gerendákon mászkálni, akár gyerekkorában.

Szép időben reggeli után lement a kertbe járkalni. Megnézte, mennyit lombosodtak a fák tegnap óta, kinyíltak-e a virágok. A virágait nagyon szerette. Mikor a kommunisták az ellenforradalmi hírek hatása alatt túszként magukkal hurcolták, másnap beszalagáltam a várost megtudni, hová vitték. De eredménytelenül kellett hazatérnem, elkeseredve s tele aggodalommal. És íme, ott letem a kertben, elmerülve egy rózsabokor figyelésébe. Nem azzal fogadott, minő kellemetlenségekben volt része a vörösök kezén, hanem örömmel újságolta, hogy távolléte alatt mily szépen kifeslettek a rózsák.

Különös, de a kertben nem szeretett írni, dolgozni, holott a fák alatt vagy a lugasban igen megfelelő lett volna a hely hozzá. Isten tudja, tán ezt is fölösleges fényezésnek tartotta. Nem volt szüksége kényelemre, kellemes környezetre ahhoz, hogy passzió val végezze munkáját.

Minden érdekelte, ami él, mozog, fejlődik, dolgozik, küzd a létért. Elnézegette hosszasan a méhek virágról-virágra röpködését, hímpor gyűjtését, éppúgy, akárcsak egy-egy épülő ház téglarakását vagy az ucca kövezését, csatornázását, vízvezetéki csövek, telegráf-

drótok lefektetését. Megfigyelte a kézművesek ügyességét, szemük, kezük biztosságát, igyekezett ellesni fogásaikat, találékony ötleteiket. A művészi alkotásnál nem becsülte kevesebbre a kétkezi munkát. Hiszen egyikre csak oly szükség van, mint a másikra. Mindig mondta, suszter, ács, asztalos, kovács, szabó és száz más munkás nélkül csakúgy nem lehetnék el, mint ahogy nem jutnánk előbbre lángeszű felfedezők és nagy gondolkozók nélkül. Mindenki egyformán becsülésre méltó tagja a társadalomnak, aki tisztességel elvégzi az éppen ráeső feladatot. Egy nemzet csak úgy existálhat, ha mindenki, a legkisebbek, a legjeleutéktelebbek is helyükön vannak és résztvesznek a nagy organizmus működésében. Az igazán nagy konstruktőrök tudják, milyen fontossága van a hatalmas gépezetben a legparányibb csavarnak is.

Ha azt mondom, hogy el tudott merülni virágok, méhek nézegetésébe, ez nem jelenti, hogy a legkisebb időt is tétlenül, haszontalanul pazarolta volna el. Elméje, agyveleje, szüntelen mozgásban volt, gondolat nélkül sose bámult bele a világba. Ha holmi jelentéktelennek látszó dolog szemléletével is töltött egy-egy órát, az se telt el értéktelenül. Mindig a nagy hasonlóságokat és összefüggéseket kereste, az élet törvényeit és rendszerét, a természet megzavarhatatlan rendjét figyelte, a kicsiben felfedezte a nagyot, az elmúlásban az újjászületést, a pillanatban az örökkévalóságot. Semmi se kezdet, minden folytatás, semmi se áll magában, mindennek mindenhez és mindenkire köze van. igyekezett megtanulni a természettől az élet nagy harmóniáját és utánozni cselekedeteiben.

Ha valami külső elfoglaltsága nem volt, már délelőtt tinta és papír elé ült dolgozószobájában. A válaszlevelek írásába beletelt egy-két óra, mert egymásután többet is megírt és ha a téma úgy kívánta, nem sajnált hat-nyolc oldalt se egészen ismeretlen emberekől. Bármily sok tennivalója akadt, restanciában sose maradt. Félórákat, negyedórákat is felhasznált még ebéd vagy távozás előtt, hogy valamit elintézzon és amit ma elvégezhetett, nem halasztotta holnapra. Hosszadalmas hozzákészülődést az íráshoz, a megfelelő hangulatba való belelovalást nem ismerte. Hihetelen könnyedséggel dolgozott. Formaérzéke valósággal ösztönszerű volt. Nem sokat konstruálta a mondanivalóit. Írás közben jöttek a gondolatok, egyikből szötte a másikat és mire a végére ért, mindig kerekded egészet alkotott.

A kész cikket se kéziratban, se nyomtatásban nem volt szokása elolvasni. Ha valamelyik különösen nagy feltűnést keltett és hírül hozták, hogy az egész városban beszélnek róla, olyankor kezébe vette az újságot és nevetve mondta: «Hadd lássuk hát, mi van benne olyan rendkívüli . . .»

Hogy mennyire nem tudott meglenni valami szellemi elfoglaltság nélkül még rövid percekre se, bizonyítják azok a papírszeletek, amikre pársoros fordításokat, gondolatokat, ötleteket jegyzett fel. Mintegy ezekkel pihentette meg fejét két nagyobb munka között, ahogy más, teszem, egy cigarettát elszív. Egy nyugalmazott altábornagy névjegyén például ezt találtam odafirkantva:

Ha rágalmozó nyelv sebez,
 Legyen az a vigasztalásod,
 Gyümölcsben sem az alja lesz,
 Amit kikezdenek a darázsok. *Lessing-Rákosi,*

Egy fekete keretes gyászjelentés letépett sarkában ezek a sorok vannak:

Csend van minden tetőn,
 Se bérce, se mezőn
 Nincs semmi nesz,
 Erdőn hallgat a madárka,
 Megállj csak, nemsokára
 Te is pihensz.

Ezt a pársoros Goethe-fordítást később Blaha Lujza halálakor írott cikkében fel is használta.

*

Hogy mi űzte, hajtotta a folytonos munkára? Az anyagi haszon semmiesetre se, hiszen töméntelen fáradságot áldozott olyan dolgok elvégzésére, amik fizetséggel, tiszteletdíjjal nem jártak. A feltűnést, a nyilvános elismerést se szomjazta, tökéletesen ment lévén minden közönséges hiúságtól. De annál olthatatlanabb volt benne a munkaszomj, az örökös aktivitás vágya és mindenképp a maga hasznossá tétele egyesek és a közösség érdekében. Becsvágyó volt, de a legfelsőbbrendű értelemben.

A túlzott bókot, a dörgölöző hízelgést ki nem állhatta. De örült, ha szívből jövőnek érezte az elismerő szót. Legjobban esett

neki az egyszerű emberek tetszésnyilvánítása, akik között különben is igen jól érezte magát. Azt tartotta, a parasztnak több esze van, mint száz úrnak. Nem felejtette el, hogy első barátai s tanítói röghöz kötött emberek voltak és első gyönyörködtetői a pusztavadsága s a mezők virágai. Szívében örökre megmaradt a föld szerelmesének. Kultúráját a városban szerezte, de egyénisége kialakulását a falu természetességének köszönhette, ahol kevesebb a pallérozottság, de több a romlatlanság; az emberek viseletében, viselkedésében, beszédében nincs sok üres flane, fitogtatás, csináltság, finnyáskodás, annál több a verejtékezés, a kemény munka és az őszinte szó, az egészséges nevetés.

Semmiféle prudéria s álszemérem nem fészkelhette magát beléje. Élvezni tudta a legvastagabb tréfákat is, ha természetes humor, emberismeret s találó ötlet csillant meg bennük. Réthy László, a neves numizmata verseskönyvet, aki a tudományát es múzeumi igazgatói pozícióját nem találta összeférhetetlennek a drasztikus viccekkel, nem egyszer kezébe vette és elmulatott a minden képezetet felülmúló, de rendkívül elmés s ügyesen megírt témákon. A kötetet különben Löwy Árpád költői név alatt adta ki az öreg tudós – és bizony nem egy országos nagyság, államférfi és politikus könyvtárában megvolt, ha eldugott zugban is.

Amint Rákosi lelke, úgy testi berendezkedése is megőrizte az egyszerűség szeretetét. Holmi szakácművészeti kotyvalékoknál jobban ízlett neki a közönséges tojásrántotta fejes salátával, meg a túró vöröshagymával. A feketekávét és tejeskávét cukor nélkül itta, semmi édességet nem kedvelt. Annál inkább elbírt a legveszekedettebben erős paprikát is. A levesébe belevágott egy darabot azokból a szárított apró, hegyes vörös paprikákból, amik más embernek félóra hosszat marják a torkát. Süteménnyel nem élt, csak a réteseket szerette, így például a káposztásrétest, meg a főtt tésztákat.

Borral, sörrel, konyakkal, likőrrel nem kellett emelnie hangulatát. Megtette egy pohár friss víz is. Nem volt szüksége rá, hogy fantáziáját szórakoztató látványosságokkal izgassa, vagy hogy kedélyét multságokkal üdítse fel. Nem kényeztette se a fizikumát, se a szellemét. Nem volt szüksége raffina finomságokra, szépségekre – hiszen mindennek önmaga volt a legkifogyhatatlanabb forrása.

Amiben belső értéket látott, amiből tehetség, zsenialitás sugárzott, azt persze szívesen fogadta, a pénzt se sajnálta érte. Képeket, metszeteket, szobrokat örömmel gyűjtött, volt is vagy háromszáz műalkotás a házában, bár anyagiakban sohasem duskálódott.

Külföldi utazásokat tisztán szórakozásból nem igen tett, de Párizsba néhányszor ellátogatott Munkácsy Mihályhoz. A fényűző életet, amely nélkül többnyire az üres lelkűek, de néha a nagy művészek se tudnak megenni, nem kultiválta. Egyik, nyár elmúlt a másik után, anélkül, hogy elment volna nyaralni valami fürdőhelyre, vizet, erdőt, hegyet látni. Talált ő elég sok szép vidéket önmagában.

Külföldön azért elégszer megfordult, mert a különböző országokban tartott nemzetközi sajtókongresszusokon ő képviselte a magyar újságírást. Mikor egy ilyen alkalommal Stockholmban volt, haióra ült és elment megnézni az északi sarkot. Ha megnézhetett valamit, nem mulasztotta el. Így elkerült egész Sziciliáig és látta például a minden tizedik esztendőben tartott oberammergau-i passiójátékot is.

Bár az út a szerkesztőségtől hazáig hosszú volt, nem járt kocsin, amíg Fodor Oszkár nem bérelt neki konflist, amelynek gebéjét a kocsis nevére «Kain táltosá»-nak nevezte el. A Budapesti Hírlapnál töltött utolsó esztendőben a lapvállalat autóját küldték ki érte minden délután félötkor. Végre is nekem kellett rábeszélnem, hogy nyolcvanhárom éves korában autót vegyen. Már csak azért is megtettem, mert szeretett legénykedni és fel-le ugrálni a haladó villamosról. Aztán meg a folytonos utazgatások a vidéki gyűlésekre kezdtek számára nagyon is terhessé válni. Nagynehezen engedett az unszolásomnak, de akkor is csak használt nyitott autót vett egyik ismerősétől. Később, 1927-ben, amikor a tüdőgyulladás után az orvos csukott kocsit ajánlott, végre hatüléses, kilencven lóerős Gráf-Stift kocsit vásárolt azon a pénzen, ami munkái tizenkét kötetes gyűjteményes kiadásának honoráriumából megmaradt.

Az is példátlan szerénységét jellemzi, hogyan jutott ehhez a honoráriumhoz. Ő ugyan sose szánta volna rá magát művei gyűjteményes kiadásának szorgalmazására. Holott csak a cikkei maguk kitétek volna vagy harminc-harmincöt kötetet. Mint elnöke a Franklin Könyvkiadó Társulatnak, igazán csak egy szavába került volna a dolog. De amint a pénzvágy nem sarkalta, úgy a hiúság

is ösztönözte. Ahhoz meg túlságosan tartózkodó volt, hogy kereken kijelentse, talán mégis csak fontos lenne a magyar kultúra szempontjából élete munkásságának aranykalászeit végre kévébe kötni és az utókor számára megmenteni.

Mint annyi más szervezet, a Könyvterjesztők Egyesülete is megválasztotta Rákosi Jenőt, gondolom 1926-ban, díszelnökének s a New-York különtermében a tiszteletére rendezett lakomán az alelnök mellé kerültem. Ráterelődött a szó az utóbbi években megjelent könyvsorozatokra és hallva, hogy az ilyen kiadások részletfizetéses alapon való terjesztése jó üzlet, megkérdeztem, mért nem gondolnak Rákosi műveinek gyűjteményes kiadására? «Bizony elég kár, hogy eddig még nem akadt rá vállalkozó» – felelte az alelnök. Ez a megjegyzés elég volt nekem ahhoz, hogy másnap – Rákosi tudta és beleegyezése nélkül – felkeressem az ötlettel Péter Jenőt, a Franklin vezérigazgatóját.

– Meg kell beszélnem a dolgot a részletosztály igazgatójával, – felelte Péter és pár nap múlva már azzal fogadott, hogy szívesen vállalkoznak a kiadásra, ha rá tudom venni Rákosit, írja meg bevezetőül az önéletrajzát. Bár tartottam tőle, hogy néha szinte már túlzásba menő szerénysége miatt nem fogja egykönnyen rászánni magát arra, hogy a saját személyéről írjon két-három kötetet, – kevesebbe igazán nem lehetett volna beleprésselni a nem annyira külső eseményekben, mint örökös munkásságban oly gazdag élettörténetét – mégis siettem hozzá a vezérigazgató válaszával. Nagy meglepetésemre Rákosi minden húzódozás nélkül, nyomban határozott.

– Megírom – felelte, és ennél sokkal többet nem is beszélünk az egész könyvkiadásról. A részletek megtárgyalását rám bízta. Egyébként a szerződés ugyanaz a nyomtatott blanketta volt, amelyet a többi írókkal szoktak aláírni, s a feltételek is hasonlóak voltak: az írói honorárium a bruttó bevétel tíz százaléka. A kiadásnak a magyar viszonyokhoz mérten igen szép sikere lett. Tízezer példány fogyott el rövid idő alatt és Rákosi mintegy hatvan-ezer pengőt keresett vele.

*

Ki milyen viszonyban van embertársaival, ismerősökkel és ismeretlenekkel, fölötte és alatta állókkal, szegényekkel és gazda-

gokkal, nyomorultakkal és hatalmasokkal, az jellemzi leginkább emberi karakterét. Egymástól függünk, egymásra vagyunk utalva, súrlódunk s összeütközünk, lehetetlen egymásról tudomást nem vennünk, egymás nélkül élni s exisztálni. A krisztusi tanítás azt hirdeti, szeresd felebarátodat mint önmagadat. De az élet ádáz közelharc, vad tülekedés folyik kenyérért, érvényesülésért, jutalomban nem mindig az erények részesülnek, az idealizmus rongyokká tépi a hétköznapok valósága, a gyöngét legázolja az erős, a jámbort kifosztja a ravasz, minden nap új csalódást és kiábrándulást hoz, igazságtalanság és önkény tobzódik, ellenséggé válik a barát, hűtlenné a testvér és gyűlölet házává a templom. Ki tudja megőrizni lelki egyensúlyát, erkölcsi intakságát, felebaráti szeretetét a kultúrvilág dzsungeljében? Ki tud az egyenes úton járni, ahol annyi az útvesztő és minden fordulónál veszedelem leselkedik? Ki tud igaz ember maradni, mikor a hazugoké minden siker és dicsőség? Ki tud bizalommal, gyöngédséggel, jóakarattal lenni embertársai iránt, ha egyszer hálátlanság a bér, durvaság a viszonzás és rágalom a köszönet? Szentnek kell annak lenni, aki Krisztus szellemében él kétezer esztendő múlva is az ő keresztrefeszítése után.

Rákosi Jenő nem bujt el meddő kolostori elvonultságba a világtól, hogy az égre függesztve szemét, áhítatos meditációkba merítve elméjét, csak a virágokkal és madarakkal csevegve, megőrizze a lelke tisztaságát és megóvja állandó kontaktusát az égi magasságokkal. Nem volt remete és nem volt pap, se önsanyargató vezeklő és nem tartotta távol magától tömjénfüsttel a kísértő ördögöt. Nem menekült el a meztelenségek és csúfságok látásától, nem fogta be a fülét a káromlás, a csábítás és a bűnök üvöltözése elől. Nem kerülte el a pocsoryát, hogy a sár rá ne freccsenjen, és nem kerülte el a vétkezőt, hogy meg ne fertőződjék tőle. Mert nem kellett félnie attól, hogy bemocskolódik és megromlik. Varázsere volt, hogy mindig tiszta és sértetlen maradjon.

Az emberi rosszaságok nem tették rosszá. A legádázabb harc kellős közepén se vált keménnyé a szíve. Bántalmak és sérelmek miatt nem lett bosszúállóvá. Haragot, gyűlöletet nem támasztott benne semmi gonoszság és méltatlanság. Nem azt nézte, kin lehet ütni egyet, hanem kin kell segíteni. Nem burkolózott gögbe, ridegségbe szellemi fölénye és nem zárkózott el a sűrke hétköznapok szomorú s alacsony dolgaitól. Nem vont meg szeretetét ember-

társaitól, csak azért, mert nyomorultak és rossz tulajdonságoktól terhesek. Nem fitymálta le a kicsit, nem vetette meg az értéktelent és nem fordult el az ügyefogyottól. Embert látott minden emberben, részvétellel nézte botorkálásukat, megértette botlásaikat, elnézte hibáikat, megbocsátotta bűneiket. Jóságos, szíves és nyájas volt kivétel nélkül mindenkire. Mert tudta, ha még oly gyatra ember is: gondolkozó, érző, küzdő lény, kérlelhetetlen sorsa hordozója és talán csak a körülmények áldozata. Senkitől se sajnálta a jó szót, barátságos mosolyt, biztató készszoitást. Senkit se tartott távol magától. Mindenkit a maga közelébe engedett, nemcsak az ártatlan kisdedeket, hanem a gondtól kínozott nagyokat is. Bajt, panaszt készséggel meghallgatott és nem kutatta, hogy érdemesen segít-e. A segítséget mindenki megérdemli, ha rászorul. Nem bosszankodott, nem háborodott fel, ha rá is jött, hogy valaki holmi csalafintasággal, hamis ürüggyel akar eret vágni rajta. Inkább sajnálkozott fölötte, részvétellel volt gyarlósága iránt. A csalódások nem vették el kedvét a további jótéteményektől. A szívet és a pénztálcáját állandóan nyitva tartotta. Minden dicséretnél, magasztalásnál jobban esett neki, ha azt mondták róla: «jó ember». A kölcsönadott pénz visszaadását nem várta és inkább azon csodálkozott, ha akadt, akitől egy-egy részét megkapta. Se szeri, se száma azoknak, akik örökre adósai maradtak. Dehát ő azért adott, mert örült, hogy adhatott. Száz meg száz esetet lehetne elbeszélni jószívéről s arról, mily nobilis módon, mily kíméletesen s gyöngéd formában volt segítségére a hozzája fordulónak. Nem úgy adott, mint az a gazdag, aki fitogtatja vele jómódját és könyöradományával szinte arcul vágja az elébe járulót. Ő csaknem bocsánatot kért a megszorulttól, hogy az kénytelen tőle elfogadni valamit és szinte szívességnak tekintette, hogy a pénzt zsebtette.

Emlékszem egy harctérről jött fiatalemberre, aki Tisza István gróf ezredében szolgált és valami könyvet írt az ezredes Tisza Istvánról s így sikerült bejutnia a Budapesti Hírlaphoz. Rákosi Jenő a szokott szívélyes bátoritással fogadta és egy ideig kapott is munkát a szerkesztőségben. Az illető csakhamar a Nemzeti Újsághoz került, majd Rákosi ajánló soraira Károlyi Imre gróf titkára lett. Egy nap aztán azzal állított be, hogy elvesztett egy rábizott summát, körülbelül hatvanmillió koronát, a mai érték szerint mintegy ötezer pengőt és nem meri megmondani grófi gazdájának.

Nem tudom, hitte-e a szavát Rákosi vagy sem, gondolt-e arra, hogy sokan bizony a hűségükre bízott pénzt a kártyaasztalnál vagy holmi csinos táncosnő ölében vesztik el. Csak ránézett sajnálkozva, hogy nem röstel így odaállni elébe. De mindenesetre odaadta neki a hatvanmilliót, ami nem volt kevés pénz az akkori papírban se. Később a fiatalember kivándorolt Argentínába, onnan hála fejében pár tudósítást küldött, de boldogulni nem tudván, visszatért Budapestre. A kölcsönből egy fillért se fizetett vissza. Máskor egy teljesen ismeretlen pécsi kereskedő jött fel Rákosihoz Budapestre kölcsönkérni harmincmilliót. Azt mondta, ha nem tud hirtelen pénzt előteremteni, tönkremegy az üzlete és föbe kell lőnie magát. Rákosi meghallgatta és azzal küldte el, éjszaka majd meggondolja a dolgot, jöjjön vissza másnap a válaszáért. Akkor aztán odaadta neki a pénzt, aminek később a felét – Rákosi őszinte meglepetésére – megküldte.

*

Aki ilyen készségesen segített az idegenül bekopogatókon, akiknek ajánlólevele egyedül a bajuk, szerencsétlenségük volt, természetesen annál szívesebben fogadta a tehetségükkel jelentkezőket. Minden embert szeretett, de a tehetségeseket szerette legjobban, mert bennük a nemzet számára látott értéket. Hány kezdő költőnek, írónak nyúlt a hóna alá és adott biztatást, elismerést, érvényesülési lehetőséget és pénzt. Sokan kezdték az ő támogatásával pályafutásukat, akiből aztán nagy és legnagyobb nevek lettek. Persze többen voltak, akik az ifjúságuk ígérését nem váltották be, nem bírták irammal a versenyfutást, elkallódtak a hétköznapi robotjában. De Rákosi Jenőnek a tehetségek önzetlen pártolása, amely politikai, világszemléleti különbségektől eltekintett, hervadhatatlan érdeme marad. Különösen mert nemcsak a hozzá közelállókért, a vele egy táborban levőkért exponálta magát, amire egyik emlékezetes példa Farkas Antal esete, a szocialista költőé.

Hosszú évek teltek el már a két forradalom óta, de a kormány még mindig nem tartotta ajánlatosnak az általános amnesztiát, se az emigráció likvidálását. Holott sokan voltak külföldön, akik mélységes nosztalgiával sóvárogtak haza és a múltból okulva készek lettek volna megfelelően alkalmazkodni, nem kívánva

mást, mint rósztvenni a közös békemunkában. Rákosi Jenő nem tartozott azok közé, akik bosszúállást, engesztelhetetlen gyűlöletet hirdettek. Ellenkezőleg, szeretett volna mindenkit együtt látni a felépítés nagy feladatában és beszüntette a harcot a szociáldemokrácia felé is, mint időszerűtlent. Ismerve ezt a felfogását, amelynek számos cikkében adott kifejezést, Farkas Antal honvágytól gyötörve Bécsből szép tárcanovellát küldött, mely a Budapesti Hírlapban meg is jelent. Csak egy újabb kézirat közlésekor jöttek rá a többiek a szerkesztőségben, hogy Rákosi tulajdonképpen egy bécsi emigránsnak adott helyet a lapban. Amit Rákosi maga nem tartott valami nagy szerencsétlenségnek, az lévén a véleménye, hogy ennek az írónak minden sorából kiérzik a magyaros zamat és magyar érzés. «Nem lehet az hazaáruló, aki így ír magyarul!» – mondta. Farkas aztán megküldte egy verses könyvét is és elsírta bánatát Rákosinak, mennyire szeretne idegenből hazatérni. A tehetséges tollú ember honvágya annyira meghatotta, hogy személyesen kereste fel érdekében Váry Albert főügyészt – és Farkas Antal egyike volt a vándormadaraknak, akik legelőször találtak vissza fészükre.

Rákosi Jenő szót emelt már kezdetben is a politikai üldözöttekért, az ország érdeke ellen valónak jelente ki mindenféle keresztényietlen gyűlölködést s emberüldözést. A múltat le kell zárni általános megbocsátással és véget vetni mindenféle politikai bosszúállásnak – ez volt a felfogása. Aki nem tud megbocsátani és felejteni, csak a saját gyöngeségét árulja el és a maga uralmát félti. A börtönök telezsúfolása helyett sokkal többet használna az engesztelődés szelleme. Senki sincs hibák és bűnök nélkül s a legderekabbak tévedhetnek a legkönnyebben, mert elragadja őket helyesnek vélt meggyőződésük s nehezen tudnak határt szabni lelkesedésüknek.

Ez a felfogás vezette, amikor például Roboz Imre érdekében exponálta magát, akit az ügyészség külföldön írt röpiratai s cikkei miatt izgatás és kormányzósértés miatt perbe fogott. Rákosi Robozt már fiatal korában felkarolta, rendszeresen helyet adott a Budapesti Hírlapban novelláinak. Készséggel melléje állt tehát, midőn a börtönben sínylődő író megmentésére barátai kegyelmi akciót indítottak.

Alább közlöm Rákosi levelét, amely itt a közlést nemes szívé-

nek örök tanúbizonyságaként is megérdemli. Rákosi ezeket a sorokat intézte Roboz Bélához:

Igen tisztelt Roboz úr. Ön arról értesít, hogy bátyja, Roboz Imre ér érdekében, különös tekintettel az Ő veszélyessé válható egészségére, kegyelmi kérvényt szeretne beadni s azt kérdezi tőlem, nem tudnám-e valamiképpen ebben a szándékában segíteni? Ezt valóban én sem tudom, mert nem találok rá formát.

Ellenben nyíltan és őszintén kimondom, hogy igen nagyon örülnék, ha bátyja valahogy visszaadtnék az életnek és a tehetségének; mert akármilyen sodorta is őt a helyzetbe, amelyben van, amit Ő nyilván tévedésből vagy elhamarkodásból tett, azt eddig bőven levezekelte.

Viszont igen biztos tudomásom és meggyőződéseim szerint az Ő teliettsége, írói képessége oly érték, melyet elveszíteni kár, mely megérlelődve tapasztalatai és szenvedései tüzeiben, fel sem gondolható értékeket teremthet a mi irodalmunk számára.

Istenem, hiszen sokféleképpen hibásak és bűnösök vagyunk mindnyájan s ha valaki megvezekelve csak kegyelemért folyamodik hozzánk, mért ne tudnánk nagylelkűek lenni, ha még haszon is eredhet kegyelmünkől és megbocsájtásunkból a közérdekre.

Ezt a levelet magánlevélnek írtam ugyan, de ha Ön, tisztelt uram, a bátyja érdekében teendő lépései körül bármi hasznát vehetné: tessék bátran fölhasználni.

Tisztelettel Rákosi Jenő.

De Rákosi Jenő hiába apellált a nagylelkűsége ...

Rákosi írta alá elsőként Hatvany Lajos báró kegyelmi kérvényét is, melyet felesége, Marton Sándor dr. lánya hozott fel hozzá. Ámbár nagyon nem tetszett neki az a férfiatlan védekezés, amellyel a báró úr jónak látta magát a bíróság előtt mentegegetni, a helyett, hogy keményen helyt állt volna tetteiért. Azt már könnyebben elfelejtette neki, amit ő ellene vétett. Amikor ugyanis a háború harmadik esztendejében kint jártunk Berlinben, Hatvany Lajos a Pesti Naplóban, minden konkrét adat nélkül, azzal a rágalommal támadt Rákosi ellen, hogy háborús cikkeiért megfizetteti magát a németekkel. Rákosi ugyan az efféle szemmel láthatóan személyeskedő kirohanásokat mint hozzá méltatlanokat fel se vette, ebben az esetben azonban mégis a bírósághoz fordult elégtételért. «Nem törődöm veled, mit írnak rólam s hogyan magyarázzák a cseleke-

deteimet, – mondta – de mindennek van határa és azt már mégse nyelhetem le, hogy megfizetett toll vagyok!»

Hatvany Lajos, hogy elejét vegye a pernek, mely természetesen csak az ő vereségével végződhetett volna, közvetlenül a forradalom kitörése előtt Csernoch hercegprímás közvetítéséhez fordult. Kész volt bármilyen nyilatkozat aláírására. Ebbe Rákosi nagylelkűen beleegyezett és a hercegprímáshoz írt levele szerint kész volt elállni a pertől s a rágalmat visszavonó írásbeli kijelentés publikálásától is.

De miután időközben kinyíltak a budapesti aszfalton az októberi fehér őszirózsák, Hatvany Lajos nem állta meg, hogy a bűnét mentegető s az igazságtalanságért bocsánatot kérő nyilatkozathoz pár soros utóiratot ne fűzzön, melyben nem minden önteltség nélkül jelentette ki, hogy az utolsó években sokszor szembekerültek egymással s összemérték a pengéjüket, de íme, az idők őt, Hatvanyt igazolták. Rákosi jót mulatott az utóiraton.

Múltak azonban a hónapok, rohantak az események – és az idők kezdték megint nem Hatvanyt igazolni. Így azután, mikor egyszer a báró az autójából észrevett bennünket gyalog bandukolni az Erzsébet-híd budai oldalán, megállította kocsiját és ropant előzékenyen felajánlotta, üljünk bele. Rákosi megköszönte szépen, de csak inkább gyalog ment tovább és a fényes autó után tekintve megcsóválta a fejét: «Én bizony nem kínálnám fel a kocsimat annak, akiről valamikor azt írtam, hogy pénzért árulja a hazát».

A megbocsátásban, az emberi gyarlóságok elnézésében Rákosi Jenő mindig nagy művész volt. Neki, aki annyi politikai csatározásban vett részt, hatvan esztendő alatt nem akadt sajtópöre, amíg végre az Ébredő Magyarok meg nem szereztek maguknak a dicsőséget, hogy az újságírók atyamesterét, a nyolcvanöt éves öregurat a bíróság elé citálják, mert szót merészelt emelni kicsapongásaik ellen. A főmagánvádló az Ébredők nevében Eckhardt Tibor volt és Töreky Géza törvényszéki tanácselnök el is ítélte pénzbírságra Rákosit, amit aztán a tábla változtatott felmentésre. Rákosi egyáltalán nem vette félvállról azt a csúfságot, hogy egy cikkéért a magyar királyi bírósággal akarták megbélyegeztetni. Ellenkezőleg, nagyon is komolyan fogta fel és a bírói szék előtt olyan hatalmas beszédet mondott, mintha fehér tógában a klasz-azikus Róma felelősségrevonó népe előtt kellett volna védenie

magát. A küiföldi sajtó persze felhasználta ezt az alkalmat is a magyar közállapotok éles jellemzésére s hallatlan botránynak nevezte, hogy az újságírók nesztorát is a vádlottak padjára ültették és elítélték.

Amikor később, már a revíziós eszme nagyszerű mozgalmában, Ulain Ferenc útján ugyanez az Eckhardt Tibor meghallgatást kért, Rákosi habozás nélkül beleegyezett a fogadásába. Az ország dolgáról lévén szó, félretette személyes sértődöttségét. És amint Eckhardt benyitott s az ajtóban megállva ünnepélyes dikciózásba kezdett, mondván: «Mikor átlépek ezt a küszöböt...» – Rákosi közbevágott:

– Ugyan, csak nem fogunk csekélysegekről beszélni, amikor olyan komoly ügyről van szó, mint a revízió . . .

Más ember bizonyára Canossát járattott volna azzal, aki ha másra nem, de legalább egy ország ősz apostolának korára, múltjára tekintettel lehetett volna.

Rákosi Jenő gyöngédsége, szelídsége, megbocsátani tudása nem vajszívúségból és puhaságból származott. Tudott ő kíméletlenül hadakozni is, felvonultatni pártok és vezetők ellen a gúny, a szatíra egész arzenálját. Ha támadni kellett és pozdorjává zúzni az ellenfelet, izzott a harcikedvtől s szikrázott az elmésségtől. Ady Endre dekadenciájában például nagy veszedelmet látva, költészetét perverz és cinikus kor tükröződésének tartva: egész hadjáratot folytatott ellene s iskolája ellen, bár tehetségét nem tagadta meg tőle. Amikor azonban meghalt s az idők úgy fordultak, hogy az Adyzmus már nem volt veszedelem, szép és meleg szavakat talált költői erényei elismerésére. «Sok kötetéből össze lehet állítani egy szép kötetet, – írta – amely elsörendű értéke lesz a magyar költői irodalomnak». És később: «Ő is, mint minden költő, az Isten postása volt, üzenettel a világ számára. Nem adhattott le más üzenetet, mint amit Isten kezéből kapott». Rákosi polemizált Ady Endrével, amíg élt s védekezhetett, de nem bántotta, midőn halott volt. Mindenesetre előkelőbben cselekedett, mint azok, akik a divatos költőt életében körülhívták, körülhívták, hozzádörgölöztek, el-elcsíptek egy keveset dicsőségéből maguknak, halálában azonban hűtlenül megtagadták s valószággal egymás sarkára hágva igyekeztek megfosztani babérajaitól.

A kommun idején Rákosinak sok nyaggatást kellett elszenvednie a vörösöktől. Nem voltak tekintettel ősz hajára, durván és lelketlenül bántak vele, mindenképpen kimutatva a foguk fehérét. Annál szebben és nemesebben cselekedett Rákosi: ő volt az egyetlen, aki nem állt az üldözök közé, mikor fordult a kocka s megindult a kommunisták ellen a nagy hajtóvadászat. Emlékezéseiben bár beszámol a vörösök garázdálkodásáról és mindarról, ami bántalomban részesült, nem a gyűlölet, hanem legfeljebb a lenéző sajnálkozás hangján szól róluk. Elbeszéli, mint szórták ki házából a Budapesti Hírlapot és ültették helyébe a Vörös Újságot. Később házkutatást tartottak a villájában. De alaposan kifogott rajtuk, szellemes fogással mentve meg trabuko szivarjait. Maga biztatta őket, kutassák át a könyvesszekrényt, amelynek mélyén a szivaros dobozok rejtőzködtek. A házkutató elvtárs azonban nagyon ravasz akart lenni és inkább a másik szekrényt nyitatta fel, amelyben nem volt semmi elvinni való. Egyéb híján aztán az én lovaskardomat vette a hóna alá. «A kard ártatlan volt, – jegyzi meg Rákosi – soha vért nem látott, emlék hozzá nem fűződött, így hamar belenyugodtunk az elvesztésébe.»

Egy alkalommal felcítálták a városházára, megtudakolandó, hogyan szerezte naphegyi házáat. Miután a saját keresményéből vette, nem örökség útján jutott hozzá, a népbiztos írást adott, hogy jogos tulajdona.

Húsvét másodnapján, éjfél után egykor két detektív és két vöröskatona jött érte, autóba ültették és elvitték túszként a Markó-utcai törvényszéki épületbe. Azzal kezdték kikérdésést, mi a foglalkozása s miből él?

— Eddig újságírásból éltem – felelte. — De most elvették az újságunkat. Hogy miből fogok ezentúl élni, magam se tudom,

— Nos, a proletárdiktatúra fog arról is gondoskodni, hogy Rákosi Jenő éhen ne haljon – magyarázta a kommunista hivatalnok, aki nem volt más, mint László Jenő igazságügyi népbiztos, akit a diktatúra után kivégeztek.

Éjszakára szalmazsákokon háltak a túsok, evőeszközt nem adtak nekik és ha hozzátartozóik el nem látják őket kívülről élelemmel, bizony rabmoslékkal kellett volna beérniök. Másnap este orvosi vizit volt. Amint Rákosi megírta: «Szégyenszemre mondhatom, hogy abban a pillanatban a két szoba egy kórházzá

változott: a legkülönfélébb nyavalyákkal vádolták meg magukat szegény fogolytársaim. Mire rám került a sor, nevetve mondtam, hogy igazán nekem már semmi betegséget se hagytak, hacsak a doktor úr nagy koromat el nem fogadja betegségnek. Nem fogadta el.»

Szuronyos katonák vitték ki villamoson Rákosit és társait a kőbányai Gyűjtőfogházba. Az egy hónapig tartó fogságot Rákosi példátlan lelkierővel tűrte, a sópánkodást, a rémülődést átengedte a többieknek. Nekem a fogházigazgató, Bíró Zoltán emberséges jóvoltából különleges engedélyem volt a látogatásra délelőtt és délután is, amit persze alaposan kihasználtam. Egy nap azzal fogadtak a beszélőszobában a foglyok, hogy Rákosi Jenő nagyon rosszul van, lázasan fekszik cellája ágyán, lehunytt szemmel, nem mozdul, nem szól, a legrosszabbtól tartanak. Én azonban megnyugtattam őket:

– Nem ismerik a méltóságos urat, ha azt hiszik, hogy oly könnyen átadja magát bármilyen betegségnek.

Alig mondtam ki e szavakat, már meg is jelent az ajtóban Rákosi, mosolyogva, derűsen, mintha semmi baja se lenne.

Holott ezúttal tényleg beteg lett, «elégg rosszul volt», mint mondta és a baj makacsul tartotta magát. A fogházorvos jóakarón azt tanácsolta neki, írjon folyamodványt és kérje egészségi okból szabadonbocsátását, a maga részéről készségesen véleményezni fogja.

– Köszönöm, – felelte Rákosi – de én nem kértem, hogy idehozzanak, azt se kérem tehát, hogy erresszenek el innen.

Nem volt hajlandó kérelmezni azt se, hogy a kórházi osztályra helyezték át, ahol pedig sokkal jobb dolga lett volna. Sőt kereken megtiltotta, hogy családja is bármiféle kérvényt adjon be érdekében. Nem tűrte, hogy kivételezzenek vele, végig akart csinálni mindent a többiekkel. Akikben egyébként neki kellett tartani a lelket, noha nála jóval fiatalabbak voltak. Minthogy nem egy közülük igen gyatrán viselkedett, – volt miniszterek, képviselők, egyetemi tanárok, tábornokok, bankigazgatók, gyárosok és arisztokraták voltak – ő igyekezett példát mutatni az önuralomban és jókedélyben. Anekdótázott, tréfálózott, Szókratészt, Shakespearet citálta és egész tudományos, irodalmi és művészeti előadásokat tartott a szórakoztatásukra.

Miután azonban félő volt, hogy mégis elhatalmasodik rajta a betegség, végre maguk a fogolytársai álltak össze és írtak alá kérvényt érdekében. Így aztán Rákosi a többieket pár nappal megelőzte a szabadulásban; Ulain Ferenc és én kísértük a fogházból haza Budára.

Később – a kudarccal végződött ellenforradalmi próbálkozás után – ismét elhurcolták a vörösök, de két nap múlva, megígértetve vele, hogy mindennap jelentkezni fog, szabadon engedték. Ezután csakhamar megbukott a proletárdiktatúra. A vörös vezérek fejvesztetten futottak ki az országból, mentve a bőrüket. Amiről Rákosi keserű szemrehányással jegyezte meg: «A vörösöket nem magunk kergettük el, azok a román elől menekültek. Egyik legkeservesebb szegyenünk, hogy azzal dicsekedhetnek a román meg szállók, hogy ők szabadítottak meg bennünket Kun Bélától».

Midőn öt esztendő múlva a kommunisták fogházából való kiszabadulásának napjáról emlékezett meg egy cikkében, nem a börtönnapok kellemetlenségeit panaszkolta fel Rákosi Jenő, hanem melankolikusan tűnődött el azon, milyen közel hozott ott mindenkit egymáshoz a közös szenvedés. «Nem egyetértés, nem baráti jóviszony, hanem mondhatnám bibliai testvériség volt a foglyok között. Minden szívben és minden elmén egy eszme uralkodott, hogy mindnyájan, akik ott voltunk, kicsiny és nagy, szegény és dúsgazdag, keresztény és zsidó, úr és paraszt, pap és laikus: mind egyazon okért vagyunk ott. Most mindennél, sőt magunknál is jobban szerettük azt az ideált, melyet nemzeti magyarságnak, magyar alkotmánynak és ehhez való hűségnek neveznek. Ez volt beszélgetéseink tárgya. Ott levontuk és egymás szívébe szögeztük a haza szörnyű állapotának a tanulságait. Úgy éreztük, hogy tudjuk már, mi juttatott ennyire bennünket, mit kell tennünk, ha út a szabadulásunk órája. Erősségünk volt, hogy hittünk egymásban, szerettük egymást és azt gondoltuk, ha a sors kitárja börtönünk kapuit, egyenes úton, biztos léptekkel, nem ingadozva se jobbra, se balra, a börtönben ránk szállt szellemben fogunk előre menni nemzeti ideáljaink után. Míg ott bent voltunk, valóban csak a testünk volt rab, lelkünk szabadabb volt, mint bár-mikor az életben».

Kossuth Lajos léphetett ki ilyen átszellemülten s emberi mivoltában felmagasodva a négyesztendő s rabság után a budai

várbörtönből, hogy megöszült hajjal, de megerősödött lélekkel hirdesse a nemzeti ideálokat. Őt milliók egységbe forrott lelkesedése s önzetlen odaadása várta. Rákosi Jenőt csak újabb keserű csalódások. A proletárdiktatúra vasrácsai mögül való kiszabadulás csak a testek kiszabadulása volt. «Lelkünket elkapták az élet démonjai mindjárt az első kilépésünkkor, – folytatta visszaemlékezését – amikor mögöttünk bezárultak a börtön kapui. Ezt elragadta az ambíció, azt a hiúság, amazt a karriércsinálás, egyet a kincsvágy, sokat a hatalomvágy s a börtönök békéjéből s lelki egyensúlyából ismét belevetettük magunkat az élet egyenetlenségeibe. És folytattuk a gyűlölködést, a visszavonást, az üldözést, a megtorlást ott, ahol ellenségeink elhagyták. Nyilvánvaló dolog, hogy a bűnt büntetni kell. De ez az ország bírának a dolga s nem lehet se a társadalom feladata, se politikai rendszer. Mert ha azzá tesszük, csak a visszavonást, a gyűlölséget és a megtorlást tenyésztjük tovább, a végtelenségig. Ezer veszedelmekkel teli közállapotunk romlásának egyik forrása ez . . . Közéletünk vizeit ismét oly szelek hajtják hullámszögbe, aminőkből a mindent elsodró viharok keletkeznek, melyek földre terítettek bennünket.»

Rákosi ezeket a csúf szeleket, ha be is tolokodtak hozzá, elkergette magától. Elmondok rá egy ékes példát. A kommün bukását követő hetekben történt, hogy egy délután két író állított be nagyfontoskodva a lakására. Két Dezső, Kosztolányi és Szabó. Előadták, hogy keresztény írói egyesület alapításának tervével foglalkoznak és felkérték Rákosi Jenőt, vállalná el az elnökséget, egyben engedje meg, hogy a legfrissebb nemzetvédő alakulatot bejelentő plakátra rátehessék nevét.

Rákosi nagyot nézett a vendégek kérésére és így válaszolt nekik:

– Hogy gondolják az urak és hogy tételezhetik fel rólam, hogy ilyesmire vállalkoznék? Azt hittem, köztudomású, hogy én az írókat nem a szerint osztályozom, zsidó felekezethez tartoznak-e vagy keresztényhez, hanem van-e tehetségük vagy nincs. Magától értetődik, szó se lehet róla, hogy efféle elnökséget elfogadjak. De őszintén szólva, felkérésüknel is jobban csodálkozom azon, hogy éppen önök jelennek meg ilyen kéréssel előttem, hiszen tudomásom szerint önök mindketten éppen azt a táborot szolgálták, amely ellen most külön egyesületet akarnak alakítani és amely

tábor ellen én, igaz, harcoltam, de nem azért, mert zsidó volt, hanem mert tagjai közül sokan tehetségesek voltak ugyan, azonban tehetségüket – véleményem szerint – nem a nemzet szellemi és erkölcsi javára használták fel,

A két költő a váratlan feleletre leforrázva távozott. Aztán máshol kerestek maguknak elnököt, akit szerencsésen meg is találtak. Minthogy elnököt mindig könnyű találni, ha nem Rákosi Jenőkről van szó.

Bár a saját bőrén tapasztalta, mit jelent a forradalmi tobzódás, Rákosi szemét nem vakította el a személyes megbántás fölött érzett harag és a bosszúvágy. A történelmi megnyilvánulásoknak, a szociális megrázkódtatásoknak éppúgy jóhiszemű lelki bűvara s megértője volt, mint az egyes embereknek. «A forradalmi gyászos komédiának – írta a dolgok mélyére tekintve – borzalmas előszava volt a nagy világháború. Ami nagyszerűt, dicsőt, csodálatosat az emberi kutatás, tudás és alkotó erő az európai civilizáció elért tetőfokán produkált, azt mind gazság, álnokság, önzés és haszonlesés vette a kezébe, hogy pusztító fegyverül használja fel ember ember, nemzet nemzet ellen. Tömegesen ölü fegyvercsodák, irtóztató gyilkos gépek, monstuózus, hosszú kilométerek távolságából romboló ágyúszörnyetegek, tengeralattjáró hajók, levegőben bombát hordó repülő, hallatlan embertömegek, Amerika hadainak áthajózása Európába, a lövészárkok világa, ölü gázok ráfújása a hadsorokra, az ártatlan honmaradtak kiéheztetése blokádok által: ezek ennek az előszónak az alcímei, e rémületes háború fegyverei, megkoronázva a vér és kincsszomjas ember állati szenvedélyeitől. Hogyne törték volna össze a nemzetek csontvázát, hogyne készítették volna ki őket az őrjöngésre, dúlásra, önfertőzésre és politikai tébolyra. A forradalom Rákosi szerint mélyre nyúló okoknak csak egy tragikus okozata volt. Természetes következmény, mint a beteg test lázkiütése, amelynek orvossága az idő, a viszonyok megjavítása, a józan és higgadt kezelés, a kórokozó bacillusok eltávolítása, nem pedig az embertelen bosszúszomj, a reakciós visszakanyarodás és a hatalomra kerülők tombolása.

Rákosi Jenőtől kellett volna ezekben a nehéz időkben tanulni, mert ő volt az, aki mélyre látott és messze nézett. De szavainak nem lett foganatja,

Lehetett volna belőle képviselő, miniszter, pártvezér, klikkfőnök vagy álláshalmozó vagyonyűjtő. De nem akart más lenni egyszerű újságírónál. Igaz, hogy ebben a mivoltában több lett é» többet használt a közösségnek, mint sokan mások sokkal díszesebb pozíciókban is. A rangot neki a tehetsége adta meg, állásának jelentőségét a hozzáférhetetlensége s lényének szuggesztív ereje. Megőrizve a szerkesztőségi íróasztal mellett politikai, társadalmi s anyagi függetlenségét, valódi erkölcsi hatalommá vált és szavának nagy publicitása révén évtizedeken át gyakorolt befolyást a nemzeti élet kialakulására.

Hogy foglalkozását, feladatát mily lelkiismeretes komolysággal fogta fel s minő szempontok vezették, azt akárhányszor kifejezte ő maga is. Írói munkássága ötvenéves jubileumának országos ünneplésén az üdvözlő beszédekre válaszolva, többek közt ezt mondta: «Az újságírás az én felfogásom szerint a legnagyobb alkotása a modern szellemnek. Az újságírás a legszebb, a legbefolyásosabb tényezője az idők életének. Az újságírók hozzáférhetnek a haladásnak olyan máskülönben hozzáférhetetlen tényezőihez, amelyekhez semmiféle más hatalom tartósan hozzáférni nem tud. Se a kormányhatalom, se katonai hatalom, se a pénzhatalom, sem semmiféle más erő nem tudja a maga befolyását elvinni odáig, ahova a zsurnalisztika elviszi. Mert ő mindennap szakadatlan sorozatban beállít a lakásokba, a családokhoz, kiáll az uccára, bemegy a kávéházakba, minden nyilvános helyre és ott a maga meggyőződését, a maga igazságát, a maga szellemét, a maga irányát az emberek fülébe sugdossa. Teszi ezt állandóan napról-napra és olyan tényező, mint a természetnek a harmat. Mindennap beharmatozza az egész világot és lassan, biztosan eléri a magacélját».

Ezt a hivatását természetesen csak a szabad sajtó töltheti be teljes mértékben, amely fölött nem diktál hatalmi önkény és nem kell folyton egyéni érdekek sugalmazására fülelnie. Rákosit megteveszthették olykor a körülmények, a hiányos vagy rosszul informáltság, elragadhatta a közéleti harcok hevessége, de vásárra sose vitte a meggyőződését, megfizetett szolgájjá nem vált semmiféle uralomnak, politikai iránynak vagy érdekszövetkezetnek. Emberi és írói öntudatával nem fért volna össze, hogy felcsapjon bárki csatlósának vagy hogy odatolakodjék a húsfaszékhoz.

A napi politika cselszövéseitől távol tartotta magát. Túlsá-

gosan sok embert látott «a politika terén okvetetlenkedni, sőt szerepelni és minden komolyabb hivatottság nélkül is», és ez elvette a kedvét attól, hogy közjük keveredjék. Annál komolyabban fogta fel publicisztikai hivatását. Sérthetetlen dogmáinak ezeket nevezte: alkotmányos hűség, nemzeti szellem, szuverén magyarság és keresztény lélek. «Valamikor az újságnak, – írta nyolcvannégy éves korában – melyet én irányítottam, az volt a híre, hogy az egyetlen magyar nemzeti és keresztény újság. Ma az idő fordult. Ma divat, ma érdek, ma politika kereszténynek lenni. Az én politikámat akkor megaranyozta a keresztény szellem, a mai kereszténységet megfertőzteti a politika mérge.»

A rosszhiszemű vádaktól, gyanúsítgatásoktól, félreértésektől az ő abszolút tiszta jelleme se menekülhetett meg. Mert ellenfelei a maguk kicsinyes elfogultságukban nem voltak képesek felfogni, hogy akadhat valaki, akit minden cselekedetében felsőbb szempontok irányítanak, aki előtt a személyek eltörpülnek a cél nagysága mellett, akiben szimpátiák és antipatiák megszűnnek, mihaml az egyetemes érdek úgy kívánja. Vakon nem követett senkit, fenntartás nélkül nem adta át magát semmiféle tekintélynek. Ez alól kivétel csak Deák Ferenc volt és a kiegyezés eszméje.

Ideális felfogása tudatában joggal engedhette meg magának, hogy kíméletlen kritikát gyakoroljon azoknak a ballépése fölött is, akiknek az előbbre jutásáért, érvényesüléséért a közéletben talán éppen ő tette a legtöbbet. Apponyi Albert grófról például igen nagy véleménye volt és sokszor tört lándzsát mellette. De amikor 1913 januárjában Kunfi Zsigmonddal együtt mint «ministráns» asszisztált Vázsonyi Vilmosnak, aki «Aradon a mi nemzeti megváltásunk Golgotáján keresztre feszítette a magyar középosztályt», példátlan vehemenciával és gúnyjal támadt neki. Olyannyira, hogy Apponyi Albert, amint egyszer láttam a dunai propeller-állomáson, nem viszonzta Rákosi kalapemelését. Emlékezetes cikkét, «A Golgotán»-t, így fejezte be:

«Egy Apponyi Albert gróf kénytelen felvenni azt, hogy Aradon a másik honalapító magyar, Kunfi úr, így aposztrofálja őt egy pohárköszöntőben: 'Te miniszter korodban elcsaptál engem tanári székemből a tanításaimért, de én megbocsájtok neked, mert íme, te tértél az én táboromba, te tagadtad meg, amit akkor hirdettél, és te esküdtél föl most arra, amiért valamikor engem

elcsaptál.’ Ez íme, Apponyi negyvenéves politikai küzdelmének az eredménye. Tapsoljátok és irigyeljétek érte!»

Ez a háború előtt történt, midőn a magyarságnak még más törekvései, céljai voltak, mint nyolc évvel később, amikor viszont az ország érdekében valónak az látszott, hogy olyan férfiú vegye kezébe a hatalmat, mint Apponyi Albert, akinek nevét ismerték és becsülték Európa határain túl is, akinek a közéleti tapasztalatai s fényes személyes adományai Rákosi véleménye szerint az egyetlen és utolsó értéknek tüntek, amely a nagy hajótörés után még megmaradt. Ekkor tehát minden erejével melléje állt és nemcsak miniszterelnöknek óhajtotta Apponyit, hanem államfőnek. Azt remélte, Apponyinak sikerülni fog felébreszteni mindenkiben «azt a hazafiasságot, amely nélkül sem ő, sem a bibliai Mózes, ha föltámadna, nem tudná többé soha az ígéret földjére vezetni ezt a pusztában bolyongó, fölváltva mannáért kiáltozó és aranyborjú körül táncoló nemzetet».

Rákosi Jenőre igazán nem mondhatja senki, hogy tekintélyromboló lett volna. De a közéleti szerep vagy a hatalomnak helytelen kezelése ellen mindig fellázadt, ha az ország boldogulását féltette tőle. És ha erről volt szó, nem ismert pardont. Szent lévén előtte a nemzet minden nagy és kis érdeke, nem alkudott meg és nem volt hajlandó jótányit se engedni az igazából.

Ilyen állhatatosságra persze csak az az ember képes, akit a pénz nem érdekel, út pedig nem érdekelt. Munkájával eleget keresett ahhoz, hogy polgári jólétet biztosítson magának és övéinek, többnek pedig nem érezte szükségét. A többért el kellett volna adnia magát.

Midőn a Budapesti Hírlap a helytelen üzleti vezetés folytán pénzsűkében volt, Rákosi megtakarított havi fizetését akárhányszor odaadta a fizetnivalókra. Ha voltak is akkor álmatlan éjszakai, nem a jövedelmét féltette, hiszen tudta, hogy mindig meg fogja tudni keresni a magáét, hanem a vállalat összeomlásától tartott. Hogy a vezérigazgató lett volna a ludas a dologban, nem volt hajlandó elhinni, bár elegen igyekeztek benne bizalmatlanságot kelteni iránta. De végre is beleegyezett a személyi cserébe és így lett Böhm Alajos az új ember, aki aztán, még a háború előtt, a lap közigazdászával és Rákosi két fiával, Lajossal és Gyulával részvénytársaságot csinált a vállalatból egymillióhatszáz ezer

korona részvénytőkével. Az ezerhatszáz részvényből nyolcszázegy Rákosi Jenőé maradt, egy híján tehát a felét le kellett adnia. A tárgyalásokba ő maga nem foyt bele, neki fontos csak a lap fennmaradása volt. De amikor végre befejeződött az átalakulás munkája, megkönnyebbülten sóhajtott fel: «Mégegyszer ilyen nem óhajtának átélni!»

Az anyagiak azonban ezzel a Budapesti Hírlapnál nem voltak biztosítva. Egy kis szélséend után, 1916-ban a háború felfordult gazdasági helyzetében előlről kezdődtek a bajok. Nem volt kellő forgatóke. Rákosi unta a folytonos izgalmakat. «Ha így megy tovább, – tört ki egyszer – megszüntetem a Béhával az anyagi összekötötésemet, eladom a részvényeimet és megmaradok havifizetéses újságírónak». Amikor később ismét készpénzbeli nehézségről volt szó, Böhm közölte, hogy Nagy Emil, akinek különben a ház harmadik emeletén volt az ügyvédi irodája, hajlandónak nyilatkozott Rákosi részvényeinek átvételére.

— Akkor rögtön felmegyek hozzá – mondta Rákosi és úgy is tett. Nem telt bele öt perc, már jött vissza és szinte derülten, hogy nem kell többé pénzdolgokkal foglalkoznia, kivágta:

— Eladtam a részvényeimet Nagy Emilnek!

Ettől a kurta furcsa elintézési módtól legjobban a terv proponáiója, a vezérigazgató hökkent meg. Arra nem számított, hogy Rákosi Jenő minden alku és kikötés nélkül lerázza magáról az érdekeltséget. Pár nap múlva pláne az is kiderült, hogy Nagy Emilnek önálló tervei vannak a lappal, ha nem is a szerkesztőségben, de az igazgatóságban mindenesetre változtatásokat kíván. Rákosi Jenő, miután részvénye már nem volt, nem maradt volna meg elnöknek és így a lap kicsúszik az eddigi kezekből. Böhm Alajos most már komolyan megijedt a saját lépésétől. Szaladt a munkapártba, ahol összekötötései voltak a lap révén s hamarosan azzal a hírrel állt elő, hogy Nagy Emil Tisza István javára hajlandó lemondani a részvénytakett átvételétől. Tisza már csak azért is kész volt közbelépni, hogy – mint mondta – Rákosi Jenőnek ne legyenek gondjai öreg napjaira.

A részvényeiért kapott összegből Rákosi Jenő kétmillió koronáért hadikölcsönt jegyzett. Amikor az unokája, Andreánszky Jenő aktív huszárőhadnagy megházasodott, a tiszti kauciót hadikölcsönkötvényekben tette le érte. Egyébként a kötvények a

háború után teljesen értéküket veszítették és így a negyvenéves vállalatból semmije se maradt neki, de nem hallottam tőle e miatt egyetlen szó panaszt, egyetlen sóhajtást se.

Volt idő, hogy Rákosi Jenő Tisza Istvánnal is élesen szembe fordult, és volt úgyis, hogy legerősebb támasza lett. De akár ellene írt, akár mellette, mindig őszinte meggyőződésből tette, a helyzet objektív megítélésével. Tisza tudta legjobban, hogy Rákosi nem megvásárolható portéka. Midőn a Budapesti Hírlap részvényeinek átvételét két és félmillió koronáért elhatározta, főként azért tette, mint levélben írta, hogy Rákosi Jenő megőrizhesse teljes újságírói függetlenségét és továbbra is legjobb felfogása szerint szolgálhassa a hazát.

A tárgyalások folyamán személyesen nem találkoztak, egyetlen szót se váltottak. Tisza megbízottja Vadász Lipót államtitkár volt, akihez Rákosi engem küldött ezzel az üzenettel: az anyagi feltételekbe minden további nélkül belemegy, a maga személye részére nem kér semmit, csak egy kikötése van s ez az, hogy politikailag teljesen függetlenül vezethesse tovább is a lapot. Vadász Lipót felelete így hangzott: «Ez Tisza István intenciója is!» Midőn a részvények már a birtokában voltak, Tisza akkor se protezsált be senkit a szerkesztőségbe, nem szabadította rá a lapra a munkapárt tollforgató politikusait. Vadász Lipót Tisza megbízásából minden hónapban egyszer meglátogatta Rákosit a szerkesztőségben, eldiskuráltak mindenféléről, néha még a Budapesti Hírlap dolgai is szóba kerültek. Később, Tisza halála és a kommün bukása után, amikor egy szindikátus – tagjai közt voltak Bethlen István, Ghillányi, Harkányi, Klebelsberg Kuno, Pékár Gyula, Perényi Zsigmond, Szász Károly, Zichy János és mások – igyekezett a lap irányításában befolyását érvényesíteni, Rákosi Jenő – mint már említettem – nem sokáig tűrte ezt és megvált a Budapesti Hírlaptól.

Bethlen István az első nemzetgyűlési választások után a Budapesti Hírlap igazgatóságának egy ülése alkalmával felkereste Rákosi Jenőt és felkérte a feltétlen támogatásra. Ő azonban így felelt: «Életemben sem köteleztem el magamat senkinek a teljes támogatására és nem szegődtem semmiféle politikai párthoz. Most se vagyok hajlandó rá. Egyébként, azt hiszem, sokkal többet használhatok neked, ha olyankor, amikor felfogásommal s véleményemmel

egyezik, melléd állok, mintha minden ügyben, minden kérdésben a te nótádat fűjnám. Ebből csak azt látná a publikum, hogy mindenáron a kormányod kedvébe akarok járni s szavam elveszíténé hitelét. Végül pedig meg kell mondanom őszintén, amíg fenntartod a túlszoros összekötetést szélső jobboldaliakkal, különítményesekkel és ébredőkkel, egyáltalán nem helyeselhetem a politikádat».

Ekkor kezdődött közöttük a látszólag személyes ellentét, amely Rákosi Jenő részéről semmi esetre se volt más, mint állhatos kitartás a maga meggyőződése mellett. Viszont tagadhatatlan az, hogy nyolcvanadik születésnapja alkalmával se a kormányzótól, se a kormánytól nem kapott üdvözlő sorokat, bár ugyanabban az időben a vele egyidős Chorin Ferencről és Matlekovics Sándorról nem feledkeztek meg. Azt hiszem, Rákosi Jenő a hozzá közelállók figyelmeztetése nélkül ezt észre sem vette volna s így persze nem is érezte magát mellőzöttnek. Hiszen az ország minden részéből tömegesen érkező üdvözetek eléggé tanújelét adták az iránta való változatlan hódolatnak s ragaszkodásnak.

Amint önmagát nem jutalmazta soha válogatott ingyenségekkel, szemnek, szájnak való csemegével, vidám időtöltéssel, hiúságot, ingert kielégítő dolgokkal, úgy nem várt és nem fogadott el jutalmat mástól sem. Volt pár rendjele, amiket visszautasítani nem volt oka, német, olasz, szerb kitüntetései és a francia becsületrend vörös szalagja, de ezeket se akasztotta soha nyakba, mellre, és magyar nemesi oklevele, amelyet pedig értékelt, sem bírta rá, hogy ypszi-lont biggyessen a neve végére. Még kevésbé tűrte volna, hogy nagyvállalatok, részvénytársaságok beválasszák igazgatóságukba és meg nem szolgált dotációkat juttassanak neki. Legfeljebb olyan állást vállalt el, amely több munkával járt, mint fizetéssel. Így például mint a Zsófia-gyermekszanatóriumok dotációnélküli kormányzó elnöke rengeteget dolgozott és neki köszönhető, hogy ez az intézmény a nehéz viszonyok között nemcsak teljesíteni tudta feladatát, de működésében és méretében fel is lendült. Bármily ügyet, intézményt vett a kezébe, az sohase hanyatlást, hanem mindig fejlődést mutatott.

A háború után igazgatósági tagja lett a Tudományos Akadémiának, amely többszöri kibuktatás után fogadta csak be sorai közé. Túlságos jelentőséget nem tulajdonított ennek a kitüntetés-

nek, mert mint mindennel szemben, így az Akadémiával szemben is megőrizte objektivitását. Egyszer meg is írta, hogy «e tudós társaságnak vannak érdemes tagjai, de a társaság többségében becsempészett, beprotezsált és bekunyerált dillettánsokból, sőt kontrárokból áll», és kijelentette, hogy «az Akadémiának csak annyi a tekintélye, amennyi az értéke a nemzet szellemi életének mozgalmában és forgalmában». Ennek az intézménynek a maradiságával még ő se tudott megbirkózni. Amikor az akadémikusok észrevették reformátori ambícióit és hogy új tehetségeket szeretne támogatni, egyszerűen kihagyták a bíráló bizottságokból.

Az Otthon Kör huszonöt éves jubileuma alkalmával, a háború harmadik esztendejében megtudta, hogy a Szent István-renddel akarják kitüntetni. Azonnal levelet írt Tisza István grófnak, hogy ejtse el a tervet, mert régi elve, hogy nem fogad el rendjelet, amelyről a kabinetiroda németnyelvű elismervényt kíván.

A főrendiház tagjává való kinevezését a királytól örömmel fogadta, mert nem más, mint, munkája megbecsülését látta benne és üttörést, hogy az arisztokrata sarjak között paraszti származású ember is helyet foglal. Nyílt ülésen egyébként alig kétszer-háromszor szólt fel, amit így fejezett ki: «Nem zavartam sok vizet a főrendiházban s ennyiben beillettem ebbe az előkelő társaságba». Amikor azonban Bethlen István gróf elhatározta a főrendiház megszüntetését és helyébe felsőház megcsinálását tervezte, részt vett abban a mozgalomban, amely a fölösleges és hátrányos reform ellen tiltakozott. «Nekem kell a főrendeket az önérzetükre és kötelességükre emlékeztetnem», jegyezte meg ekkor, nem minden lenézés nélkül. Értesülve róla, hogy a miniszterelnök – akivel szemben elejétől végig ellenzékben volt – az újságírók részéről nem őt, hanem Hoitsy Pált, a csendes embert kívánja a felsőházba ültetni, kurtán ennyit mondott: «Örülök, hogy engem a régi főrendet mellőznek, mert úgylis kénytelen lennék visszautasítani a kinevezést».

A főrendiház megszüntetése után a szerkesztőségben valaki tréfásan megjegyezte: «A méltóságos úr tehát most már nem méltóságos úr», Rákosi azonban nem fogta tréfára a dolgot. Ami őt joggal megillette, azt nem volt hajlandó csak úgy odadobni. Így felelt tohát: «Én méltóságos úr maradok, mert engem a király nevezett ki főrendnek és ezt el nem vehetik tőlem». A sokat emlegetett jogfolytonosságnak mindenesetre ez volt a leghelyesebb kifejezése.

Munkája gyümölcsét, kötelességteljesítése elismerését elorozni senkitől se lehet. Nem is fordult elő, hogy bárki bármily nyilvános vagy privát alkalommal megfedkezett volna arról, milyen megszólítás illeti meg Rákosi Jenőt.

A felsőházból való kihagyását egyébként általános megütközéssel fogadták mindenütt, amint az Amerikai Népszava cikke is bizonyítja, mely többek közt ezeket írta:

«Feltűnést és megdöbbenést keltett nemcsak Magyarországon, hanem az amerikai magyar körökben is az, hogy a kinevezett főrendek listájából kimaradt egy név, melyet mindenki várt, de hiába keresett. Rákosi Jenő neve, azé a Rákosi Jenőé, aki a magyarság első szellemi vezére, akinek fényes elméje hatvan éven át szántotta a magyar sajtóban a betűt, aki szent és bölcs álmódója volt harminc millió magyarnak és hosszú pályafutása alatt mindenkinek szeretetében és becsülésében küzdött nemzete igazságáért, boldogságáért és hatalmáért. Rákosi Jenő örökös tagja volt a régi főrendiháznak, érdemeit tehát elismerte már a régi világ. Ezek az érdemek semmivel se csökkentek a háború és forradalmak viharos ideje alatt. Igaz, hogy Rákosi Jenő sokszor és nyíltan kritizálta azt, amit az uralkodó rendszerben nem helyeselt. Ha ez a szempont közrejátszott a mellőzésnél, súlyos taktikai hiba, sőt egyenesen baklövés volt, mert hiszen azok kezébe ad fegyvert, akik azt harangozzák szerteszéjjel, hogy íme a magyar kormány nem bírja el az ellenvéleményt, nem bírja el a kritikát. Az amerikai magyarság távol él az óhazától, de érzelmi közössége szoros és ebbe a szoros érzelmi közösségbe fájdalmas hangot vegyített a nagy magyar publicistának, Rákosi Jenőnek ez az indokolatlan mellőzése».

Beválasztathatta volna magát akár egy tiicat nagyvállalkozás és bankrésztvénytársaság igazgatóságába, amelyeknek szükségük van díszes közéleti férfiakra és jóhangzású nevekre, ha az illetőknek egyébként sejtelmük sincs a branchról, amelybe rendszeren úgy pottyannak, bele, mini Pilátus a Krédóba. De Rákosi Jenő nem volt hajlandó nevét könnyelműen cégérül adni, se kijáráásokra pazarolni tekintélyét. A Franklin-Társulatnak mint könyvkiadó vállalatnak joggal volt az elnöke, – Beöthy Zsolt halála után hívták meg – ezenkívül csak az Európai Útipoggyász Biztosító Intézet elnökségét vállalta el, ahol organizációs ötleteivel nem maradt el a szakemberek mögött. De annak is története van, hogy jutott ehhez a

pozícióhoz. Balatonföldváron, ahol villája volt, egy régi nyáron nyílt helyen kellemetlen afférja támadt egyik nyaraló vendégnek, akit lezsídoztak. Rákosi pártjára kelt az idegen úrnak és fellépésével megakadályozta a csetepaté elfajulását. Így ismerkedett össze cserkúti Engel Miksával, akinek később az a kitűnő üzleti ideája támadt, hogy a vasúti jegy megváltásánál az utasok rögtön a poggyászukat is bebiztosíthatnák néhány fillérért. Rákosi tanácsát és segítségét kérte ki a terv megvalósításához, s megalakulva a biztosító-intézet, Rákosit tették meg elnöknek. Ez volt az első ilyen természetű vállalkozás és Magyarországból kiindulva, cserkúti Engel egész Európában megszervezte s az összes metropolisokban felállította az irodákat. Rákosi Jenő élete végéig illő tiszteletdíjjal honorált elnöke maradt az intézetnek. Annak az emberies jóérzésének köszönhető, hogy védelmére kelt egy igaztalanul bántalmazott embernek.

Legértékesebbnek, legfelemelőbbnek a kitüntetései között a magyar városok által díszpolgárrá való választását tekintette. Vesprém, Szombathely, Makó és Debrecen díszpolgára volt. Kevésssel halála előtt Hódmezővásárhely díszközgyűlést tartva, szintén csatlakozott azokhoz a városokhoz, amelyek lerótták hálájukat s elismerésüket a férfi iránt, akinek nem üres frázis volt a hazafiasság a szájában, hanem egy hosszú élet munkásságának éltető szelleme. Ez a késői megtiszteltetés őszinte örömmel töltötte el, mert hiszen nagyban különbözött azoktól a díszpolgárrá való választásoktól, amelyekben aktív minisztereket és miniszterelnököket szoktak részesíteni a kormányok kegyére ráutalt városok.

A hódmezővásárhelyi polgármesternek, dr. Soos Istvánnak Rákosi beteggyéből, amelyből többé fel se kelt, a következő üzenetet küldte: «A polgármesternek, az indítványozóknak, az előadóknak, az egész közgyűlésnek, mindenkinek, aki résztvett ezen a díszközgyűlésen, hála és köszönet. Hála és köszönet Hódmezővásárhely nemes városától nyert kitüntetésért. Úgy érzem, nekem most számoltatnak meg óráim és ha beteltnék találhatik a számuk, boldog vagyok, hogy egy ilyen dicső, nemes és színmagyar város üdvkiáltásai és ünneplése mellett léphetek át a mesgyén. Hálám, szeretetem, örök emlékem az alföldi városnak!

Minden magyarnak örököm hagyom Rothermere zászlaját és boldog vagyok, ha Rothermere katonáját tudom mindenkiben, aki

hittel, bizalommal, reménnyel, szeretettel nézte, amíg érte dolgozhattam. Rákosi Jenő».

Ha tudta volna, hogy a minden magyarnak örökül hagyott zászló nem fog többé olyan magasan lobogni, mint az ő kezében . . .

Emlékirataiban nem minden keserűség nélkül beszéli el, hogy öccse, a «Korhadt fakeresztek» és az «Elnémult harangok» Rákosi Viktora, a két nemzedéket vidáman mulattató Sipulusz nem tudta fiai számára elnyerni a nemességet, lévén szélső baloldali Kossuth-párti képviselő is és egypár nyilatkozatával «egy kicsit elrontotta a dolgát Ferenc Józseffel». «A fiaira gondolva kérte a nemesi kitüntetést, – írta Rákosi – a király pedig császári sértődöttségében tagadta meg. Mindenki csak emberi motívumból cselekedett. De azt gondolom, a szebbik emberi szempont nem a királyé volt ebben az esetben!»

Ez a kis odavágás jól jellemzi Rákosi Jenő magyarosan szókimondó természetét. A koronás király iránt nagy tisztelettel volt, Ferenc József uralkodói tekintélyét elismerte, de nem görbült meg a lojalitástól és nem riadt vissza véleménye kimondásától, ha valami gyöngösesen kapta rajta. A hatalom és ragyogó külsőségei nem babonázták meg s alattvalói hódolata nem akadályozta meg abban, hogy tiszta szemmel lássa az ország érdekét. Ismerve például Ferenc Ferdinánd ellenszenvét a magyarság iránt s trialisztikus terveit, nagy aggodalommal gondolt a trónutódlására és bár a szerajevói merénylet őt is megrendítette, nem tagadhatta, hogy «a magyar nemzet lelke lidércnyomástól szabadult fel».

Magyarország sokszor adta hálátlanságának tanújelét nagy fiai iránt. Nyilván nem annyira a magyar karakterben rejlik ennek oka, mint inkább a viszonyok kicsinyességében és abban, hogy nem azoké a döntő szó, akik leghűbben fejeznék ki a közvélemény szavát. Kossuth Lajos évtizedeken át nem kaphatott szobrot a magyar fővárosban. Vörösmarty Mihály budapesti szobra is alighanem csak Rákosi Jenő buzgalmának köszönhető, aki mint az Otthon elnöke, egy év alatt több mint kétszázezer koronát gyűjtött össze rá – mégpedig, ami szintén igen jellemző, kétszázharmincnyégy korona adminisztrációs kiadással. Hogy Rákosi Jenőnek mégis áll már a bronzszobra Budapesten, nem a magyar háládatosság tanúbizonysága, hanem annak, hogy volt egy férfi, messze idegen országban, aki igaz érdeme szerint tudta őt megbecsülni és barátii

érzését fejedelmi gesztussal kifejezni, felajánlva azonnal a halálát követő napokban egy Rákosi emlékmű teljes költségét.

Lehetetlenség keserűség nélkül gondolni arra, hogy a magyar fővárosban még ma se viseli valamely tér vagy ucca Rákosi Jenő nevét. Hogy életében nem tisztelték meg vele, holott ötvenéves írói jubileumakor igen jeles közéleti férfiak adtak be ily értelmű kérvényt a közmunkatanácshoz, még csak megbocsátható. Bár a visszautasítás indokolása, hogy élő emberről nem lehet nyilvános helyet elnevezni, nem volt helytálló, mert hiszen igenis elneveztek élő emberekről tereket, uccákat és közpénzen emelt palotákat. De hogy még halála után se sietett a főváros leróni ezt a minimális elismerést iránta, az már végtelenül szomorúan jellemzi közállapotainkat, nemkülönben azokat az újságíró testületeket, melyek játszva verekedhettek volna ki illetékes köröktől atyamesterük megtiszteltetését. Briandt a Tardieu-kormány buktatta meg, de ugyanez a kormány a nagy férfi temetése után haladéktalanul gondoskodott arról, hogy Briand utcát kapjon Párizsban. Holott Briand kevesebbet tett a francia fővárosért, mint Rákosi a magyarért. Vagy elfelejtettük már, mennyit dolgozott és harcolt Rákosi Budapest megmagyarosításáért és nagygyátételéért? Nem ő írta már 1882-ben azokat a szép sorokat, amik itt következnek? «E birodalom ezeréves fennállásának csak egy méltó megünneplése van: egy szép, gazdag, hatalmas és teljesen magyar főváros népesítése által megvetni a második ezer év biztosításának az alapját. Az a férfiú, aki föltámad, hogy ebben az irányban szerencsés inspirációval eredményes akciót indítson meg: az lesz a modern Árpád. Mert egységes nyelvű és érületű főváros nélkül a modern állam csonka, veszély idejében *a priori* fejesztett. Párizs áll és bukott Franciaország Európával szemben. Nem a departementok sokasága, hanem maga Párizs a frank haza. Ausztria egysége csak Bécs. Gondold el onnan ezt a várost és nem találod meg többé Ausztriát. E szerepre van hivatva Budapest Magyarországon. Es szerepét Bécsnél jobban fogja teljesíteni, mert míg Bécs csakis mint fejedelmek kegyence jutott ajándékkincsek és hatalmak birtokába, addig Budapest a magyarság rabszolgáskodásából nőtt, nem mint fölkapott protezsé, hanem mint egy nemzet szeretetének, jövő időkhöz kötött reményeinek, büszkeségének tárgya». És Rákosi nemcsak sürgette, követelte Budapest fejlesztését min-

den tekintetben, hanem maga állt oda «modern Árpádnak» és tettekkel mutatta meg, mit kell tenni a fővárosért. Nem Rákosit kisebbiti, hanem Budapestnek szépséghibája, hogy a vidékről vagy külföldről jövő idegeneknek nem tudjuk még ma se megmutatni a fővárosban a Rákosi-uccát.

A Szegeden drága pénzen felállított történelmi emléksarnokból is kimaradt Rákosi Jenő. Midőn ezt az akarva vagy nem akarva elkövetett méltánytalanságot a sajtó szóvá tette, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter azzal magyarázkodott, hogy lassanként fogják kiegészíteni a csarnokot és Rákosi halála óta még igen rövid idő telt el. Mintha Rákosinak meg kellett volna halnia, hogy a magyarság tudomásul vegye, kije volt neki és mit jelentett számára. Vagy talán azért nem érdemli meg Rákosi a szobrot a magyar Pantheonban, mert ellenzéki kritikát merészelt gyakorolni a mindenható kormány cselekedetei fölött és afölött, amit elmulasztott cselekedni? Jaj annak a nemzetnek, amely nem tudja megbecsülni nagy fiait és könnyelműen megfélemezik róluk, ahelyett, hogy örök példaképül állítaná őket későbbi nemzedékek elé.

Férfiembernek az a legszebb jellemvonása, ha nehéz helyzetekben is megállja helyét. Ha válságos időkben se nem alkuszik meg, se nem retiral. Ha nem hagyja cserben a benne bízókat, hanem bajjal, veszedelemmel keményen szembenéz s példát mutat magatartásával mindenkinek.

Rákosi ebben a tekintetben is egész ember volt. Érheték csapások, akár saját személyét, akár a magánál is jobban szeretett hazát, törhetetlen volt, lelki egyensúlya meg nem ingott. Sose vesztette el a talajt maga alól, talált rögtön szilárd pontot, amelyen megvetette a lábát és folytatta munkáját, harcát rendíthetetlenül. A vereség nem hogy elgyöngítette volna, hanem még csak inkább megacélozta akaratát és újabb erőfeszítésre tüzelte. A legkritikusabb szituációban is a végső célra szegezte tekintetét, vissza nem riadva az elébe tornyosuló akadályoktól. Nem ismerte a csüggedést, a harc feladását. Az aktivitása azonnal új megoldást keresett, új lehetőségeket, elpusztíthatatlan optimizmussal. Semmi sincs elveszve, amíg az ember a hitét el nem veszti.

Ha voltak is gyöngé pillanatai, amikor fájdalom marcangolta, érzékenyülés vett erőt rajta, igazán csak pillanatok lehettek, mert azonnal felülkerekedett rajtuk. Mélyebben érző szíve senki- nek se volt nála, de óvakodott attól, hogy bárkinek is elárulja meghatottságát. Könnyeket nem látott a szemében senki. Amikor harmincnégy évi megértő, boldog házasság után egy karácsony estén elvesztette élete párját, az újságírók részvétküldöttségének vigasztaló szavaira így felelt:

– Sajnos, nem vagyok abban a helyzetben és sohase voltam teljes életemben, hogy magamnak a fájdalom luxusát megengedhessem. Mindig úgy voltam, mint a katona, aki tűzbe megy és aki mellől kenyeres pajtása elesik. Nem állhat meg mellette, nem segítheti, nem sirathatja, nem búcsúzhatik tőle, hanem rohannia kell tovább, mert küzdenie kell, mert puska, fegyver adatott a kezébe és hivatása, hogy birkózzék, hogy harcoljon. Ez volt teljes életemben sorsom, sohase engedhettem meg a fájdalom, az elkese- redés, a búsulás, a magábavonulás úri luxusát. Bánatom terhét magamra véve, rohantam tovább küzdeni, mint a katona és most is csak azt tehetem, nem tehetek egyebet . . .

Így beszélt és így cselekedett. A szerkesztőségben várta a munka, a fehér papírlap, amit tele kell írni. A szíve vérzett, fáj- dalom fojtogatta a torkát, de kötelességét nem mulasztotta el. Pedig hogy milyen mélyen érintette a felesége halála, mutatja, hogy ezentúl a karácsony estét többé soha nem töltötte társaságban. Még gyerekei, unokái karácsonyfagyújtását a késő délutáni órák- ban sem nézte végig, hanem elvonult szobájába és teljesen egyedül maradt az emlékezéssel az asszonyra, aki – Dóczy Lajos szavaival élve – úgy lépett be az életébe, mint egy mosoly, és úgy távozott belőle, mint egy sóhajítás.

Elmondhatok egy másik jellemző esetet is privát életéből. Egy februári ünnepnap délutánján odahaza a naphegyi villában olvastam fel neki, amikor az uccai járókelők berohantak a kiáltás- sal: «Ég a ház!» Akkor volt Rákosi éppen a hosszas szemklinikai kezelés után, amely a teljes megvakulástól mentette meg. De nem féltve szemét, felrohant az égő padlásra, amelyből kicsaptak a lángok, amint felrántotta az ajtót, és maga adta ki az energikus és határozott utasításokat. A téli fagyban a meredek Lisznyai- uccán a tűzoltók munkája nehezen ment és így a német stílusú

magas tető teljesen leégett. A nyolcvannégy éves öregúr minden sopánkodás nélkül nézte a kertből a lehulló üszkös gerendákat, háza pusztulását. Ha tövig ég, akkor se jajveszékelt volna. A szomszédban lakó Hajdú Zoltán vezérigazgató invitált meg bennünket vacsorára s éjjeli szállást is akart adni, de Rákosi nem maradt ott, hazament. Éjszaka nagy vihar kerekedett, ledöntötte a kéményeket és a félemeleten lévő hálószoba plafondja is meghasadt. Ennek ellenére Rákosi jól aludt és szokása szerint szépeket álmodott. Reggel kénytelen volt konstatálni, hogy a ház lakhatatlan, alapos renoválásra szorul. Családja azt akarta, menjen szállodába. «Dehogy megyek szállodába, – felelte – az luxus, a szemklinikán ingyen lakhatom». Miután délelőtti kezelésre úgyis be kellett még járnia a klinikára, ott maradt három hétig, közben persze nem mulasztva el a szerkesztőségi órákat sem.

Azt is megbámultam benne, hogy félszeme miatt nem panaszkodott soha. Testi fogyatkozását a legtöbb ember örökös akadálynak érzi az érvényesülésben s a társasági érintkezésben. Neki nem tette bizonytalanná a fellépését és aki nem tudta, hogy a balszeme üvegből van, nem is vette észre. A soproni gimnáziumban leleplezett emléktábla ünnepe után, 1923. november elején a sose kímélt és rengeteget használt jobbszemét valami betegség támadta meg, gyulladt volt s gennyesedni kezdett. Minthogy testi bajaira nem igen hederített s nem szerette a túlzott gondoskodást maga körül, eleinte csak régi házi módszerekkel próbálta maga kezelni, javulást azonban ez nem hozott. Hiába kérleltem, mutassa meg orvosnak a szemét, hallani se akart róla, sőt még egy Hubay főpróbára is elment az operába, bár a világosságtól fájtak szemidegei. Mint-hogy nem bírtam rávenni, hogy orvoshoz menjen, előzetes beleegyezése nélkül telefonoztam Gross professzornak és megkértem, jöjjön fel a szerkesztőségbe. Készséggel meg is tette, tudva, hogy Rákosit szinte csak kényszerrel lehet rávenni a magával való törődésre. A szerkesztőség természetesen nem volt megfelelő hely alapos vizsgálatra és a professzor komoly bajt sejtve, igen energikusan kérte fel, jöjjön be hozzá a klinikára.

– Ha muszáj, isten neki, bemegyek, – felelte Rákosi – de csak holnap, ma még sok a dolgom.

Másnap a vizsgálatnál kiderült, hogy fekély képződött a szaruhártyán. Az a veszedelem fenyegette, hogy megvakul, ha a

fekély áttöri a szaruhártyát. Egy hajszál választotta el a katasztrófától. Mégse látszott rajta semmi ijedelem. A rendkívül fájdalmas kezelést panasz nélkül tűrte hat hétig és nem tette türelmetlenné, hogy húsz napig sötét szobában kellett ülnie. A professzort nem nyugagatta kérdésekkel. «Tudja ő, mit csinál», mondta és nagy nyugalommal törődött bele a dohányzás megszorításába is. A nagy fájdalmak miatt étvágyát vesztette, nem akart enni, pár nap múlva tehát magam is nemcsak bent háltam, hanem ott is étkeztem a klinikán, hogy valóságosan előgyek neki és társasága legyen. Mihelyt kissé javult az állapota, felolvastatta az újságokat és cikkeket diktált. Gross professzornak sikerült feltartóztatni a baj terjedését, de mint megjegyezte, az igazi csodát Rákosi nyolcvanéves organizmusának az életképessége művelte azzal, hogy a fekély felszívódott. A karácsony délutánt még a klinikán töltöttük, részt véve a házi ünnepségben – és Rákosi Jenő azontúl soha nem mulasztotta el megjelenni a Mária-uccai klinika karácsonyi ünnepén, mindig olyan megható beszédet mondva, hogy nemcsak a betegeknek, de Gross professzornak is könnybe lábadt a szeme.

Betegsége alatt elárasztották az ország minden részéről érkező aggodalmas és gyöngéd hangú levelek, kérdezősködések, ékes bizonyosságai a szeretetnek, amellyel minden rendű és rangú emberek viseltettek iránta. A sok közül elég egyet is bemutatni annak az érzékeltetésére, milyen őszinte megdöbbenést keltett szerte az országban szembájának híre. Egy szekszárdi gimnáziumi tanár írta az alábbi «imádságot egy beteg szemért»:

Azt olvasom, hogy Sasunk nagy beteg,
Szemét valami orvbaj lepte meg.
Azt a szemet, mely szívbe, vesébe lát,
Észreveszi kunyhók, viskók baját,
Paloták vétkét, elsírt könnyeket,
A vész madarát szép hazánk felett.
Amelyben szellem, jóság lelke ég
S ifjúi láng, szent tűz, agg bölcsesség. . .
Oh jó isten, gyógyítsd meg e szemet,
Ki lát egyébként – egy ország helyett?!

A tűzvész után, az utókezelésnél történt, – miután a szem tovább gennyezett és még mindig nem sikerült megállapítani, mi-
ből keletkezett a baj – hogy az ápolónő felhívta Rákosi figyelmét

valami keménységre a könnyzacskóban. Gross tanár az elmeszedett kőkemény dolgot kioperálta és erre négy nap múlva beállt a teljes gyógyulás. Sőt a betegség után annyival is jobbá vált a szem, hogy azontúl Rákosi okularé nélkül írt. Cserébe viszont a klinikai homályos szobában való olvasástól az én szemem romlott meg úgy, hogy rá kellett fanyalodnom az első messzelátó szemüvegre. De mondanom se kell, hogy a csere örömmel töltött el. Hisz jómagam egész idő alatt sokkal türelmetlenebb és aggodalmaskodóbb voltam, mint a beteg maga és boldogan lélekzettem fel, amikor túl voltunk az egészen. Mi lett volna, ha Rákosi Jenő megvakul? Nos mi? Meg vagyok győződve róla, hogy szent nyugalommal tűrte volna el és dolgozott volna tovább, pontosan bejárva a szerkesztőségbe és lediktálva a mindennapi vezércikket. Mert ő ilyen ember volt!

De tán maga se tudta, micsoda herkulesi lelkierő lalkik benne. Midőn hosszas belső vívódás után elhatározta, hogy kiválik a Budapesti Hírlap kötelékéből, azt hitte, nemcsak a közönségétől, hanem régi énjétől is el kell búcsúznia. «És búcsúzom végre önmagamtól – írta üzenetében. – Mert tudom, hogy a Budapesti Hírlap nélkül nem vagyok az, aki voltam, amíg vele, benne és általa voltam. Mert minden hitem, minden meggyőződéseim, minden céloom, minden álmom az enyém, a magamé volt, de a Budapesti Hírlapban öltött testet és a Budapesti Hírlap által lett millióké.»

Az egész magyar közvélemény megrendüléssel olvasta búcsúzó sorait és mindenki azt hitte, bele fog pusztulni ebbe a válságba, a közélet el fogja veszíteni pótolhatatlan tollát. Nyolcvanhárom éves volt ekkor, oly nagy korban, amelyben előlről kezdeni valamit már szinte határos a lehetetlenséggel. Régi talajából gyökeresen kiszakítva, a leghatalmasabb tölgyfa is pusztulásra van ítélve. De ő ebben a súlyos válságban adta leginkább bizonyosságát annak, hogy valóban «a teremtő örökifjúság fiziológiai csodája.» Alig pár napig, pár hétig tartott a pauza, a pihenés, már ismét tollat fogott és kezdődött munkásságának új korszaka, az utolsó, amely mindegyiknél fényesebb és elragadóbb volt. Hiába búcsúzott el magától, – ismét rátalált magára, legjobb énjére, forradalmi frisseségű s lendületű karakterére. Az új íróasztalnál, új szerkesztőségben, új atmoszférában felszabadulva érezte magát sok mindenféle kellemetlen nyúgtól, amelyek a Tisza-szindikátus

által befolyásolt Budapesti Hírlapnál elkedvetlenítették, és a világ bámuló meglepetéssel konstatálhatta, hogy tollának szinte új szárnyai nőttek. Régi sasfészkét elhagyva, most már minden magasságok megnyíltak előtte. Rákosi Jenő az ország legszomorúbb helyzetében, a legapatikusabb korszakban új honfoglalás eszméjét tüzte maga elé és felülmúlhatatlan életkedvvel, megbabonázó hittel, ragyogóan sziporkázó elmével vetette bele magát ez új munkába. Akik féltették az összeroppanástól, a lehanyatlástól, új üstökösként látták ismét feltűnni a magyar égen.

Ugyanígy fogadta az országos csapásokat s katasztrófákat is. Mindig példát mutatott, mint kell a talpig férfinak viselkednie. Bár ő se volt vasból és lelkiismeretessége, kritikai látása, honfűi érzékenysége egyáltalán nem tették könnyűvé számára a nehéz órák átélését.

A hadüzenet híre Balatonföldváron érte. Nekem mint tartalékos hadnagynak Budapesten kellett jelentkeznem és a rendelkezés úgy szólt, hogy másnap, hétfőn be kell vonulnom ezredemhez. Vasárnap délután tehát elutaztam Földvára bűcsút venni Rákosi Jenőtől, mert nem tudhattam, hová kommandíroznak.

A háború kitörése őt is teljesen váratlanul érte. Mélyen megárázta, de ugyanakkor nagy elszántsággal is töltötte el. «Most aztán nincs más hátra, mint végigcsinálni!» – mondta, nem vesztegetve sok szót a megmászhatatlan helyzetben. Tudta, hogy immár a cselekedetek következnek. Hétfőn hajnalban kikísért a pályaudvarra, aztán visszament villájába, estére azonban már Budapesten termett, mert a háború hírére egy napig sem bírta el a földvári tétlenséget – és aztán tizennégy évig nem tudta rászánni magát, hogy megegyeszen csak be is tegye a lábát Balatonföldvára. A villát is odaajándékozta Gyula fiának. 1928-ban a gyermekszanatórium egyesület közgyűlése előtt Szabadiból Apponyi Albert grófné hívására Gyöngyösapátiba autózva, menet meg se állította kocsiját Balatonföldváron. Visszafelé délután Földváron uzonnáztunk a kávéházban, de Rákosi ekkor se nézte meg a házat, ahol a háború első híre érte. A háborúé, melyre Európa ötven esztendőn át készülődött és amelynek tragikus veszedelmeitől félve, Rákosi Jenő éveken át a cikkek egész sorozatát írta, meggondolásra és egyetértésre intve a magyarságot, hogy a végzetes óra készületlenül ne

találja. A háborúé, melynek borzalmai csaknem megrendítették az emberi faj kultúrhivatásába vetett hitét.

A következő fejezetben kívánok foglalkozni Rákosi politikai magatartásával a háború előtt és után, itt csak annyit jegyzek meg tehát, hogy abszolút tájékozatlan volt a hadüzenetet megelőző tárgyalásokról, minthogy soha semmiféle szorosabb személyes összeköttetést politikai vezérekkel, államférfiakkal, kormányemberekkel fenn nem tartott. Nem tudta, minő feltételek mellett adta Tisza István beleegyezését a Szerbiához intézendő ultimátumhoz és nem is sejtette, hogy diplomáciai ügyeskedésekkel – legalább egyelőre – a legrosszabbat meg lehetett volna akadályozni.

Amikor pedig az ágyúk megszólaltak, tényleg nem volt más mit tenni, mint fokozni az általános lelkesedést, mert lelkesedés nélkül háborút nyerni nem lehet. Egyébként maga is azt hitte, hogy a hadjárat nem fog soká tartani, pár hónap alatt befejeződik.

A háború elvesztése senkit se sújthatott kegyetlenebbül, mint a harminc millió magyar és a gazdasági, kulturális s erkölcsi magyar impérium lángolóan lelkes hirdetőjét. Lesújtotta, de össze nem zúzta, lelkierejétől, a jobb jövő hitétől meg nem fosztotta. A háború végzetes kimenetele szerinte csak újabb nagy feladatok elé állította a nemzetet, amelyekkel pillanatnyi csüggedés nélkül birokra kell kelni. Határtalan bizalma volt a magyarság életerejében, hogy minden csapást kihever. Mert önmagáról vett példát. Ha ő, a gyarló ember el tud viselni bajt, fájdalmat, tragédiát zokszó nélkül, megingathatatlanul, mért volna gyengébb és kevésbé szívós a nemzet összessége?

Az októberi forradalomban politikai ellenfelei kerekedtek felül. Rákosi Jenő, hogy a Budapesti Hírlapot az első napok izgalmában megmentse, rövid időre visszavonult a napi munkától és nem járt be a szerkesztőségbe. Inkább a hallgatást választotta, a helyett, hogy – mint legtöbbször – beadta volna derekát és sietve csatlakozott volna a Nemzeti Tanácshoz. Később viszont, midőn a Budapesti Hírlap szervezett munkásai maguk keresték fel deputációban a lakásán és megkérték, térjen vissza íróasztalához, percig se habozott és már aznap este meg is írta ismét vezércikkét. Nem esett kétségbe a forradalom miatt se, bár feltartóztatatlan árja nagy aggodalommal töltötte el.

Nem az államforma kérdése aggasztotta, hanem Magyarország nemzeti jövője, amit «Alcsuth József» című cikkében 1918. november 18-án így fejezett ki: «Az élet arra tanított meg bennünket, hogy ránk nézve nincsen üdv, tehát szabadság sincsen, csak a magyarság virágzásában. Nekünk tehát a köztársaság is jó, amennyiben magyar, így a királyság is, így minden államforma . . . Hazánk nem változott, csak kormányzásának formája, istenünk az maradt, aki volt; a nemzet. Csak a külső kultusza lett más. Éltünk-haltunk a hazáért régen; élünk-halunk a hazáért ma és minden jövőben.»

A kommün első napjaiban, amikor oly sokan siettek ki külföldre, azt tanácsoltam Rákosinak, utazzunk el mi is Bécsbe és várjuk be ott a fejleményeket. «Itt most már egyidőre úgyszólván munkája a méltóságos úrnak» – mondtam neki, magamban azt gondolva, hogy egyidőre nincs biztosságban az élete sem. De lehetlenség volt rávenni, hogy elhagyja az országot. «Ha az országot nem tudom kimenteni külföldre, mért mentsem ki magamat!» – ez volt a felelete. Látni akarta közvetlen közelből, mit csinálnak az országgal a kommunisták. Amikor Stromfeld Aurél a vörös hadsereget elvitte egész Kassáig, az ő magyar szíve melegen feldobogott. Midőn aztán Kun Béla Clemenceau parancsára visszadirigálta a vöröszászlós magyar katonákat győzelmes előrevonulásukból, akkor belátta, hogy hiábavaló volt a reménykedés. De nem volt hajlandó semmiféle ellenforradalmi összeesküvésben részt venni, bár többször is felszólították rá, és nem kereste az alkalmat, hogy a bécsi vagy a szegedi ellenforradalmárokkal összeköttetésbe lépjen. Tudta, az idő hamar megérleli a maga gyümölcsét a történelmi események logikája szerint.

Arra, hogy a szovjetkormány letartóztathatja, egyáltalán nem gondolt félelemmel. Egyszer hazajövet elújságoltam, hogy találkoztam Kóbor Tamással, aki arról hallott beszélni a városban, hogy már Rákosit is elfogták. Rákosi szokott bonhomiajával jegyezte meg: «Igazán szégyellem, hogy még nem tartóztattak le.» Persze nem sokáig kellett szégyenkeznie miatta. A túsok összehozása folytatódott és Rákosi a kommün második hónapját már a vörösök fogházában töltötte. Itt is ő volt a legbátrabb lelkű. Shakespeare-ről és Szokrateszről tartott előadásokat fogolytársainak. Kiszabadulva a túsok börtönéből, miután a Budapesti Hírlap

szerkesztőségében a Vörös Újság ütötte fel sátorfáját és a napi eseményekbe nem volt beleszólása, hogy tétlenül ne töltse idejét, hozzáfogott régi terve, egy Szokrateszről szóló színdarab megírásához. El is készítette a mű teljes szcenáriumát. Sajnos, hiába kértem, mutassa meg nekem, azt felelte, majd ha teljesen készen lesz. A proletárdiktatúra bukása után félretette Szokrateszét, ismét belevetette magát a napi újságírásba és így a színműt soha meg nem írta. A szcenárium kézírata valahová elkallódott és hiába kerestem halála után, nem sikerült megtalálnom utolsó színdarabja tervezetét.

Harcolni és dolgozni a jobb jövőért – ez volt minden csapás idején egyszerűségében is oly hatalmas mottója.

*

Nincs primadonna, – beleértve a politikai primadonnákat is – akít annyiszor és annyifelé hívtak volna vendégszereplésre, mint Rákosi Jenőt. Tudták róla, hogy nemcsak bravúrosan bánik az élőszóval, de magával hozza mindig szíve egész melegét is, lelke derűs ragyogását, hogy elárassza vele hallgatóit s bearanyozza az ünnepi alkalmat.

Nem szónok volt – több annál. Remek csevegő s elragadó hangulatsínáló, bölcs tanító, atyai jóbarát, anekdotamester és szíveket rabul ejtő mesemondó. Ha kiállt a színpadra, szószékre, dobogóra, nem valami előre betanult beszédet mondott, tartva magát a szónoklattan szabályaihoz s megfelelő pózokkal erősítve a hatást, hogy tiszteletet s bámulatot gerjessen maga iránt a szájatátókban, hanem szeretetteljes pillantással körültekintve a sokaságon, a művész intuíciójával mintegy összeismerkedett a publikummal, hogy beletalálja magát érzés- és gondolatvilágába. Pár könnyed bevezető szóval megpengette a lelkek húrjait, kipróbálta, hogyan reagálnak rá, a mozgolódásból, fészkelődésből, egy-egy nevetésből, közbeszólásból rögtön tudta, kikkel áll szemközt. Sikerének titka az volt, hogy mindig megtalálta a kontaktust a közönséggel, rögtön otthonos légkört teremtett maga körül s aztán úgy beszélt, mintha csak a családi asztalnál vagy régismerős baráti társaságban diskurálna. Valósággal magához ölelte a hallgatóságát. Jóformán abban a percben találta meg a mondanivalóit,

amint a rászégeződő szemekben felcsillant a fokozott érdeklődés és körülvette őt az emberek várakozásteljes figyelme.

Nagy emberek mondásainak citálása helyett szívesebben citálta magát az életet: jellemző anekdotákat hozott fel hasonlatul, eleven példákkal, a hétköznapokból vett megfigyelésekkel illusztrálta magyarázatait, nem riadva vissza néha a kissé vaskosabb csattanójú történetektől sem. Ha olykor drasztikus hasonlatokkal is élt, azokat oly ügyesen, annyi finom érzékkel adta elő, hogy a prüdebb gondolkozásúak is kellemes csiklandozást éreztek és elfelejtettek megbotránkozni.

Nem készült előre beszédeire. «Ha készülök, könnyebben bele-sülök» mondta. Bár feljegyzett slágvortokat holmi névjegyre, papírszeletre, akárhányszor mégis egészen mást mondott az előadáson, mint tervezte. Csaknem az utolsó percekig diskurált a kísérőivel, a művészszobában, váróteremben bemutatott új ismerősökkel és csak mikor már felhangzott az előtte szereplőt honoráló taps, akkor kért bocsánatot, hogy egy-két percre félrevonulhasson és összeszedhesse gondolatait.

Amikor Apponyi Albert a Rákosi acsádi szülőházát emléktáblával megjelölő ünnepség előtt meghült s berekedt, attól tartva, hogy nem jelenhet meg személyesen, elküldte egy héttel előbb Rákosinak nagy beszéde szószerinti szövegét, olvastassák fel esetleg mással. De aztán mégis eljött és szóról-szóra elmondta az előre megírt szónoklatot. Rákosi nem győzött eleget csodálkozni rajta. Az embernek szinte az volt az érzése, hogy a vesszőt és a pontot is mondja magában. Rákosi effélére nem lett volna képes. Igaz, hogy Apponyin se lehetett észrevenni a betanultságot, mindig úgy hatott, mintha ott helyben improvizálna.

Rákosi csak gondolatokat, általános szempontokat, mintegy vezérfonalát az előadásának vetette papírra, de egyáltalán nem igyekezett magát szigorúan a tervhez tartani. Előfordult viszont az is, hogy pár mondatot akart csak feljegyezni magának, de elragadta a svungja és megírta előre az egész beszédet. Amikor aztán a publikum elé állt, teljesen új beszédet mondott.

A véletlen megmentett néhány papírlapot, amikre egy-egy beszédének slágvortjait előzőleg feljegyezte és így bemutatathatók egy pár érdekes műhely forgácsot, amikből látható, hogy Rákosi született szónok volt.

Annak az emlékezetes előadásának ceruzával egy ív barna konceptpapírra írt jegyzetei, amelyet a hűtlen szövetségesről, Ausztriáról tartott egy népgyűlésen, a következők:

«Gyilkos bánat és halálos keserűség.

Soha ilyen a történelemben!

Lengyelország. De azt nagy ragadozók.

Rajtunk macskák és patkányok osztoztak, akiket legyőztünk, akik elárultak, akik megcsaltak bennünket.

És most jön a negyedik, aki négyszáz éven át a vérünket szívta, akit nagy háborúban védelmeztünk, sőt életét megmentettük.

Persze, hiszen látja, hogy ma semmi sem könnyebb, mint Magyarországot megcsonkítani, hát ő is kér egy darabot a testünkéből.

Most itt vagyunk népgyűlésen, hogy tiltakozzunk. Fogunk hozni egy határozatot. Aztán hazamegyünk ebédelni.

Én tudom, hogy az ország kormánya nem tehet egyebet, mint hogy állja, amit a nemzetgyűlés ratifikált, a trianoni szerződést, amely csak annyiban különbözik Sejlök kötelezvényétől, hogy nem a szívünk táján vágja ki a húsunkat, hanem a perifériákat nyúzza le rólunk. Nekünk azonban itt meg kell mondanunk, hogy minden megcsonkított részünkön közvetlenül a szívünk vére folyik el.»

A fonetikus írásmódot folytatott nagy háborújának egyik ütközete előtt jegyezte fel sietve ezeket az ötleteit egy árkus papírra:

A latinok is a görögöt latinosan és latin helyesírással írták, nem göröggel.

Az akadémiának kettős a feladata: szolgálni a tudományt és szolgálni az életet. Világos, hogy az életet szolgálja akkor is, mikor a tudományt szolgálja, ha jól szolgálja. De ha oly kiválóan gyakorlati kérdésnek a megoldásához fog, minő az írás és olvasás, ami a legelemibb művelődésnek az eszköze, akkor nem tudományt csinálni van hivatva, hanem egy gyakorlati eszközt farag könnyebben vagy nehezebben kezelhetővé.

A tudományhoz nem illő bátortalanság, ingadozás és bizonytalanság jellemzi az egészséget.

Tényleg a szükség és célszerűség által vezérelt élet immár sok-

kal messzebb ment és nem lesz visszatéríthető, mert a természetes fejlődés útján halad. Az akadémia utána kullog az életnek, melynek irányt kellene mutatnia, a víg aratók nyomában poroszkál kalászt szedni.

Az akadémia tanítvánná süllyed, ahol tanítónak kellene lennie hivatása szerint.

A helyett, hogy két elv közül választana s kimondaná az egyiket, két elvet is hirdet, amelyek egymást kizárják és csupa kivétel lesz és semmi szabály.

Az egyéni appreciációt a lehető legkorlátoltabb térre kell szorítani, ha tán teljesen kiküszöbölni nem lehet. De lehet, csak egy elvet kell uralkodóvá tenni.»

Találtam a régi iratok közt öt névjegyet, amiket 1916-iki berlini tartózkodása idején nyomtatott német nyelven és a neve után nemesi predikátumával, amely az adományozó okiratot pingáló piktor okoskodása folytán lett mendszentiből – mindszenti. Egyéb névjegyén az előneve nem szerepelt. De az ypszilont itt se tartotta szükségesnek. A névjegy szövege egyébként ez:

JENŐ RÁKOSI v. MINDSZENT

Mitglied des Magnatenhauses von Ungarn
Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

Präsident der Journalisten-Vereins Otthon
Chefredakteur des Budapesti Hírlap

BERLIN, Hotel Bristol

BUDAPEST

A névjegyek túloldalán felül mindegyiken rajta az előadás címe: «*A népszínmű*», és tintával írva ezek az apróbetűs jegyzetek:

«*A frakk.*

Mert a ruha kérdése beleszól mindenbe.

A kaszinó. A gatyá.

A delnő s a ballerina. Találós mese.

A mai divat.

Ez nem komoly érv, de a legkomolyabb se komolyabb.

Mi a népszínmű?

Dráma, anyaga az ember, a nép.

Annak nincsenek érdemei?

Mikel Angelo.

A művészi rangsor: nem hogy ki milyen anyagban dolgozik, hanem hogy hogyan tudja az élet igazságait emberben és történetben megérezkíteni.

Homer, Shakespeare a legnagyobbak.

De persze zseni az irodalmi műfajokban nem mindig terem. A műfajok népszerűsége ennél fogva apályt és dagályt mutat.

És ebben főtényező a színész is.

Podmaniczky klasszikus mondása.

Sajnos, csak Shakespeare-re érvényes.

Ránk nem.

A népszínműnek *két korszakos* virágzása. Mindenik két névhez volt kötve.

1. Hegedűsné – Füredy.

2. Blaháné – Tamási.

Aztán s közben írói és színészi epigonok elnyűtték.

De szerencsés fejlődését látjuk a műfajnak.

1. Szigligeti előtt tapogatózások.

2. Szigligeti, a típusok.

3. Tóth Ede – Csepreghy, az egyének és jellemek.

Mily gyönyörű vonal felfelé. De természetes fejlődés.

A tanyán kívül, az egyéniség belül van.

A birkanyáj s a paraszt. A város.

Amely költő a külső valóságokból mentül mélyebbre hatol be a belső igazságokig, hogy felszínre hozza: az emelkedik legmagasabbra.

Ma e tekintetben próbát fog állni Csepreghy Ferenc. Remélem kiderül, hogy ez a piros bugyelláris tömve van nem züriki kurzus szerinti, hanem háború előtti valutával.»

Csepreghy Ferencről, az asztalosból lett íróról, aki egyike volt az ő felfedezettjeinek, Rákosi igen sokszor írt és beszélt az író ékjében s halála után is. Nagy tehetségnek tartotta, szívesen verte a dobot mellette és hatalmasan védelmébe vette nem egyszer a magyar irodalmi világban mindig szokásban lévő kicsinyes elfogultságú támadások ellen is. Csepreghy öt kötetben összegyűjtött munkáihoz utószóként hosszabb életrajzot és méltatást írt. De amikor később arról volt szó, hogy előadást kell tartania róla, nem jutott eszébe felhasználni a negyven év előtt írt cikkeket, kezébe se vette azokat. Rákosi sohase plagizált önmagától. Akárhányszor

is kellett írnia vagy beszélnie ugyanarról a tárgyról, mindig voltak új gondolatai s mindig új formát talált számukra.

Csepreghy Ferencről tartott egyik előadásának apró papírszeletekre írt slágvortjai a következők:

«*Csepreghy.*

Két vándorló legény. – Az egyik János volt, aki bútorgyáros lett.

A másik is konstruktív munkát végzett: Ferenc, a költő s drámaíró.

Pályája – készülődés a gyalupad mellett.

Egyszer fölkeresett munkáival, azóta haláláig testvérek maradtunk.

Nyilvános írói pályája a Népszínházzal kezdődött.

Hihetelen gazdagsággal szinte ontotta a munkát. Írt eredeti munkákat, fordított, átdolgozott (még titkár is volt).

Regényt, tragédiát, látványos darabokat, népszínművet, még verset is.

Kérem, véletlenül van egy verse nálam. Meg tetszik hallgatni?

Ebből belelátni egy kicsit abba a virágos kertbe, amelynek az ő lelkét nevezhetném.

És kérem, ez az ember beteg volt. Gyermeekkora óta gyenge egészségű.

Meglett korában már szinte verekedett a halállal, aki üldözte. Menekült. . .»

Egy Jókairól szóló beszédének följegyzéseit is megőriztem:

«A mai idő s költői.

Nincs Jókaija, nincs Vörösmartyja, Petőfije.

Vannak, megmondjam-e, milyen prófétái vannak?

A magyar szív birodalmának száműzött királya volt ő. Most vissza akarjuk hozni és legitim trónjára ültetni.

A nagy kort isten áldásának mondják. Sokan vagyunk öreg emberek, akik áldanánk a sorsot, ha a mai időket meg nem értük volna.

Jókai is éppen néhány évvel lett idősebb, mint neki jó lett volna. Emberi gyengeség volt, ami utolsó pár évében elvette tőle azt a nagy kincset, amelyet egy életen át összehordott – a közönység kegyét.

Az volt a kor, amikor azt mondták, az apagyilkosnak is meg kell bocsátanunk, oly kevesen vagyunk. Ma a jötevőnknek se bocsátunk meg.

A magyar génusz ma cserben hagyott bennünket.

A plejádok.

Nem volt fegyelmezett, pedáns író.

Félig közönség volt maga is, ez hatásának egyik titka.»

Petőfiről és Madáchról ilyen feljegyzései maradtak:

«Ma mindenik száz esztendőös volna, valamicskével idősebb, mint én. De boldogabbak, mint mi vagyunk. Mert ma csak két boldog kategória van. A halottak és a gyermekek.

Madách és Petőfi, mindenik az élet csavargója volt. Mind a kettőnek az élete tragédia. Mindenik tragédiája belekapcsolódik a nemzet tragédiájába.

Petőfi csatába rohant meghalni a hazáért, Vörösmartynak elborult az elméje a haza bukása kínjaiban, Madách börtönből hozta magával a halálos betegséget, melynek áldozata lett.

A maiak legföllebb egy sajtópert riszkéрозnak meg, s annak is, ameddig lehet, nem jelennek meg a főtárgyalásán.»

Már maga az is bámulatos, mennyi előadást tartott Rákosi. De a legcsodálatosabb, hogy mily rengeteg különféle emberről, kérdésről, tárgyról tudott beszélni, mindig újszerűen, eredetien, lebilincselően. Igazi ezermester volt. A nélkül, hogy bármilyen szaktudása lett volna, minden szakmában otthonosan mozgott. Ha jól emlékszem, a Cobden-szövetség felkérésére tartott például előadást a kereskedelemről. A jegyzetei ennek is fennmaradtak pár odatett sorban:

«A kereskedelem amint van, történeti fejlődés. Tehát a jogfolytonosságot kell itt követni.

Küzdelem eredménye.

E harctéren többször megszakadt az élet (az állami élet) folytonossága.

A tatárok.

A törökök.

Akkor kereskedelem se volt, de ismét lett.

Az osztrák törekvések négyszáz év alatt ismét rendszeresen kiölték az ipart is, kereskedést is.

Az országot megfosztották állami attribútumaitól, kereske-

delmét is Bécsbe koncentrálták. Csak a privilégiumokat hagyták meg.

A múlt században indult meg a föltámadás és lassan a kereskedelem is, mely nagyszerű fejlődéssel az ország egyik fenntartó ereje lett, mint ahogy a gazdasági élet egyáltalán hatalmasan kezdte Béccsel szemben magát önállósítani s ezzel új oszlopot épített az ország függetlensége alá is.

A forradalmak – s a mai állapot is az – az egész országot megrendítették. A kereskedelmet is. És most, uíint Sándor Pál minapi beszédében hallottuk, halálos veszedelembé sodródott a kereskedelem.

Úgy látszik, a kormány megismétli vele Ezópus meséjét az aranytojásos tyúkról.

A kereskedelem éppen olyan szent jogát védelmezi, mint akármely foglalkozási ág, mikor harcra kel a maga érdeke mellett, mely országos érdek is.

A mérleg.

A kehely».

Egy 1918. falinaptár júniusi letépett apró lapjainak hátára jegyezte fel ceruzával a következő aforisztikus slágvortokat:

«*Harangozó.*

Nagy művész gyönyör vár itt a közönségre.

Szeretném úgy megkondítani beharangozómat, mint a misére hívó harang.

Szeretném a közönséget abba a hangulatba harangozni, hogy ne úgy menjen el innen, ahogy idejött, hanem vigyen az élvezeteken kívül magával gondolatokat, érzéseket és egy elhatározást.

Látok itt polgári népeket és katonákat.

A múltból beszélni nem politika.

Mi volt a katona a múltban?

In deinem Lager ist Oesterreich.

Ausztriának a hadserege volt alkotmánya.

Nekünk alkotmányunk volt a hadseregünk.

A polgár a hüvely, a katona a kard.

Ha béke van, a hüvely öleli, karolja, dédelgeti, óvja és pihenteti a kardot.

Ha veszély támad, az acél kirepül hüvelyéből és védi, óvja élete árán a polgárt.

Kell, hogy a hüvely büszke legyen a kardjára.

Kell, hogy az acél becsülje hüvelyét.

A polgár hadjárata a béke.

Amit arca verejtékével kiverekszik magának, azt, ha veszedelem támad, megvédi vérével a katona.

Így a békében kell, hogy a polgár uralkodjék.

A háborúban kell, hogy a katona parancsoljon.

De ki parancsoljon akkor, amikor már nincsen háború és még nincsen béke?

Az ilyen idő a visszavonások, a versengések veszedelmes termő talaja.

Pedig itt is kell valakinek parancsolnia.

Íme, határberceink mint Krisztus oltalmazó palástja fogták körül hazánkat.

És jöttek, hogy mint Krisztus varratlan palástján, kockát vessenek és megosztzkodjanak rajta idegen jövevények.

Kell, hogy e kétes, közbülső időben is legyen, aki parancsol, éspedig egyaránt polgárnak s katonának.

Nem külső, hatalmi vagy pártparancsszóval.

Egy benső, egy ellenállhatatlan parancsszónak kell megszólalnia. A feltámadt lelkiismeret szavának minden egyes magyar szívében.

A szükség szava sivít el fejük fölött. Egy özvegységre jutott szenvedő anya segélykiáltása: Magyarországé!

Ezt hallva a vak szemnek meg kell nyílnia látásra, a süket fülnek meg kell nyílnia hallásra. És a szívekben trónra kell ülnie az engedelmességnek.

A művészet alapja, törvénye, igazsága és varázsa a Harmónia.

Ennek nyíljék meg szívünk a művészetek hatása alatt.

Ismétlem: ne menjünk el innen úgy ahogy idejöttünk.

Ha jöttünk mint haragosok, ha jöttünk mint irigyek, ha jöttünk mint vetélkedők, akárhogy jöttünk, menjünk el innen mint testvérek, szeretettel, hittel a szívünkben és a jótekonyság szolgálatából s a művészetek harmóniájából vigyünk magunknak testvériséget azoknak, akik nem lehettek itt.

Ez lesz a fényforrás, amelytől elhalványodott csillagunk újra kigyullad s tündökölni fog időtlen időkig».

Hogy mennyire nem volt szüksége Rákosinak a beszédeire előre elkészülni, arra különösen jellemző eset, ami egy tolnamegyei kis faluban, Vas Gereben születése helyén, Fürgéden történt. Nem tudta, miféle közönség fogja meghallgatni, mindenesetre műveltebb publikumra számított, amikor Vas Gereben szülőháza emléktáblájának a leleplezésére hívták meg díszszónoknak. Amint azonban meglátta a csendőrkordonon túl a falubeli parasztok nagy sokaságát, pár szóval bocsánatot kérve a pódiumot körülülő úri közönségtől a helyváltoztatásért, felkapta székét s utat törve magának a kakastollasok között, befurakodott egyenesen a tömeg kellős közepébe. Ott aztán felállva a székre, olyan szívhez szóló beszédet rögtönzött az atyafiaknak falujuk nagy fiáról, hogy a végén a fellelkesült és megindult falusiak legjobb szerettek volna minden követválasztás nélkül azon melegében képviselőjüknék kikiáltani.

Egyszer a kolozsvári pályaudvaron óriási közönség fogadta s az Erdélyi Irodalmi Társaság szónoka oly kép üdvözölte, hogy Rákosi Jenő tulajdonképpen nem idegen földre érkezett, hanem hazajött, mert mint nagybirtokos az irodalomban, mindenütt ott-hon van az országban. Rákosi azzal felelt, hogy az ő birtoka mindenkié, szétosztja parcellákban mindenkinek és a tetejébe a szívét is felosztja mindnyájuk között. Az emberek érezték, hogy az ilyen szavak az ő ajkán nem üres frázisok és hatalmas ovációban részécsítették.

Bárhol terveztek valami ünnepséget, gyűlést, jubileumot, emléknapot, felszentelőt, vigasságot, jótékony gyűjtést, elsőnek órá gondoltak, és így valósággal elhalmozták a legkülönfélébb meghívásokkal. De ment ő mindenhová szíves örömet, mint aki-nek mindig tele a szíve szeretettel, érdeklődéssel az emberek iránt és tele a keze hasznos ajándékkal. Ment elszórni a termékenyítő magvakat a fogékony lelkekbe, ment tanítani, nevelni, felvilágosítani, ment hirdetni az igazságot, derűt fakasztani, könnyeket letörölni, szűkölködőknek gyűjteni, árvákért, betegekért, elhagyottakért szót emelni, megmozgatni a lelkiismeretet, tette hívni a jószágot és mindenekfölött terjeszteni a magyar kultúrát. Ha elfoglaltsága nem engedte mindenütt megjelenni, akkor inkább az előkelők invitálása alól bujt ki, de azt meg nem tette volna, hogy egyszerű és szegény embereket szomorítson meg a távolmaradásá-

val. Ha munkásotthonok, kereskedő és iparos egyletek, közművelődési egyesületek, irodalmi társaságok, könyvügynökök, cigány-muzsikusok szervezete, ifjúsági egyesületek vagy apró hitközségek, kisvárosok, falvak kérték fel szónokuknak, ahová más írók, művészek bizony nem egykönnyen voltak kaphatók, ő készségesen megígérte közreműködését és holtbiztosán meg is jelent. Nagy ünnepeken, mint a Jókai vagy Petőfi centennáriumokon, magától értetődő volt, hogy ő legyen a díszszónok. De meghívták például a szegedi ügyvédi kamara vándorgyűlésére is vagy a pesti izraelita hitközség évi közgyűlésére és más ilyen helyekre, amik neki meglehetősen idegen területek voltak. De éppen ez mutatja, mennyire közkedvelt lett a személye mindenfelé. Talán csak éppen a hivatalos nagyságok körében nem. Az egyetem például sose szólította fel, hogy tartson irodalomtörténeti vagy esztétikai előadást. Holott túltett ő minden professzoron is, amikor például Kassán Kazinczy Ferencről vagy Kolozsváron az «ismeretlen» Hamletről beszélt. De persze, ő maga se vágyott olyan helyekre, ahol a hivatalos vagy iskolás felfogásoknak megfelelően kellett volna szóra nyitni a száját.

Szívesen elment olyan publikum elé is beszélni, amelyről tudta, hogy világnézlete nem fedi teljesen az övét, mert mindig megtalálta a kontaktust a magyar emberrel, azonkívül pedig értette a módját, miként kell áthidalni ellentéteket anélkül, hogy a maga meggyőződéséből feladjon valamit. Így például elmentünk egyszer a Cobden-Szövetség miskolci szervezetének megalakulására Halasi-Fischer Ödön és Vámbéry Ruzstem társaságában. Ott aztán Rákosi Jenő olyan beszédet mondott, mely iskolapéldája annak, hogyan kell a másféle politikai pártállású közönséget nagy szavak helyett könnyed tréfákkal megnyerni magának.

«Az igazság az, hogy én valójában nem tartozom a Cobden-Szövetség kebelébe – kezdte nagy őszinteséggel beszédét Rákosi. – Hozzájárul ehhez az, hogy foglalkozásom sem azonos a Cobden-Szövetség tagjainak foglalkozásával és nem az én eszmeköröm, nem az én munkám az, amit a Cobden-Szövetség képvisel. Ügy kerültem a Cobden-Szövetségbe, mint Pilátus a Krédóba, de ezeket a nehézségeket a következő két körülmény győzte le bennem. Elsősorban eljöttem személyes barátságból, amit a Cobden-Szövetség elnöke iránt érzek, aki annyi tiszteletteljes barátságot

tanúsít irántam, hogy amikor meghívott, nem mondhattam nemet. Azután az ilyen cselekedetnek mindig van valami jó oldala, még pedig az, hogy ha nem jöttem volna ide, akkor most nem ismertem volna meg a miskolci közönséget.

— A másik dolog, amely föladatomat megkönnyíti, az talán kissé világnézet, talán politikai irány, mert ha egy és más nézőpont engem ettől a tiszteletreméltó körtől el is választ, egy dologban mindig találkozni fogok a Cobden-Szövetség tagjaival ée minden jóra való emberrel, ez pedig a következő: *minden nemzet egy teljes szervezet*, olyan mint egy élő ember, akinek agyveleje van, érzékekkel rendelkezik, keze, lába van stb. *Ha ezek a szervek egymással harcban állanak, az ember elveszett.*

— De nemcsak ezekben a testiségekben vannak az embernek és a nemzetnek kölcsönösségei. Ez a szellemi fakultásokban is megvan. Ha ezt az egységet egy nemzetben megtaláljuk, akkor azt mondjuk, hogy ez a nemzet ép és egészséges. Amely nemzetben ezek a fakultások egymással háborúban vannak, visszavonásban állnak, gyűlölséget okoznak: ez a nemzet beteg. Ez az a meggondolás, amelyben niindm^ajan egyetértünk.

— Ha végignézzünk a világtörténelmen, arra a meggyőződésre jutunk, hogy az emberiség fejlődésében a kultúra ott kezdődik, amikor a kereskedelem belépett a társadalom küszöbén. Az embernek csupán testi igényeit kielégítő cserekereskedés még nem volt valódi kereskedelem, mert ha a csere nem sikerült, *akkor agyonverte embertársát az, aki el akarta venni a másiktól, amire szüksége volt.*

— A mi történelmünkben igen szomorú példa van erre. A XVI. és XVII. században Magyarország boldog ország benyomását tette. Itt azonban még senki sem volt akkor, aki tudta volna, hogy mi az irodalom és mi a művészet. Ellenben voltak gyönyörű gulyák, földek, amelyeket jobbágyok alaposan megműveltek és emberek, akik kis kúriáikban úgy éltek, mint a királyok. Kultúráról ebben az időben szó sem lehetett. A kultúrát az irodalom kezdte el pengetni és valósággá akkor vált, amikor Széchenyi, Deák és Kossuth elkezdték az ipar és kereskedelem szükségességét hangoztatni és a magyart rábírní ezekre az egzotikus dolgokra.

— Tudok egy mesét, amely két tudósról szól, akik sokat vitatkoztak arról, hogy melyik rendszer jobb, az indukció-e vagy a dedukció, összeszedték minden tudományos logikájukat, nem

tudták azonban sohasem egymást meggyőzni. Azt mondta az egyik: én majd megmutatom, hogy csak a dedukció rendszere a jó. Hogyan – kérdezte a másik. A következőképen: Volt egy tudós rabbi, aki szobájában olvasta a talmudot. Közben azonban kihívták a másik szobába. Amikor itt elvégezte teendőit, visszajött, leült az asztalhoz és tovább akarta olvasni a szent könyvet, de nem tudta olvasni, mert nem volt szemén az okularé. Megtapogatta a könyvet, ezen sincs. Megtapogatta az asztalt, azon sincs. Végigtapogatta a földet, ott sem találta. Bizonyosan a másik szobában hagyta – gondolta. Átment a másik szobába, végigtapogatta ott is az asztalt, de nem találta meg. Hát akkor hol van? Visszament a szobába a könyvhöz: úgy látom – mondta – nem találom az okularémat. De ha látom, hogy nem találom az okularémat, akkor meg kell lenni az okularének. Odakapott a szeméhez és megtalálta az okularé ját: tehát a deduktív rendszer a helyes. – A másik tudós erre így felelt: Nem addig van, mert én tudok egy jámbor zsidóról, aki egyedüli zsidó volt a falujában. Mikor eljöttek a szent ünnepek, a szomszéd városba ment, hogy áhítatosságát elvégezze. Hajnalban túlságosan korán ért a városba, még mindenki aludt. Lefeküdt tehát a templom küszöbére, hogy ő is aludjék még egyet. Mikor felébredt, azt vette észre, hogy nincs a fején a sapkája. De ha nincs a fején a sapka, akkor azt bizonyára ellopta valaki. Egészen bizonyos az, hogy aki ellopta, annak nem volt sapkája. Viszont, akinek volt sapkája, attól is egész bizonyosan valaki ellopta a sapkát. Így gondolkozott tovább még vagy öt-hat egyénen keresztül, akiknek ellopták a sapkáját, pedig ha hátranyúlt volna, akkor megtalálja a sapkát, mert ott hevert a feje mellett.

— Így van a tudományos és szakvitákkal is, melyek most az országban folynak. Lehet indukcióval is, tehet dedukcióval is megtalálni az igazságot. Rajta tehát, bátran vitáznai, verekedni kell az igazságért és végül eljön a győzelem.

— Azt gondolom, hogy ez a hasonlat nem fog tetszeni a Oobden-Szövetség tagjainak, akik természetesen azt kívánnák tőlem, hogy én az ő szekerüket toljam. Én pedig sohasem tolom senki szekerét, hanem mindig csak az országét, ennél fogva barátaimat meg fogom győzni álláspontom helyességéről és így kibékülnek velem. Itt azonban el kell, hogy mondjak még egy mesét.

Volt egy ember, aki minden munkáját gyönyörű kertjére fordította, amely tele volt szebbnél-szebb virágokkal. Ezekben a virágokban gyönyörködött egész nap. Télen készült a munkához, nyáron ültette és gondozta virágait. Sokat bosszankodott azonban, hogy a méhek, darazsak és egyéb rovarok rászállnak a virágokra és neki is kellemetlenkednek, sőt meg is csípi. Azon törte a fejét, miként zavarhatná el ezeket a bogarakat a kertjéből. Ki is találta, hogy egy fátyolvékonyaságú dróthálával borítja be egész telkét, hogy aztán semmiféle rovar ne férközhessen be.

— Ezt meg is tette és a virágok nyíltak, szépek voltak, illatosak és színesek. De amikor magot akart szedni, azt találta, hogy a virágjai magtalanok maradtak. A kis méhek, a bogarak, a darazsak, a dongók egyik virágról a másikra szállva kiszedték a mézet, elhordták a virág hímporát is, de elvégezték a megtermékenyítés nagy munkáját is. Ha ilyen rovarok, amelyek ezt a munkát elvégzik, nem volnának, akkor a virágok nem szaporodhatnának.

— Ezek a dolgozó méhek, akik összeszedik a mézet és sejtekbe rakják: a kereskedők, akik megtermékenyítik a társadalmat. Mert a kereskedők teszik gazdaggá a világot, ők teszik lehetővé a költők, a művészek és a tudósok számára a könnyű életet, ők teszik lehetővé, hogy asszonyaink szépen öltözködjének, férfaink tanuljanak és világot lássanak».

Elfelejtettem már annak az istenhátamögötti, ötszázlakosú dunántúli falucskának a nevét, ahova egyszer 1927-ben kísértem el. De az eset maga annál felejthetlenebb marad számomra. Rákosi Jenő ismert egy Nagy Lajos nevű református lelkész: költőember volt, verseket küldött a Budapesti Hírlapnak és arról volt nevezetes, hogy minduntalan összeütközésbe került felsőbb egyházi hatósága túlzóan morális nézeteivel és túlzóan opportunus politikai felfogásával. Ezért aztán büntetésből helyezték el abba a kis faluba, ahol intelligens emberrel még véletlenül se akadhatott össze. Rákosi azonban tudta róla, hogy ha a feljebbvalói nem is kedvelik, annál inkább ragaszkodnak hozzá a hívei, akár a tűzbe mennének érte. Akit pedig az egyszerű, de egészséges ítéletű emberek ennyire szeretnek, rossz lélek nem lehet. A lelkész új stációján azzal kezdte működését, hogy kijavította, rendbehozatta a falu szüszendős, kidőlt-bedőlt templomát és az újjáavatás emlékezetessé tételére megkérte Rákosit, aki egyébként

katolikus felekezeten volt, jöjjön el az ő kálvinista hívei közé: nem láttak még nadrágos pesti embert maguk között, pláne olyat, aki barátságos szóval köszöntene rájuk.

Rákosi Jenő ekkor nyolc vanötéves volt, még nem heverte ki teljesen tüdőgyulladását, ha öt percig beszélt, fátyolos lett a hangja, kímélnie kellett magát. Látva, hogy Nagy Lajos kérésének nem tud ellenállni, megígértettem vele, hogy ha már mindenáron el akar menni abba a kis faluba, quasi rehabilitálni egy igaztalanul üldözött embert, legalább nem fog nagyobb beszédet mondani és nem erőlteti túl magát. «Jó, jó, ha magának örömet okoz, hát megfogadom, hogy vigyázni fogok magamra» – felelte mosolyogva.

De amikor aztán ott voltunk a falucska fehérre meszelt református imaháza körül és látta, hogy a szántó-vető derék magyarok milyen áhítatosan figyelnek pár elejtett szavára, bizony megfedkezett ígéretéről és lassankint belemelegedve, olyan hatalmas beszédet vágott ki az isten szabad ege alatt, mintha negyvenéves lenne és azt se tudná, mi fán terem a tüdőgyulladás című betegség. Az arca kipirult, a hangja messzehallhatóan, ércesen csengett. Egyszeribe meggyógyult a föld embereivel való nagy együttérzéstől. Mintha csak a közmondás megfordított ja lett volna nála érvényben: ép lélek – ép test.

Élete utolsó éveiben, abban a szomorú politikai korszakban, amikor a sokféle közéleti nyavalyától megnyomorított országnak legnagyobb szüksége volt egy egészséges ítéletű megfélemlíthetetlen és befolyásolhatatlan vezető egyéniségre, óriásivá nőtt Rákosi népszerűsége és valósággal széttépték, annyifelé hívták. Mindenki őt akarta látni, hallani, az egyetlen embert, aki nem csak tudja mi az igazság, de ki is meri mondani és mindig fején találja a szöveget. Egyik ismert írónk maliciózusnak szánt megjegyzése jellemezte legjobban a népszerűségét: «Ha Rákosi Jenő felveszi a fekete kabátját, összeszalad az egész ország». Így is volt, ha némelyek nem is palástolható irigységgel nézték példátlan sikerét.

Rákosi Jenő számtalan előadásáért se nem kért, se nem fogadott el soha semmiféle tiszteletdíjat vagy költségmegtérítést. Vasútjegyet, hotelt, mindent ellátott a magából. Ebben mindenestre unikum volt. És annyiban is különbözött a maguknak busás honoráriumokat, napidíjakat, költségszámlákat fizetető primadonnáktól, idegenbe járó politikusoktól, a nemzet meg-

becsülését külföldi kirándulásokkal terjesztő uraktól, hogy minden ígérését pontosan betartotta, nem hagyta cserben az összegyűlt közönséget és felléptével mindig teljes sikert aratott. Talán éppen azért, mert nem a költség számlák összeállításán járt a feje.

Midőn Rothermere lord meghívta magához Londonba és elküldte elébe magyar titkárját, Léderer Lajost azzal, hogy gondoskodjék a jegyek megváltásáról és az öregúr abszolút kényelméről: Rákosi kereken kijelentette, hogy mindent a sajátjából fedez, amíg angol földre nem teszi lábát, ahol már a lord vendége. Így is történt, holott az utazás egy havi fizetésénél többbe került.

Hogy micsoda friss és szívós fizikummal győzte a rengeteg munkát, utazgatást, talpon levest, érdekes összehasonlításra nyílt alkalom Vecsey Ferenc magyarországi jótékony célú hangversenykőrútján, Rákosi Jenőt kérték fel, menjen vele mint ünnepi szónok két városba. Csak azzal a feltétellel vállalta el, ha úgy osztják be az időt, hogy két napnál többet ne vegyen igénybe. Volt oda haza éppen tennivalója, a soknál is több. Így tehát egy szombati napon érkeztünk Nyíregyházára, Rákosit egész nap egyik helyről a másikra cipelték, kereskedők egyletébe, úriasszonyok egyesületébe, múzeumba, kaszinóba, megyeházára, közben száz emberrel beszélt, este megtartotta az előadást, utána még részt vett a Kállay Miklós főispán által rendezett vacsorán, mindezt végigcsinálva a fáradtság legkisebb jele nélkül, és éjfélkor hazatérve pihenésül elővett még valami olvasnivalót. Másnap Cegléden ugyanez volt a program és éppúgy bírta az iramot. A fiatal hegedűművész viszont már az első hangverseny után valósággal összeesett a kimerültségtől, az első napi főispáni vacsorán se volt képes részt venni, az arca halálsápadtra vált és egész testében reszketett.

A szegedi ügyvédi kamara vándorgyűlésének színhelyére. Békésgyulára kétszázötven kilométeres autótút után megérkezve, azonnal uzsonnához ültették Rákosit, estélig különböző látogatókat fogadott, akkor frakkot húzott, részt vett a banketten, csak nem egy óra hosszat tartó beszédet mondott, hajnali háromkor került ágyba, másnap délelőtt ismét autóba ült és robogtunk vissza Pestre a kétszázötven kilométeres úton s a megszokott órában már bentült a szerkesztőségben. Nyolcvanöt éves volt, mégis úgy bírta a strapát, akár egy húszéves fiatal ember.

Sok ünnepen vett részt, sok ünneplésben részesült maga is,

de azért nem vette fel soha a közéleti szereplők nagyképű allűrjeit, pózait. Nem érezte magát más embernek a többinél és nem is akart másnak látszani. Amennyire mélyére hatolt a dolgok lényegének, annyira nem szerette az üres külsőségeket, ceremóniákat, haszon-talan formaságokat, amikben legtöbbször elvész a belső fontosság. Tizenhét év alatt egyetlenegyszer láttam csak abban a díszmagyar-ban, amelyet főrenddé váló kinevezésekor kellett csináltatnia. Ekkor is csak Apponyi Albert iránti tiszteletből öltötte fel. Tudva-levőleg Rákosi volt a hetvenötéves államférfi születésnapjára ünnep-ségei alkalmából választott emlékbizottság elnöke s ő mondta a Vigadóban az ország küldöttei előtt a nagy méltató beszédet. A díszmagyar ezek után visszakerült ismét a padlásra, ahol később a tetőtűz sok más holmival együtt elhamvasztotta.

De éppen mert a hivalkodó cicomára, díszre, ragyogásra, szemfényvesztésre nem hederített, tudta igazán átérezni egy-egy ünnepi alkalom valódi jelentőségét. Mint fiatal újságíró még pazar színekben dűskáló riportot írt Ferenc József koronázásáról – Károly király koronázási aktusára azonban már nem ment el, nehogy a hangos cécó, a parádés fitogtatás megzavarja azt az átszemlelültséget, amit a közjogi tény fölött érzett, hogy Szent István koronáját új király fejére tették. Hiszen úgy lehet, az egész ország sorsára döntő kihatással lesz. Űlt otthon a szobájában egyedül, hallgatta a Mátyás templom harangjainak távoli zúgását és elmerült a gondolataiba. Mikor belefáradva a látványosságokba hazatértem és benyitottam hozzá, egészen ihletett állapotban talál-tam, Ő úgy vélte, egy ilyen napon minden embernek magába kel-lene szállni és a nemzeti esemény nagy jelentőségén elmélkedni. Pedig hát legtöbbjét csak a cifra kosztümök, tűzijáték, eszem-iszom, hejhehuj, no meg a rendjeleső érdekelték.

De bár a koronázási felvonulásból semmit sem látott, másnap díszes veretű, sötéten pompázó cikkben számolt be róla, az ihletett költő vizionárius meglátásával. Azoknak a millióknak nevében írta, akik csak lélekben lehettek jelen a dicső napon a budai Vár-ban, a milliók nevében, «akik otthonukban magukba szállva gon-doltak oda, a százezrek nevében, kik fegyverrel a kezükben az ellenség tüzeiben állva védik a királyt, akit ma koronáztak, s a nemzetet, amely koronázott». És így folytatta a prózában írt költeményt:

«A hajnalt zuhogó eső köszöntötte. Nem ölthette fel bíborpalástját a nemzeti ünnepre. Félelmes felhőség gomolygott az égen, szürke felhomályban virradt ránk a nap, december harmincadika. Nem azt jelképezte-e ez a virradat, hogy nekünk, de szinte az egész civilizált világnak is, minden örömünk fekete posztóba szőtt arany és bíborhímzés. A háború véres kegyetlenségei a borzalmas csatatereken, itthon a polgári társadalomban a háborúnak közénk lopódzó lelketlen kísérete: inség, lemondás, gyász és könnyhullajtás. Csoda-e, ha az ég felhődrapériával vonja be magát és ünnepünket és úgy sír, úgy hullatja könnyje záporát, mint árváink és özvegyeink bánatos sokasága.

De északról, s ahol az észak kelettel érintkezik, mire megvirradt, friss szellő érkezett, talán harcos magyarjaink vágyó ide-sóhajtása s a felhőség megszakadozott, az eső elállt s itt-ott lemosolygott ünneplő fővárosunkra egy darabja a kék égnek. Csak annyi, hogy megláthassuk: bármi sötét az égbolt, bármi fekete a felhő, mögötte állandó és örök az éltető kékség. Ez az állandóság, a felhő a mulandó . . . »

«És hallom a harangok zúgását és lelkemben megcsendülnek Liszt Ferenc koronázó miséjének halhatatlan, égbetörő hanghullámai. És megdördülnek a szomszéd Szent Gellért-hegyen az ágyúk: most teszi Magyarország hercegprímása és a nádorhelyettes IV. Károlynak immár felkent fejére Szent István koronáját. És ott térdepel mellette hitvese, akinek vállát érintik a koronával. És látok e pillanatban a Vár fölött keringeni egy galambpárt: sötéttollú az egyik, vakító hófehérségű a másik. Megkerülik csatogó szárnyal a koronázótemplom tornyát és körben repülve, mind magasabbra, magasabbra szállnak s eltűnnek a felhők fölött az éterben . . . Most lesz ötven éve, hogy Ferenc József királyt és miasszonyunkat, Erzsébet királynét avatták fel nagy hivatásukra e templomban. Galamb alakjában szálltak alá, hogy lelkük megihlesse hivatásuk örökösait ebben a nagy órában, amelyben az egész nemzetnek és az ifjú királyi párnak szíve összedobbant és összeforrt a szentegyházban egy ősi ceremónia lélekemelő hatása alatt...»

«Ott áll a koronázó domb, összehordva az ország minden részének földjéből. Hány száz éve annak, hogy ezen a téren egy vörös posztóval leterített alkotmány állott egy végzetes hajnal

óráiban s a legdaliásabb magyar vitéz feje hullott s vére ömlött a posztóra? Gara nádor szép leánya betege lett ennek a zord hajnalnak s Magyarország szüzei gyászt öltöttek az ifjú leventéért. De az ő kiontott vérének a bíborából is szövőődött Mátyás király fejedelmi palástja. Mert a Gondviselés különös utakon jár s mindig éj méhében fogantatik a hajnal, mely a napot felhozza egünkre. És a hatvanhetedik és a mai koronázás is mártírok és hősök vérében fogant s szabadságunk verőfényes napja csak sötét idők éjjelén keresztül tudott visszajönni egünkre ...»

A királynak a koronázó dombon Szent István kardjával tett szimbolikus suhintását a világ négy égtája felé áhítatos elkomolyodással kísérte: «És nem tud oly tájék felé suhintani, ahol éppen ez ünnepek pillanatában is magyar vitézek ne kergetnék az ő ellenségeit, ne védenék az ország szent határait, ne ontanák verőket, mától fogva megtízszerezett lelkesedéssel, mert immár van koronázott királyuk, aki *ez órában tett szent fogadást arra, hogy él-hal a magyar szabadságért, védi a nemzet jogait, védi a magyar hazát. Isten ötét úgy segítse, Isten minket úgy segítjen. Amen.*»

Királyi pár olyan koronázó ajándékot még nem kapott, mint aminő ez a tárogatósan mélabús, harangozóan csengő-zengő magyar köszöntő volt. De nem valószínű, hogy a királyi pár tudomást szerzett volna róla . . .

*

Amennyire megbecsülte Rákosi Jenő a legegyszerűbb teremtményben is az embert, annyira nem becsülte túl az embert a legkiváltságosabb személyiségekben sem. Megesett, hogy egy bankett után a Gellértben elvegyülve a vendégek közé, beszélgetésbe eredt egy fiatalemberrel, akinek közben a kabátja kihajtását huzigálta és olyan közvetlenséggel magyarázott valamit, mintha a szerkesztőségi szolgálójával lett volna dolga. Amikor később kiderült, hogy a jeles fiatalember Albrecht királyi herceg, bizony nem jött zavarba és nem sietett mentegetőzni. Egyébként azt hiszem, a királyi hercegek nagyobb respektussal voltak iránta, mint ő a titulusok iránt. Egy alkalommal József Ferenc királyi herceg az Otthon-Kör vacsoráján vett részt, amelyen természetesen Rákosi volt üdvözlő beszédet tartandó. Neki nem okozott gondot, mit fog mondani. De a királyi herceg annál inkább drukolt. Meg is kérte Rákosi

Jenőt, ne mondjon semmi olyat, ami nagy feladat elé állítaná, csak valami affélét, amire könnyű válaszolni . . .

József Ferenc királyi herceg a lakoma után cerclét tartott s amikor meghallotta, hogy Rákosi Jenő titkára vagyok. Így szólt: «Ez igazán gyönyörű állás, mindig Rákosi Jenő mellett lenni. Remélem, készít feljegyzéseket, hogy majd egyszer hasznukat vegye». Megmondtam, hogy a méltóságos úr nem túrné ezt. De most már sajnálom, hogy ha kissé későn is, de a királyi herceg figyelmeztető szavát se fogadtam meg és nem vezettem rendszeres naplót, hogy a leghűbb tükörből ismerjek meg a legigazibb magyar mindennapi élete folyását. Talán csak így tűnne ki igazán, mennyi kincset pazarolt el magából sokszor hiábavalóan is.

Rákosi Jenő mindenestre az az ember volt, aki személyesen is méltón reprezentálhatta volna a külföld előtt a magyar géniust, s megfelelő pozícióban még sokkal többet használhatott volna nemzetének. Hiszen aki ennek megítélésére leghivatottabb volt, a magyarság világperspektívával rendelkező nagy barátja, Rothermere lord írta meghatott hangú búcsúzójában Rákosi Jenőről: «Mi mindent nem érhetett volna el Magyarország, hogyha ékes-szólását és tollát honfitársai a nemzet szolgálatának szélesebb területén is igénybe vették volna. Mily más lett volna példán! Franciaország magatartása Magyarország igényeivel szemben, hogyha Rákosi Jenőt küldték volna Parisba, hogy ott országát képviselje. Mint újságíró és publicista az ő óriási presztízsével, a francia nyelv kitűnő tudásával és nagy lelkének egyszerű őszinteségével maga köré gyűjtötte volna Franciaország minden újságíróját. És ékesen szóló hangja Magyarország mellé sorakoztatta volna a világ igen sok, leghírnevesebb íróját és diplomataját».

Midőn Rothermere lord fia, Harmsworth 1928. májusában, a revíziós mozgalom előrehaladott stádiumában Magyarországra jött, rendkívüli ünnepélyes fogadtatásban részesült a főváros és számos intézmény részéről. Vagy egy tucat szónoklat hangzott el már, ami a Bécsből autón érkezett fiatalembert szemmel] áthatólag kifárasztotta, mire Rákosira került a sor, hogy a sajtó nevében üdvözlje az angol újságkirály fiát. Láta, hogy az ünnepelt már alig várja a rokonszenv áradozó kitörésének befejezését. Ezért elébe lépve, egyszerűen így szólt hozzá: «Uram, éppen elég szónoklatot végighallgatott már, nem akarom terhelni a magaméval

is. Tessék, itt van egy lap papíron leírva angolul a beszédem, olvassa el majd odahaza és ezennel üdvözlöm». Azt hiszem, Harmsworthnak ez a kurta üdvözlés tetszett a legjobban mind között.

A papírlapon átnyújtott angolnyelvű üdvözlő beszéd az eredeti magyar fogalmazásban egyébként így hangzott:

«Tisztelt uram, az én dolgom Önt üdvözölni a magyar sajtó és a magyar újságírók nevében. Ön tudja, mit jelent az, hogy ideérkezésének napját a mi lelkesedésünk ünnepnapjává avatja az egész országnak.

Mi, a sajtó emberei még egy más dolgot is tudunk. Érezzük és hirdetjük a sajtó nagy hatalmát. De világraszóló jelentőségének oly példáját, minőt Önök mutattak fel. a sajtó krónikáiban hiába keresünk.

Kard és ágyú, zsarnokok és hadseregek gyakran öltek meg és pusztítottak el nemzeteket.

Itt pedig egy nemzet fogadja Önt, amelyet halálra ítélték, halálra szántak, koporsóba tettek és ezt a nemzetet a világ csodájára feltámasztja egy toll, egy újság: az Önök hatalmas tolla, az Önök újsága.

A modern élet dicsősége ez az újságok történetében páratlan tünemény: amit a kard, hadseregek és békekötések embertelensége megölt, azt szinte halottaiból feltámasztja a toll, a modern világ legdicsőbb intézménye, a sajtó, és az igazság szolgálatában az újságíró.

Ezzel üdvözlöm Önt, Harmsworth úr, az újságírót, az újságíró az újságírók nevében».

De lássuk egy más példáját a tetőtől talpig tipikus Rákosi-féle üdvözlő beszédeknek.

Az Otthon-Körnek minden időben voltak előkelő vendégei, sőt legelőkelőbbjei is, mint például a hírneve tetőpontján álló Ibsen. Ugyanakkor ünnepelték a Körben az északi expedíciójáról visszatért kiváló magyar ornitológust, Herman Ottót is. Rákosi mint elnök az asztalfőn ült, kétoldalt tőle a két ünnepelt. Az a tószót, amit ekkor mondott Rákosi, nem a tehetségesen szellemes, hanem a zseniálisan ötletes és közvetlen embert jellemezte. Más szónok rámutatott volna a kiválóságok hervadhatatlan érdemeire, munkásságuk jelentőségére, rendkívüliségük jellemző tulajdonságaira, és végezte volna hódolatteljesen vagy

meghatottan. Rákosi Jenő azonban, amint maga jegyezte fel, ezeket mondta:

«Tisztelt uraim, nekem jutott a tisztesség, hogy két kitűnő vendégünket ünnepeljem. Íme, itt ül balfelelen a kitűnő, Európa-szerte is elismert magyar tudós, Herman Ottó és itt jobbfelelen a világszerte ünnepelt író, Ibsen. Mind a kettő süket és nem hallja, amit én beszélek, de azért nyugodtan ülnek, mert tudják, hogy rosszat nem mondok róluk, ellenben elmondom mindazt a jót, ami tőlem csak kitelik. Herman Ottó barátunk tudvalevőleg bejárta Norvégiát az északi madárvilág tanulmányozása végett és útvjáról a Budapesti Hírlapnak tudósításokat írt, amelyek, az igazat megvallva, engemet módfelett elkeserítettek. Megírta, hogy a madarak millióit látta a norvég tenger sziklaszigetem, de olyan madarat, amelyet mi itthon *jómadárnak* nevezünk, egész norvégiai útján nem talált. Mert az az ország a hihetetlen becsületesség országa. Ott nincsen lakat az ajtókon, de még a wertheimosokon sincs. Sőt talán wertheimos sincsen. Mert ott se tolvaj, se sikkasztó, se gyilkos, ami nálunk hemzseg, nincsen. Ott nem kell arra vigyázni, hogy az ember zsebéből ki ne lopjanak valamit, de még jól jársz, ha a zsebedbe bele nem lopnak egy tömött tárcát. Hogy ott egyszóval olyan jók, erényesek, erkölcsösek az emberek, amilyen mértékéről e nemes tulajdonságoknak nekünk a mi köz- és magánéletünk veszedelmei és kellemetlen bonyodalmai között fogalmunk sincsen. En az ő tárcaközleményei hatása alatt kétségbe kezdtem már esni a mi sorsunk felett, akár e földi világ tekintetében, akár mennyei jussunkra nézve. De most lám itt ül a másik süket európai nagyság jobboldalamon, akinek azóta megismerkedtem remek drámai alkotásaival. És én szívem szerint, lelkemből üdvözlöm őt. Mert ő lett az én megvigasztalom, ő állította helyre az én megbillent lelki egyensúlyomat. Mert drámáiból meggyőződtem arról, hogy Norvégiában csak úgy lopnak és sikkasztanak mint nálunk, csakúgy házasságtörnek, mint mi, csakúgy hazudnak és rágalmaznak, sőt megesik, rabolnak és gyilkolnak is, mint mi többiek. És mondhatom, ez becsületükre válik, mert ebből csak az derül ki, hogy ők is csak húsból és vérből valók, hogy ők is csak igazi, valódi, hamisítatlan fiai Ádámnak, mint Káin és xibel és mint mi, többi bűnös és szeretetreméltó emberek, vagyis, hogy ők is *csak* emberek. Az Isten éltesse kedves vendégeinket».

Amint Rákosi hozzáteszi: «Herman Ottó és Ibsen el voltak érzékenyülve, mikor látták, milyen zajos és derült hatása volt a felköszöntőmnek. De akkor derültek csak igazán jókedvre, amikor egy-egy kollégánk elmondta nekik az ünneplő tószart tartalmát».

*

A keresztény, nemzeti kurzus idején a legkeresztényibb érzésű és legnemzetibb gondolkozású író felsőbb helyen nem volt persona grata. Valószínűleg azért, mert erős kritikát gyakorolt a kormánypolitika fölött. Erről jut eszembe egy kis epizód. Rákosi Jenő, aki se belső érzésből, se külső szokásból nem kereste a fel-tűnést és a lehangosabb ünnepeltetes közepette is megőrizte szerénységét, akiről a legádázabb ellenfele se állíthatta, hogy elő-térbe igyekszik tolni magát, egyszer nagy bünt követett el. Az egyik miniszterelnöki estélyen történt. A miniszterelnök és neje fogadása után szokása szerint szerényen megállt mindjárt az első szalon sarkában és várta, hogy összeakadjon egy-két ismerőssel, eldiskurálgatni egy kicsit. De ezúttal oly nagy lett körülötte a tolongás, annyira mindenki csak vele akart beszélni, hogy egész udvar keletkezett körülötte. Másnap hírül hozták Bethlen István gróf megjegyzését: «Az este Rákosi tartott cercllet!» A miniszterelnöki estélyekre Rákosi Jenő tudtommal többé nem is kapott meghívót.

De régi dolog Magyarországon, hogy amilyen arányban csökken valakinek a kedveltsége hivatalos helyen, olyan arányban növekedik népszerűsége a publikum körében. Rákosi Jenőt is akkor zárták szívükbe a legnagyobb tömegek, magyarok milliói, midőn felfelé kicsit elrontotta a dolgát. A csere alighanem nagy meglepéssel töltötte el, mert semmitől se irtózott annyira, mint a hatalom kedvében járnai, és semminek se örült jobban, mint a nép szeretetének.

Olyan körökben, ahol nem a politika dominált, hanem csak az ember és szellemi előkelősége számított, a Rákosi iránti megbecsülés sose gyöngült, inkább mindig erősödött. A fővárosi társasági életének egyik nevezetes központja volt Rust József udvari tanácsos lipótvárosi háza, a híres Gyulai-ebédek több évtizedes színhelye. Gyakran találkoztak itt össze különféle nézetű s vallású személyiségek, a közélet előkelő nevei, írók, művészek, tudósok,

egyetemi professzorok, miniszterek, politikusok, főpapok, jól enni és fesztelenül diskurálni. Gyulai Pál halála után Rákosi Jenő került az asztalfőre. Az ő kedvéért még a háziszokáson is változtattak, amennyiben például nyolcvanadik születése napján a szokott rendtől eltérően köszöntő hangzott el a terített asztalnál. A díszes kötésű, nyomtatott emléklap tanúsága szerint ez alkalommal a házigazdán, Rust Józsefen, Rákosi Jenőn és rajtam kívül még a következők voltak jelen: Angyal Dávid, Angyal Pál, Balogh Jenő, Bartóky József, Berzeviczy Albert, Concha Győző, Csánky Dezső, Császár Elemér, Mágócsy-Dietz Sándor, Felmer Frigyes, Fehérpataki László, Ferenczi Zoltán, Herezeg Ferenc, Huszár Károly, ülosvaj' Lajos, Klebelsberg Kunó, Korányi Sándor, Lenhossek Mihály, Lukács György, Mihályfi Ákos, Négyesy László, Pékár Gyula, Petrovits Elek, Raffay Sándor, Rákosi Lajos, Rákosi Gyula, Sigiescu József, Iklódi-Szabó János, Szász Károly, Székely István, Szerényi József, Tangl Károly, Teleki Pál, Tóth János, Uumann Adolf, Vadász Lipót, Vojnovich Géza, id. és ifj. Wlassies Gyula. Bethlen István levélben mentette ki távolmaradását. Érdekes összevetni ezt a névsort azokkal, akik Gyulai Pál nyolcvanadik születése napján, 1906. február 2-án ültek ugyanennél az asztalnál: Alexander Bernát, Angyal Dávid, Balog Ármin, Bánffy Dezső, Benczúr Gyula, Bérezik Árpád, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Csajthav Ferenc, Endrődi Sándor, Eötvös Károly, Ferenczy Ferenc, Ferenczi Zoltán, Fodor Dániel, Fuchs Lajos, Goldziher Ignác, Guttniann Emil, Hatvani Deutsch Sándor, Heinrich Gusztáv, Himpfner Béla, Hoffmann Frigyes, Hampel József, Hegedűs István, Jánosi Béla, Kármán Mór, König Gyula, Lóczy Lajos, Mika Sándor, Molnár Viktor, Marczali Henrik, Petz Gedeon, Radisics Jene, Rákosi Jenő, Riedl Frigyes, Rombauer Emil, Sziiy Kálmán, Tisza István, Teleki Sándor, Vojnovich Géza.

Az ünnepi felköszöntőre, amelyet Berzeviczy Albert mondott, Rákosi Jenő a következő talpraesett s életbölcsestől sugárzó rögtönzött beszéddel válaszolt:

«Tisztelt Uraim! Kedves Barátaim! Midőn felállók, hogy megköszönjem a szép és kiválóan megtisztelő szavakat, melyek ez alkalommal itt kivételesen elhangzottak, öccellenciája kedves szavai gondolataimat visszaviszik néhai kollégámhoz, Plátóhoz.

Kollégámnak, mint újságíró mondom, mert az ő halhatatlanná lett dialógjai közül több voltaképen nem egyéb, mint amit mi mai nap riportnak mondunk. Igaz, hogy örökéletű, klasszikus példái egy újságírói műfajnak. Ezek közt van egy, melynek a címe Szümpozion. Baráti lakoma, amelyen résztvettek Athén szellemi életének vezéralakjai. Hogy többet ne mondjak: Szókratész és Alkibiadesz is. Ez a remek, gondolom Agaton tragédiaíró prömiérje tiszteletére tartott bankett egyben különbözött a Rust József barátunk vendégszerető asztala körüli szümpozionoktól, s merjem-e mondani, hogy ez utóbbinak az előnyére. Ott a Szókratész vezérlete alatt tartott szümpozionon minden résztvevő tartozott egy feladott témára beszédet mondani. Itt, ez asztal körül tilos minden tósztozás.

És ma e szabály alól kivételt tettünk az én tiszteletemre.

Kedves Barátaim, ezt én megindult hálával köszönöm meg, bár érzem, hogy mindabból, amivel tisztelt és nagyérdemű barátunk, Berzeviczy Albert e rendkívüli dolgot megokolta, teljesen csak egy dolog állja meg a sarat: az a kétségtelen tény és valóság, hogy ön betöltötte nyolcvanadik életévemet.

De persze, nyolcvanesztendő ember van ebben a mi szép országunkban még egynéhány, akit ezért még nem ért az a szerencse és dísz, hogy ily előkelő asztaltársaság előtt Berzeviczy Albert mondjon rá felköszöntőt. Ez a körülmény készít engem arra, hogy szónokunk egyéb argumentumait is komoly megfontossággal fogadjam.

Ez azt jelenti, hogy az én életemben az elért nyolcvan esztendőben is kell egynek-másnak lenni, amely komoly és érdemes hazafiak szemében méltánylást érdemel. S ez visz arra a gondolatra, hogy kedves és jóakaró ittlévő barátaimat tán érdekelní fogják azok az életelvek, amelyek engemet az életben dirigáltak.

Nekem három főelvem volt tisztelt uraim s mondhatom, ez az én családi örökségem. Mert az egyiket egy kedves nagynénim hagyta rám, aki roppant szerette a kávé, s aki, valahányszor valahonnan látogatóból hazakerültünk, mindig ezzel a kérdéssel fogadott: – No, gyerekek, mit ettetek, mit ittatok és milyen volt a – kávé? – S mikor mi azt feleltük, hogy a kávé rossz volt, komolyan ránk nézett s kimondta axiómáját: *Haj, gyerekek, a jó kávé minden bolond meg tudja inni.*

Én, tisztelt barátaim, igen sok rossz kávé megittam szem-hunyorítás nélkül életemben.

Másik elvem anyai örökség volt. Anyám, Netti, s valamivel idősb testvére, Lotti, felváltva voltak hetesek özvegyiségre jutott nagypám háztartásában. Egyszer, mikor Lotti kezelte a kormányt a konyhában, egy vasárnap érdekes vendégek érkeztek s Lotti nagyon szerette volna, ha az ebéd kitűnően sikerül. Kihívta hát tálalás előtt Nettit a konyhára, hogy kóstolja végig a főztjét. Netti szakértően belekóstolt minden ételbe s kimondta a szentenciát: «Minden jó, csak a káposztába kell még egy kanál, de csak egy kanál tejfel». – «Ugyan, – felelt bosszúsán Lotti – egy kanál! Majd én azért az egy kanálért lemegyek neked a pincébe!» És nem ment le s a kanálnyi tejfel híjján tökéletlen maradt a káposzta.

Én, tisztelt uraim, mindig lementem a pincébe az egy kanál tejfőlért, ha híjjá volt vele a káposztának.

Harmadik elvem apai örökség, Ő nekem ezt a tanácsot adta: Fiam, akkor húzd minden erőddel a szekeredet, mikor az úristen hátul tolja. Amikor *nem* tolja, akkor ráérsz egy kicsit pihenni.

Kérem uraim, ezek – gondolom – értékes életbölcseségek. Azt hiszem, nagyrészt ezeknek is köszönhetem, hogy ma és általán a Gyulai-ebédeken Rust József baráti asztalánál ülhetek közéletünk jeleseinek a társaságában s abban a kiváló tisztességben részesülhettem, hogy itt Berzeviczy Albert mondott rám felköszöntőt.

Ez tisztelt uraim egy különös asztal, mely körül közéleti érdem, jelesség, kiválóság minden obligó nélkül, fesztelen barátkozásban foglal helyet, hol minden hely első hely s csak egy utolsó van, az, amelyen a házigazda ül, ha ugyan elfér. Az ő egészségére s szeretetreméltóságára s arra az idealizmusára emelem poharamat, amellyel becsvágygá tette, hogy a Gyulai-ebédeket, ez irodalmi, tudományos, művészi szümpoziont jóban, rosszban fenntartsa egy vidám, kedves, napsütéses szigetnek a mi zajgó, borús, felhős, kietlen közállapotaink közepette is».

A rögtönzött beszédek, a frappáns válaszok egyik legsikerültebbje volt, amit Rákosi nyolcvanadik születésnapján a Budapesti Hírlap háziünnepelésén mondott, amely ezen a napon talán már a tizedik válaszbeszéde volt, midőn a nyomda munkásai aranytollal s hatalmas bokrétával kedveskedtek neki:

«Elsőbben is azokat a virágokat köszönöm meg, – fordult a munkásnők felé – melyeket a vállalat nőtagjai adtak nekem és az ő jókívánásaikért cserébe én is azt kívánom, virágozzanak ők is, maradjanak meg testi és lelki szépségük birtokában az emberi kor legvégső határáig és emlékezzenek meg erről a napról és erről a nagy örömről, amelyet most nekem okoztak.

Tisztelt barátaim! Talán nem is kell mondanom, hogy különösen jól esik nekem ez a kis tüntetés, amelyet most nekem csinálnak. Különösen jól esik önöktől, akik a mindennapi munkával vannak elfoglalva, akiknek nincsenek nagy karrier után való vágyaik, hanem csak becsületes kenyér, a becsületes munka lebeg a szemük előtt.

A toll egy szimbólum, kedves barátaim. A toll egyáltalán különös alkotása az Istennek. Azoknak, akik a földön járnak, akik nem tudnak a rögtől felemelkedni, nem tudják elhagyni a sártekét, azoknak nincs tolluk, azok két és négy lábon állnak, de tolluk nincs. Az Isten ama teremtményei, akik tollal vannak kintüntetve, azok föl tudnak emelkedni, azok repülni tudnak és szárnyalhatnak, száguldhatnak föl a nap felé. Ez az a toll, amelyet mi emberek összeszedünk, összegyűjtünk és párnákba teszünk, azért, hogy a munkában, küzdelemben elfáradt fejünket ráhajtsuk és megújhodást, megpihenést találjon rajta kimerült testünk. Ez a toll szerepe. Azonban van ennél külön szerepe is, az utolsó, amelyet szimbolizál az Önök kedves ajándéka, az író-toll. Minden, ami a *világon* maradandó, minden, ami közönséges, forgandó értékeknél drágább, gyümölcsözőbb: a tollból ered. A tollon keresztül kapjuk meg a megihletett elméktől remek alkotásaikat, a toll által győzzük le a távolságokat, amelyek fizikailag az emberek között vannak. A toll által örökítjük meg azokat a gondolatokat, amelyek az emberiséget előreviszik, a toll által szereznek az emberek maguknak dicsőséget. És itt vagyok én, aki egész életemben a tollat forgattam és elértem azt, hogy nemcsak közszereplésben álló emberektől részesülök ilyen megbecsülésben, ilyen szeretetben, hanem megbecsülésben részesülök azoktól is, akik az én tollamból folyó betűket világgá öntik, mert ők adják át a köznek azt, amit én gondolok, amit én leírok. Ez a toll ereje, hatalma, jelentősége és minket szeretetben, kölcsönös becsülésben ez a toll köt össze. Ez rám nézve azoknak a munkásoknak az emléke,

akkikkel én egy életem keresztül együtt dolgoztam. Mert ha ne ír; is mind olyan öregek, mint én, de az ember olyan, hogy egyik követi a másikat, összekeveredve. Önök az öregségükben ugyanazok, akik voltak akkor, amikor mi elkezdtuk a munkánkat a Budapesti Hírlapnál. Az én tollam legyen annak a szeretetnek, ragaszkodásnak és hűségnek jele, amellyel ezt az országot szolgálják, és kérem, szeressenek továbbra is úgy, mint eddig».

A szerkesztőség nevében rögtön utána Csajthay Ferenc köszöntötte Rákosit, a nagy magyar erdő leghatalmasabb, legérdekesebb öreg fájának nevezve. Rákosi Jenő tizenegyedik aznapi válasza így hangzott:

«Kedves Kolléga Uraim! Meg kell vallanom, hogy ilyen beszédet hallva, aminőt az ember voltaképpen csak halála után várna, – azonban akkor nincs abban a helyzetben, hogy meg is hallgathassa – nem csodálkoznék, hogyha egy kissé meg is tántorodnék. Tölgynek lenni egy nagy nemzet tölgyerdejében igen nagy dolog. És ha én ezt elfogadom, szívesen kiteszem magamat annak a vádnak, hogy egy kissé hiú vagyok, hogy kapok az ilyen hízeltől hasonlatokon. Hát kérem, legyenek tölgy, amely nem éri be azzal, hogy makkot terem, amelynek a gazdaságban igen nagy hasznát tudják venni az emberek, hanem legyenek tölgy, amely a vándornak, aki pihenteti alatta fáradságos vándorlásban kimerült tagjait, árnyékot ad, mely a magasban repülő madárnak ágat kínál, hogy azon fészket rakjon. De még egyébre is való a tölgy: amikor az Isten hidege majd megveszi az embereket, életet küld és kellemes meleget teremt a családokban, és termel görcsös ágakat is, melyeket letép az ember és ha gonoszság vagy gyűlölet támad rá, véd és támad ezzel a hatalmas fegyverrel. Ilyen tölgynek lenni dicsőség, dísz, öröm, boldogság és büszkeség. Ha némileg találó rám nézve ez a hasonlat, ha azt látják, hogy csakugyan ilyen tölgyhöz hasonló vagyok, akkor csak egy kijelentésem és kívánságom van. A kijelentésem ez: legyenek tölgy és vágjanak szét, ha az ország java úgy kívánja, hasábonként égjek el azon a tűzön, amelyből Magyarország mint fönixmadár fog új életre kelni. A kívánságom pedig az: hogy mindazok a tölgycesemétek, amelyek utánunk jönnek, nőj jenek nagyra, mind nagyobbra, hogy kivegyék részüket abból a munkából, amely a világszűz, a szeretetet, összetartást, önzetlenséget és önzetlen hazafiságot viszi a

lelkek be. Ezt kívánom Önöknek is, kedves kollégáim és ezzel köszönöm meg az Önök megható üdvözlését».

Vágjanak szét és ha az ország java úgy kívánja, hasábonként égjek el! ... Felejthetetlen szavak! És felejthetetlen a megdicsőült arckifejezés, amely az ősz vezér arcán ragyogott. Igen, ő hasábonként elégettette volna magát a haza oltárán a nemzet jövőjéért. De az, hogy hat évtizeden át minden nap újra meg újra meggyújtotta a fáklyát, amely bevilágította a magyarság útjait, még nagyobb, még hasznosabb áldozat volt. Apránként égett ő el, táplálva szíve vérével, lelke kiapadhatatlan odaadásával a messze világító fáklyafényt.

Illő volna, hogy cserébe a nemzet legalább egy apró mécesest gyújtson, amely örökké égjen emlékezetére . . .

*

Rákosi Jenő tudvalevőleg minden irodalmi műfaj műveléséből kivette a részét. Írt verses tragédiát, vígjátékot, népszínművet, szatírárt, mesejátékot, operettet, regényt, elbeszélést, humoros karcolatot, verset, epigrammát, esszét, kritikát, esztétikai értekezést, önéletrajzot – a vezércikkől s tárcától kezdve a szerkesztői üzenetekig és a vízállásig mindent. De hogy apróhirdetések írására is ráadta a fejét egyszer, azt eddig nem tudták. Most már leleplezhetem őt, annál is inkább, mert csak azt bizonyítom vele, hogy ebben a műfajban is valóságos irodalmat produkált. Bármihez nyúlt a tolla, arannyá vált, még az újság utolsó oldalán is.

A háború utáni években történt, hogy a Budapesti Hírlap kiadóhivatali igazgatója szerette volna rászoktatni a lap olvasóit az apróhirdetésekre, amik nem éppen megvetendő bevételi forrásai az újságoknak. A megszokott módszert követve, eleinte ízelítőül pár házilag elkészített hirdetéssel akarta bevezetni a rovatot. Más lapoknál az efféle munkát a szerkesztőség tejfeles száju voluntörjével végeztetik el, aki még boldog, ha reggel nyomtatásban lát akármit is megjelenni a tollából. Az ötletről hallva, Rákosi kijelentette, hogy maga is írni fog apróhirdetéseket, Ő mindenre ráért rengeteg elfoglaltsága közepette és nem derogált neki semmiféle munka se. Rögtön hozzáfogott és egy ültében megírta a négy hétre való szerelmi levelezését két ifjú szívnek. Az egyes levelek persze egymás után következő napokon láttak napvilágot. Egyfolytában

olvasva úgy hatnak, akár egy bájos Biedermeyer-novella. Egy november 3-i számban jelent meg az első levél és utána rendszeresen a többiek, amint itt következnek:

Fehér szegfű. Tegnap a 17-es villamoson egy fehér szegfűt láttam. Észrevettem-e engem az ellentétes sarokban, piros szegfű volt véletlenül a kabátom gomblyukában. Kaphatok életjelt?

Piros szegfű. Ha azt sem tudja, hogy észrevettem, mit tartsak a maga piros szegfűjéről? *A fehér.*

Fehér szegfű. Bocsánat. Mindig egy kissé ostoba vagyok hölgyekkel szemben. Ilyenekre szokták mondani, hogy «jó fiú.» Hát köszönöm, hogy észrevettem. Harcias üzenete felbátorít a kérdésre: Hol lehetne magát látni? *A piros.*

Piros szegfű. Hol lehetne engem látni? Sehol és mindenütt, ahol egy fehér szegfű illendően megjelenhet. Máshová nem érek rá eljárnai. *A fehér.*

Fehér szegfű. Sehol és mindenütt! Tegnap egész nap a tizenhetesen utaztam. Gondolja meg, egy út öt korona! Mindenütt voltam, amerre a 17-es jár és sehol sem láttam. Kétségbe kell esnem. *A piros.*

Piros szegfű. Én tegnap a 33-ason utaztam. Miért kell kétségbeesnie? Az ügyetlenségén? Kezdd érdekelni a dolog. Mit gondolt hozzá, mikor az első hirdetését megírta? *A fehér.*

Fehér szegfű. Nem gondoltam semmit, csak láttam és éreztem. Ha ismerne, meg is értene. Ügyetlen is vagyok, naiv is, de a szemem jó. Láttam a magáéban valamit, amit eddig máséban nem láttam: ezért írtam az első apróhirdetést. Életemben is az elsőt. *A piros.*

Fehér szegfű. Mért nem válaszol tegnapi soraimra? Megunta? *A piros.*

Piros szegfű. Kérem, magának a 17-es drága, nekem a levelezés költséges. Azután egész nap bele-belenéztem a tükrömbe, keresni, mit látott maga a szememben. Nem találtam meg. Egy Vera nevű barátnőmet is kérdeztem, mit lát a szememben. Azt felelte, semmi különös benne. *A fehér.*

Fehér szegfű. Vera egy csacsi, legalább a női szemek irányában. A maga szeme csodaszép kék. Benne van az egész firmamentum, minden csillagával. Benne van egy jó szív és benne egy okos asszonyi elme. Higye el nekem, én szerény és tisztességes, a mellett józan ember voltam eddig. Látja, hová jutottam a maga szemétől,

amellyel olyan gyönyörűen tud nézni, s melyet oly elandalítóan tud lesütni. Melyik villamoson utazik a napokban? Apropos villamos: mit gondolt maga akkor, mikor észrevette, hogy én észrevettem? *A piros.*

Piros szegfű. Azt gondoltam: nini egy piros szegfű meg egy fehér! Véletlenség ez? *A fehér.*

Fehér szegfű. Én úgy érzem, ez a véletlenség az, amit magyarul sorsnak vagy végzetnek hívnak. Tegnap egész nap a 33-ason utaztam hiába. Képzelve, az egyik kocsiban véletlenül egy hölgy szomszédságába kerültem, akit útitársa Verának szólított. A gondolat, hogy ez a maga barátnője lehet, oly elfogódottá s izgatottá tett, hogy mire kigondoltam, miképpen kezdhették vele beszélgetésbe, a két hölgy leszállt a kocsiról. Nincsen semmi szerencsém. *A piros.*

Piros szegfű. Milyen volt az a Vera? Szép volt? Mert az én barátnőm nagyon szép. De mondja, ki volt az az asszonyság, akivel tegnap a Rákóczi úti első megállónál állt, mikor velem a 65-ös arra robogott? Már azt hittem, felszállnak s ijedtemben hamar letéptem a keblemről a fehér szegfűt, hogy meg ne lásson. *A fehér.*

Fehér szegfű. Borzasztó! Maga látott s én nem láttam magát! Hát látott már ilyet! Az az asszonyság egy szerencsétlen nagynéném, aki véletlenül ott fogott el. Özvegyasszony és öt gyereke van, akiket én iskoláztatok, mert senkijök sincsen. Panaszkodott a gyerekekre meg a drágaságra s megakadályozott abban, hogy felüljek a 65-ösre. Soha se fogom neki megbocsájtani! Ilyenek a nagynénik! Rosszabbak az anyósnál. Igaz, van magának is nagynénje vagy mamája vagy anyósa? *A piros.*

Piros szegfű. Nincs nekem senkim, még csak unokatestvérem sincsen, aki iskoláztatott volna, mint a maga nagynénje öt gyerekének, így, ha egyszer lesz valakim, annak sajnos, nem kell majd attól félnie, hogy anyósa vagy nagynénje lesz. Kérem, én miattam ne haragudjék a nagynénjére. Hiszen rosszabb lennék az anyósnál, ha viszályt vinnék egy családba, amelyet nem is ismerek. *A fehér.*

Fehér szegfű. Maga angyal! Legyen nyugodt, nagynénémrel megbékültem. Sőt vittem a gyerekeknek öt pár kiflit és neki egy kiló cukrot. Képzelheti az örömeiket. Nagynéném sírva borult a nyakamba s azt mondta: Áldott jó fiú vagy Béla, de mi lesz belőlünk, ha megtalálász házasodni! Nekem ez eddig nem jutott eszembe,

de nevetnem kellett, hogy az adja be nekem a gondolatot, aki fél tőle. Apropos, maga nem gondol a férjhezmenetelre? *A piros.*

Piros szegfű. Nem gondolok a férjhez menetelre; de ha egyszer rá gondolok, mérget vehet rá, hogy nem apróhirdetés útján fogom megcsinálni. *A fehér.*

Fehér szegfű. Mért bántja az apróhirdetést¹? Ez a modern szellem egyik legfényesebb ötlete. Nekem úgy tetszik, csak azóta élek igazán, mióta megírtam az első apróhirdetésemet. Jobban mondván, mióta a magáét olvastam. Elhiszi-e nekem, hogy minden szabad időmben (ami egyébként nem sok) magára gondolok. A villamosról már le is mondtam. Most gyalog keresem magát, eddig nem több sikerrel mint a villamoson. Már azt gondolom, ha az északi fokon bedobnak a tengerbe egy piros szegfűt és a Jóreménység fokán egy fehéret: ezek előbb találkoznak az óceánon, mint mi ketten ebben a városrengetegben. Mit gondol? *A piros.*

Piros szegfű. Azt kérdezi, mit gondolok a piros és fehér szegfű találkozásáról a Csendes-óceánon? Azt, hogy a Csendes háborogni kezd, ha megéri ezt a találkozást. Nem hagynók abba a céltalan levelezést, melyet szeszélyből kezdtünk? Már én t. i. bánom, mert többet foglalkoztat, mintsem tanácsos. Végre is egyszer abba kell hagyni, hát mért ne most? *A fehér.*

Fehér szegfű. Huszonnégy óra kevés arra, hogy a maga legutolsó kegyetlen soraira érdemleg tudjak felelni. Egészen oda vagyok. Szegény nagynéném délután hogy nála voltam, ijedten herbateaával kínált meg. A nagynénik azt hiszik, a herbatea mindenről jó. Ha tudná, hogy a bajom akut apróhirdetés, aligha kínálna orvossággal. Elöttem világos, hogy nem élhetek a maga apróhirdetése nélkül. Nincs más választás: vagy apróhirdetünk ketten életünk végéig vagy pedig megengedi, hogy meglátogassam. *A piros.*

Piros és fehér szegfű! Vakok vagytok? Nem látjátok egymáson, amit már mindenki lát rajtatok? *A tarka szegfű.*

Piros szegfű. Ki az a kotnyeles *Tarka* szegfű? Attól tartok, a maga nagynénje. *A fehér.*
(Ugyanazon a napon.)

Fehér szegfű. Ki az az okos, éleseszű *Tarka* szegfű? Nem a maga Verája? Nem néztem ki belőle. *A piros.*

Piros szegfű. Vera tarkának egy kissé csakugyan tarka, de

nem éppen szegfű. És ugyan mit láthat ő és mindenki rajtam? Sojtí maga vagy maga is látja? *A fehér.*

Fehér szegfű. Hogy *magán* mit lát, azt nem tudom, pedig szerettem volna tudni, de magától. Hogy rajtam mit lát, azt nagyon is tudom és dicsérem érte azt az okos szemét. Egyébaránt újságot mondok. Nagynéném és Vera tegnap megismerkedtek a 33-as villamoson. Mindketten a Budapesti Hírlap apróhírdetéseit olvasták s ezen ismerkedtek össze. Kisült, hogy Vera tudja, ki a fehér szegfű. Én az este a nagynénémmél voltam s ő ezt a dolgot nagy kedvteléssel újságotlta nekem. Én pedig piros szegfűmmel, melyet azóta állandóan viselek, oly Cotoba zavarba jöttem, hogy némi faggatás után okcs n&gynéném így kiáltott fel: Jesszus, talán csak nem te vagy az a piros szegfű! Szerencsére az apróhírdetések úgy meghatották őt s oly vigyázatlanul adott meghatottságának már előbb kifejezést, hogy könnyű munka lett lábáról levennem és most jelenthetem, hogy kedves nagynéném holnap magánál teszi tiszteletét. Az égre kérem, fogadja barátságosan. És üdvözlöm Verát, a legokosabb lányt, úgyis mint Tarka szegfűt. *A piros.*

(Pár nappal rá).

Piros és Fehér szegfű jegyesek. (Minden külön értesítés helyett.)

Ha már benne vagyok az árulkodásban, azt is elárulom, hogy egy alkalommal még reklámszöveget is írt az én kedvemért Rákosi Jenő. Hazatértemkor elmondtam egyszer neki, hogy a belvárosi férfidivatárkereskedés, ahol régi kuncsaft voltam, a Koller József és társa cég főnöke megkért, írjak pár soros bevezetést illusztrációkkal díszített elegáns prospektusai számára. Rákosi egyébként az én rábeszélésemre – mert azon voltam, hogy kifogástalanul jelenjék meg mindenütt – szintén itt csináltatta öltönyeit és így ismerte a céget. Alig fordultam egyet a házban, már hozta is eléem a kész szöveget:

– Ha nincs kifogása ellene, megírtam maga helyett, úgyse volt semmi dolgom.

Ez volt ő! Boldog volt, ha nyolcvanhatéves korában, pár üres percében is akadt valami írivalója. A prospektust aztán – persze névtelenül – az ő következő bevezetésével adták ki:

A szabóművészet hármastitka: az ízlés, a szabás és az anyag. Az ízlés birodalma az egész ember, a harisnyától a nyakkendőig; a szabás műve, hogy a test minden szépsége *fel-* s a test minden hiánya *el-* tűnjön. Az anyag, amiből dolgozunk, oly fontos tényezője a sikernek, hogy az igazi szabó csak szolid, megbízható, divatos és elsőrendű anyagból dolgozik.

Ez a kis könyv a szabóművészet változatos alakjainak galériája. Nézni is, róla beszélni is érdemes.

A Koller József és társa cég becsvágya, hogy megrendelőinek fenti értelemben tökéleteset nyújtson, midőn tudását, hosszú évek tapasztalását és országshírnekeit elismert ízlését a nagyközönség rendelkezésére bocsátja».

A másik Rákosi-kézirat a szabóművészetéről, amelyet a Koller-cég mint legfőbb büszkeségét ma is díszes rájába bekeretezve őriztében, a következő:

«Százados a klasszikus hazugság, hogy *vestis non facit monachum*, hogy nem a ruha teszi az embert. Aki ezt kitalálta, annak sejtelve sem volt arról, hogy mi a szabóművészet.

A szabómesterember az, aki szolid ruhát varr csak azért, hogy legyen mit fölvennünk hidegben, melegben, hogy tisztességesen öltözve járjunk.

A szabóművészet más. Az a tökéletes alkat báját és szépségét diadalmas érvényre juttatja. A tökéletlen alkat hibáit eltünteti.

A férfifitest az Isten kezéből kikerült szobor-remek. Klíma, szokás és illendőség parancsolja, hogy az eleven szobor ruhában járjon. Mily bolond férfi az, aki odamegy ruháért, ahol kontár kezek a szobron csak rontanak s nem oda, ahol ízlés, művészet, lelkes gond és üzleti szoliditás vetélkedik azon, hogy a hiányos formás, a formátlan szép, a szép pedig még szebb legyen a szabó ügyes keze által, amit a hírneves francia vígjátéktíró, *Seribe* - tündérújjakkal nevezett.

Tehát: *vestis facit raonachum*.

1926 II/4.»

A rögtönzésnek, a mindig kéznél lévő ötletnek Rákosi nagy mestere volt. Az ezernyi példából hadd álljon itt néhány. Major Henrik egyik róla rajzolt remek karikatúrája alá ezt írta: «Nekem 75 évig tartott, amíg ennyit összehoztam. A művésznék alig 75 másodpercet. Ez a demokrata egyenlőség?»

Egy levelezőlapként terjesztett Rákosi-szénrajzot ezzel az aforizmával ékesített fel 1927-ben: «A fiatalság előre néz, az öregember előre lát».

Rengeteg fotográfiája közül a legsikerültebbek egyike az, mely zsebetrett kézzel, mosolyogva ábrázolja napsütéses kertjében, másik kezében a makrapipája, fején prémes sapka. Alatta ezek a sorai: «A legény, mint tetszik látni, öreg. De egy nagy előnye van az eredetije fölött: megáll így, ahogyan van s nem öregszik tovább».

Ezeket az apróságokat csak annak a szemléltetésére mutattam be, hogy Rákosi igazán mindenhez értett, és ha még oly jelentéktelen dologról is volt szó, szívesen nyúlt a tollhoz. A tollhoz, melynek Magyarországon senki se szerzett több becsületet, mint ő.

Említettem már, mily rengeteg levelet kapott az ország minden részéből s az elszakított területekről is. Nemcsak országos kérdésekben fordultak hozzá, a legnépszerűbb publicistához, az aranyshájú szónokhoz, a melegszívű íróhoz, hanem igen sok esetben teljesen privát jellegű dolgokban kértek tőle tanácsot, útmutatást, emberek az embertől, akiben mindenki számára van megértés, részvét s jóindulat. Ezer meg ezer levelét őrzik bizonyára mindenfelé, amiket érdemes lenne egyszer országos gyűjtés útján összeszedni, mert azokból derülne ki csak igazán, mily szeretetreméltó, gyöngéd, finom és együttérző ember volt Rákosi Jenő.

Másodpéldányai a töméntelen levélnek nem exisztálnak, hiszen mindegyiket sajátkezűleg írta, nem volt szokása csupa kényelemszeretből gépbe diktálni. Meg aztán úgy vélte, barátságosabban, intimusabban hatnak levelei, ha saját kézírásával küldi azokat.

A hozzá intézett levelek legfontosabbjait megőrizte s ezek is egész ládát töltenek meg. Sajnos, nem állnak jelenleg rendelkezésemre és így csak a nekem ajándékozott levelekből mutathatok be néhányat. De ezek is elég ízelítőt adnak, mit jelentett az embereknek Rákosi Jenő.

Birtokomban van Rákosinak egy Tisza Istvánhoz intézett válaszevele, melynek dátuma: 1918. október 31. Mire postára adhatta volna, Tisza már nem élt. De először hadd közöljem Tisza István két, a «Nemzeti Munkapárt Országos Köre» zöldes papírjára gépelt rövid levelét, mint utolsókat, amiket Rákosinak küldött:

Méltóságos Uram!

Sufflay levelét érdeklél olvastam. Személyesen nem ismerem, de különböző oldalról úgy ajánlották őt figyelmembe, mint határozottan úionista érzelmű, komoly embert. Abban teljesen igaza van, hogy Horvátországban a legsürgősebben kell komoly intézkedést tenni a rend fenntartására s az Eszterházy által bűnös könnyelműséggel Horvátország nyakára ültetett társaság eltávolítására. Rauch azonban minden tekintetben sokkal le jártabb ember, semhogy sikeres szolgálatot várhatnánk tőle. Hiszen teljes fiaskóval végződött a koalíció alatt megkísérelt bánsága is.

Budapest, 1918, okt. 21.

*Igaz tisztelettel
Tisza.*

Méltóságos Uram!

Egy Szabó István nevű fiatalember, akit éveken át az elzülléstől megmenteni igyekeztem, meglehetősen kétes eredménnyel – azt írja most nekem, hogy Méltóságod átnézte egy négyfelvonásos drámáját és arról nagy elismeréssel nyilatkozott. Nagyon hálás volnék, ha a tényállás felől felvilágosítani szíveskednék, mert a fiúban csakugyan volt tehetség és teljesen elzüllött atyján kívül egy kártékony félbolond Ady-imádó tanárának köszönhetette, hogy komolyabb existencia ne.m váll belőle, úgy, hogy ha igazán produkált volna valamit, amiben van számottevő érték, szívesen tennék még újabb kísérletet vele.

Budapest, 1918, okt. 22.

*Igaz tisztelettel vagyok őszinte híve
Tisza.*

Rákosi válasza a két levélre, a Budapesti Hírlap szerkesztőségi papírján írva, a következő;

Kegyelmes Uram,

a Szabó István és Sufflay dolgában írt két levelét egy borítékban csak ma kaptam meg. Szabó Istvánról valóban csak azt írhatom, hogy darabja, melyet nekem bemutatott, nem közönséges írói tehetségről tesz tanúságot. Igaz, inkább részleteiben, semmint egészében. De ha meggondolom, hogy – előadása szerint – mily körülmények közt írta és hozzá megtámadott egészséggel, bámulnom kell az energiát, amellyel az utat a munka révén keresi vissza az életbe, amelyet a legfiatalosabb könnyelműséggel elhagyott. Azt mindenestre menti és igazolja a mun-

hája, ha Kegyelmes Uram megkönyörül rajta s nem sajnál tőle még egy kísérletet. Haj, ha ilyen kísérletek lehetősége fennállana a nemzetek számára, is, amelyek históriai útjukról letévedtek, talán könnyebb volna a mai napokat is elviselni.

Kegyelmes Uramnak igaz tisztelettel hive

Rákosi Jenő.

Az alább következő két levelet egy művész felesége írta: a kolozsvári hatalmas Mátyás szobor alkotójának, Fadrusz Jánosnak a felesége, Ő is tudta, mint mindenki, hogy nem hiába fordul bajával, bánatával Rákosi Jenőhöz. Amint Rákosinak az első levél hátlapjára ceruzával írt sorai ékesen bizonyítják is.

Az első levél Budapesten, 1903 július 21-ről van keltezve:

Igen tisztelt Méltóságos Uram!

Szegény Jánosom nehéz betegen fekszik itt a kereskedelmi kórházban. Kolozsvárról kap 6000 korona tiszteletdíjat, melyre már égető szüksége van, de a minisztériumban oly nehézkesen intézik az aktákat! Önhöz fordul, szépen kéri, hogy a dolgot a belügyminisztériumban Hartl osztálytanácsosnál intézzék el, mert a pénzre rög tön van szükségünk, nem egy hónap múlva.

Édes jó Méltóságos Uram, nem tudom, nem-e fog levelünkön csodálkozni? Szegény János oly desperátus, egy hét múlva el akarja küldeni a doktor Abbáziába. Így állunk pénz nélkül! A betegség utóbbi hetekben annyiba került, hogy elfogyott mindenünk.

A jó Isten áldja meg édes uram, segítsen rajtunk.

Tisztelettel üdvözlí

Fadrusz János és felesége.

Rákosi Jenő jegyzete ezen a levélen a következő:

«Tiszánál jártam, de a belügyminisztériumban nem ő az úr, hanem a bürokrácia. Nem tudták elintézni a dolgot. Adtam nekik a magamórból ezer koronát. R.»

Ugyanezen év november 22-én a Naphegyről írja Fadruszné:

Igen tisztelt kedves Méltóságos uram!

Már napok óta készültem önnek írni, elpanaszolni, hogy mikéi szenvedtünk az utóbbi három hét alatt. Szegény János ugyan csak megbetegedett. Neki már hónapok óta volt ez a lappangó mellhártyagyulladás, de mostanig nem lehetett felfedezni a bajt.

János mindig azt hitte, hogy ideg fájdalmai vannak, én váltig hajtogattam, hogy nem az, mert ösmerem őt és éreztem, hogy ez valami más lehet.

A sok szenvedés és baj mellett az a fő, hogy hála az Istennek a javulás útján van. Jendrasik tanár úr azért kezeli, mert mikor még azt se tudtuk, hogy mi a baja, elhívtuk tanácsát kikérni, Ő is mindig mondta, hogy nincsen semmi baja az idegeinek.

Azt hiszem ahogy János annyira van, hogy utazhat, elküldenek bennünket pihenni valamerre. Mi Lussinba vágyunk, persze ha a doktorok jónak látják.

János hálásan üdvözli Méltóságos urat és köszöni az érdeklődését. Ha elhagyhatnám egy fél órára az én Jánosom betegágyát, eljöttem volna az Ön jóságos szívéhez már régebben elpanaszolni a bajainkat, de egy nap múlt a másik után s nem mehettem.

Isten Önnel, hálás szeretettel üdvözli

Fadrusz János és féhsége.

Esztergomban, a legfőbb papi palotában is szerették s tisztelték Rákosi Jenőt, amint Csernoch János hercegprímás és Walter Gyula levelei mutatják. Kapott tőlük s más főpapoktól Rákosi más alkalommal sokkal hosszabb leveleket is, hiszen benne akkor is a keresztény írot látták, amikor még Magyarországon egyáltalán nem volt divat «keresztény» írónak lenni.

A hercegprímás levele:

Méltóságos Uram!

Szentimrey György úr azt kérdezi a Budapesti Hirlapban, miért vannak rosszak a világon? Erre már válaszolt a világ egyik hgnagyobb lángelméje, Szent Ágoston, aki egyik értekezésében (in Psalm: 54, ad V. 1.) ezt mondja: Ne putetis gratis esse malo in hoc mundo et nihil boni de Ulis agere deum. Omnis malus aut ideo vivit, ut corrigatur, aut ideo vivit ut per illum bonus exerceatur.

Méltóságod mint a régi világnak egyik tiszteletreméltó embere, jól tud latinul és ezért könnyen sértésnek vehetné, ha fordítást is csatolnék hozzá.

*Egyébként b. u. é. kívánok s szíves üdvözlettel maradok
Esztergomban, 1921 január 2-án*

Csemoch János.

Rákosi Jenő, értesülve róla, hogy Walter Gyula püspök szeretne egy fotográfiája birtokában lenni, megküldte neki dedikált képét, amelyet a püspök postafordultával e sorokkal köszönt meg:

*Méltóságos Főszerkesztő Úr!
Mélyen tisztelt Uram!*

Szeretnék eldicsekedni ország-világ előtt, minő bőkezű és kegyes volt hozzám az idén a Mikulás bácsi.

Ünnepén lőn osztályrészemmé az az alig érdemelt figyelem es lekötelező kegyesség, amelynél fogva Méltóságod igen-igen becses ajándékával méltóztatott csekélységemet megörvendeztetni és kiüntetni.

Kegyeskedjék érte forró köszönetem és bensőséges hálám kifejezését fogadni azzal a határozott biztosítással, hogy drága ereklye gyanánt fogom őrizni hazánk és irodalmunk büszkeségének képét, akiben az ész és szív, a tudás és alkotó erő legkiváltságosabb tulajdonai párosultak és a legnemesebb eszmények tiszteletére gyulasztanak.

Azon hő kívánság mellett, hogy szerencsétlen hazánk igen sokáig örvendhessen még Méltóságod hasonlíthatatlan értékű kincseket termelő munkásságának, megújítom hálás köszönetemet és csekélységemet kegyes hajlamaiba ajánlva, a legmélyebb tisztelettel maradok

Esztergom, 1920 december 7.

Méltóságod

a. szolgája

Walter Gyula.

Annak az illusztrálására, hogy néha milyen aprólékos dolgokban is kikérték Rákosi véleményét, érdekesnek tartom bemutatni a Tudományos Akadémia elnökének levelét:

Budapest, 925, febr. 4.

Nagyon tisztelt Barátom!

Lobmayer tanácsnok felkért, szerkeszteniék felírást a székesfőváros által a Petőfi-ház Feszty-féle részére, mint a Jókai egykori lakására alkalmazandó emléktábla számára.

Én szerkesztettem egy felírást, melyet azonban magam nem kívánék véglegesnek tekinteni, amíg ahhoz Te hozzá nem járultál, miért is bátor vagyok annak szövegét szíves nyilatkozás végett Veled ezennel közölni.

A felírás így hangzanék:

*E házban lakott
Jókai Mór
18*-tól 19*-ig,*

veje, Feszty Árpád festőművész családjával együtt, ill fogadta 1918-ban, írói jubileuma alkalmával a nemzet hódolatát.

*Állította Budapest székesfőváros
közönsége.*

** Az évszámok még meglapítandók lesznek.*

Magyarázatul csak annyit, hogy én a Feszty-család említést szükségesnek tartom egyrészt azért, mert ezt a megemlékezést Feszty mint művész megérdemli, másrészt mert az a szép és vendéglátó családi és házi kör (melynek magunk is gyakran részesei voltunk) kétségtelenül inspirálta akkor Jókait is, mint ama kör fényes középpontját.

*Őszinte baráti nagyrabecsüléssel és szíves üdvözlettel
legkétségesebb híved*

Berzeviczy Albert.

Baltazár Dezső püspök alanti levelében, amely különben egy apró cédulára van írva, nem tudom miért, «Rákossy»-nak címezi Rákosit. Talán azt akarta kifejezni, hogy olyan nemes magyarnak tartja, akinek a nevéből vétek lenne kihagyni a két s-t és y-t.

Méltóságos Bákossy Jenő főrendiházi tag úrnak,

Budapest.

Méltóságos Uram! A magyarországi református egyház új egyetemes énekeskönyvébe felvette a Hymnuszt és az 1918-iki zsinaton vett a Hymnus: dallamára fel egy király strófát:

*«A magyarnak a király szentelt ékessége,
Kül-ellenség, belviszály ellen erőssége,
Védjük mi is hűséggel
Áldásunk reája;
Koronázd dicsőséggel,
Királyok királya!»*

Ha méltónak ítéli Méltóságod, szíveskedjék ismertetni becses lapjában, amelybe úgy vágnék már a lelkem, írni egy vezércikket; hogy újra bekapcsolódhatnám a magyar nemzeti eszme szolgálatának ama folytonosságába, amelyet Méltóságod tartott s tart fenn a megromlott erkölcsű publicisztikában.

Isten áldása legyen Méltóságodon!

Szeretettel kész híve

Debrecen, 1919, XII. 21

Baltazár Dezső.

Lássunk most egy levelet egyik íróársától. Sajnos, csak egyetlen mutathatók be, holott Dóczy Lajostól Szomoró Dezsőig alig volt íróember, akivel Rákosi levelet ne váltott volna. Ezt itt Bródy Sándor írta egy abbáziai kávéház levélpapírján s a postabélyeg tanúsága szerint 1925. december 20-án adta fel. Bródy Sándor tudvalevőleg a keresztény kurzus kitörésekor külföldre költözött és ott is halt meg, nem sokkal e levele dátuma után.

Rákosi Jenőnek

boldog karácsonyt kívánok. Egészséget, kedvet, mert a többi, erre az életre s a másik életre való, benne lakozik.

Most elégedett vagyok magammal, mert évekkal ezelőtt az Olajfák hegyéről keresztet hoztam Önnek uram. Igazabb kereszténynek és az én mesterségemben igazabb és elsőb embernek nem hozhattam másnak. Büszke vagyok erre az ösztönökre. Ha még egyszer eljutok a szent földre és onnan haza jutok valaha, megint csak Önnek viszek egy darab rögöt arról a földről, amely a Golgota útja. Pedig megint csak eljutok oda, ha Isten segít.

Addig is ajánlom magamat szíves emlékezetébe és azért is írok, 'nehogy azt higgye: nem, voltam ott, amikor az egész ország nagy tisztelettel és szeretettel ünnepelte. De az én anyám kékszemmű zsidóasszony volt és hiába látszottam egész életemen át hetykének, keresztényi alázatosságban nevelt. Ezért nem tolokodtam az erőteljes és nagyhangú, rangbéli írók közzé. Minek disztelenkedjék ott a letört zsidó hitű költő. (Mert közben Mózes vallású lettem, makacsságból-e, hűségéből, a verség okán-e nem tudom.)

Itt Itáliában is készülődnek már az ünnepre. Alázatos szolgája én, a padovai Santo templomában fogja tölteni az ünnepet és ott imádkozni fog Önért. Milyen furcsa ez! – gondolja most. De kérem, ne gondolja. Még a legerősebb itéktű ember is, mint Ön uram, nem

láthatja tisztán, mi és hogy él bennünk, akik különös viszonyokba sodortattunk.

A sok szó után egy kevés tény: Milano, Trieszt tele van magyar héberrel. Nagy urak és hamarosan gazdag emberek lettek ezen a tájon, ahová mindössze egy-két esztendő előtt menekültek. Mind magyarul beszélnek maguk között, véletlenül hallottam textileseknek egy igazgatósági gyűlését Milanóban, magyarul folyton. Otthon alkalmasint nem restelték volna, hogy német nyelven veszekedjenek. Ebből is, de más sok mindenből, az a meggyőződésem, hogy a magyar szó, amelynek Ön uram a legszenvedélyesebb és legerősebb gladiátora, nyelvünk maga, nagyobb jövődjű mint valaha. A többi politika. Amihez nem értek és nem is akarok tudni.

Hálás hű szolgálója
Bródy Sándor.

Tessék megkérni nevemben a kiadóhivatalt, küldjék a lapot, megszolgálom. Cím: Padova, Universita.

Az 1927-es képviselőválasztások jellegzetes dokumentuma Lengyel Zoltán alanti levele. Ő se talált mást Rákosin kívül, akinek kiönthette volna szíve bánatát.

Budapest, 1927. február 26-án.

Kedves Jenő Bátyám!

Hálásan megköszönöm most utólag tudomásomra jutott soraidat, amelyek a Pesti-Hírlap február 20-iki számában megjelentek.

Február hó 10-én, mielőtt Szécsénybe elutaztam volna, beszélgettem a képviselőház folyosóján Kun Andorral és visszaemlékezve az 1905. évi téli választásra, mondtam neki, hogy most megyek a második mandzsúriai háborúba. Mert arra a kérdésre akartam választ kapni, szabad-e egyáltalán a népnek egyetlen független képviselőt is választani, és hogy vajjon minden törvénytelen és hatalmi eszközt szabad-e igénybe venni még a miniszterelnök úr volt választóival szemben is, a belügyminiszter vármegyéjében is, és velem szemben is. És végül, hogy a forradalmak után minő a magyar népnek az ereje és ragaszkodása alkotmányos jogaihoz és ellenállóképessége a hatalmi erőszakkal, itatással és megvesztegetéssel szemben.

A választ megkaptam. A nép gyengének, de még így is becsüle, - tesebbnek és helytállóbbnak bizonyult, mert fel kellett ellene vonultatni

kétszáznál több csendőrt, egy egész vármegye közigazgatását, sokszáz hektoliter szeszes italt és becslésem szerint kétmilliárd készpénzt és még így is csak úgy tudtak eredményt elérni, hogy összes bizalmi embereimet mind a huszonnyolc községben kizárták a szavazás ellenőrzéséből, minden szavazatszedő küldöttséget szolgabírói és jegyzői parancsnokság alá helyeztek karhatalom rendelkezésre bocsátás mellett, hamis névjegyzék (1927-es) alapján szavaztattak, és ellenőrzés nélkül mindenkit a kormánypártra leszavazottnak írtak be, akit csak akartak, akárkire is szavazott.

Azt hiszem, ezzel befejeztük a mai alkotmányosság próbáját és a dologra kár több szót vesztegetni.

Mert ha ez az erőszak általános választáson történik, amikor nem tudni, kié lesz a többség: akkor sem menthető, de érthető.

Ha egy veszedelmes, nemzetrontó agitátorral szemben történik: indokolható.

De hogyha, ezt megcselekedhetik a miniszterelnök volt kerületében, a belügyminiszter és államtitkárja vármegyéjében, amikor nyílt kerületekben kivétel nélkül a hivatalos jelöltek győztek, és jönnek látták ezt elkövetni a megyei klikk és egy ismeretlen embere javára, a saját elnyomottságának érzésétől felizgatott tiszta ellenzéki szécsényi kerületben, velem szemben, aki sem az egységes pártnak, sem a miniszterelnök úrnak a barátságát nem mondtam fel: akkor ez annyit jelent, hogy a magyar parlamentben a szorosán vett kinevezetteken kívül nekünk, Jenő Bátyám, egyelőre nincs mit keresnünk és így fájdalom nélkül engedhetjük át, hogy kizárólag ők legyenek szószólói a magyar nép örömének, bánatának és nemzeti akaratának.

Nagyon jóleső soraidat még egyszer hálásan megköszönve, továbbra is fűii szeretettel és mélységes tisztelettel maradtam

őszinte híved:

Dr. Lengyel Zoltán.

Apponyi Albert gróf egyik Rákosihoz intézett levelét, amelyet a koalíciós kormányba való belépése után írt, leköszölte maga Rákosi az «Emlékezésekében, annak dokumentálására, hogy ő a Budapesti Hírlapban soha pártot nem szolgált, hanem csak a magyarság ügyét, «akármely oldalt vagy embert támogatott vagy támadott légyen».

Az itt következő hat Apponyi-levelé különböző évekből való.

Küldjök, címzettjük miatt egyformán érdekesek. A revízióról szóló fejezetben megtalálja majd az olvasó a hetedik Apponyi – levelet, amely már abból az időből való, mikor «a két vándor» – akik ha gyakran haladtak is egymás mellett a hazafiúi köteleesség- teljesítés útján, többször más utakat választottak – ismét szét- válóban voltak. Aminek okát abban látom, hogy Rákosi Jenő sohasé volt hajlandó lekötni magát valamely személyhez, vala- mely elmélethez, hanem mindig csak az ország általános érdekét tartotta szem előtt s könnyebben tudta magát tradicionális és érzelmi motívumokon túltenni, mint Apponyi, a született ariszto- krata . . .

Igen tisztelt Rákosi úr!

Nagyon sajnálom, hogy nem találhattam itt Budapesten mostani rövid megjelenésem alatt. Meg akartam beszélni a béke érdekében alkotandó, az interparlamentáris szövetséggel együttműködésre hivatott Sajtószövetség ügyét, melyet már a magyar interparlamentáris csoport legközelebbi ülésén, március 27-én akarok szóba hozni, és ha, amint nem kételkedem, ott visszhangra talál, elsősorban a magyar sajtónak figyelmébe ajánlani. Addig alig fogok Budapesten megfordulni, és így a dolog részleteinek előadását Vészi József és Bolgár Ferenc bará- taimra bízom,. Tájékozásul alapszabály-tervezetet is dolgoztam ki, melyet azért szeretnék legalább főbb vonalaiban elfogadtatni, mert mindenben az interparlamentáris Szövetség alapszabályaihoz simul és a két intézmény összhangzó működését biztosítja.

Úgy hiszem, az emberiség ügyének tesszünk szolgálatot e szervezet létesítésével és nemzetünk dicsőségét gyarapítjuk azzal, hogy a terv és kezdeményezés innen származik. Közvetlen célom a párisi inter- parlamentáris gyűlésen – mely, tekintettel a francia-román barát- ságra, elég veszedelmes tér lesz számunkra – hatályos föllépés által a rokonszenvet ab ovo lefoglalni és ezzel minden rossz szándékot előre meghiúsítani.

Akcióm előfeltétele a hazai sajtó támogatása; ezt biztosítandó szeretnék március 28-án az Otthonban az ügyről előadást tartani.

Tervemet jóindulatába és kipróbált hazafias buzgóságába ajánlva maradok

Budapest, 900, márc. 15.

*tisztelő híve
Apponyi Albert.*

Tisztelt Rákosi Úr!

Ma reggel hazaérkezvén, az itt talált üdvözlő levelek tömegéből kiviszem, az Önét és lialadéktalanul mondok érte köszönetet. Hogy lesz-e és minő politikai következménye házelnökségemnek, azt a jövő fogja megmutatni. Egyelőre – különösen a módja és a közvélemény részéről történt fogadtatása miatt – igen nagy megtiszteltetés és elégtétel, melyért mindazoknak, akik benne részesek, tehát elsősorban a sajtónak, hálaóra vagyok kötelezve.

Lesz alkalmam mindezeokról és egyáltalán a helyzetnek most már csakugyan biztatóbb alakulásáról önnel élő szóval eszmét cserélni. Addig is igaz tisztelettel maradok

Bp., 900, nov. é.

*őszinte híve
Apponyi Albert.*

Tisztelt Rákosi úr!

Személyesen akartam mint a pozsonyi közművelődési egylet elnöke fölkeresni és egyletünk kérését előadni, de meghűlésem tartóssága miatt kénytelen vagyok azt Oberschall tagtársamra bízni, csak annyit jegyezvén meg, hogy e kérés teljesítésével hazafias cselekedetet végez és személyesen is lekötelezi

Bp, 902, nov. 28.

*tisztelő régi hívét
Apponyi Albertet.*

Igen tisztelt Rákosi úr!

Budapesti hadjáratomból hazatérve találtam szíves sorait mellékletekkel, amelyeket a válasszal együtt idezárom. Semmi kifogásom az ellen, hogy ezt a választ önök is közöljék – sőt örülnék rajta, valaminthogy örülök skandináv balsors-társaink érdeklődésének az itteni mozgalmak iránti.

A politika ismét érdekel és nagy bizalommal nézek a jövő elé, mióta a béklyók rólam lehullottak. Csak ezután fogom igazában megmutatni, hogy kicsoda-micsoda vagyok.

904 Jul. 11.

*Igaz tisztelettel
őszinte híve
Apponyi Albert.*

Tisztelt Barátom!

A Te írásod varázserejére volt szükség, hogy az absolut semmittevés jótékony színes álmából néhány levél írására felrázson. Unter-

mayer és Crana családjai itt vannak, élőszóval megmagyaráztam nekik a helyzetet, ezért Ő hozzájuk csak névjegyet tettem a borítékba.

Egyébként épülök a hazai dolgokon és bár holnap elutazom, még ma nem tudom, Eberhardra lehet-e mennem, vagy hogy tovább kell-e kocsikáznom, egyelőre Budapestig. Forrón óhajtom az előbbit - politikai szempontból majdnem jobb volna.

921 Aug. 4.

Szíves üdvözlettel
tiszteelő híved
Apponyi Albert.

Tisztelt Barátom!

Az ország fővárosa megtisztelt nemcsak azzal, hogy egyik terét rólam nevezte el, de azzal is, hogy ezt a téréjét kőbe vésett emléksorokkal magyarázta és örökítette meg, melyeknek szerzője te vagy.

Saját őszinte érzésem azoknak a gyönyörű soroknak olvasásánál elsősorban a megszégyenülés érzése, mert emnyit valóban nem érdemeltem meg. Hiszen annyit a magam lelkiismerete is mond, hogy tűrhetőleg tisztességes közpályát futottam be és szégyent nem hoztam sem saját nevemre, sem az országra. Dehát tisztességes ember hála Istennek kívülem még sok volt és van a magyar közéletben és a szó fegyverét is tudták forgatni mások legalább is hasonló erővel, mint én.

Tehát: non sum tūli honore dignus: ezt mondja önbírálatom.

De ez nem csökkenti hálámat az iránt a szíves barátság iránt, amely elnézővé, tülelnézővé tette ítéletedet és tolladra adta azokat a gyönyörű mondatokat, amelyekben úgy jellemzel engem, ahogyan látsz és ahogyan azt megérdemelni szeretném. Fogadd tehát meleg köszönetemet és változhatatlan nagyrabecsülésem kifejezését, amellyel mindenkor maradok

Budapest, 1926. feb. 15.

őszinte barátod
Apponyi Albert.

*

Rákosit, ha megszólalt, meghallották a tengeren túl is a magyarok. Az amerikai magyarnyelvű újságok számtalanszor visszhangozták cikkeit, sokszor szószerint is átvették. Itt van előttem például a Csikágóban megjelent «Magyar Tribün» című lap 1920. június 18-iki száma, mely teljes egészében közölte Rákosi «Ébredő magyarok» című cikkét. Egy dr. Singer nevű magyar küldte be Csikágóból, a következő sorok kíséretében: «Uram!

Az ide mellékelt «Ébredő Magyarok» cikke nemcsak az amerikai magyarok, *de az összes amerikaiak lelkivilágát tolmácsolja*. Mi, akik távolból nézzük mindazt, ami Magyarországon történik, csak azt üzenjük cikkéért Önnek: Rákosi, Rákosi, áldjon meg érte az úristen!»

Rákosi a cikkben megírja, hogy a győri Ébredőktől is kapott a napokban olyan üzenetet, melyet intőnek mondana, ha még iskolába járna. Ő ötven esztendőn át hiába hívta, költögette, ébresztgette azokat a magyarokat, akik ma maguk vallják be, hogy addig aludtak. De ha aludtak eddig és most végre felébredtek, úgy töröljék ki végre az álmodat a szemükből és lássák meg, mitől vérzik igazán a haza teste. «Ébredjétek és vegyétek észre, hogy a kor, melyet ez a pusztító háború lezárt, a gyűlölet korszaka volt. Gyűlölet, irigység, falánkság, lelki és testi paráznaság, mind a hét főbűn tombolta ki magát ebben az időben – oh magyarok, akik most ébredtek – amíg ti aludtatok. Ébredjétek s ne csak testi-
leg, hanem lelkileg is, megismertetésére annak, hogy a hét főbűnök e pusztítását csak a hét főerények tudják jótánni. A hét főerények pedig mind, mind benne foglaltatnak ebben az egyben: Szeretet!»

Néha már szinte azt hinné az ember, egy zűrzavaros rossz álmom volt csak a tíz-tizenkét év előtti ébredő handabandázás a magyar politikában. Mily keserves, mily nehéz időközön vergődött át azóta az ország – és mily keveset haladtak előre egyesek az üres jelszavakból való kijózanodás útján! Az ország organizmusába lelkiismeretlenül befecskendezett mérgek nehezen pusztíthatók ki. Pedig olvassunk csak el ma egy régi keletű ébredő főmedvényt, látni fogjuk, mily komikus zenebona volt az akkor, ha mindjárt bombák szolgáltatták is hozzá a muzsikát. A győri ébredők Rákosinak küldött «intőjét» nem tudom produkálni, de van egy hasonló a kezemben. Kiderül belőle, kik voltak azok, akiket Rákosi «nem értett meg», és kik mertek rátámadni Rákosira, mint a keresztény nemzeti kurzus slepphordozói. 1920. májusából van kelteve ez a Rákosihoz címzett, jó kézírású ember levelezőlapja:

«Hogy kik és mik az Ébredő Magyarok? Vagyunk a Fridrich István lelkes gárdistái! Készek érte minden percben meghalni! A Fridrich István ajkáról elhangzott igének, «Magyarországnak

magyarnak és kereszténynek kell lenni» a hirdetői, harcosai s a mi imádott vezérünket követjük tűzön, vízén, minden poklokon keresztül, míg csak ezeknek a magasztos eszméknek érvényt nem szereztünk. Mi nem alkuszunk, mi megyünk előre a vezérünk után! Mi azt sem bánjuk, ha a B. H. nem törődne velünk, törődjék csak Európa legnagyobb panamistájával (Ő felsége a király nevében), aki ilyen alakokat tömjénez és mosdat, az minket ébredőket úgy sem ért meg! Egy Ébredő!»

Ilyen magyarok és keresztények akarták Rákosi Jenővel szemben magyarrá és kereszténnyé tenni Magyarországot!

A Rákosi Jenő által írt levelek között, sajnos, nem válogathatok és így nem mutathatom be Rákosi Jenőt, a fenomenális levélíró. De valamennyi jól jellemezi őt és azt a bizalmat, amellyel ismeretlenek százai, ezrei fordultak hozzá tanácsért, útbaigazításért, akárhányszor a legprivátabb családi ügyekben is. Van itt egy levele Rákosinak, amelyet egy hölgynek írt válaszul, de befejezetlen és elküldetlen maradt, mert később mégis rászánta magát, hogy minden kerülgetés nélkül, egész nyíltan mondja meg véleményét abban a nagyon intim szexuális kérdésben, amelyről önagsága kikérte tanácsát. A szellemesen tréfás válasz első formájában ez volt:

Budapest, 927. Marc. 11.

Nagyságos Asszonyom,

Ne csodálkozzék azon (főleg ne haragudjék érte), hogy ilyen késedelmesen felelek kedves, elmés és érdekes levelére.

Nagyságos Asszonyom azt kívánja tőlem levelében, hogy én olyan valamit találjak ki, hogy férje urának most is, abban a felpanaszolt esetben is, ne legyen igaza. Én meggondolási időt kértem magamtól, mert a dolog nehéz. De máig sem tudtam többre menni, minthogy olyat én nem tudok kitalálni, amitől bármikor, bármily esetben, bármely férjnek a feleségével szemben igaza legyen. Mert nekem hosszú, boldog házasságom alatt sose volt igazam. Igaz, hogy azt hittem mindig, hogy nekem van igazam. De utólag kisült, hogy ez csak a feleségem tudományából, vagy tán művészetnek kellene mondani, volt eképen. És én abban a tudatban fogok meghalni (ne tessék megjedni, ez nem egyhamar lesz meg, mert csak 85 éves vagyok), hogy ez a jó házasságok titka és alapja . . .

*

Befejezésül még egy levelét közlöm, amelyet édesapámnak írt, rövidségében is megkapóan bensőségesen s szeretetreméltóan. Csak ő tudott olyan leveleket írni, amelyek úgy hatnak, mint egy igaz ember meleg kézszorítása.

Budapest, 1927. nov. 20.

Nagyságos Uram,

nem különös-e, hogy egy foglalkozásban, egy városban, közel egymáshoz eltöltöttünk majdnem egy egész életet és csak most, öregségünkre kerültünk egy kissé közelebb egymáshoz?

Ez nekem egyet bizonyít, azt, hogy természetünk lényeges vonásai azonosak. Ha tán szeretjük, ha – bizonyosan – becsüljük egymást, világos, hogy egymásban önmagunkat is szeretjük és becsüljük. Köszönöm kedves sorait és kérem további jóakaró barátságát.

Híve és szolgálja

*

Bákosi Jenő.

Hiába a költői tehetség, ha hiányzik hozzá a nemes egyéniség, a szilárd jellem, az igazi ember. Hányszor látjuk, hogy briliáns tollú írók kicsinyes, önző érdekek szolgálatába állnak, ifjúkori idealizmusukat feladva megalkuvókká, haszonlesőkké, valóságos lakájokká válnak. Vannak, akiken káros szenvedélyek hatalmasodnak el s céltalanul pazarolják el istenadta képességüket. Mások visszariadnak az akadályoktól, harcképteleneknek nyilvánítják magukat s ahelyett, hogy bátran, törhetetlen kitartással haladnának az egyenes úton, tolvaj ösvényeken igyekeznek felkapaszkodni a Parnasszusra. Akadnak, akik elvesztik az önmagukkal s másokkal szemben való kritikájukat s bolygóként keringenek csinált napok körül. Egyik olcsó publikumsikerre vadászik, másik a pénzt hajszolja, a harmadik egy szépasszony szeméért kergül meg, a negyedik belefulladás az alkoholba, az ötödik hamis bálványok előtt hull térdre.

Rákosi Jenő tehetségének a talpig férfiúi karakter adta meg példátlan jelentőségét. A legbecesebb természeti adományt: gondolatokat termelni és kifejezni tudni, becsületesen használta fel. Ez volt legfőbb kiválósága.

Apái nem Ázsiából jöttek honfoglaló Árpáddal, ereiben nem lüktetett úgynevezett turáni vér. De nem is volt erre szüksége

ahhoz, hogy a legkülömb magyarrá legyen. Beleszületve egy közösségbe, a magyarul beszélő emberek közösségébe, tudta, hogy ennek a nemzetnek szolgálata a kötelessége. És híven teljesíteni a kötelességét: ez volt élete feladata.

Mínhogy a magyar nyelvben látta a nemzet legerősebb várát, ennek a várnak a megerősítését s védelmét tűzte ki élete céljául. És soha semmi se bírhatta rá, hogy szem elől tévessze a célt.

Hogy feladatának eleget tehessen és célját elérje: tudatosan s erős akarattal olyan embert faragott magából, aki hivatását maradéktalanul töltheti be. Benne épűgy megvolt minden gyarlóság és gyengeség, mint mindenki másban. A jó és a rossz tulajdonságok velűnk születnek. De ő nem engedte, hogy a rosszak a jók fölé kerekedjenek. Nem vált ösztöneinek, szenvedélyeinek se játékszerévé, se rabjává, hogy annál több ereje s szívóssága legyen az ideáljaiért való örökös küzdelemben.

Egy nagy egyszerűsége rendezkedett be, akár világverő Attila, aki fátálból evett, míg körülötte a többiek arany s ezüst edényekből lakomáztak. A puritátság nem volt nála bigottéria. De tudta, hogy az egyszerűség az életmódban, a viselkedésben, a gondolkozásban az energiák kifogyhatatlanságát biztosítja.

Erkölcse egy volt: a szeretet. Mert ebben az egyben benne van mindaz, ami tisztává teszi a legbűnösebb lelket is, megszeli-díti a fenevad ösztöneit, tartalmat ad az ember életének és meg-menti a nemzetet a széthullástól.

Vallása, fanatizmusa: a munka volt. A munka megvált és boldogít. A munka nem fáraszt, hanem felűdít. A munka az a kincs, amely értékét sose veszti. A munka: a béke, a haladás, a fejlődés, a nagyság, a munka maga az élet. Aki nem dolgozik: nem él. Ha a munka megáll: megáll és összeomlik minden. A legnagyobb vétket a munka ellen lehet elkövetni. Az emberiség nyomorúságának legfőbb oka, hogy a munka, mindenki munkája, nincs és tán nem is lehet észszerűen beosztva, szabályozva, rendszeresítve, kihasználva és kellőképen felértékelve.

Rákosi megmutatta, mennyit képes egyetlen ember dolgozni s egy életen át produkálni, ha az igazi mesterségét végzi, Ő elég erős s határozott volt kiverelkedni magának azt a munkapadot, amelyet magához valónak érzett. A szűlői nevelés, az iskola, az életkörülmények, a családi viszonyok, a jóakarók tanácsai: min-

den helytelen irányba igyekezett őt terelni, valósággal tolták, taszították olyan foglalkozás és munkakör felé, amely nem kellett se testének, se lelkének. Ha nincs benne a normálisnál nagyobb lelkerő, öntudat, önismeret, makacs kitartás és elszántság: menthetetlenül elkallódik valami tízezerholdas földbirtok gazdaságában. lett volna belőle egy nemzet szószólója helyett falusi tisztartó vagy legjobb esetben jószágkormányzó. Kétségtelen, hogy rengeteg tehetség pusztul el, anélkül, hogy méltó viszonyok közé jutva kifejlődhetnék s napvilágra kerülhetne. Ha Rákosi Jenő nem az az ember lett volna, aki volt, akkor a tehetsége, ez az isteni ajándék nyomtalanul tűnt volna el abban a társadalomban, amely a tehetség felfedezését a véletlenre bízta, sőt a kisebbértékű protekciók, kiváltságosak érdekében el is nyomja.

Előtérbe törve, hatalomra, szellemi hatalomra jutva, Rákosi Jenő nem esett azoknak a hibájába, akik a hatalmukkal nem annyira élnek, mint inkább visszaélnék. Aminek a magyarázata az, hogy nem a körülmények játékos véletlene, nem a kalandorok szerencséje, nem az erőszakosok kíméletlensége, nem is politikai irányok divata vagy a publikumizálás szeszélye dobta fel őt a magasba, hanem amit elért, egyedül a saját erejéből érte el, saját érdeméből. Éppen azért nem is esett soha nagyzási hóbortba, nem követelt magának abszolút tekintélyt, nem akart diktálni és nem tartotta magát csalhatatlan pápának. Egész életmódjában, magatartásában megmaradt a régi, igénytelen munkásemlernek; páratlan szorgalommal s odaadással végezte mindennapi dolgát; a nyilvánosság előtt csak akkor mutatkozott, ha szükség volt szavára, megjelenésére; saját személyét illetőleg mind szerényebb lett és mind többet akart adni önmagából nemzetének. Nem fáradt el, nem adta fel a hitét a legnagyobb csapások idején se, mert úgy érezte, fáradhatatlanságára, lankadatlanságára és mindenkit magával ragadó hitére szüksége van az országnak.

Hosszú élete folyásában nem mutat semmi hanyatlást, mindig csak fejlődést és emelkedést. Igazi nagy ember volt, aki az események nagysága mellett nem törpült el, hanem növekedett, mindig nagyobbá.

Élete utolsó éveiben lett igazán nyilvánvaló mindenki számára, hogy Rákosi Jenő több, sokkal több mint egy tehetséges író és publicista: lángelme, aki előtt megnyíltak a mélységek s

magasságok; megértett mindent és belátott a jövőbe is. Már nem a maga hangját hallatta, nem a maga érzéseit szólaltatta meg: milliók lelkéből beszélt és milliók lenyűgöző erejével. Tolla igazi hadsereg volt, amely egymagában is győzelemre tudta volna vinni a nemzetet megmentő nagy gondolatot . . .

*

Egy feketeruhás, őszhajú, könnyed járású, szelídarú öregúr volt. Kannával hordta a vizet a kerti virágok öntözésére. Kenyérhéjjal kimártogatta a zsírt a tojásrántottás serpenyőből. Ócska kötött sapkában írta a vezércikkeit. A munka volt a reggeli s esti imádsága.

Egy rossz kezekben lévő nemzet jószelleme volt . . .

A CENZÚRA TÖRÖLTE...

«Amely nemzet méltóságteljesen viseli sorsát bukásában, már félig feltámadott!» – hirdette Kossuth Lajos. Nem tudom, jutott-e Rákosi Jenőnek eszébe Kossuth szava, amikor az ország tragikus helyzetében, a háború és forradalmak után az ellenforradalom éveiben szinte napról-napra hangoztatta, kérte, követelte kormányoktól, pártvezérektől, társadalmi osztályoktól, egyesektől és az összességtől: viseljük méltóan sorsunkat, ha fel akarunk támadni... De bizonyos, hogy Kossuth intó szava nélkül is ebben az egyben látta a megmentést, a kiutat, Európa szimpátiájának megnyerését, kultúrnépek támogatásának biztosítását. Ha Magyarország szerencsétlenségében olyan mártírnak mutatkozik, aki még a hőhéraiban is tiszteletet gerjeszt és ellenfeleit erkölcsi felsőbbrendűségével megszégyeníti, akkor minden veszteség csak múló veszteség lehet s nem kell elvesztenünk reményünket a feltámadásban. Ha megmutatjuk, hogy különbek, értékesebbek, kultúráltabbak vagyunk azoknál, akik törpeségüket a mi nagyságunk feldarabolásával akarják megnövelni, úgy meg fogja érteni a világ közvéleménye a magyar igazságot.

A magyar tragédiát még tragikusabbá az tette, hogy Kossuth szellemének megtestesítője, Rákosi Jenő, hiába hirdetett szeretetet, testvériséget, önfegyelmezettséget, önzetlenséget, önfeláldozást, kultúrcelekedeteket, keresztényi tetteket, magyar becsületet. Eleinte bosszú, megtorlás volt a jelszó, azután engesztelhetetlenség és pártoskodás tombolt. A drága idő múlt, a lehetőségeket elvesztegettük – s hat esztendővel a keresztény és nemzeti irányzat uralomrajutása után keserűen kellett felsóhajtania Rákosinak: «Nekünk a magunk balsorsában egy rettetes vétkünk van, hogy nem tanultunk se Mohácstól, se Vilá-

gostól és néha az a rémes gondolat száll meg, hogy nem tanultunk Trianontól sem!»

Azokban az időkben, amikor azt kellett volna nyilvánvalóvá tenni az egész világ szemében, hogy olyan kultúrnemzet vagyunk, amelyet nem szabad pusztulásra ítélni, amely minden részvétet és támogatást megérdemel az igazságosan gondolkozók s nemesen érzők részéről, akkor Magyarországon a reakció tombolt, háborús kivételes hatalommal dirigáltak, eltiltották a szabad szót – és volt idő, hogy szájkosarat kellett hordania a nemzet élő lelkiismeretének, a magyar géniusz leghivatottabb szószólójának is. Bürokraták, «sajtótájékoztatók», királyi ügyészek jobban akarták tudni, mi a magyar érdek, mi kell a magyarnak, mint Rákosi Jenő, aki félvszázadon át egyebet se tett, mint páratlan hivatottsággal tanította, felvilágosította és vezette a magyarságot. Irgalmatlanul megvörösceruzázták cikkeit, eltiltották a közléstől, belefojtották a gondolatot, a lángészt, a kritikai bölcseséget, az igazságot, a hazafiúi aggodalmat, a jogos gúnyt, a «hathatósabb» törvény elleni méltatlankodást, a királykérdésbe való beleszólást. Volt nap, hogy egyszerre két cikkét is törölte a cenzúra, ráütev a Budapesti Hírlap kefelevonataira hatalmas kék pecsétét. «Ez a közlemény az 1920: VI. tc.-ben említett államérdeket veszélyezteti. Sajtótájékoztató miniszterközi bizottság.» «E cikk közlése esetén a lap terjesztési engedélyt nem kaphat. Budapesti kir. ügyészség».

Lássuk hát, miféle írárok voltak azok, amikkel Rákosi Jenő a közérdeket kívánta szolgálni, de amelyek a hivatalos felfogás szerint az állami vagy más érdekeknek ártottak volna. A rendelkezésemre álló anyag igen szemléltető képét adja annak, hogy a cenzúra legtöbb esetben csak mulandó kormányérdekeket óvott, a hatalmon lévők személyes presztízsét, a napi belpolitika efemer értékű vívmányait. Megtiltották például Rákosi Jenőnek, hogy Haller István úrral polemizáljon. De bukott minisztereket se volt szabad megcsípkednie. Az is az «államérdeket veszélyeztette, hogy meg akarta jegyezni, minő megfoghatatlan rövidlátással kezelik a cenzúrárt».

Az alább közölt cikkeket a cenzúra a magyar nemzeti reneszánsz éveiben törölte teljes egészükben. Bemutatok néhány olyan részletet is, melyeket a cikkek közepéből, végéből metszett ki a cenzor böllér-bicskája, annak bizonyosságául, minő lelkiismeretes-

séggel irtották a mellékes megjegyzéseket, glosszaszerű hozzászólásokat is: a mindenkori kormány nagyobb dicsőségére.

Ezek az írásai Rákosinak se akkor, se azóta nem láttak napvilágot, tehát posthumus cikkeknek, publicisztikai hagyatéknek tekinthetők és ennél fogva is számot tarthatnak az érdeklődésre, írójukat csak oly jól jellemzik, mint a mindenkori cenzúra szellemét.

A legszomorúbb pedig a dologban az, hogy ma, több mint egy évtizeddel a látható cenzúra megszűnése után még mindig existál Magyarországon a láthatatlan cenzúra és állandóan ott függ a magyar sajtó fölött a betiltás Damokles kardja.

Elősként álljon itt a «Két halott» című cikk, amelyet Rákosi tulajdonképpen 1918. november 28-án írt, de ekkor, a polgári forradalom «sajtószabadságának» idején nem jelenhetett meg. Egy év múlva, Tisza István halálának évfordulóján, 1919. október 30-án Rákosi elővette a kéziratot s rövid bevezetőt írva hozzá, teljes egészében nyilvánosságra akarta hozni. A cikk utolsó része azonban az ellenforradalom cenzúrájának is áldozatul esett.

Két halott.

Budapest, 1919. okt. 30.

A dátum bizonyítja, hogy az alább közölt cikk, amelynek ez a címe, nem mostanában, hanem majdnem egy évvel ezelőtt íródott. De ennél is nagyobb bizonyító ereje van a cikk egyes kifejezéseinek, hangjának s egy-egy mondatának: mindeniken rajta ül ama napok nehéz köde. Es még ilyen kerülő úton sem lehetett akkor elparentálni Tisza Istvánt . . .

Erről a siralmas és szégyenletes valóságról adjuk ki dokumentumnak akkor írt cikkünket. Silány fatolvajok kilopták a magyarság erdejének legsudarabb fáját és a magyarság néma gyászban volt kénytelen nézni a gaztettet. A gyilkosok elmenekültek, de a nagy halott vére égre kiált s az Igazság már útban van.

A cikk itt következik:

Budapest, 1918. nov. 28.

Ennek a mi különben vértelen forradalmunknak, amely a maga nemében, az ily evolúciókra nézve a törtélemben klasszikus példakép fog állani: mégis két nagy halottja van. Az egyik, amikor

a golyó átjárta szívét, ezzel a szóval borult a földre: *«Ennek így kellett történnie!»* Mindenki tudja, hogy ez *Tisza István gróf* volt, akinek koporsójára Károlyi Mihály gróf koszorút küldött ezzel a felírással: *«Legnagyobb politikai ellenfelemnek»*.

Hogy mit kell Tisza István gróf utolsó szavai alatt igazában értenünk, azt már senki nekünk meg nem mondhatja. Legtermészetesebb magyarázatnak látszik, hogy immár két golyó kereste a nélkül, hogy megtalálhatta volna a szívét: elvégre a harmadik vagy a tizedik majd csak megtalálja. Meggyőződésének és hitének – a kettő egymásba szövődve járja által egymást – ereje volt az ő hatalma. A hitvallók lángja égett benne, érezte hát, hogy állandóan a sorsuk árnyékában van az élete. Amikor a harmadik golyó leterítette, utolsó érzése és gondolata, búcsúja az élettől, végszava egy tragikus küzdelemnek ez az utolsó lélekzetvétele volt: *«Ennek így kellett történnie!»* Úgy élt korunknak ez a kiváló alakja, mint egy mennydörgés és úgy halt meg mint egy sóhajtas. A történelmi feladat, a költőknek téma.

Ma, már az új rend védelme alatt, ezt el lehet mondani, mert hiszen politikai ellenfelei is megilletődve álltak holtteste mellett, s az újságok, amelyek, míg élt, nem bocsájtották meg neki nemcsak hibáit, de erényeit sem, tisztességtudással és tapintattal bántak vele, mikor el kellett siratni. Bizonyos, hogy a magyar erdő leghatalmasabb tölgye dőlt le az ő alakjában. Ma az ellenfél ízléssel ír, a jóbarát illendőséggel hallgat róla. Az utókor történetírói könyveket fognak róla írni s keresni fogják s talán meg is találják a lélektani kapcsolatot (szellemi énjének misztériumát) küzdelmei, katasztrófája és kora erkölce és szelleme között.

De nem ő a jelen sorok témája, űt csak mint a mi vértelen forradalmunk egyik nagy halottját idéztük fel kriptabeli pihenéséből. Van egy másik nagy halott, arról akarunk megemlékezni.

(Innen kezdve a cikket az 1919-ben is fennálló hivatalos cenzúra utolsó soráig törölte. Dr. Sch. J.)

Ez a nagy halott a magyar szent korona, mint közjogi fogalom. A magyar géniusz egyik gyönyörű történelmi alkotása. Egy közjogi tanítás, amelynek nincsen párja a kerek világon.

Ezt is golyó találta szíven. Nem a forradalom golyója. Nem a köztársaság kikiáltása! Nem egy fanatikus katona eltökélt pillanata, mint a másikat.

Kossuth Lajos is detronizálta a Habsburg-dinasztiát, noha nem kiáltotta ki azonnal a köztársaságot. De a szent koronát Őrizte, hordozta magával s mikor bujdosásra vette sorsa: elásta az anyaföldbe, Magyarország földjébe, hogy illetéktelen kezekbe ne kerüljön.

Most a szent koronába az lőtt maga halálos golyót, akinek a nemzet a fejére tette ünnepi szertartások közt; aki szent esküt tett rá, hogy e korona épségét minden ellenség ellen megvédi Szent István kardjával; aki, mint most olvassuk, magyar miniszterei háta mögött elalkudta e korona gyöngyeit horvátnak, cseheknek, akik ma dúlják a korona határait és szent földjét.

Ez halálos lövés, ez árulás. De mint egykor a legenda szerint a kilőtt golyó visszapattant Kinizsi márványsirkövééről s megölte a törököt, aki így akart a veretlen Kinizsin immár haló porában bosszút állani: azonképpen pattant vissza ez a gyilkos golyó szent koronánkról is és leterítette a vakmerő lövőt, ránk nézve fel-támaszthatatlanul!

*

Az itt következő cikkek teljes egészükben a cenzúra áldozataul estek.

A nagyok és a kicsik.

Budapest, 1920. július 26.

Tisztelt szerkesztő úr, mint az újságokban olvasom, Haller István kultuszminiszter úr Szegeden tegnap beszédet mondott, amelyben többek közt így nyilatkozott:

– Sokan azt kívánják, hogy nagyemberek jöjjenek a politikába, azok vegyék át az ország kormányrúdját. Ezek a nagyemberek ott voltak már a kormányon és láttuk, mit csináltak. A megoldatlan problémák egész tömegét hagyták hátra, így a választójogot, a földbirtokreformot, a nemzetiségi kérdést, a kultuszkérdést, a szociális ügyeket és a zsidókérdést megoldatlanul hagyták évtizedeken keresztül, pedig bőven lett volna idejük ezek elintézésére. Most újra intrikálnak, gáncsolnak, megjelennek a fórumon, mint a vesztett hadvezérek, pedig most rosszkor jelentkeznek a vezéri szerepekért. Az új irányzat minden segítőkezet készséggel elfogad, azok bölcsességéből azonban nem kér,

akik, mint az egykori vándorlegény, mindent kifogásolnak és kritizálnak. Tudom, hogy vannak az országban igen sokan bölcs tanácsadók, akik nagyon rossznéven veszik, hogy nem az eszük járása szerint igazodik minden . . .

Ez, tisztelt szerkesztő úr, azt jelenti, hogy a nagyok elvesztették Magyarországot és a kicsik fogják megmenteni. A mi érdekes közoktatásügyi miniszterünk e szerint a kicsik közé számítja magát. Ezt azonban egy nagy veszedelem fenyegeti: ha – amit tiszta szívemből kívánok – sikerülni fog neki a hazát megmenteni, akkor a világ menten besorozza őt a – nagyok közé, s öccselenciája egyszerre ott találja magát azok gyűlölt és leszólt társágában, akik a hazát szerinte elvesztették. Remélem, a hazáért ezt is el fogja viselni. Csak legalább már megmentett volna belőle valamit.

De a dolog, tisztelt szerkesztő úr, nem egészen ilyen egyszerű. Gondolom, a nagyok nem azért neveztetnek nagyoknak, mert a hazát elvesztették, hanem egyéb tulajdonságaikért, *noha* elvesztették a hazát.

Vizsont a kicsinyek neve nem azért kicsiny, mert vállalkoztak a haza megmentésére, hanem azért, mert még nem mentették meg, és mert a világ előre nem látta meg bennük a honmentéshez megkívánható tulajdonságokat.

A kultuszminiszter groteszk gondolatának, t. szerkesztő úr, gondolatom, szerint a premisszáiban is hiba van. Vajjon csakugyan a nagyok vesztették el a mi szép hazánkat? Elvégre is meg kell vallanunk, hogy ez a haza alkotmányos úton bukott le előbbi magasságából, természetesen, egy vesztett háború balkörülményei között. A nagyok vele buktak, a fölülmúlhatatlanul bölcs és tapasztalati igazság szerint, melyet a magyar közpéldaszó így fejez ki: sok lúd disznót győz. A kicsinyek ugyanis mozgósították a nagyok ellen a legvégzetesebb órában a háború áldozataitól és szenvedéseitől elkeseredett sokaságot. Be nem vallott célok, destruktív összeesküvések, beteges ambíciók, lelketlen hiúságok, kapzsiság, hatalomvágy, szereplő viszketeg és a szertelenségek idegbontó ingere kergette és sarkalta a kicsiket, mikor a kecsgető alkalom rajok mosolygott és ők rávetették a nagyokra a felfűtött tömegeket s egy szép napon elbuktak a nagyok és elbukott a haza. Azóta ime egymást váltják fel a hatalom birtokában az

előző mozgalmakban szerepelt kicsik, de most is, a negyedik *kicsik* kormányválsága után, még csak ott vagyunk, hogy most talán a legújabb kicsiknek (az előbbieknél ugyan már mégis valamivel nagyobbak) talán ezeknek mégis sikerül megmenteni a hazát. Ez az én lázas óhajom, azt hiszem, Haller miniszter úré is, és a szerkesztő úré is.

Tisztelettel

Dunántúli.

Interpelláció és válasz.

Budapest, július 30.

A minapi lipótvárosi kávéházi erőszakosságról és két szerencsétlen áldozatáról mondott el ma interpellációt nem kisebb alakja mai közéletünknek, mint a nemzetgyűlés alelnöke, *Bottlik* József. Az interpelláció szép, érdekes és mértéktartó volt, egy kissé didaktikus és végig az államfenntartó erkölcsök védelme maradt. A miniszterelnök válaszolt rá, ugyanazoknak az erkölcsöknek a magaslátáról. Beszéde – szintén mértéktartó – visszhangja volt az interpellációnak. Oly nemes és nyugodt, mintha inkább parentációja, semmint napirendre tűzése lett volna annak, amiről szólt.

Az interpellációnak érdekes az a megfigyelése, hogy ilyen epizódok mindig akkor élénkítik Budapest utcáinak vagy kávéházainak egyhangú életét, amikor kormányváltás van. Ebből azt a merész következtetést vonja le az interpelláció, hogy ezek az incidensek szervezett társaságok munkái és a céljuk felforgatás. Hogy szervezett társaságok rendezik-e, nem tudom. Ha felforgatás lenne a céljuk, akkor az ember azt hinné, tán inkább olyankor csinálnák, amikor nincsen kormányválság, és pedig azért, hogy legyen. Mert az országos felforgatás rendszerint a kormány felforgatásával kezdődik, aztán megy tovább az alkotmány, esetleg a trón felforgatására.

Mit akarhatnak nálunk felforgatni, ahol két év óta úgyis minden fel van fordulva. Józanul azt kellene gondolni, hogy minden jó magyar ember, akár szervezett társaságban, akár szervezetlenül inkább a rend helyreállítását óhajtja, mint a felforgatások folytatását. Ha pedig mindenáron fel akarnak valamit forgatni, ezt nem gyanútlan és semmiben nem vétkes vacsorázó emberek szétkergetésében lehet eredményesen megkezdni. Sem az állítólagos szer-

vezetről, sem konkrét céljáról nem tudunk semmit és sajnos, az interpellációból és a rákövetkezett válaszokból sem tudunk meg többet.

Ha tehát az interpelláció és a miniszterelnök úr is elmondtak őszintén mindent, amit e dologról tudnak, akkor itt ülünk a sötétségben, és kénytelenek vagyunk olvasóink előtt azt a megszégyenítő vallomást tenni, hogy mi sem tudunk ennél többet és legfőképpen, hogy ugyanabban a helyzetben vagyunk, mint az interpelláns és a miniszterelnök úr, hogy a többit nem mondhatjuk el. Persze, csak azért, mert nem tudjuk. Ehhez képest türelemre intjük az olvasóközönséget is. Várjuk be a legközelebbi miniszterválságot, talán lesz szerencsénk egy újabb esethez, amelyről azután az új miniszterelnök – már mint a leendő, a mostaninak boldogtalan utóda – ki fogja jelenteni, hogy az lesz az utolsó ily eset, mert a legközelebbit kérlelhetetlenül meg fogja torolni.

Ezt még eddig minden új miniszter megígérte. A baj mindig csak az volt, hogy az új eset Bottlik szerint mindig akkor jött, mikor az így fenyegetőző miniszterelnök megbukott, helyét másik foglalta el.

Egyébiránt bízunk a rendőrségben is. ha csali a másfél millió, melyet a *TEVE* tűzött ki jutalmul annak, aki a bűnösöket kézre adja, úgy neki nem vadítja a mi jó közönségünket a gyilkos vadászásának, hogy sikerül végkép összezavarni a vizsgálat szálait.

Elmélkedés egy évfordulón.

Budapest, 1920. aug. 1.

Annyiféléről kell ma e helyen beszélnem, hogy azt se tudom, min kezdjem el és azt se, hogy min fogom végezni. Látom a lapokból, hogy ma van a kommunizmus bukásának az évfordulója s az Ébredő Magyarok ezt az eseményt azzal ünneplik meg, hogy holnap felvonulást rendeznek a vérmezőre.

Csakugyan, most esztendeje bukott meg Kun Béla, akit most eresztett szélnek a német kormány, mert a magyar kurír, aki a Kun Béla elleni adatokat vitte volna Berlinbe, állítólag Bécsben rekedt, mert ott a koplalás mai sanyarú idejében is víg napokat élnek, legalább a kurírok. Kun Béla ezzel menekült attól, hogy mi nem akasztjuk fel méltó társai mellé. Hogy a kurír mitől menekült meg, azt nem tudom. Talán a hivatalától.

Tehát most egy éve nyeregbe ült pár napra a Peidl-kormány, A főváros utcáin megjelent a plakát, mely kihirdette, hogy Haubrich úr a hadügyminiszter és teljhatalmú diktátor. Most szegény diktátor a vádlottak padján védekezik, mert a Peidl-kormányt – mint soproni diákkoromban én a varjújésztet – kiszedte a Sándor-utcai palotából Friedrich úr. Azóta pedig kiszedte Friedrichet Huszár, Huszárt kiszedte Simonyi, Simonyit kiszedte Teleki. És mi még most is ott vagyunk, ahol akkor voltunk. Van ugyan nemzetgyűlésünk öt pártból álló egységes párttal, kormányzónk, kormányunk vagy ötven államtitkárral, egy pár új minisztériumunk, a főispánok mellett egy tucat kormánybiztosunk, temérdek reform-törvényjavaslatunk, de éppen ma mondta a nemzetgyűlésen Teleki miniszterelnök, hogy legyen vége a sok beszédnek, *elkövetkezett a tettek ideje*. És ezt megünnepelte egy másfélórás beszédben.

Tehát itt a tettek ideje. Ez azt jelenti, hogy eddig nem tettünk semmit. Csak terveztünk, beszélünk, meg ünnepeket ültünk. Az utolsó ünnepet holnap ülük az Ébredő Magyarok a Vérmezőn. Azután következnek a tettek. Hogy milyen tettek, azt a miniszterelnök nem mondotta meg. Mert sajnós, tettek eddig is voltak, de azokkal nem volt mit dicsekedni, mert nem országos cselekedetek voltak, hanem, mint mondani szokás, egyéni akciók. Olyan angolnatermészetű vállalkozások, melyeket a rendőrség belekerített ugyan a maga hálójába, de mikor onnan – mert más joghatóság körébe tartoztak – ki akarták venni, akkor az angolna mindig kisiklott a kezükből. Ellenben a nemzetgyűlésben mindig mondtak róla egy nagy interpellációt és egy energikus miniszteri válaszbeszédet. Erre értette nyilván Teleki, hogy most már elég volt a beszédből, most jön majd a tett.

Az első tettnek mintha a rendőrfőkapitány elbuktatását szánták volna. Pedig ha jól megnézzük, a rendőrfőkapitány beszélt legkevesebbet, és ő tett mégis legtöbbet, mert a ma kiadott nyilatkozatában azt állítja, hogy ő mindig híven kihalászta és be is szállította az – angolnát. A többi pedig már nem az ő dolga.

Akármin van is a dolog, annak, hogy rendőr, ügyész és kormány koncentrikusan dolgozó kezén miképpen kallódhatik el a legszenzációsabb dolog is, históriai példája marad Tisza István gróf gyilkosának az ügye, meiy végre hétfőn nyilvános tárgyalás elé

kerül a katonai bíróság előtt és melynek másik tárgyalását jelenti be a polgári büntetőbíróság is.

Hogy a Károlyi-kormány nem üldözte annak a gyilkosát, akiért Károlyi Mihály nagyzási hőbortjában mint «legnagyobb politikai ellenfeléért» kondoleált: azt meg lehet érteni. Hiszen akik mint vádlottak a jövő héten bíró elé kerülnek, s akikre ezeknek a vallomásából fekete homály esik, azok akkoriban méltóságos és kegyelmes vezérnagyságok voltak. A proletárdiktatúra pedig nem ért rá a gyilkos üldözésével foglalkozni, mert maga gyakorolta nagy buzgalommal a gyilkos mesterséget. De hogy azóta, egy egész év óta, mint tengeri kígyó hol kinyújtózott, hol összegubancolódott ez az ügy, holott utóbb esett gyilkosságokért elég gyorsan adtunk vagy két tucat embert Gold segédhóhér úr kezére: az emberi elmének megmérhetetlen s olyan rejtelem, amelyet a nyilvános tárgyalás talán fel fog deríteni. Ez maga éppen olyan borzalmas dolog, mint a nevezetes, példátlan és gyáva gyilkosság maga.

Tisza szellemét ennek a nemzetnek meg kell engesztelnie. Nem bosszúval. Mert hiszen a bírói ítélet nem is bosszú, hanem igazságszolgáltatás, nem a sérelmet vagy halált szenvedett áldozattal, hanem a megsértett és meggyalázott erkölcsi világrenddel szemben. Az embernek a gondviselésbe és az igazságra vetett hitével szemben. Az embernek az állam etikai hivatásában való hitével és bizalmával szemben. És az embernek az emberbe vetett hitével szemben.

Az erőszakosságáról híres Tisza István gróf a leglágyabb, az emberi erények iránt legfogékonyabb, az emberi hibák és gyengeségek iránt legkönyörületesebb emberek közé tartozott. A megértést és megbocsátást apostoli méretekig tudta gyakorolni. Elnéző, liberális, lojális, béketűrő, a hiszékenységig őszinte volt abban az időben, mikor körülötte a konokság, a gyűlölet, az álság, a lelki tirannizmus, a politikai ambíciók izapos kicsapongása, a hatalomvágy vitustánca, a nemzetközi forradalom, a szociális felforgatás, a klerikális reakció hadai tomboltak. És a jövőbelátás politikai kínjaival is szívében, inkább könyörgött és kapacitált, semhogy a kezében lévő hatalmi eszközökkel közéje csapott volna a bomlott bandának, és az alkotmányos intézményekhez való babonás ragaszkodásában nemes, egyszerű, férfias és lojális volt bukásában is, noha profétai szemével látta, hogy párt, a hány ellene volt, parla-

ment, ország és király: mind a lejtőre lépett, amelyen nincs megállás.

Azóta sokszorosan megtanultuk a saját bőrünkön, hányan a saját életükön, hogy mi az erőszak valóban.

Tisza Istvánt nem az az öt gazfickó ölte meg, akik felbújtva vagy felbélve betörték a lakására. Ez csak a kegyelemdőfés volt. Az ő gyilkosa az volt, ami ezt megelőzte. Ami az oktan népet abba a lelkiállapotba és abba a rothadt gondolkodásba kergette, hazugság, rágalom és izgatás feneketlen tömegével, hogy az az öt frajlegény olyan könnyen végezhetette pokoli megbízását, és hogy a közönség el tudta tűrni, hogy az ilyen világraszóló és égbekiáltó gaztett üldözetlen és megtorlatlan maradhatott.

Ezt kell a magyar nemzetnek expiálni. Nem tudom, hogyan fogja, de tudom, hogy addig lelkileg is egészséges nem lesz, amíg nem expiálja.

Brüsszel-Budapest.

Ebből, a kereskedelem és kereskedők védelmében írt cikkből a cenzúra csak egy részletet húzott ki, azt, amelyben Rákosi a temperamentumos kultuszminiszterről engedett meg magának kissé csípős megjegyzést. Aki végigolvassa az egész cikket, látni fogja, mily helyesen ítélte Rákosi neki idegen gazdasági kérdésekben is, viszont pedig mily gondosan őrködött a cenzor azon, hogy egy aktív miniszter elhamarkodott kiszólása se essék kritika alá.

Budapest, szept. 23.

Holnap ül össze a brüsszeli konferencia, amely a pénz leromlott értékének gyógyításával kíván foglalkozni. Harminchat állam kapott meghívót erre az értekezletre, ebből csak két délamerikai ország nem küldötte oda emberét, mert saját bevallása szerint nincs szakértője hozzá. Nevezetes az, hogy a konferenciára meghívták az úgynevezett legyőzött országok is: a magyar, a német s az osztrák. Ezt az első lojalitást ugyan súlyosan megrongálja az a határozat, hogy az értekezlet kiküldött egy szakértőből álló bizottságot, mely a nagy kérdést az értekezlet számára kidolgozza, de ebbe már sem a magyar, sem az osztrák, sem a német szakértőt nem vették be. A legmegviseltebb valuták szenvedő embereinek

a szakvéleményére e szerint nem kíváncsiak az előkelőbb koldusok. Mert valuta dolgában csak az egy Amerika az, amely érintetlen áll és vezet. Még Svájc is, a sokat irigyelt, megingott már az általános valutanyomortól.

Nem valószínű, hogy a brüsszeli konferencia kitalálja azt az életelixírt, amely hirtelen talpra állítja Európa pénzügyi helyzetét. Minden eddigi javaslat csak: papíron érvényes, szemben az élet eleven törvényeivel tehetetlen a tudomány. A pénz az állami és társadalmi élet vérkeringése. Az az ütőereken, nagy vérereken és milliónyi hajszálcőszerű ereken át lohol föl és le, föl lehet beavatkozással ideig-óráig tartóztatni, meg lehet futásában egy-egy időre nehezíteni, de útjai megvannak és megvannak törvényei, amelyek szerint hozzáférhetetlen útjain jön és megy és a tudós pénzügyi anként Brüsszelben alkalmasint igen tanulságos, a tudományra nézve hasznos munkát fog végezni, de a páciensen ez nem fog segíteni, legfőleg injekciókkal fogja stimulálni.

A valuta kérdése, mint minden dülő betegsége az embernél csak lassú munkával gyógyul. A természetnek kell segíteni a beteg emberen, az orvos dolga ebben a természetet támogatni. Ha pedig a legyőzött országokban jelentkezik a pénz betegsége legpusztítóbban, ez országok orvosainak a tapasztalásai, eddigi küzködési jó vagy balsikerét kár volt a tanácskozás tárgyaiból kirekeszteni. Hiszen itt már nem'egymás agyonveréséről lesz szó, mint a háborúban, hanem a kölcsönös segítsérről. Dehát a numerusz klauzusz divatban van, az igazoltatást ma természetesnek tartják még az emberek, s így minket könnyen kizárhatnak onnan, ahol rólunk is fognak tanácskozni és dönteni.

(Innen kezdve törölte a cenzúra a következő két bekezdést, amelyet kurziválva közlök. Dr. Sch.)

E tekintetben, akiknek befolyására ez a kizáratásunk megtörtént, még hivatkozhatnak is a mi temperamentumos kultuszminiszterünkre, aki ma az egyetemi közgazdasági fakultás felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása során mondott beszédében oly alaposan leszölte a magyar kereskedelmet, hogy bizvást beállhatnánk, ha e leszölas alapos volt, a két délamerikai állam mellé harmadiknak. Azt mondta, a miniszter úr, hogy a magyar kereskedelmi piacot nyers nyereszkesedési vágy uralta és a külföld nagy csalódás után visszahúzódott a magyar kereskedelemmel való összeköttetéstől.

Ez bizony kegyetlen vád. Van nyilván valamely igazság is benne, mint minden hasonló vádban. Ha egyikünk a magyar közigazgatást a bürokratizmus túltengésével, Gaál Gaszton általános dologtalansággal vádolja, akkor ez nyilván csak annyit jelenthet, hogy vannak benne bürokratikus jelenségek és vannak dologtalan kaszinózó hivatalnokok. De nem jelenti azt, hogy kifogástalan adminisztráció is és lelkes, munkás hivatalnokok is ne lennének benne.

(Eddig a cenzúrázott rész.)

A kereskedés adás-vevés és nyereségből él. Nyereség nélkül nincsen kereskedelem. Nem abból ítéljük meg helyesen, hogy mennyit nyer üzletein, hanem hogy forgalomba hozott portékájával hogyan elégíti ki a közönség szükségét. Hogy a kereskedelemben is vannak, akiket nyers nyereszkedés vágya és elve vezet, az bizonyos, de hogy egész kereskedésünk csak ilyen lenne, egy miniszter ajkán olyan merész állítás, amelynek kereskedelmi életünk összeköttetései, alkotásai, intézményei kiáltó módon ellentmondanak. Elő kell venni a statisztikát, az Évkönyvet, a kimutatókat, az alapításokat; elő kell venni intézeteinket, amelyekben angol, francia, belga, olasz érdekeltség van, figyelemmel kell kísérni egyes nagy pénzintézeteink vezérembereinek utazásait Londonba, Párizsba, Rómába, Brüsszelbe, Amszterdamba, ahol még a mai lezúllott és kedvezőtlen viszonyok közt is keresnek és találnak értékes érdeklődést Magyarország gazdasági élete iránt, hogy lássuk, mennyi méltatlanság rejlik a miniszter úr szavaiban.

A közgazdasági fakultás szép és hasznos intézmény (kivált ha a magyar fiúk kapnak rajta), de a legnagyobb hasznát csak évtizedek múlva fogjuk észrevehetni s igazán nem érdemes a beajánlása végett a különben még fiatal magyar kereskedelmet így bántón leszólni.

Ki vagyunk súlyosan rabolva. Nehéz milliárdokat fektettünk hadikölcsönbe, nehezebb milliárdokat rabolt el tőlünk az oláh invázió; legnehezebb milliárdokat vittek el Károlyi Mihály és Kun Béla (két K, amely a régi K. K.-nál is keservesebb lett a magyarok) polgári komitácsijai, és ezt a sok milliárdot soha nem gyűjtötte volna össze ez az ország és polgársága a nélkül a kereskedővilág nélkül, melyet a miniszter úr megbélyegzett.

És most szervezkedésre, ellátásra, menekültekre, hadifoglyokra, ellátatlanokra és némi haderő szervezésére és felszerelésére és a köz-

álladalom egész fenntartására újra milliókra és milliárdokra van szükségünk. Meg tudjuk ezt vajjon szerezni, ha – mint a brüsszeli konferencia a legyőzötteket – mi kizárjuk a köztevékenységből és még meg is bélyegezzük a kereskedelmünket?

Világos, mindenkinek joga van úgy gondolkozni kereskedőinkről, ahogy szíve, esze vagy érdeke sugallja. *Gondolkozni*. De *beszélni* óvatosabban kell. Mert ha sánta vagyok, mindaddig, amíg új mankóm vagy botom nincs, meg kell becsülni a régit, amellyel eddig jártam, akárhogy meguntam is vagy akárhogy vágyódom is másikra. A közgazdasági forgalom teljes megindításával, azt hiszem, nem várhatunk addig, amíg a közgazdasági fakultás nekünk egy - de nem is egy, mert az nem elég – hanem két-három új kereskedő-nemzedéket nem nevel.

Ez igazán érdemesebb a megfontolásra, mint a brüsszeli konferencia dolga, amely mindaddig, amíg a kötött békék nem módosulnak s bilincseikből az országok dolgos kezei ki nem szabadulnak, csak a tudomány s nem az élet számára fog dolgozni.

Hegedűs hivatása.

A Budapesti Hírlap 1920. december 22-i számában közölt fenti című kéthasábos vezércikknek utolsó húsz sorát látta szükségesnek a cenzor lenyisszantani. Abban az időben írta Rákosi e cikket, amidőn «a valutapiac esze nélkül zuhant lefelé a mi szegény koronánk javára» és Hegedűs Lórántot mint a magyar pénzügy megmentőjét üdvözölték. Hegedűs Lóránt nagy beszédétől – írta Rákosi – «huszonnégy óráig olyan örömmámorban úsztak a politikusok, a nagy bankárnak éppen csak hogy babér- és virágkoszorút nem dobáltak a lába elé – mintha maga ez a tény, a bankár beállítása pénzügyi diktátornak nem valóságos és siralmas bukása volna a rendszernek, amely meg akarta, de nem tudta megmenteni az országot. Legyünk keresztény alázatosságunkban őszinték és igazak. Kegyetlen kudarca ez a kurzusnak, és ha huszonnégy óra múlva kissé felocsúdva, egyik eddigi vezér ma már azt mondja, h^ogy jó, jó, de ha a pénzügyminiszter úr, aki nem közülünk való, politikába mer avatkozni, akkor *velem* találja magát szemben, akkor az ilyen fennhéjázással szemben azt kell mondanunk, hogy vajjon mit csináltak ti többen miniszterséget viselt emberek a *politiku-*

sokkal egy év óta, hogy végre is az indigénat kellett önkészítette bajaitok ellen segítségül hívni?»

Rákosi látta jól, milyen emberfeletti feladatra vállalkozik Hegedüs Lóránt. «Bele is örülhet, bele is halhat feladatába ... De amíg helyébe más *mentőt*, tervei helyébe más terveket nem tudunk a nemzetnek adni, addig jobb, ha tudományában megbízunk, egyéniségét megbecsüljük, munkájában támogatjuk».

Ezután következik a kicenzúrázott rész:

«A mostani kormányból kivált miniszterek búcsúében találkoztak s ott egy utolsó méla akkordban elnevezték egymást Széchenyinek, Deák Ferencnek és Kossuthnak. Nem tréfából, hanem komolyan. Ez a három csillaga a magyar horizontnak tetteivel, alkotásaival és életével elérte azt, hogy kit a történelem, kit a nép, kit a társa elnevezett a legnagyobb magyarnak, a nép atyjának és a haza bölcsének. Ha a kivált miniszterek majd vacsorára találkoznak (talán ha megint megüresednek a bársonyszékek), arra kérjük őket, egyezzenek ki abban is, hogy e három történelmi címen hogyan osztozzanak. Én feljegyeztem ez okoskodásom végére ezt a dolgot, mert ha följegyzetlen marad, attól félek, az utókornak sejtelve se lesz arról, hogy ebben a szomorú korban volt nekünk egy II. Széchenyink, egy II. Kossuthunk és egy II. Deákunk, akik az elsőktől csak annyiban különböztek, hogy mikor a haza sorsa rájuk volt bízva, nem tudtak vele mit csinálni. Meg kellett a helyükre hívni II. Hegedűst, hogy próbálja a dolgot Ő».

» Manet alta mente .. «

– Nyugatmagyarország erőszakos elszakadása. –

Budapest, 1921. jan. 3.

Emberi természet, hogy a kis bajok ellen gondosan és buzgón védekeznek, a nagy bajokról ellenben makacsul vonakodik elhinni, hogy rájöhetnek. Mint a gavallér a cigarettavéget, úgy dobtunk el magunktól trónt, királyt, alkotmányt, hadsereget, rendet, úgy dobtuk el magunkat és még ujjongtunk is hozzá és bolondítottuk egymást azzal, hogy megcsináltuk a – független Magyarországot. Soha butább, vakabb, részegebb órákat nem ért ez a nemzet. Azután a bolondítók (egy pár híján, akinek még most is itthon jár a szája) szétfutottak és egymásután jöttek ránk Vyx úr, a

demarkációs vonalak, Kun Béláék, az oláhok Budapesten; aztán a békének csúfolt trianoni szerződés. A demarkációs vonalakból országhatárok lettek és most jön az ántánt ukáza, hogy Nyugat-magyarországot át kell adnunk az osztrákoknak.

Minisztereiink pedig most újévkor is azt beszélik a tisztelgő deputációknak, hogy főcélunk legyen a belső konszolidáció.

Kérdezzük-e vajjon halálos elkeseredésünkben, hogy két év óta mi volt a főcélunk, ha még most is csak messziről kell néznünk a belső konszolidációt? Mit csinált három egymás nyomába lépett minisztérium, ha ezt nem tudta megcsinálni s most is csak ígérni tudja? Ellenben a külföldön nemhogy barátokat szerzett volna nekünk, hanem ami kis jóindulat a béketárgyaláskor mutatkozott, azt is teljesen elvesztettük. E nélkül lehetetlen dolog volna ez az ukáz Nyugatmagyarországról.

Mert elhiszem, hogy a cseh intrikák keze ebben is benne van; elhiszem, hogy az osztrákok kétszínű játékot játszottak; de nem hiszem el, hogy az ántánt okvetlen ezeknek a népeknek a büvös hatalmában volna, ha a magyar kormány, legalább a trianoni béke aláírása és ratifikációja óta férfias, komoly föllépésével magának tiszteletet, álláspontjának súlyt tudott volna szerezni.

Mi az osztrákokkal most tárgyalunk, meg is egyeztünk, Nyugatmagyarországra nézve oly álláspontot foglaltak el az osztrákok e tárgyalás alatt, hogy – legalább velünk szemben – nem sürgették.

Ellenben a mi kormányunk saját állítása szerint ismét és ismét sürgette a béke szövege szerint illetéktelenül megszállt Baranya és Pécs fölszabadítását.

És mi történik?

Baranyáról semmi; amit mi *sürgetünk*, az nem érdeklí az antantot; amit *nem sürgettek* – legalább nyílt színen – Nyugat-magyarországon végrehajtják a békét.

Ez az ántánt ellenséges indulata, Ausztria perfidiája, az úgynevezett kis-ántánt alávaló aknamunkája. Ezt meg kell látnunk, ezt éreznünk kell, ezt föl kell írunk magunknak.

Mert megértem én azt, hogy Szerbia, akit meggázoltunk; hogy Románia, akinek sokat hánytorgatott «dicső hadseregét» félholtra vertük a csatatereken, s akik zsoldjában voltak háborúbeli ellenségeinknek: megértem én azt, hogy ezek elmentek a

zsoldjukért s a nyugati hatalmak kiszabdalták Magyarország testrészeit s természetben akarván fizetni, odadobták vadász-falkájuk elé kihalított húsunkat, levágott csontjainkat. Áll erre Csepreghy Ferenc egyik szép színművének elmés mondása: «A zsványbecsület nem nagy becsület, de az is becsület, ha megtartjuk».

Ám Ausztria! Akivel négyszáz évig egy fejedelmünk és kölcsönös területvédő kötelezettségünk volt; akivel együtt mentünk hadba, akinek ellenségei ellenségeink voltak, barátai barátaink! Micsoda jogi vagy erkölcsi törvény szerint jut Ausztria oda, hogy ő is leszabjon testünkből egy eleven részt? Csak azért, mert mások is raboltak? Csak azért, mert ő is veszített tartományokat? Mily aljas, erkölcstelen agyvelőben fogan és érik meg a kivitelre az ily etikai szörnyűség?

El kell ezt viselnünk?

Igen. Ha pipogyák vagyunk és ha ellenségeink, akik közé odaállt mától fogva Ausztria is, akarják, el kell viselnünk. Mint a jégesőt, mint a pokolvar, mint a pestist. De olyan átkozott is lesz ez az erőszak, ez a tolvajság a volt testvéren, mint a jégverés, mint a pokolvar, mint a pestis.

Iszonyú számadás marad ránk Európa e válságából. Felrójjuk a somogyi rosszseb-bakák rézfokosának a nyelére. Mert méltán csóválja ugyan a diktáló Európa a maga fejét azon, hogy mi most mindent elviselünk, s szinte nem érti, hogy ezzel az egykor oly vitéz hírű nemzettel ma lehet akármit csinálni; de itt sem lesz mindig oly hitvány nemzedék, mint amilyen mindezt megtörténni hagyta, sőt segítette, s azt, amit a nyomunkba lépő nemzedékek kötelessége lesz a világnak megmutatni: azt meg fogja igenis érteni minden épeszű nemzet, abban gyönyörködni fog minden ép lélek. Mert manet alta mente repostum. Fel van róva az agyunkba, be van írva a szívéinkbe és beleivódott a lelkünkbe, hogy nagyobb méltatlanságot, nagyobb embertelenséget, különb ostobaságot és égbekiáltóbb igazságtalanságot se követtek el népeken, mint a nyugati «művelt népek» a magyar nemzetet.

LEVELEK.

Tisztelt szerkesztő úr!

Mikor ma Rassay képviselő úr megtorlás végett az igazságügy-miniszter figyelmét felhívta egy táblai bíró cikksorozatára, amely a restitutio in integrumot követeli alkotmányos életünkben, Rubinek miniszter úr közbeszólt: «Alkalmasint fel akarnák támasztani Tisza Istvánt is».

E szót, egy aktív miniszter ajakán, t. Szerkesztő úr, igen frivolnak találom. Még ha nem is azok tették volna el Tisza Istvánt láb alól, akik a forradalmi káoszba döntöttek bennünket, akkor is ledérség volna így beszélni arról, aki ennek a hazának legnagyobb fiai közé tartozott.

De igenis ki kell mondani, hogy a magyar nemzet legtiszteletreméltóbb, legilletékesebb, legértékesebb rétegeinek óriási többsége ma már érzi, sőt vallja is, hogy az ország üdve volna, ha Tisza élne. És ha testét nem is tudjuk feltámasztani, sorsunk attól függ, mennyire tudjuk feltámasztani a szellemét. Tisztelettel

Dunántúli.

Állami és társadalmi rend.

Budapest, 1921. márc. 7.

Az állami és társadalmi rend hathatósabb védelméről szóló törvényjavaslat tárgyalása volt a napirenden. A kérdést a szó szoros értelmében véve illusztrálta Szilágyi Lajosnak egy beszéde, amelyben adatokkal és esetekkel festette meg az állami és társadalmi rendet, amelyben élünk és melynek törvény útján keressük hathatósabb védelmét.

És az ember ezt hallván, megrökönyödve kérdi: érdemes-e ezt a rendet külön törvénnyel védeni? És aztán kérdi: ki ellen akarja az új törvény a rendet védeni?

Mert ha Szilágyi Lajosnak igaza van, akkor épp azok ellen kellene védeni rendünket és nyugalunkat, akiket éppen ez a törvény vesz nagyobb védelmébe. Ha pedig Szilágyi Lajosnak nincsen igaza, akkor Szilágyi Lajos és egy csomó más nemzetgyűlési képviselő ellen kellene megvédeni a társadalmi és állami rendet.

Az ember meghasonolva áll meg az alternatíva előtt.

Én azt gondolom, ami törvény van régi és új, rendes és kivételes: az magában untig elég arra, hogy akármilyen társadalmi és állami rendet megvédjen. Hiszen egyéni, polgári és közszabadságaink soha oly mértékben megszorítva, megnyirbálva, sőt elkobozva nem voltak, mint mióta forradalom útján eljutottunk az önrendelkezés, függetlenség és szabadság korlátlan birtokába. A borzasztó háború alatt hozott törvények és rendeletek tetejébe raktunk azóta még egy csomó törvényt és egy légió rendeletet, mind a társadalmi és állami rend hathatósabb védelme céljából. Ki ámitja ma még magát azzal, hogy újabb törvényekkel meg tudja hathatósabban védeni azt, amit az eddigiekkel nem tudott megvédeni? Vegyének észre és ezt kiabáljátok a süketek és a nagyot hallók fülébe, hogy nem a törvényekben, hanem az emberekben van a hiba! Csináltatok már törvényt a földreformról és a házhelyekről. És megvan-e a földreform vele? De ti a holt törvénnyel, amelynek komoly végrehajtását se tudjátok megindítani, elvetettétek egy nagy probléma gondját és most mentek tovább, a föld megrendszabályozása után a társadalom megrendszabályozására.

Nem jut-e eszetekbe, hogy nem írott malasztra, hanem élő emberre van szükségünk? Nem gondoljátok-e, hogy a vitéz és tetterős ember kezében a fakard is többet ér, mint a gyámoltalan és pipogya ember kezében a damaszkuszi acél?

Hihetetlen dolog, hogy egy testület, amely a legáltalánosabb választójog alapján verődött össze, a szabadság, a polgárerény, a hazafiság, a közszellem, mint ideális tényezők iránt ily kevés becsüléssel legyen és az állami és társadalmi rendet csak «hathatósabb», ha tetszik drákói, ha tetszik reakcionárius törvényekkel kívánja biztosítani. Nem az erények serkentésére, nem a munkáság, tetterő, hazaszeretet istápolására, hanem a bűnösök hathatósabb üldözésére van e rendszer fektetve. Nem az életkedv felkeltésére és fokozására, hanem a megfélemlítésre, az üldözésre, az élet elfojtására.

Én bizonyosan nem vagyok hajlandó egy szót is vesztegetni a felforgatókra, de a hol monstre perek folynak halálos ítéletekkel, ahol koncentrációs táborok tartatnak fenn, kivételes bíróságok működnek, kivételes eljárással és büntetésekkel, ott hiba van. Nem abban van, hogy nincs szigorú törvény, hanem a végrehajtásban, a kormányzásban, az emberekben.

A nemzetgyűlés ma megszavazta a javaslat tárgyalásának sürgős voltát. Ez azt jelenti, hogy a képviselő urak fontosabbnak tartják ezt a javaslatot a Hegedűs pénzügyi törvényeinél. Pedig van még rokonság is a kettő között. Hegedűs a zsebünket félemlíti meg, a rendcsináló törvény a lelkünkre pályázik. Amazzal csak szegényebbek leszünk a hazáért, emez lelkivilágunkba tör be és önbecsülésünkéből foszt ki bennünket.

Megdöböntő letargia.

– Levél a főszerkesztőhöz. –

Igen tisztelt Főszerkesztő úr, mondja kérem, nem kétségbejítő-e az a közömbösség, mellyel a magyar közvélemény Nyugatmagyarországnak közvetlenül küszöbön álló elvesztését fogadja? Emlékezzünk csak vissza az elmúlt tételre, mikor hatalmas tiltakozó gyűlések folytak le ennek a területnek az elszakítása ellen. Emlékezzünk vissza a kormány többszöri kijelentésére, hogy Nyugatmagyarország elszakítását minden eszközzel meggátolni igyekszik. Emlékezzünk vissza azokra a tárgyalásokra, amelyek az Ausztriának a területi engedmény helyett adandó egyéb kárpótlásokra irányultak, s amelyekről – félhivatalos közlések szerint – mindig a legjobb és legszebb reménnyel távoztak delegátusaink.

Nos, mindennek alig néhány hónapja s mit látunk ma? *Azt, hogy – elég sajnós, sőt kétségbeejtő – Nyugatmagyaror szagról ma már nem beszél* úgyszólván senki. A lapok tele vannak a Rakovszky, Beniczky és Prónay körül folyó parlamenti harcokról szóló öles tudósításokkal, aztán hasábokon keresztül tárgyalják azt is, ki lesz a nemzetgyűlés elnöke, ki kinek az érdekében dolgozik, ki akar és ki nem akar elnök lenni, de Nyugatmagyarország sorsát a legtöbb lap elintézi tíz sorban, melyek beharangozzák a közeli szomorú aktust, az elszakítást.

Hát hiszen nem akarom én tagadásba venni, hogy ezek a most említett ügyek is fontosak, de micsoda kicsiséggé törpül a jelentőségük a mögött, hogy ennek a szegény, ezer sebből vérző Magyarországnak a testéről ismét le fognak szakítani egy darabot? Azt is megértem, hogy az elszakítás kérdésének a kiélezését, a keserűség hangjának a megnyilvánulását mérsékelni igyekeznek a hivatalos körök, de az már mégis megdöböntő nemtörődömségre

vall, hogy amikor egy újabb temetésre szólal meg a lélekharang, akkor a közönség és a sajtó mintha nem is akarna hallani erről a gyászesetről és megfélekedezni látszik a gyönyörűséges három megyéről, Sopronról, Mosonról és Vasról, melyet úgy megnyirbál Trianon, aztán Sopron városáról, erről a nyelvében és szívében magyarrá lett kultúrgócpontról, Nagycenk sírboltjának halhatatlan halottairól, a veszendőbe menő Fertőtaváról, Ruszt és Kismarton elvesztett szőléiről, Királyhida, Felsőőr és Németújvár és a többi tőlünk elszakadni készülő város és község sorsáról.

Hát mit jelentsen ez? Annyira letargiába süllyedt már ez a nemzet, hogy nem is érzi meg, ha testének egy-egy darabját levágják? Vagy olyan bámulatosan fegyelmeztette magát, hogy inkább nem szól, csak hogy ne vegyék észre rajta ellenségei a keserűséget? Ha meg közel vagyunk a változhatatlanhoz, akkor miért hitgették bennünket egy esztendőn keresztül? Miért engedték meg a tiltakozó gyűlések tartását, miért kezdtek tárgyalni Ausztriával és miért nem mondta ki a kormány azonnal azon a szerencsétlen napon, mikor a békeszerződést aláírta, hogy semmi reményünk többé nem lehet? Kinek használ ez az ópiumpolitika, mely a reánk fenekedő veszedelmet letagadja, mely az édes, szép ábrándképek szövögetését nemcsak megengedi, hanem még a maga fantáziájával ragyogóbbá is teszi, s mikor elérkezik az ébredés keserű pillanata, nem várt hangok hallatszanak, mintha Nyugatmagyarországról már beszélni sem volna érdemes, s nekünk nem lenne más kötelességünk, mint átengedni féltett megyéinket, mert hát, ugyebár, csak természetes, hogy mindennek így *kellett* történnie?

Hát mondja meg, Főszerkesztő úr, mit jelent korunknak ez a kétségbeejtő közhangulata? Közömbösség-e, cinizmus, felsőbb politikai rezon, avagy elernyedés? Mondja meg kérem, miért kell nekem s velem együtt sok-sok ezer jó hazafinak kétségbeesni ennek a nemzetnek a jövője felett? Főszerkesztő úr régi, igaz híve

egy szintén *dunántúli*.

Királydráma.

Budapest, 1921. április 1.

A királydrámák népszerűek. Minél szomorúbbak, annál inkább kedvére vannak a tömegléleknek. Az országházat ma megostromolták, mert királydrámát játszottak benne. Utca, ülésterem,

karzat, folyosó csak úgy hemzsegett. Az öreg Duna lassú méltósággal nézte le ezt az idegesen lihegő kíváncsiságot.

A dráma hőse IV. Károly, Magyarország koronás királya, aki önként és ideiglenesen lemondott a fejedelmi jogok gyakorlásáról és önkéntelen számkivetésben várta a sorsfordulatot és vele jogainak föléledését. Azt hitte, vagy talán elhittették vele, hogy már eleget várt és itt az alkalmas pillanat, hogy közibénk toppanjon és újból átvegye az uralmat. Nem hadak élén jött, talán komoly diplomáciai előkészítés sem előzte meg lépését. Hanem jött, mint egy szerelmes ifjú, aki ábrándképe után szalad és ellenállhatatlanul sodródik a dráma bonyodalmaiba. Ez a kor már nem kedvez a királyi lendületeknek, ez már csak szenzációt vagy csődöt ismer, de nem romantikus elragadtatásokat. Szívettpő tragikumokat is csak a hírlapi újdonságok közt keres. Szenzáció, izgalom bőven termelt e váratlan fejedelmi vállalkozás nyomában. Az egész világ mohó tekintettel kíséri a hős minden mozdulatát. A nemzetközi politikán heves szélroham zúgott végig. A mi politikánk vizei is úgy harsognak, mint a felbőszült Balaton. És bizonyos, ami emberi vonás volt a drámában, arról valamikor mesét fognak szőni, ami benne politika volt, annak a füstje még sokáig fogja torkunkat karcolni.

Napok óta nyeljük a füstöt. A nemzetgyűlés mai úgynevezett ünnepies ülése sem tisztította meg a levegőt. Ez az ülés minden volt, csak nem ünnepies, sok mindenféle esett meg benne, csak az nem, amit joggal vártunk tőle. Azt igazán nem volt szükséges határozatban kimondani, hogy az 1920. évi I. és II. törvénycikkek által teremtett közjogi rend továbbra is fennáll. Ezeket a törvényeket a nemzetgyűlés, amely alkotta, nem szüntette meg és a nemzetgyűlést sem szüntette meg senki sem, tehát törvényei érvényét is senki kétségbe nem vonja. A kormányzó úr tehát bátran hivatkozhatott rájuk.

E sikeres hivatkozásért a nemzetgyűlés elismerést és hálát szavazott a fői/agasságú kormányzó úrnak. Államfővel szemben ez legalább is szokatlan dolog. A kormányzó úr azt cselekedte, amit a törvény és a józan ész parancsol. Ezért illetheti őt hála és elismerés, de ezeket az érzelmeket nem szokás szavazás alá bocsátani, mert néha nem is tanácsos.

A soronkívül összehívott üléstől azt vártuk, hogy illetékes

helyről tiszta képet kapjunk a történekről és megnyugtató kijelentéseket a nemzetközi fejleményekről. Erre az ünnepi szónokok – Károlyi Mihály érdemes munkatársai! – nem igen voltak kíváncsiak. Keresett pátosszal elmondott beszédük hatása alatt a nemzetgyűlésben nem fejlődhetett ki egységes akarat. A szövetséges pártok napok óta tanácskoztak egy egységes álláspontról, nagynehezen találtak is, de az ülés lefolyásán látszott, hogy a királyincidens csak messzebb sodorta el egymástól a legitimistákat és a szabadkirály választókat. A legitimisták ma minden szereplésről lemondtak. Rábízták a szabadkirályválasztókra a beszédeket, valamint a Himnusz intonálását. És kelleetlenül bár, de azt csinálták, amit a szabadkirályválasztók előimádkoztak. Ebbe a néma gyűlölködésben könnyű volt a miniszterelnök helyzete. Komolyan nem szorongatták, tehát hallgatott. Azt mondta, hogy most akcióban van, tehát nem nyilatkozik, de annak idején felel mindenért. És aztán – nem bukott meg, pedig napok óta mint bukott emberről beszéltek róla. A szabadkirály választók úgy jártak vele, mint Rigoletto a mantuai herceggel, aki elcsábította a bohóc leányát. Rigoletto meg akarta öletni a herceget, de abban a pillanatban, amint a gyilkos jelenti neki, hogy végzett vele, a távolból felcsendül a herceg hetyke, pajkos dala. A hercegnek a haja szála sem görbült meg. A miniszterelnök is angolnyszerűen siklott ki fojtogatói kezéből, de ezúttal komoly adósa maradt az országnak. A politikus urak cicázhatnak egymással tetszésük szerint, de ilyen komoly helyzetben a felzaklatott nemzetet le kell csillapítani, meg kell nyugtatni. Nagy eszmények, mély érzések szenvedhetnek csorbát a király drámában. Külföldi lapok járnak kézről-kézre az utcán, kávéházban, klubokban, melyek tele vannak riasztó, de ellenőrizhetetlen hírekkel. Egy pillanatra ijesztő lehetőségek tárulnak az ország elé. Ilyen pillanatokban néhány államférfiú szó a legkevesebb, ami kijár az országnak – a kormány fejétől.

A királydráma.

Budapest, 1921. ápr. 5.

Azzal, hogy IV. Károly ma délelőtt tizenegy órakor elutazott Szombathelyről és visszatért Svájcba, még korántsem fejeződött be a királydráma, A magyar belpolitikának eddig is a királykérdés

volt a tengelye. A külpolitikában az antant, főként a kisantant, ugyancsak ezt a kérdést élesítette ki Magyarország ellen. Ez a kérdés tudvalevően ki volt kapcsolva az aktuális politikából és nyilvános tárgyalásból. A húsvéti bekapcsolás után szinte nem jó rá gondolni, hogy még hova, merre terelődhetik.

Kitérni azonban nem lehet előle. Ma még mosolyogva vette tudomásul a nemzetgyűlés, hogy a miniszterelnök elhalasztja a részletes nyilatkozást, amíg IV. Károly vonata át nem lépi a határt. Ha a vonattal semmi baj nem történt, akkor IV. Károly már túl van a határon és a miniszterelnök úr holnap akadály nélkül számolhat be akciójáról. Amennyiben a kormány akciójának bevallott célja a király eltávolítása volt az országból, annyiban Teleki sikerről tehet jelentést. A siker értéke felől azonban igen eltérők a nézetek. A nemzetgyűlés baloldalának éljenzéséből és jobboldalának ellenmondásából Teleki kiérezhette, hogy a rideg valósággal nincs tökéletes összhangban az a kijelentés, hogy «mindnyájan egyetértünk abban, hogy a királynak az országot el kell hagyni». Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy a legitimitásták szélső szárnya szívügyet csinált IV. Károly itt marasztalásából és hangosan tiltakozott a szabadkirályváiasztók szélső szárnyának Ónodra emlékeztető szándékai ellen. Rámutattak arra, hogy sem a békeszerződésben, sem törvényeinkben nincs egyetlenegy paragrafus sem, melyet IV. Károly ittmaradása ellen lehetne fordítani. Viszont a szabadkirályváiasztók a kurucok és a *flamingók* babérjaira vágódtak. A kormánynak, mikor holnap beszámol az akciójáról, ezekkel a szélsőséges ellentétekkel kell majd szembeszállani, nemcsak a maga léte, hanem a királykérdés helyes mederbe terelése érdekében is.

Véleményünk szerint a királykérdést mostani változatában elsősorban nemzetközi helyzetünk szempontjából kell megítélni. Ebből a szempontból a királykérdés rosszkor merült föl. Ennek legbiztosabb jele a külföld, nevezetesen ellenségeink magatartása. A legotrombább hazugságokkal tömködik meg a külföldi közvéleményt. Azt a hiedelmet akarva kelteni, hogy Magyarorszában felfordult minden és összeomlásunk elkerülhetetlen. Ennek az ellenséges külföldnek nagyon jókor jött a király kérdés és éppen ezért nem lehetetlen, hogy része van a felidézésében. Annál súlyosabban kell megítélnünk kormányunkat azért, hogy ezekben a

kritikus napokban oly megfoghatatlan rövidlátással kezelte a cenzúrát. A külföldi sajtó egyenesen rá volt kényszerítve, hogy ellenségeink zavaros forrásából mérítsen, mert a magyar sajtó vagy egészen meg van bénítva, vagy csak sekély külsőségek közlésére kap engedelmet. A kormánynak felelni kell azért, hogy a sajtót megakadályozta legegyszerűbb kötelességének teljesítésében, a nemzet és a külföld hiteles tájékoztatásában. A nemzetgyűlés kötelessége földeríteni, hogy a kormány ezúttal miért rettegte annyira a nyilvánosságot.

Ugyanazok az ellenségeink, akik ármányaikkal, hazugságaikkal, megvesztegetéseikkel rábírták az antantot Magyarország megrentására, a húsvéti incidenssel elérkezettnek látták az alkalmat, hogy koporsónkba beleverjék az utolsó szöveget. Ez teszi megbocsáthatatlanul súlyossá mindazoknak a felelősségét, akiknek részük van a királykérdés húsvéti jelenetezésében. A miniszterelnök úr ma azt mondta, hogy minden külső veszedelmen – ha volt – túlvagyunk. A nemzet erkölcsi kárát mégis igen nagyra kell mondanunk, mert a nemzetnek óriási izgalma közepette, az egyik antant hatalomtól a másikhoz kell futkosni, hogy a kormány akciója sikerüljön és ebben a lótasban-futásban a kormány ráadásul elvesztheti egyik legértékesebb tagját, Gratz Gusztáv külügyminisztert, aki a pozíciójában a nemzet osztatlan bizalmát bírja.

Amíg látjuk, hogy a királykérdés odakint az ellenséges külföldön sokkal nagyobb emóciót kelt, mint idebent, addig hagyjuk nyugodni, addig ne legyen a magyar politika tengelye. *Ezt a kérdést nem a legitimistákban vibráló bizantinizmus, sem a szabadkirályválasztókban lobogó «történelmi érzék» fogja megoldani, hanem adott nemzetközi pillanatban a nemzet józansága, tisztessége, méltósága és a szent korona útmutatása.*

LEVELEK.

Tisztelt Szerkesztő úr!

Két napja töprenkedem azon, mit fognak száz év múlva csinálni azok a magyar regény- és drámaírók, akik a szombathelyi király-epizódot fogják irodalmunk számára feldolgozni. Mondok, hogy mi, az események szemtanúi ma sem tudunk semmit abból,

ami ez epizód lényegét kitenné. Fognak-e írói utódaink többet tudni, ha száz esztendő pora is takarja azt, amit most magán-pletyka és hivatalos kijelentések takarnak el oly sikeresen.

Mert nem az a fődolog, hogy itt volt és elment a király. A fődolog az, hogy miért volt itt, hogy ki hívta, ki bízta, mivel bízatták, miként gondolták a vállalatot és megfontolták-e végig?

Istenem, Magyarország ma oly szegény és kicsi és oly tökéletlen terület s egyebek dolgában, hogy igazán nem lehet nagyon csábító fejedelmi személyekre nézve. *De Szent István koronája nagy és a legnagyobb királyi ambíciók méltó tárgya.*

Micsoda szerencse volna ránk nézve, ha IV. Béla jönne vissza Veglia szigetéről, hogy helyreállítsa országát a modern tatárdulásból! De nem erről akarok beszélni. Azt akarom megkérdezni, tisztelt Szerkesztő úr, nem gondolja-e, hogy itt nagy tisztázni való kérdések vannak, mielőtt a magyar király magához és hivatásához méltón elfoglalja kihűlt trónját?

Nekem az jár az eszemben, hogy míg az ad hoc nemzetgyűlés el nem végezte voltaképpeni feladatát, azaz: el nem takarította a forradalom minden személyi és dologi romját és helyre nem állította az ősi alkotmányt, addig a királykérdést nem tanácsos elintézni. Ehhez normális alkotmányos viszonyok kellene és alkotmányos tényezők.

A mi királykérdésünk nem lehet múltó európai konjunktúrák szerint intézendő ügy. Nem az a kérdés, hogy a király személye tetszik-e ellenségeinknek, hanem az, hogy tetszik-e nekünk? És olyan viszonyokat kell teremtenünk, hogy ez döntő is legyen, minden közeli és távoli ellenségünk dacára.

De még ez sem elég. Mielőtt a magyar király az új viszonyok közt trónjába újra beleülhetne, tisztáznunk kell vele egy csomó kérdést, amely a háború következtében aktuális lett. Ausztria felbomlott, dualizmus és 67-i kiegyezés nincsen, a trónöröklés rendezéséből mi maradt épségben, a pragmatika szankcióból mit kell törölnünk, és így tovább. Mert koronás királyunk van ugyan, akinek, mint Teleki gróf ma mondta, Szent István koronáját a fejére tettük, az mindaddig magyarok királya, amíg meg nem hal, le nem mond és vagy halála vagy lemondása törvénybe iktatva nincs. De kérdés, csak személyére nézve király-e Ausztria felbomlása után, s ha nem, milyen örökösödési rend mellett az? Kérdés,

azt tartja-e, hogy mi a pragmatika szankció alapján tartozunk neki helyreállítani Ausztriát? Vagy, ha esetleg Bécsország restaurálja őt, köteles-e Bécs neki visszaszerezni Magyarországot, és így tovább.

Mondja tisztelt Szerkesztő úr, nem fontos és nagy kérdések ezek? És nem kell ezekkel tisztába jönnünk, nekünk is, meg a királynak is, mielőtt kivilágítjuk számára a budai vár fényes termeit?

Azt szeretném én hát tudni, akik tervezték, intézték és segítették kirándulását Pranginsból Szombathelyre, mindezt végiggondolták-e és tanácsban meghányták-vetették-e? Ha nem, akkor politikájukban több hebehurgyaság és királyunk szent személye iránt több tiszteletlenség volt bennük, mint amennyivel országos dolgokat, nemzetek és királyok sorsát intézni tanácsos, sőt lehetséges is.

Tisztelettel

*

Dunántúli.

Végezetül bemutatok egy Rákosi-cikket, amely nem a hivatalos, hanem a már említett házi cenzúrának esett áldozatul. Annak a cenzúrának, amely Rákosi Jenő számára hovatovább elviselhetetlenné tette a Budapesti Hírlap szerkesztőségének légkörét. Hiszen amint az alábbi írásból látható, Rákosi még a saját személye védelmében se nyomhatta meg kissé erősebben a tollat, a nélkül, hogy ne botlott volna bele a vállalati aggodalmaskodásba. Amely tudniillik nem Rákosiért aggodalmaskodott, hanem azoknak a bőrét féltette az ő tollától, akik nem riadtak vissza a legnemesebb magyar sárral való megdobalásától sem.

Pardon...

Budapest, 1920, aug. 20.

A mi címnek van írva e sorok fölé, az egy keresztény farizeuslapnak félig tréfás, félig perfid állandó rovata. Ebben a rovatban olvasom ma a következő kis cikket:

Tisza-virágok. Tegnap az újságíróegyesületben sajtótanácskozás volt, hogy a két forradalom boszorkánykonyhájával, a ma is destruktív újságíróothonnal kik és milyen cigánysággal hozták össze a keresztény újságírók Pázmány-egyesületét, azt nem tudjuk és egyelőre nem is kutatjuk. De azt, hogy Rákosi Jenő, a «liberális» lapok által hetenként átlag kétszer vezércikkben magasztalt (azelőtt hetenként tizenkétszer lecsepült) főszer-

kesztő miket mondott ezen a tanácskozáson, azt tudjuk. Egyszerűen úgy állította be az egész keresztény nemzeti irányzatot, hogy az csak a legnagyobb sajtóterrorral tudja magát föntartani, s mihelyt szabadon lehetne írni róla, összeomlanék, mint – mondjuk – a munkapárt Tisza halálával, Pardon, feleljük erre, a sajtócenzúrával nekünk több bajunk van, mint a liberális lapoknak. De így beszólni a keresztény irányzatról és a sajtószabadságról nem lehet, főképp nem lehet Rákosi Jenőnek, a Tisza-rendszer díszvirágának, aki minden sajtóterrortól el volt ragadtatva, mihelyt annak szele Bécs vagy Berlin, vagy a munkapárti klub felől fújdogált. A cenzúrával lehet ezer bajunk, de ezt – ezer pardon a merészségért – majd csak Göndör Ferenc szellemi örökösének az újságíró otthonnak és a munkapárti Tirpitznek közbejötté nélkül fogjuk elintézni, aki úgy látszik, a német buvárhajóharc eredménytelen támogatása után a keresztény nemzeti irányt akarja megtorpedózni.

Kitűnik, ha tudniillik mind igaz az, amit ez a kis vipera mond, hogy a Pázmány-egyesületet a két forradalom boszorkánykonyhájának valamely cigánykodása hozta össze a többi újságíróegyesülettel a minapi tanácskozásra. Hogy mily cigánykodás, azt a cikk írója nem tudja. Én se tudom. Más se tudja. Mert tudtommal egyszerű nyílt felszólításra csatlakozott a Pázmány-egyesület a többihez. Mert hiszen ott is újságírók vannak, akiknek művészetük törvényes szabadsága fontosabb, mint a pártérdek. És ha a sajtó szabad, nekik is szabad.

Ez a pardon-cikk tehát nem tudja a cigánykodást, ami nem volt. Ennél csodálatosabb az, hogy azt sem tudja, ami volt. Hogy elmondhassa, amit mondani akar, meghamisítja azt, amit hallott. Mert Rákosi Jenő nem azt mondta, hogy az egész új kurzus összeomlanék, ha mi újságírók szabadon beszélhetnénk, hanem azt, hogy *ez a gyanú kelhet fel a közönségben a sajtó szertelen megrendszabályozása láttára.*

Tisztelt Pardon . . . úrnak tehát hamisítania kellett, hogy elmondhassa, amit elmondani szeretne. S mi az?

Az, hogy Rákosi Jenő a Tisza-rendszer díszvirága.

Hogy Rákosi Jenő (aki most a sajtószabadságot védi) el volt ragadtatva minden sajtóterrortól, melynek a szele Bécs vagy Berlin vagy a munkapárti klub felől fújdogált.

Hogy az Újságíró Otthon Göndör Ferenc szellemi örököse, Rákosi Jenő pedig a munkapárti Tirpitz, aki a német buvárhajóharc eredménytelen támogatása után most a keresztény nemzeti irányt akarja megtorpedózni.

Ezek, amiket itt idéztem, nekem mulatságos dolgok, de annak, aki írta s az újságnak, amely kiadta, mindenkor gyalázata maradnak. Minden igaz és becsületes írónak tintatartója a lelke. Piszkosabb tintatartóból még kevés író írt, mint ezúttal Pardon . . . úr.

Azt ma már igazán sajnálom, hogy a Tisza-rendszer díszvirágának nem mondhatom magamat.

A Tisza-rendszernek én hosszú éveken át ellenzéke voltam a Budapesti Hírlapban. Engemet övele egy csatasorba (pártba nem!) az általános választójog elleni harc vitt. Itt, igaz, ki is tartottam a végsőkhig. Ma már azonban a tíz éven felüli gyermekek is tudják és mondják, hogy a legnagyobb szerencsétlensége az országnak Tisza István erőszakos halála volt, s hogy ő volna az, aki rajtunk, ha élne, segíteni tudna.

Pardon . . .-ék pedig, úgy látszik, ma éppoly halálos félelemmel néznek a halott Tisza szellemére, mely föltámadóban van, mint amily halálos gyűlölettel üldözték, mocskolták és gyalázták Tiszát, amíg élt.

Mindenkor büszkén fogok rá gondolni, hogy az utolsó esztendőkhben Tiszának és rendszerének némi fölemlítésreméltó szolgálatot tehettem s nem kívánok szebb felírást a fejfámra ennél.

Akik pedig ezt ma egy pardon szó enyhítésével a fejemhez verik, azok találjanak abban vigaszt és dicsőséget, hogy ők együtt dolgoztak a destruktív irodalommal, a forradalom új Petőfijének az árnyékában, egy részük a Budapesti Hírlaptól Károlyi táborába menekült, szolgálta a Károlyi-rendszert (mert hiszen Shakespeare szerint az örületben is van néha rendszer), azét a Károlyiét, akiről ma viszont minden tíz éven felüli gyermek tudja, hogy átka, megrontója, elárulója volt hazájának. Mikor ma a Tisza-per tárgyalásán azt kérdezték Sándor László volt főkapitánytól, hogy kik voltak azok, akik Károlyival együtt főleg csinálták a forradalmat, a fő kapitány-tanú azt felelte: *az egész Karolyi-párt. Én hozzáteszem: és a sajtója.*

Akik mint véredek hajszolták Tiszát, mint a kopók engem és a Budapesti Hírlapot, íme mint álkeresztények most is a Tisza rendszert hánytorgatják; rólam pedig azt mondják, hogy meg akarón torpedózni a nemzeti keresztény kurzus hajóját, holott ők akkor, mikor én a kereszténység védelmét egymagam végeztem a Buda

pesti Hírlapban, innen dezertáltak és a «destruktív sajtóban» vállaltak szerepet, hogy onnan lövöldözzék ránk méregbe mártott nyilaikat.

Olvassák el Ruppert mai beszédét az ő nemzeti és keresztény kurzusokról; hallják meg a parlamentben, gyűléseken, a törvényeségi tárgyalásokon és magántársaságokban elhangzó beszédeket, és süssék le a szemüket, hallván, hogy az egyetlen újság a Budapesti Hírlap volt, amely az általános lelki és szellemi felfordulásban a forradalom napjáig a nemzeti s a keresztény rend és erkölcs mellett megállott rendületlenül.

És Rákosi Jenő sohasem volt elragadtatva semmi sajtóterror szelétől, akárhonnán fújdogált, és ötven év óta többet verekedett a sajtószabadságért, mint az egész mai újságírói új nemzedék együtvéve. De ha a mai újságírók el vannak ragadtatva a Tisza sajtóterrorától, azt meg lehet érteni. És ha Pardon ... úr hetykén hivalkodik azzal, hogy ő majd elintézi a maga dolgát a cenzúrával nálunk többiek nélkül: akkor méltán kérdezhetem vissza, hogy nem valamelyes cigánykodással fog ez menni?

Mert pardon ... a különbség köztünk éppen az, hogy mi a mindnyájunk dolgát akarjuk vagy szeretnők elintézni, Pardonék pedig mindig csak a saját dolgikat adminisztrálják.

Göndör Ferenc szellemét is idézi Pardon ... úr. A szegény Újságíró Otthon lenne ennek a fráternek a szellemi örököse? Micsoda tyúkprókátori fufangos ferdítés! Rákosi Jenő volt az Otthon eknöke. Berontott oda hadával Göndör Ferenc és kidobta Rákosi Jenőt, mint ahogy a Károlyi-Landler-Pogány-had kidobta – IV. Károlyt.

Persze, ezt nem csinálta Göndör úr egymaga, hanem csinálta – újságírókkal. Mind ott voltak az új nemzedékek. Egy sem támadt fel Göndör Ferenc szelleme ellen. És végig ott voltak. Károlyi sem maga csinálta, vele volt a pártja és sajtója. És az új nemzedékek ott is ott voltak. Göndör és Károlyi szellemi örököseit nem a Budapesti Hírlap és amaz újságírók gyűlésén kell keresni, akik a tegnapi határozatot hozták. Pardon úr, ha rájuk akar találni, nézzen kollégáival együtt a tükörbe.

A jó Consten-ügyet is sokat emlegetik ma s nem gondolom, hogy csalódjam, ha a Berlinből fújdogáló szélben órá való célzást sejték.

Consten úr a német kormánynak nem hivatalos budapesti tudósítója volt. Világlátott ember, aki többek közt Oroszországot s Ázsia nagy részét is beutazta. Ez az ember a maga ügyes szimatjával nyomára jött a Károlyi-féle forradalmi készülődéseknek is. Ezt Károlyiék megneszelték és Kéri Pálnak, aki mint részese a Tisza gyilkosságának, ma vád alatt van, sikerült őt áluhában törbe csalni és bizalmát meglopni.

Erre megindult ellene a nagy hadjárat sajtóban, országgyűlésen s a diszkrét állásánál fogva védtelen embert Budapest elhagyására is kényszeríteni tudták. Az ő nevével kapcsolatban kiterjesztették a hadjáratot a Budapesti Hírlapra is, mert Consten barátságot tartott velünk, írt pár cikket is hasábjainkon az orosz forradalomról. Ma persze már mindenki látja, hogy Consten fényesen felismerte a helyzetet, hogy Károlyi és Kéri – ha a német ember szavát illetékes hatóságaink jobban méltányolják – idő előtt lelepleződnek és hurokra kerülnek. De ebben a dologban is az volt a végzetünk, hogy a gázság és árulás diadalmaskodjék. Pardon . . . meg tudnám nevezni azokat az urakat, akik ma jó kurzus-keresztények, de akkor nagy passzióval loholtak szimatjuk útjain Consten ellen és ellenünk.

Mikor pedig mindezeket írom, végtelen szomorúság fog el a gondolatra, hogy a keresztény kurzust, melytől a népek az ország újra való megalapítását várják, ilyen legények ilyen súlyosan kompromittálják. Titánoknak kell azoknak lenni, akik ez eszme és irányzat szolgálatában a nemzet nehéz gondját magukra veszik, ha sikeres munkát akarnak végezni. Lehet-e Istent hazugságokkal szolgálni? Lehet-e Krisztust követni rágalmazással? Lehet-e éppen a keresztény szellemet terjeszteni gyűlöletes lélekkel, alattomossgal, farizeus szemforgatással? Kétségbe kellene esnünk, ha a sajtó e hangját, tendenciáját és csalárdságát azonosítanunk kellene azokkal, akik mozgalmaink élén állanak, a közszellemet vezetik és szavukkal s cselekedetükkel az elméket megtermékenyíteni hivatva vannak.

A keresztény kurzus hajóját – pardon! – nem Tirpitz, nem Rákosi Jenő, sem senki más nem fogja megtorpedózni, hanemha ezek a boldogtalan Jónások, akik a fedélzeten játsszák a prófétát, míg a kormányos rájuk nem ripakodik vagy a vízbe nem dobja őket. Pardon, nem kell félni, hogy bajuk lesz tőle. Ezek számára

mindig készen ott úszkál az a cet, amely elnyeli őket, hogy aztán partra okádja őket – egy új kurzus számára.

*

Íme, szavak, cikkek, bírálatok, polémiák, igazságok, amelyek csak Rákosi halála után hangozhatnak el, tizenkét évvel világra-jöttük után. Az ember hátán végigborzong a hideg, ha olvastukon elgondolja, hogy volt idő, amikor ennyi bölcseségnek, ennyi hazaszeretetnek, ennyi helyes ítéletnek és viaskodni tudásnak a cenzorok papírkosara lett a temetője.

De halandók a cenzorok – és halhatatlanok Rákosi Jenő tanításai. Es halhatatlan írásaiban maga Rákosi Jenő. Amikor kihalásztam e kéziratokat a papírkosárból, csak arra gondoltam, hogy megőrzöm szomorú emlékeit a Vörösceruza fekete pünkösdi királyságának. Ma, ismét elolvasva, úgy látom, drága morzsákat őriztem meg, amelyekkel Rákosi már tizenkét évvel ezelőtt akarta megajándékozni nemzetét. Akkor nem kellett az aján-dék – talán most felfedezik értékét és elfogadják.

RÁKOSI UTOLSÓ KORSZAKA

Rákosi Jenő háborús politikája sok félreértésre adott alkalmat, még több szándékos félremagyarázásra. De csak azok nevezhették «háborús uszítónak», akik nem ismerték háború előtti írásait és naiv módon egyes emberekre igyekeztek rákenni azt a nagy bűnt, amelyben egész korszakok voltak bűnösök, dinasztiaiák, kormányzatok, nemzetek öncélú törekvése, államok önző vetélkedése, társadalmi rendszer, gazdasági háborúskodás – amelyben bűnös volt egész Európa. Rákosi számos cikkében foglalkozott már évekkel a háború kitörése előtt azokkal az okokkal, amelyek elkerülhetetlen végzetességgel sodorták katasztrófa felé az emberiséget. A kultúremlékeiséget, amelynek kultúrájánál nagyobb volt a kapzsisága, józanságánál erősebb a pénzvágya és békeszereteténel hatalmasabb az egymás felfalásának állati ösztöne.

Ki volt az oka a háborúnak, ki indította meg? Rákosi Jenő plasztikus képpel felelt meg rá: «Európára ötven éven át hullott a hó, egyik réteg a másikra s mikor minden be volt borítva és a lavinák megindultak s a világ romokban hever tőlük, keresik a képmutató bűnösök azt a kis bolond madarat, amely a hegy tetején kaparászva a hóban, megindította a lavinát. Az ártatlan madárka kapirgálhatott volna a hegytetőn, abból nem lett volna lavina, ha akikre a népek sorsa bízva volt, a havat ötven éven át eltakarítani, nem pedig egymásra hányni iparkodtak volna».

A lezuhanó lavinákat pedig emberi erő már fel nem tartóztathatta. De nem tettek kísérletet feltartóztatására még azok se, akiknek programjában sarkalatos pontként benne volt a világbéke: maguk a paciízmus hirdetői, a szociáldemokrata pártok is siettek megszavazni a háborús költségvetéseket. Annál kevésbé állhattak ellent a tagadhatatlanul általános háborús lelkesedésnek

azok, akik – mint Rákosi Jenő is – «távol álltak mindazoktól a konyháktól, ahol férfiboszorkányok kotyvasztották a világ sorsát». Ebben az esetben az egy száll toll hatalma mit sem jelenthetett a világhatalmak és a milliárdok fölött rendelkező háborús nagyipar boszorkánysága ellen.

De pillantsunk vissza a háború előtti időkre és látni fogjuk: Rákosi Jenő megtette, amit mint újságíró tehetett. Számtalanszor rámutatott a közeledő háború mindent elsöprő veszedelmére és óva intett tőle. 1912. decemberében például, Auffenberg bukása alkalmával a Budapesti Hírlapban így írt: «A változás, amely legfőbb katonai vezetőségünkben *meglepetésszerűen, tegnapról mára végbement*, a szó szoros értelmében európai szenzációvá lett. Hetek óta olyan az állapot, hogy *háború küszöbén érezzük magunkat*. A két legfelsőbb hatóság ilyenkor, a hadügyminiszter és a vezérkari főnök azok, akik – ha a külügyminisztérium minden ereje megfeszítésével elejét is iparkodik venni a háborúnak – feladatuknak ismerik: előkészíteni a háborút. *És most, a készülődések lázas pillanatában hirtelen-váratlan* megbuknak s kicserélődnek másokkal. *Miért? Senki se tudja. A bukást a kormány is csak már mint bekövetkezett valóságot tudta meg*. Ezt a csodálatos fordulatot, jelentőségét és értelmét mindenki csak egy kérdésre redukálja: közelebb hozta-e vagy távolabb vitte-e tőlünk a háború veszedelmét? Mind a két fel fogásnak vannak hívei, de tudni senki se tud rá hiteles feleletet. Mert a háborút elhatározhatja egy fejedelem is, de egy európai háború igen sok tényezőtől függ olyan pillanatban, amikor akkora kockázattal jár a legerősebb és leggazdagabb népekre nézve is, mint manapság egy ily katasztrófa járhat. Ezért tartja és hirdeti minden hatalmasság első feladatának az európai béke megőrzését».

Amint e sorokból is látnivaló: nélkülünk határoztak rólunk. Hogyan lehetett volna informálva az egyszerű újságíró arról, mit kotyvasztanak a boszorkánykonyhában, amikor még a magyar kormányt is váratlan érte a vezérkari főnök és a közös hadügyminiszter kicserélése. Titkos kamarillák intézték a világ sorsát és felidézve a vést, valóban nem volt mást mit tenni, mint engedelmeskedni a kivételes háborús hatalomnak, abban a reményben, hogy ezzel a háború megindításánál is nagyobb katasztrófa, a háború elvesztése elkerülhető lesz.

Rákosi Jenő a háború előtt és a háború alatt is abszolút infor-

málatlan volt és egyedül ebből származott minden tévedése, egész magatartása a háború kérdésében. Jaurès, az egyetlen, ki az utolsó pillanatig egyénisége teljes súlyával szállt szembe a háborúra való készülődéssel, nyilván azért tehetette, mert tisztán ismerte a helyzetet. Talán Rákosi Jenő is így cselekedett volna, ha nem maradnak előtte titkok és idejében megismeri a súlyos diplomáciai komplikációkat, az osztrák-magyar hadsereg felkészületlenségét, ha tudja, micsoda vakmerő kockázatba viszik bele az országot.

Az ő hibája, mulasztása volt-e ez az abszolút informálatlanság? Bátran kimondhatjuk, hogy nem. Tisza István gróf jól ismerte Rákosi egyéniségét és tökéletesen megbízhatott benne. Ha tehát idejekorán közli vele a háborút megelőző eseményeket, aggodalmait, tiltakozását és kisebbségben maradását a koronatanácsban: bizonyára olyan szövetséges társra talál benne, aki érti a módját, mint kell megfelelő sajtókampánnyal a kisebbségben maradt kormányelnök felfogását alátámasztani egy ország egész közvéleményének akaratával s erejével és ezzel döntő súlyt adni annak a kisebbségi felfogásnak.

A különbeké-akciókról, Erzberger tárgyalásairól Czerninnek és a pápával, valamint Sixtus külön tervéről a háború befejezését illetően, se tudott semmit Rákosi Jenő. Sejtelve se volt arról, hogy a középponti hatalmak jóval előbb elvesztették a háborút, semmint bevallották volna. És senki se volt nála jobban meglepve, amikor a bolgár front összeomlásával kiderült, hogy az ellenséges földön álló győzelmes középponti seregek a tulajdonképpeni legyőzöttek.

Ha Rákosi Jenő 1917 elején tudja, hogy le kell mondanunk a győzelem minden kilátásáról, bizonyára nem hirdeti a végsőkig a kitartást. Ha Tisza István legalább akkor tudomására hozza, hogy a Höfer-jelentéseknek nem kell hitelt adni, azok csak a taktikázás szükséges kellékei, akkor Rákosi előkészíti a közvéleményt a csapásra és Tiszának nem az utolsó pillanatban kell kiállnia a parlament elé a lesújtó vallomással, hogy elvesztettük a háborút és ezzel még teljesebbé tenni a lelkek összeomlását.

Szomorú tanulsága ez annak, minő végzetes hátrány az ország sorsdöntő óráiban a sajtó informálatlansága, a nyilvánosság eszközeinek negligálása. Természetes, hogy a legkényesebb kérdésekbe nem lehet válogatás nélkül beavatni mindenkit. De miután Magyar-

országnak olyan szerencséje volt, hogy egy Rákosi Jenő állott a sajtója élén, végtelen hibának bizonyult a kormányok részéről ezt a szerencsét meg nem ragadni.

Mindenütt másutt egy oly nagytehetségű és megbízható publicista útján, mint Rákosi Jenő, igénybe vették és felhasználták volna a sajtó hatalmát.

A háború után Rákosi gyakran felpanaszolta előttem, mily szomorú, hogy a magyar kormányok mindenkor inkább ellenségünknek tekintették a sajtót, semmint szövetséges társuknak és a helyett, hogy méltó részt juttattak volna neki a kormányzás nehéz munkájában, könnyelműen lemondtak segítségéről. Hiszen igaz, minden kormánynak van bizonyos sajtója, az úgynevezett házi-sajtó, ez azonban nem egyéb szolgálatkész szócsőnél: mindig kész a kormány portájának őrzésére és védelmezésére, de éppen ezért teljesen alkalmatlan nagy országos kérdésekben a közvélemény irányítására.

Irigykedve mutatott rá Rákosi akárhányszor arra, hogy például a francia és angol külpolitika rendszeresen a sajtóra támaszkodik és segítségével teremti meg magának azt a közvéleményt, amely nélkül a legkülönb államférfiú és politikus is gyakran tehetetlen, amint ezt szomorúan példázta Tisza István esete a háború kitörésekor.

A kormány érzéketlensége a sajtó céltudatos felhasználása iránt a nemzeti feladatokban, mindig megbosszulja magát. A Masaryk-intervjú alkalmából is csúnyán levizsgázott ebből a tantárgyból a magyar kormány. És talán sohase használt olyan keserűen elítélő szavakat Rákosi Jenő, mint mikor 1927 őszén ki-pattant a Paleologue- és Fouchet-féle jegyzőkönyv s jegyzék története. Kénytelen volt konstatálni, hogy annak idején, még a trianoni békeszerződés aláírása előtt, a kormányon kívül álló személyek is be voltak avatva a francia ajánlat dolgába, de a sajtót ekkor is a *misera plebs* közé sorozták, amelynek semmi köze ilyesmihez. «A jóhiszemű magyar hazafira nézve megőrzítő gondolat – írta 1927 október 1-i cikkében – hogy nekünk francia kormányférfiak felajánlják egy tucat szép magyar városnak és területeinek visszaadását és százötvenezer magyar hadsereg felszerelését, ellenben magyar kormányférfiak nem kapnak az ajánlaton, hanem úgy kezelik, hogy semmi sem lett belőle. Ez az, ami ránk nézve

fontos, egyedül fontos. Akiknek nevében én ezt mondom, azok nem kormányférfiak, nem politikusok, nem nemzetgyűlési képviselők. Azok csak publikum, csak magyar nemzet, csak adófizető polgárok, majd azt mondtam: misera plebs contribuens. Mi azt gondoljuk, hogy adtuk és adjuk a hazáért – az öregek vagyonukat, a gyermekek örökségüket, a javakorbeliak testi épségüket, sőt életüket. És ma is készen állunk mindez áldozatra a haza üdvéért, a magyarságunkért. És erre meg kell tudnunk, hogy magyarok millióit, egy csomó vármegyét és elvesztett városaink egész sorozatát visszakinálták nekünk és akikre országunk ügyei bízva voltak, elmulasztották azt, hogy e drága és pótolhatatlan kincseinket visszaszerezzék nekünk».

A Paleologue-jegyzékről áttérve a revízió aktuális ügyére, így folytatta: «Szinte szerencsének kell mondanom, hogy az angol mozgalom érdekünkben nem felülről indult meg, mint annakidején a francia, hanem alulról, a nép köréből, a közvélemény hatalmas irányítójától egy férfiú kezében, aki mintegy azonosította magát ügyünkkel és az angol nyilvánosság bűvös erejére támaszkodva selytája küzdelmét és nálunk is nem a kormányférfiak kötelességére számít elsősorban, hanem a magyar nagyközönséget, a nemzetlegszeleesebb rétegeit gyűjtja fel, hogy képes legyen nagy elhatározásokra és nagy cselekedetekre. Megtörténhetik nálunk is csodának az, *ami Angliában rendes mindennapi jelenség a politikában, hogy egyszer a közvélemény igazítja a kormányt, nem a hatalom befolyása a publikumot.* A Rothermere-akció talán jótékony tisztító tűz lesz nálunk, amelynek kohójából, mai salakjától megtisztulva, kerül ki a magyar nemzeti lélek és jellem. És ha így lesz, elszörnyűködve fognak arra gondolni, hogy mi történt. . . Mindenki talpon volt, hogy megmentse a hazát. És mentették a különítmények, az ébredők, a politikus keresztények, a földművesek és kisgazdák, a különféle nemzeti alakulatok, a Kansz, a Mansz, a Tesz és Vesz, s míg ezek sűrögtek-forogtak, addig a kormány elszalasztott egy nagy alkalmat a haza elfoglalt városainak a visszaszerzésére és aláíratta Trianont, mikor a zsebében volt a francia ajánlat».

A múltak szomorú tapasztalatain okulva, Rákosi Jenő kiábrándult a kormányok mindenhatóságából és csalhatatlanságából. Ezért érthető, hogy a revíziós akció idején már nem elégedett meg azzal, hogy kormányinformációknak és kormányintencióknak ki-

szolgáltatott újságíró legyen, hanem – a kormány ellenére is – erőteljesen kézbe vette az országos mozgalom irányítását, maga vállalkozott külföldi utakra, szükséges összeköttetések megszerzésére, diplomáciai tárgyalásokra, hogy *végre egyszer Magyarországon is a közvélemény igazítsa és irányítsa a kormányt*. Életének utolsó éveit éppen ez a felfogása tette oly aktívvá és – ha végső céljának elérésében meg is akadályozta a halál – sikerekben bővelkedővé. Ha Rákosi Jenő idő előtt meg nem hal, bizonyára megmutatja, hogy a kormányok nem élhetnek a sajtó nélkül, de a sajtó megmenthet egy országot a kormány ellenére is.

*

A békeszerződés megkötésének húzása, halasztása Rákosi Jenőt, az örökösen aktív embert türelmetlenné tette. Jöjjön végre a béke, mondta, akármilyen béke is, hogy megindulhasson ellene a harc! Míután a keserű poharat ki kell üríteni fenékgig, jobb mielőbb végezni vele. Azonkívül szentül hitte, a béke aláírásának nagy gyásznapja a maga tragikus fenségében oly megrendítő hatással lesz a nemzetre, hogy egyszeriben ki fog józanodni a belső viszálykodásból, pártharcokból, testvérgyűlöletből, és minden osztály, minden párt összeforrva egyetlen hatalmas érzésben: a nagy célra fogja szegezni tekintetét. Jöjjön tehát a végső megaláztatás, a legnagyobb csapás, hogy mint Krisztus szenvedése a keresztfán, megváltsa a magyar világot minden bűnétől, és tiszta szívvel, új lélekkel fogjunk munkához valamennyien a jobb jövőért. Jöjjön a temetés, hogy jöhessen a feltámadás, az újjászületés!

Így érzett, így gondolkozott és azt hitte, nemzete is így érez, így gondolkodik. De csakhamar tapasztalnia kellett, hogy hiába gyász és csapás, a régi bűnökből a magyar nem tud kigyógyulni. Az ő szemében vér volt, a tintatartójában könny, amikor a béke-ítéletéről írt – de ami a legszomorúbb, ekkor is ilyeneket kellett írnia: «És ha még ez a legborzasztóbb sors, amely valaha nemzetre rászakadt, egységben, egyetértésben, öntudatos, férfias elszántságban találná a nemzetet! Nemzetet? Hol itt a nemzet? Itt csak pártok vannak, amelyek a békekötésre koncentrációs kormányt alakítottak ugyan, de úgy veszekszenek egymással a választókerületekben, hogy már a kormány is kezd bomladozni. A pártlapok tele vannak a béka-egérharc silány küzdelmeivel.

Vádolják, gyanúsítják, becsmérlik egymást, míg Parisban siralomházban ül a nemzet s arra ítelve, hogy keréketöressék.»

Rákosi már a feltámadásról álmodozott, midőn a magyar urak még mindig a régi kánkánt ropták a nagy ravatal körül. Hiábavaló volt a keserű korholás, a fájó szemrehányás: nem hederítettek rá. Pedig mily szívbemarkolóan szólaltatta meg a magyar fájdalmat!

«Ha gyászba öltöztök, kezeteiket öletekbe eresztitek tétlenül, ha leültök a babiloni fűzfák alá és könnyeiteket belesírjátok a folyó vizébe s megdöbentitek a világot egy nemzeti gyász nagy-szerű látványával: többet használtok veszendő ügyünknek. A kutya, amely szeretett gazdája sírján bűvában éhen pusztul el, külömb nálunknál, akiknek kávéházaiban cigánymuzsika szól, orfeumaiban kuplét gajdol a komédiás, az utcán vihognak az emberek, az asszonyok a divatüzletek előtt ácsorognak, látni a legújabb modelt, a kortestanyán s választógyűléseken dulakodnak s egymás ellen izgatnak a politikusok, amíg Magyarország a párisi műtőasztalon fekszik s nagyhatalmak kanyarintanak le vérző testéből részeket, hogy szolgálatrakész új kis hatalmak elé vessék jutalmul.»

De nemcsak korholó szava volt. Mélységes bánattól remegő, mégis erőteljes zengő shakespeare-i hangon igyekezett lelket verni honfitársaiba, felébreszteni a nemzet kötelességtudatát s új feladatokra lelkesíteni. «Hívlak és szólítalak benneteket, akik ezer évvel ezelőtt Ázsiából idehoztátok a magyart, hazát szerezni; hívlak és szólítalak királyok, akik között hősök és szentek viselték a magyar koronát; hívlak és szólítalak hadvezérek, államférfiak, tudósok, költők; hívlak és szólítalak vértanúi a magyarnak: szálljatok meg ezt az elernyedtt, hitvány nemzedéket, ihlessétek meg elméjét, döbentsétek meg a szívét, hasítsátok fel lelkiszemei hályogát, hogy kötelessége tudatára ébredjen. Jusson végre eszébe, hogy magyar. Jusson eszébe, hogy az előző nemzedéktől egy nagy, egész, virágzó országot nyert örökéül; és tegye fel lelkiismeretének a kérdést: mit fog ő örökségül hagyni az utána következő nemzedéknek, hogy meg ne átkoztassék meghaló porában is.»

Közel nyolcvanasztendős volt Rákosi, midőn ezt a hangot megütötte – és aztán haláláig tovább hangoztatta ezernyi változatban, a nemzet élő lelkiismeretévé válva.

Nyugtalanul figyelte, mit művelnek az ország vezetői, hová vezetik a rájuk bízott népet, hogy használják fel a rájuk bízott javakat, mit tesznek azért, hogy kivergődjünk a szerencsétlenségből, erőre kapjunk és meginduljunk a jobb jövő útján. A maga személyében pártok és irányok fölé emelkedve, kezdetől fogva a belső békét, az összefogást hirdette, a nemzeti erők koncentrációját, a kicsinyes érdekek elnémitását. Megértve, hogy a négyesztendős világháború gyökerestül felforgatta a régi világot és egy új világ van kialakulóban, azon volt, hogy ebben az új világban megtaláljuk a helyünket. Nem sírta vissza a «régi szép időket», amiket csak azok siratnak, akikben nincs termékenység a jövő számára. Hosszú emberöltők élő tanuja volt; látta a maguk valóságában azokat a szép időket és így írt róluk vagy félszázaddal ezelőtt már, bölcs jövőbelátással: «Minő problémája van a mi vén Európánknak, amelynek megoldására teremtő erejű hősrre van szüksége egyik népe képében? A felelet könnyű: *a szociális probléma*, serdülő óriásfia az óriásapának, a francia forradalomnak, amely – mint nagy Kristóf – a vállán hozta a Rajna gázlőin át, megoldva számunkra a politikai szabadság problémáját. Ez a nagy feladat, melytől vajúdik Európa, melytől betegek az államok, inognak trónok, reszketnek egyesek és osztályok s melyre a közelgő százados fordulón várjuk a mentő cselekedeteket. Melyik nép, melyik faj az, mely e forradalmat kiküzdi? Mert az lesz ez időszaknak a hőse és senki más. Abban újhodik meg a vér, abban támad fel az ifjúság hatalma és a hódítóerő, mint ahogy az utolsó Lajosok anyagilag és erkölcsileg tönkrement s kimerült nemzetéből a forradalmon keresztül vérben úszva és véren ittasulva feltámadt, szinte kimeríthetetlen erőre támadt fel a francia.»

A negyvenötéves Rákosinak ezeket a szavait megértette a nyolcvanéves Rákosi is, mert genialitása örökös ifjúságából táplálkozott. Ezért nem lett a konzervatív Rákosi a reakció igehirdetőjévé, és ezért szentelte magát annak a feladatnak, hogy a régi dicsőség meddő panaszlása helyett a magyarság reálsan gondolkodó, praktikus cselekvő, életrevaló, a szociális problémákat megoldó s ezzel önmagát megerősítő s megmentő nemzeté váljék. Megértette, hogy az a generáció, amelyet az iskolapadból parancsoltak ki a frontra, amely fiatal fejjel megismert minden nélkülözést és szenvedést, amely sokszorosan nehéz viszonyok között

keresi a boldogulást, a munkát, a kenyeret: ez a generáció más-ként gondolkozik, mint a régi Magyarország urai. Most már nem közjogi kérdésekről volt szó, nem magyarosításról, nem magyar imperiumról, nem harminc millió magyarról, hanem a megmaradt magyarság létének biztosításáról és elszakított véreink visszakodításáról.

A kis országok nagy feladatai vártak Magyarországra. Rákosi tisztában volt vele, hogy az új nemzeti célok új politikai eszközöket kívánnak. A legfontosabb pedig olyan állapotokat teremteni, hogy senkinek se legyen oka panaszra, senki sí érezze magát kisémmizve, a másik előnyére megrövidítve, hanem testben és lélekben eggyé váljék a nemzet. Nem lehet folytatni ott, ahol abbahagytuk, se az úrhatnamságot, se a pénzfecsérlést, se az állami terhek folytonos növelését, se a tehetségek semmibebevését. Elkövetkezett a demokrácia ideje, abban az értelemben, hogy a kiváltságokat s a szabadságjogokat nem lehet kedvezménynek tekinteni, becsületet kell szerezni a munkának, biztosítani mindenkinék a megélhetését és megkérdezni a népet akarataról és kívánságairól. Magyarországnak számolnia kellett ezentúl az európai közvéleménnyel, s azon lenni, hogy megnyerje a világ szimpátiáját, megmutassa: kultúrában, közéleti tisztaságban, kormányzói bölcseségben, az emberi jogok tiszteletében fölötte áll azoknak az országoknak, amelyek javára fosztották meg területe kétharmadától.

Mintaállammá kell tenni Magyarországot, hogy egyrészt az idegen uralom alá került milliók minden erejükből visszavágyakozzanak hozzánk, másrészt erkölcsi jogosultságunk legyen követelni az igazságtalanságok jóvátételét, ez volt Rákosi Jenő első gondolata Trianon revíziója érdekében. Minden, amit ezentúl tett, minden sora, szava ezt az eszmét szolgálta. Ezért fordult szembe az úgynevezett keresztény nemzeti kormányokkal, ezért ostromozta mind hevesebben a közállapotokat, ezért áldozta fel régi híveinek egy részét, akik nem tudták követni megújíthatóságában. Az a *kiméleti idő*, amit szokása szerint minden új rendszernek engedélyezett, letelt a nélkül, hogy a kormányok bármily komoly eredményt felmutathattak volna. A magyar uralkodó politika nemhogy közeledett volna, hanem mindinkább távolodott a mintaállam politikájától. Másfelől a megszállott területeken is

egyre fogyott a magyarság. Ott az iskolásgyerekek nyelve idegenné vált. A nyelvnek pedig borzasztó hódítóereje van. Látva látta Rákosi, ha még sokáig tart a jelszavakon nyargaló, tetteket ígérő, de tetteket nem mutató kormányok politikája, hamarosan nem lesz mit visszacsatolni azon a címen, hogy magyarok lakják a területet.

A «Nem, ne>m, soha!» a háború elvesztése és a békeszerződés megkötése után természetes kitörése volt a nemzeti dacnak és keserűségnek. És még természetesebb, hogy Rákosi ekkor is a nemzeti érzések lehangosabb kürtöse volt. Képtelenségnek tűnt belenyugodni a Trianon által teremtett helyzetbe. Rákosi tehát ébren akarta tartani a nemzet lelkiismeretét és folyvást figyelmeztette, hogy nem szabad beletörődnie ebbe a szerencsétlenségbe. Lassankint azonban rájött, hogy a «Nem, nem sohá»-t hétköznapiokon a ládafiában tartogatják és csak vasárnapokon veszik elő néha, ünnepi gúnyának. A reális élet később őt is meggondolásra készítette és miután a lelkes dac megfogyatkozott, más tervet kovácsolt, az adottságoknak megfelelőt. A fegyveres megoldásban sose látott reálpolitikai tényezőt. Az a halvány remény is hamarosan szétfoszlott, hogy a koronás király, aki megesküdtött az elvesztett területek visszaszerzésére, tenni fog valamit. Az idő múlt, a helyzet nem javult, és Rákosi világosan látta, hogy gyökeres politikai irányváltás nélkül nincs menekülés a trianoni szakadékból.

A rendszer azonban a szomorú viszonyok között is nagyon megelégedettnek látszott önmagával és alaposan körülbástyázva a maga uralmát, eszébe se jutott, hogy kiadja kezéből a hatalmat.

Az általános elégedetlenség egyik tünete volt, hogy a Tiszacsoport és Apponyi Albert gróf, akik addig passzív ellenzékben voltak, ki akartak lépni rezerválságukból s új pártalakítás tervével foglalkoztak. Apponyi a pártalakítást Rákosi Jenő csatlakozásától tette függővé és Tóth Jánost küldte hozzá, bírja rá az együttműködésre. Rákosi azonban okulva a múlt tapasztalatain, régi alapelveire hivatkozott, hogy semmiféle párthoz nem csatlakozik. Abba mégis belement volna, hogy egy társadalmi kör élére lépjen Apponyival együtt. A társadalmi szervezkedéssel eléggé dokumentálni lehetett volna, hogy az ország nem a kormány, hanem ő mögöttük áll. Rákosi és Apponyi neve akkor maga is kész program volt és így valószínűnek látszott, hogy a budapesti

után az ország minden részében megalakulnának a társkörök, hiszen mindenki elégedetlen a kormánypolitikával. A terv az volt, ha majd a csatlakozás olyan nagy méreteket ölt, mint a jelenségekből joggal lehet következtetni, akkor a társadalmi alakulat nyíltan és hivatalosan is programjába iktatja a politikát, illetve politikai párttá változik át. Rákosi megbízásából a választ én közöltem Tóth Jánossal, akinek tetszett a gondolat, és annál is nagyobb jövőt jósolt neki, mert a polgárság nagy tömegei mellett a régi tiszteket is az új alakulás mellett tudta.

A terv azon bukott meg, hogy két olyan férfiú, akikre biztosan számítottak, Hegedűs Lőránt és Gratz Gusztáv, egyik napról a másikra beléptek a kabinetbe azzal, hogy ők abban a liberális elemet fogják képviselni. Rákosi és Apponyi ezt is a megoldás egy módjának tekintették, mert azt remélték, hogy a két férfiú szakértelmével, tudásával, egyéni súlyával a kormány egész politikájára átalakító hatással lesz. Mint tudjuk, feltevésükben csalatkoztak. Oly erős volt a párturalom, hogy Hegedűs és Gratz, akik tulajdonkép nem tartoztak a párthoz, nem tudtak befolyásra vergődni.

Új pártalakítás gondolata támadt fel tehát ismét, és megvalósítására jó alkalomnak mutatkozott Apponyi 75. születésnapja, melyet országos ünneppé avattak. Az emlékbizottság elnökévé Rákosi Jenőt választották és azt tervezték, hogy az ünnepség lezajlása után a bizottság együtt marad s Apponyi nevével politikai párttá alakul át. Rákosi is résztvett később egy tanácskozáson, melyen azonban kijelentette, hogy véleménye szerint nem sok kilátással kecsegtet a dolog. Ha Apponyi kilép a passzivitásból és beleveti magát az aktív ellenzéki politikába, nem dolgozhatván hasonló eszközökkel, mint a kormány, a rövidebbet fogja húzni, a pártalakítás nem éri el célját és csak Apponyi presztízse fog csorbát szenvedni.

A terv kivitele ezek után annyival is inkább abbamaradt, mert a Tisza-csoport, amely azelőtt passzív ellenzéki állást foglalt el, a Bethlen-kormányt a legerősebben támogatta. És ne felejtjük el, volt olyan idő is, amikor Bethlen gróf Apponyi gróffal szemben arra hivatkozott, hogy: «vannak még különítményei!»

A párturalmi rendszerrel elégedetlenkedő Andrássy Gyula gróf is felkereste Rákosi Jenőt, támogatását kérni arra az esetre, ha

elvállalná a keresztény párt elnökségét. Ő a kérést kereken megtagadta, és miután Andrásy kíváncsi volt a véleményére, megmondta neki őszintén, hogy keresztény jelszavakkal nem lehet komoly politikát csinálni, nem is méltó hozzá, mint liberális gondolkozású férfúhoz, és végül is nem őt fogja követni a párt, hanem ő lesz kénytelen alávetni magát a pártnak.

Andrásy a jóakarató tanácsot nem fogadta meg. Vállalkozása aztán tényleg balul ütött ki. Hamarosan otthagya a kereszténypárti elnökséget, melyben utóda tudvalevően Zichy János gróf lett.

A rendszerbuktatásnak tehát befellegzett. A későbbi idők különben megmutatták, hogy ez a rendszer alkotmányos eszközökkel egyáltalán nem engedi megbuktatni magát, hanem ki akar tartani – az ország élete végéig.

Rákosi Jenő, aki nyolevaneves korában hősieen revideálta egész eszmevilágát, azon volt, hogy a nemzeti gondolkodást is megújítva és felfrissítve, előmozdítsa az elfojtott nemzeti erők érvényesülését. Bedobta a köztudatba azt a híressé vált mondasát, hogy lelki integritás nélkül területi integritásra gondolni se lehet. Apponyi gróf őt ünneplő beszédére adott válaszában is fennen hirdette, hogy «amíg a magyarság lelki integritása helyre nem áll, addig hiába minden!»

De falra hányt borsó volt az okos szó és bölcs tanács. A közszellemet megmérgezte a kormányzás, amely minden volt, csak egészséges, önmérsékletes és előrelátó nem. Úgy gazdálkodtak, mintha a haza most is javakban dúskáló, területektől, magyarok millióitól meg nem fosztott ország lenne. Céltalan pazarlás, sőt fényűzés volt az egész vonalon. A megcsonkított, elszegényedett Magyarországon túlméreteztek mindent, elviselhetetlen terheket raktak az adózók vállára, divatba jött az álláshalmozás, a párturalmi alapon üzött pozícióosztogatás, kivételes hatalommal dirigáltak, megrendsabályozták a sajtót, úgyszólván lehetlenné tették a nyilvános kritikát, különbséget tettek állampolgár és állampolgár között, szóval, amint Rákosi kifejezte magát, rendőr-állammá degradálták az országot. Felvirágoztatták a bürokráciát és egész hinárerődöt tenyésztettek ki a rendeletekből. Ellenben sehol egy egészséges gondolat a kibontakozásra nem volt, sehol egy komoly tervnek a nyoma, hogy' lehetne az ország jólétét elő-

mozdítani, mint lehetne a nemzetet bevezetni az ígért földjére. Lépten-nyomon hallottunk külpolitikai fantazmagóriákról, amelyek persze buborékokként pattantak szét, rájuk se kellett fűjni. Egy elhibázott és rosszul végrehajtott földreformban merült ki a kormány egész közgazdasági tevékenysége; az ipar, a kereskedelem, a szabadfoglalkozásuk helyzete mind tűrhetetlenebbé vált. Mindenki alatt inogni kezdett a talaj, csak a párt állt rendületlenül.

Siralmas egy világ volt! Ilyen állapotok igazán nem látszottak alkalmasnak a lelki integritás kialakulására.

Senki se érezte át mélyebben e kor minden bűját, baját Rákosinál, aki mindig nyitott szemmel nézte az életet és fájt a szíve minden kisemberért csakúgy, mint az egész országért. Tudta, amíg a lehetetlen viszonyok meg nem változnak, nem lehet nagy elhatározásokat, nagy feladatok keresztülvitelét várni a nemzet összességétől. A bajok legfőbb okozóját az uralkodó rendszer szellemében látta, amely magának foglalt le minden hatalmat, minden irányítást és gyámsági alapon hajtotta végre az egész élet szabályozását és megrendszabályozását. «A nyomor, az inség, a szenvedés hány alakban vicсорítja ráunk éles fogát! – jajdult fel Rákosi. – íme, munkásokat szállítunk ki Franciaországba, munkásokat, akik itthon nem tudnak megélni. A B-lista mint pusztító járvány jár közöttünk. Köz- és magántisztviselők ezrei kerülnek az utcára . . . Csodálatos dolog, hogy annyi mindenféle okos emberünk van, – hiszen csak az exminiszterek tucatszám szaladgálnak köztünk – de olyan ember, aki gondolkozó szerkezetét bele tudná iktatni a mai nehéz napok viszonyaiba s a kor eszejárásába, olyan nincsen. Pedig csak egy kérdésre kell felelni. Hogyan lehet elérni azt, hogy mentül több ember szert tehessen valami keresetre? Az ember azt gondolná, hogy ez igen egyszerű dolog. Le kell vágni egy tucát régi copfot, amely a régi rendes időben jó lehetett, ma azonban tűrhetetlen. Kifejlődött nálunk egy-két tíz év óta a kolportázs üzlet és az uccai kereskedelem. De nem veheti hasznát csak az, akinek bárcája, engedélye van, s azt is ma inkább megnehezítik, semmint elősegítenék. Amerikában mindenki vállalkozhatik mindenre. Mert, mint az amerikai köztársaság elnöke, Coolidge mondja, egy állam a saját polgárait nem foszthatja meg a munkábaállás szabadságától, ha tehetségük van, akár van hozzá iskolai vagy egyéb bizonyítványuk, akár nincs.

Minek az uccai vándorárusnak diploma? Amerikában még az ügyvédnek sem kell. De nálunk a jogállamot összecserélik a rendőr-állammal és agyonkvalifikálják az embert. A java idejét iskolázással tölti el mindenki, mert csak bizonyítványokkal megrakodva kopogtathat az élet ajtaján, sőt a felsőbb iskolák ajtaján is és most még a felvételi vizsga akadályán is átugratják a gyereket, így aztán egy holtrakvalifikált, agyonengedélyezett és közbizonyítványok rongyaiba öltöztetett nemzet vagyunk, s ha mégsem boldogulunk, sohasem az ember maga az oka, hanem az állam, a kormány!»

A hétköznapi nyomorúság, a gondokban való tengődés nem megfelelő talaj nagy és nemes ideálok számára. A kormány pedig sokkal inkább el volt foglalva a saját szűkebbkörű híveivel és egyéni céljaival, semhogy bel- és külpolitikája reményt nyújthatt volna a fullasztó helyzetből való szabadulásra, valami nagy és elhatározó cselekedettel. Amit tett, az minden inkább ártott az országnak, mint használt. A nemzetmentő hősök pedig a hazafias felbuzdulás álarca alatt a legjobb úton voltak, hogy végleg lejárassák a világ előtt az ország tekintélyét és eljártsszanak minden rokonszenvet. Így csak természetes, hogy a sorozatos baklővések, a csalódással s kiábrándulással járó kalandok után mindinkább elhalványultak a nagy nemzeti eszmények. Kezdtt erőt venni θ általánossá válni a közönségen az apátia, a közömbösség. Igazán rendkívüli léleknek, törhetetlen idealistának kellett lennie annak, aki még ekkor se esett kétségbe.

Rákosi Jenő mindenesetre olyan fából volt faragva, hogy a legsivárabb közhangulatban sem csüggedt el és nem szűnt meg a haza sorsának jobbrafordulásán töprengeni. Ha az arra választottak s kinevezettek koncepciótlanul tévelyegnek a nagy problémák között, valakinek csak kell lenni, aki irányt mutat és tervet kovácsol.

Abban az időben volt ez, mikor Rákosi Jenő a megmentést abban látta, hogy a csonka országból mintaállam legyen, a kormány pedig azon fáradozott, hogy rendőrállamot csináljon belőle - a törvényhozás felelősségére. Benyújtották a társadalmi rend fokozottabb védelméről szóló törvényjavaslatot, amelyről Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap 1922. december 7-i számában mondta el véleményét:

«Mikulás napján Miklós püspök keresi fel a jó gyermekeket ajándékkal, a Krampusz a rosszakat ijesztő habitusban, virgáccsal. Mi nagyon rossz gyermekek lehetünk, mert egyébként szelíd természetű belügyminiszterünk éppen a mai Mikulás napjára jelent meg a nyilvánosság előtt, nyakába terítvén a *közrend fokozottabb* (magyarul hathatósabb) *védelméről* szóló törvényjavaslatot ijesztő palástnak. Nem tudnánk a Budapesti Hírlap közönségének feketébb olvasmányt ajánlani ennél a javaslatnál, amelyet e számban más helyen bővebben ismertetünk. *Amiért ez a nemzet a múlt század negyvenes évei óta küzdött, s amit belőle meg is valósított, az ebben a javaslatban mind halomra dül. A jogállamból, amely a letűnt három-négy nemzedék ideálja volt, e javaslattal egy csapásra rendőrállam lesz. Az alkotmányos kormányzatból abszolutisztikus uralom. A bírói jogkör megszűkül, a közigazgatási önkény területének viszont nem lesznek határai.* A közrend, meglehet, *fokozottabban* lesz biztosítva vele, de az egyéni jog és szabadság teljesen bizonytalanná válik. És mindez törvény útján készül egy nemzetgyűlésen, melynek minden pártja hivalkodik a maga demokratikus szellemével.

Engem természetesen nem a tervezett intézkedések mint ilyenek ijesztenek meg. Elvégre nincsen bennük semmi új dolog. Részben vagy egészben tapasztalta a közrend fokozottabb védelmét a magyar nemzet a maga testén, mégpedig, ami súlyosbító körülmény, idegen érdekekért. A Dózsa-lázadás után a magyar diéta is csinált valami hasonlót, – tán az egyetlen eset a magyar történelemben – de ez a mohácsi vész *előtt* volt, és nem utána. És történetíróink szerint ez a dolog is ott harcolt a Csele-patak partján, mégpedig a török – javára. Tudom azt is, hogy vannak népek, melyek csak olyan eszközökkel kormányozhatók, minőket e javaslat kíván mozgósítani: sőt meg kell engednem, hogy egy különben politikai érettségű nemzetre is támadhat helyzet, melyben a kormányok csak ezek segítségével boldogulhatnak – nem a maguk, hanem a nemzet érdekei szempontjából. Így, ismétlem, nem a belügyminiszter javaslati magukban véve riasztanak meg.

Ami megrettent, az e javaslatok abbeli néma vallomása, hogy immár az ezeréves magyar nemzet úgy lezüllött, hogy kirendelt pásztorai azt hiszik, csak ilyen eszközökkel lehet immár rendbeszedni. Aztán szörnyű elgondolni, hogy ezt a munkát egy nemzetgyűlés végezze el magán. Az alkotmányosság elsődrendű szerve

rendezzen be magának közrendet, az abszolút uralkodás legismer-
tebb s leggyűlöletesebb intézményeivel és eszközeivel.

Én itt vallomást teszek arról, hogy Bethlen István grófort, belügyminiszterét és még egypár minisztertársát a legtiszteletre-
méltóbb és hivatásukra rátermett kormány férfiaknak tartom. Hozzá ezek mind rendezettebb és tisztább idők és viszonyok
növendékei, akik egy féltucat meddő és hiú kísérletezés után
hivattak el, jóformán mint utolsó menedék az ország sorsa in-
tézésére.

Ha tehát őket eddigi kormányzásuk tapasztalása arra taní-
totta meg, hogy más eszközökkel, mint amelyek a belügy-
miniszter úr javaslatában foglaltatnak, itt a közrendet és – ami
ezzel egy – államot fenntartani nem lehet: ezt vallják meg nyíl-
tan, szedjék össze hatalmukat és csinálják meg vele a saját sza-
kállukra, saját férfias felelősségükre és ne a testület mögé állva,
melyet ők a szuverén nemzet képviselőjének tartanak.

Én három év óta ismételve hirdetem e lapokon, hogy e meg-
dült nemzetet a forradalom jogfolytonosságában nem lehet újra
szervezni. Megbomlott állami szervezetünk mellett se közrendet,
se közszabadságot, se társadalmi békét, se egészséges gazdasági
életet, se mindezekben állandóságot és biztosságot teremteni nem
lehet. Ez csak a magyar alkotmány teljessége, integritása helyre-
állítására és tisztelete mellett lehetséges. Ettől, ami három év óta
így történt, akár törvényhozás, akár rendelet útján, mind csak
távolabb, nemhogy közelebb vitt volna bennünket. És erre nyomja
rá hitelesítő pecsétjét a belügyminiszter javaslata, ha csakugyan
törvénnyé válik. Csak azért nem lenne, ha megvalósul, *meztelen*
abszolútizmus, mert a törvényhozó testület akasztja rá a maga
alkotmányos köpenyegét, amivel iskolás példáját teremtené meg
az alkotmányos abszolútizmusnak.

Senki sem érezheti át jobban szomorú szükségét a tervezett
javaslatnak és senki jobban becsületes kormányférfiak súlyos és
kegyetlen helyzetét, amely e javaslatot sugalta nekik. Én nem
tudom az ő hátsó gondolatukat. Lehet, hogy azonos az enyimmel.
Lehet, hogy érzik, hogy alkotmányos úton az országot sarkaiba,
melyekből kivettetett, visszaemelni nem lehet. Keresnek tán arra
módot, hogy visszazökkenhessék.

De meg kell gondolniok, hogy egy nyiltarcú abszolútizmus tisz-

teletreméltóbb, mint az, amely álarcban jár közöttünk. Minden abszolutizmusnak – a mellett, hogy abszolutizmus – megvannak a maga visszaélései, fonákságai, hibái. De semmiféle abszolutizmus nem olyan veszedelmes, nem oly melegágya mindenfajta korrupciónak, önkénynek, igazságtalanságnak, mint az alkotmányos abszolutizmus, ahol országutat tapos magának a visszaélés, mert nem egyesek, hanem egész pártok aknázzák ki a helyzetet.

Mi könnyes szemmel és sóvárogva nézünk szűk határainkon *kifelé*, elrablott tartományokra, üldözött magyarokra. S míg integritásról álmodozunk, azzal lepnek meg bennünket, hogy *a kormány kényuralom fegyvereit kéri magának a nemzetgyűléstől*, hogy itt benn hathatósabban megvédhesse a közrendet. *Befelé*, tehát az ország polgárai ellen. Es a nemzetgyűlés meg fogja neki adni a kért fegyverzetet, mert nem tehet mást, mert ő adja három év óta a nemzetnek a kormányaait. És az állapotért, melyben vagyunk, melyben a közrend «fokozottabb» védelmére rendkívüli eszközöket kell igénybevenni, a felelősség a kormányról visszaesik a nemzetgyűlésre.

Ha többet mondtam és nem kevesebbet, mint mondanom kellett, bocsánatot fogok kérni olvasóimtól.»

*

A tarthatatlan belpolitikai helyzet – amint e cikkből látható – arra kényszerítette Rákosi Jenőt, hogy mind élesebben hangoztassa különvéleményét a Budapesti Hírlapban. Ugyanakkor viszont a lap vállalat részvénytársasági igazgatósága azon volt, hogy ráoktrojálja a lapra a kormánypártiságot. Minduntalan üzengettek Böhm kiadóhivatali igazgatón keresztül, mit és hogyan írjon meg Rákosi. Ellensúlyozására benyomták a szerkesztőségbe saját embereiket. A felelős szerkesztő túlzott gondossággal gyomlálta ki a vezércikkekből a keményebb bírálat szavait. Pedig Rákosi azt bírta el a legkevésbé, hogy ne mondhassa ki, amit akar, hogy ne önthesse bele legőszintébb önmagát minden cikkébe, minden sorába. Ami nála azelőtt sose létezett, kedvetlenül ült le íróasztalához, kényszeredetten nyúlt a toll után és nem folyt úgy a szó tollából, mint azelőtt.

A mellett, vagy talán éppen ezért, a lap se prosperált úgy, mint azelőtt, üzletileg folyton rosszabbul ment, ami szintén bántotta

Rákosit. Ha egy lap rosszul megy, az a publikum érdeklődésének és szeretetének megfoghatóságát jelenti. Neki pedig a publikum volt a mindene. Végre is elhatározta, sarkára áll, átszervezi a szerkesztőséget, megszünteti a tarthatatlan atmoszférát maga körül. Mindenekelőtt más felelős szerkesztőt kívánt Torday Adorján helyébe, aki hosszú időn át derék munkatársa volt a lapnak, de régi iskola neveltje lévén, nem tudott modern nivót adni az újságnak. Rákosi Pályi Ede dr.-t ajánlotta felelős szerkesztőnek. A másik táborból erre olyan neveket proponáltak, hogy Rákosi kijelentette, akkor már csak inkább Torday tartja meg.

Némi szélcsend után ismét előlről kezdődött a belső háborúskodás. Rákosi nem tűrhette, hogy itt is, ott is megnyirbálják jogait. Kezében akarta tartani a politikai vezetést, amely egyébként szerződésileg is megillette. Mégis megtörtént, hogy az igazgatóság az ő megkérdezése nélkül állította a politikai rovat élére Tóth Lászlót, a félhivatalos «8 Órai Újság» munkatársát. 1923 végén, amikor Rákosi zsembaja már javult és a hosszás gyógykezelés után visszatérőben volt a szemklinikáról a szerkesztőségbe, a probléma, amely betegsége alatt pihent, ismét aktuálisá vált. Böhm Alajos egy klinikai látogatásán szóbakerült a kérdés és a kiadóhivatali igazgató ezzel állt elő:

– Méltóságos úr, oldjuk meg a dolgot úgy, hogy legyen Sohiller doktor a felelős szerkesztő.

A váratlan kijelentéstől, be kell vallanom, Rákosi nem igen volt elragadtatva. Azt hiszem, keveselte a technikai tudásomat és tapasztaltságomat a belső szerkesztőségi dolgokban. A megoldásba mégis belenyugodott. Velem állandó kontaktusban volt és tudta, ha én leszek a felelős szerkesztő, nem történhet ellenére semmi a szerkesztőségben belül. Böhm propozíciója azonban az igazgatóság ellenállásán meghiúsult, úgy Rákosi Jenő, mint a magam legfőbb öröme, mert sose foglalkoztam ezzel a gondolattal, és ha vállaltam volna az állást, csakis azért, hogy Rákosi nyugalma biztosít-sam végre a lapnál.

Röviddel ezután Csajthay Ferenc jelentkezett azzal, hogy az igazgatóság őt szemelte ki felelős szerkesztőül. Rákosi ezzel felelt neki:

– Kedves Csajthay, mi hosszú éveken át együtt dolgoztunk, de most új emberekre van szükség. Nem tartom magát a mai

viszonyok közt és a maga korában alkalmasnak a feladatra és azt ajánlom, ne vállalja el.

Csajthay megnyugtatta Rákosit, hogy semmi esetre se fog az ő akarata ellenére cselekedni és a felelős szerkesztői pozíciót nem fogadja el.

Másnap aztán hírül hozták, hogy Csajthay elfogadta az állást és már bele is ült a felelős szerkesztői székbe. Amire Rákosi kereken kijelentette, hogy nem megy be többé a redakcióba. Nem is ment be. Pár hét múlva az igazgatóság részéről deputáció kereste fel lakásán és arra kérték, ne hagyja magára a Budapesti Hírlapot, majd csak találjanak valami megfelelő megoldást.

Rákosi nehezen tudott ellenállni minden kérésnek. Most is engedett. Ismét bejárt a szerkesztőségbe, ha kedvetlenül is. Feszélyezettnek érezte magát, mert kritikai szabadságában korlátozott volt. Nem szívesen alkalmazkodott a Budapesti Hírlap letompított hangjához akkor, amikor az ország vezetése a legerősebb kritikát provokálta. Közben aztán – mint később részletesen elmondom – Masaryk nyilatkozatával először támadt fel a revízió gondolata, amely Rákosi előtt, felismerve jelentőségét, a nagy sötétségben mintegy fénysugárnak tűnt. Az a mód azonban, ahogy ezt az ügyet is kezelte a kormány, félévé tette, hogy ha esetleg lesz valami a revíziós törekvésekből, nem szolgálhatná a Budapesti Hírlapban azzal az odaadással, amelyet megítélése szerint érdemelt.

Bár hivatalos cenzúra már nem volt, Rákosi cikkei még mindig cenzúra alá estek, már tudniillik a felelős szerkesztői szobában. Hogy miket cenzúrázott ki Csajthay Ferenc – Rákosi Jenő cikkeiből, arra jellemzésül elegendő egyetlen példát is felhozni. «Vasárnapi beszédek» című vezércikkében Rákosi 1924. szeptember 22-én Vass József beszámolójával is foglalkozva azt írja, hogy «Vass József miniszter szókimondó bírálatot gyakorolt politikus világunkról, de beszéde, bár lendületes, sőt némely helyen patetikus, nekem nagyon akadémikus volt. A vége pedig kellemetlen a maga fenyegetésével. Nem hinném, hogy ötévi kormányzással (melyből három-négy év esik legalább Vass miniszterre is) ne vittük volna odáig, hogy a patkányirtást ne bízhatnók már végkép a patkányirtokra (rendőrség, közigazgatás stb.), hanem még mindig miniszteri *dörge*delmes beszédekkel üldözzük.» A «*dörge*delmes» jelzőt Csajthay szükségesnek vélte törölni, valamint a következő pasz-

szusnak kurzívólva szedett sorait, amint a kezemben lévő kéziratból kitűnik.

«Nem csodálnám, ha a patkánynép ettől még el is bízná magát. *Ebben a pillantban pedig, mikor Szolnokon folyik a kínos tárgyalás az ébredőkhöz tartozó fiatalok ellen, s mikor itthon az ügyészség eljár gyilkosok ellen, akik egy nemzetgyűlési képviselő házában rejtőzködtek hónapokig: ebben a pillantban nem szolgálja a békét, az elmék lecsendesítését és a szenvedelmek megszelidítését,* ha a miniszterelnök-helyettes kényszer nélkül egy ártatlan beszámolót arra használ fel, hogy *súlyos szavakkal* a bástyákat rágszáló patkányokra lövöldöz.» Eddig a cenzúrázott rész. Az érdekes cikket egyébként Rákosi így folytatta s fejezte be: «Vagy rágszálnak ezek a patkányok vagy nem. Ha igen, bíró elé velük, mint a csongrádi gyanúsítottakkal. Ha nem rágszálnak, ne tegyünk úgy, mintha félnénk tőlük. Ma valóban érdekesebb dolgokról várunk a miniszter úrtól nyilatkozatokat. Dolgokról, melyek ellen nem véd meg bennünket se bíró, se ügyész, se rendőr. Dolgokról, melyek a bőrünkre és a zsebünkre mennek. Iskolapénz, beíratás, adó, piaci drágaság, vasúti tarifa, szén, gáz, villamos közlekedés és világítás, és még egész sora annak, ami félelemmel tölt el bennünket, ha a közelgő télre gondolunk. De ezekről is nem olyatán beszédeket várunk, hogy most letörik, végre letörik és holnap lesz ankét, hogy miképpen törjék le végkép a csapásokat, hanem tetteket, intézkedéseket kérünk. Tessék elhinni, hogy minden frázisnál, minden ékesszólásnál hathatósabb fegyver a választói beszámolókon is, ha cselekedeteket, eredményeket tárhatunk a közönség elé. Egy kis siker akármely téren hálásabb publikumra lel, mint egy akadémiaira való cicerói körmondatt.»

Rákosi nem tűrhette tovább a redakcióbeli állapotokat. Kijelentette, hogy karácsonyig végleges döntést kíván a felelős szerkesztő személye és a szerkesztőség irányítása dolgában, különben visszavonhatatlanul kilép a laptól.

A szindikátus urai nyilván abban a hitben voltak, hogy Rákosi testestül, lelkestül úgy hozzá van nőve a Budapesti Hírlaphoz, hogy képtelen lesz ezt a fenyegetést beváltani és inkább beletörődik mindenbe. Mert csak így érthető, hogy december végén Csajthay helyébe Lándor Tivadart nevezték ki és ezzel még inkább elmergesítették a helyzetet. Rákosi Lándornak, midőn ez őt felkereste lakásán, minden kertelés nélkül a szemébe mondta: «Vagy maga,

vagy én!» Lándor Tivadar tudvalevőleg egész életében olyan prononszírozott pártember volt, hogy a függetlenségét óvó Rákosi lehetetlennek tartotta a vele való együttműködést.

A viszonyok egyébként már annyira elfajultak, hogy a Budapesti Hírlapban olyan cikkek s hírek is megjelentek, amik homlok-egyenest ellenkeztek Rákosi vezércikkeinek felfogásával. Megtörtént, amint már említettem, hogy egy alkalommal minden magyarázat s bejelentés nélkül egyszerűen le se adták a nyomdába Rákosi kéziratát és a lapban másnap idegen tollból való vezércikk jelent meg.

Bámulatos önfegyelemmel tűrte Rákosi a pizskálódást, a szekatúrát, a folytonos intrikát. Ellenségek vették körül. Nem tudta már, kiben bízhat, kiben nem. Hallgatott, de emésztő vívódások dúltak benne. Tényleg hozzá volt növe minden idegszálával a Budapesti Hírlaphoz, amelyet ő hívott életre s tartott életben négy évtizeden át. A múlt ezernyi emléke húzta, marasztalta. Nehéz volt csakúgy faképnél hagyni mindent. De még nehezebb volt hátat nem fordítani a méltatlanságoknak.

Rossz volt nézni ezeket a dolgokat a Budapesti Hírlapnál. Tudva, ismerve a viszonyokat, nem beszélhettem rá, hogy maradjon s tűrjön tovább, viszont azt se ajánlhattam neki, hogy szakítson minél előbb. Teljesen rá kellett bíznom, hogyan oldja meg a problémát. Aggódnom nem kellett érte, mert egyáltalán nem osztottam azoknak a közel vagy távol állóknak a véleményét, akik egyremásra hangoztatták, hogy az öregúr nem fogja túlélni a szakítást, bele fog pusztulni, ha elhagyja megszokott íróasztalát, hány-szor fordul elő, hogy sokkal fiatalabb emberek is összeroppannak efféle válságban. Én ismertem szívósságát és biztos voltam benne, hogy nem jelenthet katasztrófát a megszokott milióból való kiválása, már csak azért sem, mert hiszen nem pillanatnyi elhatározásról volt szó, hanem két év óta tartó áldatlan huzavona befejezéséről. Nehezen küzdötte végig magában a harcot, de mire döntésre került a sor, teljesen megérett az elhatározása és valósággal megkönnyebbülést jelentett számára a lépés. Ha marad, lassanként őrlődött volna fel, mert olyan valamire akarták rákényszeríteni, ami nem kellett se testének, se lelkének.

Az írásain is észrevehető volt, hogy kedvetlenül dolgozik. A csúnya házi viszálykodás, amely annyira ellenkezett szelíd, jó-

akarátú, nemesen fölényes lényével, ráfeküdt mellére. Kezét, lábát megkötözöttnek érezte, szárnyaszegetté vált, hiányzott belőle a híres lendület, amellyel annyiszor elragadta olvasóit. A szabadság, a függetlenség volt mindig igazi éltető eleme, és e két év alatt éppen ettől fosztották meg. A közállapotok vigasztalansága végtelen sok gondot s bánatot okozott neki, mégse szállhatott szembe teljes fegyverzetben azokkal, akik a beteg ország csodadoktorainak hirdették magukat, de szerinte tudományuk nem ért többet a kuruzsló csodaszereinél. Tudata alatt a régi szilaj verekedőnek harcos kedve forrongott, és alig várta, hogy végre egyszer istenigazában közibük csördíthessen. A tehetetlenség érzete rágódott rajta, önmagát emésztette és már már úrrá lett fölötte a gondolat, hogy lejárt az ideje s búcsúznán a laptól, búcsúznia kell önmagától is.

Amikor végre kimondta az utolsó szót, azt hitte, semmittevésre kárhoztatja magát vele. Nagy szerénységében ismét egyszer lebecsülte a maga erejét és cselekvőképességét. A távozásából tudvalevőleg megérkezés lett az új stációhoz. A visszavonulásból előretörés. Az elernyedésből fokozott rugalmasság. Kitérve a nyomasztó környezetből, a deprimáló légkörből, kitágult a tüdeje és olyan hatalmasat lélezgett, hogy egész vihar kerekedett belőle. Lerázva minden kellemetlen kényszert, szabadon minden ártó befolyástól, Rákosi felfedezte ismét önmagát. A Trianon elleni harcban rátalált legjobb énjére. Az örökösen lázadó Rákosira.

*

De mielőtt folytatnám az időrendi események vázolását, vissza kell térnem az 1923-as esztendőre, a revíziós mozgalom első fellépésére, amely az emlékezetes Masaryk-intervjú volt.

A dolog azzal kezdődött, hogy Rákosi Jenő, miután terve szerint nem ültethette bele a szerkesztői székbe Pályi Edét, mintegy kárptólulásul lehetővé tette neki anyagilag a Berlinbe való utazást. Pályi ugyanis fejébe vette, hogy az általános stagnációban már csak példaadásul is valamit cselekedni fog és gazdasági összeköttetést teremt Magyarország s Németország között. Rákosi viszont arra biztatta, nézzen körül, szaglálódják a különböző irányú politikai körökben, miután mindenhova lesz belépése, miként vélekednek a pillanatnyi helyzetről s mitől várnak valami kibontakozási lehetőséget. Hiszen Németország is súlyosan szenved a békeszerző-

dés alatt és ők se tartják megváltoztathatatlanoknak a kényszerű szerződéseket.

Abban az időben volt ez, amikor jóformán teljesen kiesve a külföld szimpátiája s érdeklődése köréből, el voltunk különítve, nem beszéltek rólunk, még kevésbé volt valaki, aki szorgalmazta volna odakint a magyar ügyet. Senki se igyekezett felkelteni a világ közvéleményének figyelmét a trianoni békeszerződés tartathatatlanságára. Régen feledésbe ment már Millerand francia miniszterelnök 1920-ban tett kijelentése a Magyarországgal történt «bizonyos gazdasági és néprajzi igazságtalanságok» orvoslásáról. Benest IV. Károly restaurációs kísérlete, a Habsburg-veszedelem végleg visszariasztotta attól a gondolattól, hogy bizonyos feltételek mellett az elcsatolt területek egy részének visszaadásáról Csehszlovákia tárgyalásba bocsátkozhatna Magyarországgal. Külügyi képviselőink óvakodtak Trianont szóba hozni. Az európai sajtó liberális és demokrata része, amelytől egyedül lehetett volna várni, hogy felemelje szavát a békeszerződések természetellenességei s igazságtalanságai ellen, bizonyos idegenkedéssel, sőt ellenszenvvel tekintett a magyarországi ellenforradalmi kilengések felé és nem volt hajlandó exponálni magát olyan ország érdekében, amelynek kormányzati formája és szelleme teljesen ellenkezik felfogásával.

Pályi Ede dr. ismert agitálásával csakhamar kiváló összeköttetésekre tett szert Berlinben. Sikertült gazdasági koncepciójának megnyerni Ebért német birodalmi elnököt és Cuno birodalmi kancellárt is, előkelő német lapok közöltek tőle cikkeket, interjúkat, és már azt tervezte, hogy olyan nagyszabású többtermelési akciót hoz létre, amely szerinte «Magyarország termelőképességét egy-két évtized alatt megnégyszerezte volna». A Deutsche Bank írásbelileg vállalt kötelezettséget a finanszírozásra, és két fogyasztási szövetkezet, amelyek hatmillió taggal rendelkeztek, vállalták volna a termékek közvetlen átvételét. De amint később Pályi elpanaszolta, a magyar kormánykörök közömbösségén és balkezűségén hajótörést szenvedett minden jószándék.

A politikai tájékozódás érdekében Pályi Ede régi barátját, a revizionista elveket valló szocialista képviselőt, Eduard Bernsteint kereste fel, aki néhány nap múlva összehozta őt az akkori berlini csehszlovák követtel, Tusárral. Pályi ezúttal nemcsak mint újságíró brillírozott, de ügyes diplomatának is bizonyult, mert sikerült

Tusártól, aki különben Csehszlovákia első miniszterelnöke volt, szencziációs őszinteségű s nagyjelentőségű megnyilatkozást kicsiklandoznia. Tusár többek között ezeket mondta neki:

– Mi nem tudjuk, de nem is akarjuk elcsehesíteni a hozzánk kapcsolt magyarokat, így tehát ezek megemészthetetlen elemek a mi államiságunk gyomrában. Nem tudjuk egységes alapokon folytatni belpolitikánkat. Kénytelenek vagyunk szélső klerikális reakcionáriusoktól kezdve baloldali szocialistákig mindenkit egy közös «államfenntartó» kormánypártban egyesíteni. A pártok világnézeti ellentéteiből pedig kormányzati abszurdumok származnak. *Nekünk tehát állampolitikai érdekünk a magyarokat visszaadni.* Mi kezdetben nem is kívántuk a magyarlakta területeket. Önök az okai, hogy kénytelenek voltunk azokat elfogadni, mert nem építettek a békében a szlováklakta területeken transzverzális vasutakat. Ha tehát a magyarlakta területeket transzverzális vasutaikkal el nem fogadtuk volna, úgy évekig nem tudtuk volna Szlovákiát közigazgatni. . .

Pályi Ede talpraesetten válaszolt:

– Ezen könnyű segíteni. Építünk a szlováklakta területeken transzverzális vasutakat, adják vissza ennek fejében a magyarlakta területeket....

Tusár nagyhorderejű kijelentései publikálását állásánál fogva nem engedhette meg. Abba azonban készséggel belement, hogy Pályi azokat felhasználja, és így a nyilatkozat mint egy igen előkelő cseh politikussal folytatott interjú meg is jelent a Budapesti Hírlapban. Hogy a magyar újságíró folytathassa az akciót, Tusár követ ajánlóleveleket adott neki Masarykhoz és Beneshez, fűzve tovább velük a megkezdett diskurzust.

Pályi a nyitott ajánlólevelekkel felkereste akkori berlini követünket, Emich Gusztávot, szerezné meg neki prágai útjához a magyar kormány hozzájárulását. Erre az elővigyázatosságra Pályit zsumnalisztikai lelkiismeretessége készítette és talán az is, hogy tudta, mily könnyen osztogatják boldog-boldogtalannak a hazáruuló titulust.

A magyar követ az intervencióval nem igen sietett, mire Pályi, aki egyébként részletesen beszámolt nekünk egész tevékenységéről, Rákosi Jenőt kérte meg a közbenjárásra. Február 13-án keltezett s hozzám intézett levelében így jellemezte a helyzetet:

«Hogy Emich kétségbe van esve a Tusár-ügy miatt, az termé-

szetes, miután ő évek óta együtt ül itt Tusárral s egyszerre csak egy újságíró kipattanja ezt a fenomenális diplomáciai sikert, amelyet ő elmulasztott. Ezért mondja Emich nekem: «Nem hiszi, hogy ilyesmit egy, bármily neves íróval is letárgyaljanak. Ehhez egy miniszter kell!» És mondja ezt akkor, amikor látja, hogy le akarják tárgyalni velem, ha ő ugyan el nem rontja!!! Most már bizonyosra veszem, hogy ő írt erről, és akkor bizonyára rossz vélemény, Bethlennek. Ezért is jó lenne, ha a Méltóságos úr beszélne Bethlennek.» «Camil Hoffmann, a cseh követség itteni sajtófőnöke azt mondta nekem, hogy Benes a Tusár kijelentéseii. jn foglaltakat régen elmondta magyar politikusoknak. Hogy kiknek, nem tudom, lehet, hogy magyar emigránsoknak».

Nagy izgalommal készülődött Pályi Prágába, bízva abban, hogy sikerülni fog a csehszlovák köztársaság tudós elnökétől olyan nyilatkozatot kapnia, amely komoly tárgyalások felvételét tenné lehetővé a magyar és cseh kormány között. Egyelőre azonban az útiköltsége is hiányzott. Ismét csak Rákosi segítségét kérte, ami nem is maradt el. Február végén tehát Prágában termett, hol minden nehézség nélkül bejutott Masarykhoz.

Az elnök barátságos érdeklődéssel hallgatta meg Pályi érvelését, aki igyekezett bebizonyítani, hogy Csehszlovákiának is érdeke lenne békés úton visszaadni a magyar határ mellett elterülő s nagyjából magyarlakta területeket. Masaryk mindinkább fellemegeedett és végre így szólt Pályihoz:

– Ne beszéljünk mi itt ketten mint magyar és cseh, ne is mint újságíró és államfő, hanem próbáljunk meg mint filozófus a filozófussal elmélkedni . . .

A filozofikus elmélkedések eredménye az lett, hogy a csehszlovák köztársaság elnöke páratlan fontosságú politikai nyilatkozatot tett s nemcsak beleegyezett közlésébe a magyar sajtóban, de meg a cííK legalkalmasabb formájára nézve is előzékenyen kioktatta az intervjúoló újságírót.

– Elküldöm önnek a hoteljébe – mondta Pályinak – a «Das neue Europa» című könyvemet. Ebben kijelölök passzusokat, amelyeket aztán az intervjú bevezetésében szemrehányólag idézen a fejemre. Én ugyanis itt azt fejtem ki, hogy *az új Európát a nemzetek önrendelkezési joga alapján kell berendezni*. Miért vettek el hát – kérdezze ön tőlem – elvük ellenére tiszta magyarlakta

területeket is?! Erre azt fogom az intervjúban felelni, hogy mi álljuk elveinket és készek vagyunk a magyarokat visszaadni. De szlovákokat nem, még szlovák szigeteket sem, mert mi a szlovákokat felszabadítottuk. Inkább magyar szigeteket kell visszatartanunk, mintsem szlovákokat odaadni. Egyébként a megegyezésnél a kisebbségi jogok teljességét kölcsönösen ki kell kötnünk, hogy ezzel a szigetek kérdése is meg legyen oldva. Csak az a kérdés aztán, – fejezte be Masaryk – *mit tud elérni majd ön otthon nyilatkozatom közreadásával*. . . Én mindezeket már régebben elmondtam Károlyi Mihálynak, Jászi Oszkárnak és Garami Ernőnek, ön azonban konzervatív politikus . . .

Pályi erre megkérdezte, hogy megegyezés esetére más kormányt kívánnak-e Magyarországon?

– Szó sincs róla, – felelte az elnök – a külföldnek nem szabad belpolitikát oktrojálnia más országra. *Az persze valószínű, hogy a mi magyarjaink demokráciához lévén szokva, az új rendezésnél demokráciát kívánnának*. De ez nem a mi követelésünk. Ezt intézzék már el csak önök . . .

Pályi Ede repeső szívvel írta meg az intervjúját. Azt hitte, és nem minden alap nélkül, hogy ha Masaryk szavai napvilágra kerülnek és méltó fogadtatásra lelnek, akkor ő az újságírói tarsolyában egy egész országrészt visz haza, elszakított magyarok százezreit.

De újságíró tervez, kormánybölcsesség végez. Masaryk kijelentései a maguk őszinte s keresetlen közvetlenségükben – mint látni fogjuk, bizonyos körök beavatkozása folytán – nem juthattak a nyilvánosság elé.

Mielőtt azonban elbeszelném a szomorúan jellegzetes históriát, hadd halljuk, miket mondott 1923 elején a csehszlovák köztársaság elnöke elszakított területeink békés visszaadásáról. Hogy most, csaknem tíz esztendő múltán leközlöm a nyilatkozatot, annak oka az, hogy oly hosszú idő múlva elolvasva sem tehet más benyomást, mint hogy minden szaván megéreződik: nem a magyar újságíró látogatása alkalmára ad hoc kitermelt terv volt ez, hanem olyan komoly és megérett gondolatok szerves egésze, amelyek kétségkívül nagy időn át foglalkoztatták az elnököt, tehát alapos megfontolás, hosszas töprengés eredménye volt. Lehetnek különbözők a vélemények a Masaryk-féle terv helyességéről vagy helytelenségéről, megvalósíthatásáról vagy meg nem valósíthatásáról, de

ahogy elmondta, szétszedte, rendszerbe állította az egész kérdést, az arról tanúskodott, hogy jól megrágtta magában a nehéz problémát. Hiába jelentek meg tehát utóbb különböző magyarázatok, cáfolatok, amelyek letagadni vagy legalább is gyöngíteni akarták Masaryk kijelentéseit. Lehetetlenség elképzelni, hogy ne valóban őszinte véleménye lett volna. Egyébként Tusár is ugyanígy gondolkozott, tehát nyilvánvaló, hogy cseh politikusok között régen és többször megtárgyalt dolog volt az egész. Amit aztán a hivatalos hely művelt, nem volt egyéb politikai taktikáznál. De az ilyen taktikázáson könnyebb győzedelmeskedni, mint ha nem ez lett volna Masaryk igazi felfogása. Az is bizonyos, hogy a csehszlovák köztársasági elnök nem szenzációt akart kelteni a Pályinak adott nyilatkozattal, hanem valóban a segítség módját látta benne Csehszlovákia és Magyarország számára.

Pályi Ede eredeti szövegezése szerint, amelynek megbízhatósága kétség fölött áll, Masaryk elnök a következőket mondta:

– A «Das Neue Europa» elveit ma is állom, és pedig nemcsak elméletileg, hanem amennyiben a tények ereje megengedi, gyakorlatilag is. De nemcsak én állom ezeket az elveket, hanem az egész csehszlovák nemzet is, mert hiszen ezeknek az elveknek köszönhetik a csehek, hogy Ausztria alól, a szlovákok pedig, hogy a magyarok alól felszabadulva nemzeti életüket most már szabadon fejlesztetik.

– Mi eredetileg nem is akartunk Magyarországból olyan területeket kiszakítani, amelyeken túlnyomóan magyarok laknak. A szlovákok közé foglalt magyar szigeteket természetesen akarunk kellett, különben az ottani szlovákokat kellett volna feláldoznunk. Hogy a határszéli magyarlakta területeket is igényeltük, azt tulajdonképp az önök régi magyarosító politikája okozta. Önök vasútjaikat Budapest felé irányították, hogy ez a város főura legyen országuknak. Azzal nem törődtek, hogy az ország periferiáinak egyes területrészei egymást közt is óhajtanának vasúton érintkezni. Így aztán a nekünk szánt, szlovákok által lakott területeken nem találtunk transzverzális vasutakat. Nem tudtuk volna Máramarosig hosszan elnyúló országterületünket kormányozni, közigazgatni. Ezért volt szükségünk azokra a meglévő transzverzális vasutakra, amelyek új határszéleinken magyarlakta vidékeket szeltek át. Így jutottunk mi ezekhez a magyarokhoz.

– Mi felszabadítani akartunk és nem hódítani. Szívesen maradtunk volna nemzeti kisebbségek nélkül, ha ez fizikailag, gazdaságilag, politikailag lehetséges lett volna. Hiszen sok teherrel jár számunkra az az álláspontunk, hogy megadjuk a nemzeti kisebbségi jogokat ... És nem is telik örömrünk a nemzeti kisebbségekkel való küzködésben. Ezért mondom meg tartózkodás nélkül, hogy *az ön által reklamált magyarlakta területeket csak kényszerűségből igényeltük*, mert mint említettem, nem találtunk azoktól északra megfelelő transzverzális vasutat.

Közbevetésemre, hogy ha így áll a dolog, nagyon egyszerű lenne a megoldás, építenénk vasutakat a területek átengedése fejében, Masaryk így válaszolt:

– Ez nem olyan egyszerű, mint ahogy ön mondja. Nem gondolom ilyen cinikusan, de jöjjön, ülünk közelebb egymáshoz és beszéljünk úgy, mintha ezt az üzletet megkötni ültünk volna össze. Tegyük fel, hogy mi megértjük egymást. De mikép fest a dolog kifelé? A magyarok, nem élvén a mi gondolatvilágunkban, félreérthetnék hajlandóságunkat. Nem azt gondolnák, hogy mi a demokrácia és az önrendelkezési jog elvi alapján vagyunk hajlandók a békés megegyezésre, hanem azt hihetnék, valami kényszer hatása alatt állunk. Márpedig akkor éppen azt a célt nem tudnánk elérni, amiért mi ezt a területi áldozatot meghoznánk: *a kölcsönös bizalom atmoszférájának megteremtését*. E nélkül pedig nem tudom elképzelni, hogy honfitársaim ebbe az üzletbe belemennének, de nem is tanácsolnám nekik.

– Szóval kész vagyok kijelenteni, hogy *a túlnyomóan magyarlakta területek visszaszáról igenis lehet tárgyalni*, de természetesen csakis megfelelő feltételek mellett. Ezek pedig a következők lennének:

Először: *Anyagi rekompenciókéy* tényleg új vasutakat kellene építeni a mostani határszélektől északra.

Másodsor: Erkölcsi ellenértékkép biztosítékokat kellene kicserélnünk olyan kellemes *szomszédi viszonylatok* létesítése tekintetében, amelyek következménye lenne a *teljes kölcsönös bizalom kifejlődése a két ország között*.

Harmadszor: Ugyanilyen irányú megállapodásokra kellene önöknek lépniök a kisanant többi tagjaival is.

Negyedszer: Önök teljes mértékben megadnák a Magyar-

országban lakó szlovák népsziget lakosainak a kisebbségi jogokat, úgy, ahogy mi is megadtuk azokat a mi magyar népszigeteink lakosainak.

Ötödszor: *A kölcsönös kisegítés elvével gazdasági megegyezéseikéi* igyekszünk egymással kötni.

Hatodszor: *A visszakapcsolandó magyaroknak is hozzá kellene járulniuk a Magyarországhoz való visszakapcsoláshoz, ezt megkívánja az önrendelkezési jog elve.*

— Elnök úr, – szóltam közbe – én mint magyar ember boldogan hallom, hogy visszakaphatnók magyar testvéreinket, de kérdem, mért méltóztatik terhelni a problémát azzal a feltétellel, hogy a kisantant többi tagjai részvétele is szükséges?

— Ezt nagyon jól meg lehet érteni – felelte az elnök. – Nem képzelhető el, hogy mi elég illojálisak és illogikusak lehetnénk: mellőzni, megkerülni vagy éppen cserbenhagyni azokat a szövetségeseket, akikkel teljesen egy alapon állunk Magyarországgal szemben.

— Romániával szemben nehezebb lenne a megoldás, mert ott aránytalanul több és nagyobb a befelé eső magyar sziget, mint a határszéleken lakó magyarság – vetettem újra közbe.

— Erre nem válaszolhatok, mert nem ismerem a román álláspontot, de ha ismerném, akkor se lenne hivatásom róla nyilatkozni. Csak privátim jegyzem meg, hogy különféle módszerek képzelhetők el. Például a székeleyek bizonyos speciális kisebbségi jogokat kaphatnának. Bizonyos gazdasági és személyi koncessziók is elképzelhetők. De ezekbe nem avatkozom, csak újból hangsúlyozom, hogy a kisantant egymással egyetértésben akar eljárni. A közvetítést azonban készséggel vállaljuk, Magyarországra nézve pedig ez csak szaporíthatná az előnyöket . . . Nekünk gyakorlatilag nem sürgős a dolog, de elvi álláspontunk készen van, ha a gyakorlati alapfeltételek is adva lesznek. Az én elvi álláspontom az egyforma igazság. Mi fel akartunk szabadulni más nemzetek nyomása alól, de éppen úgy nem akarunk elnyomni más nemzeteket se. In integrum restitutióról sohasem lehet szó, mert ez azt jelentené, hogy újra más nemzetek elnyomása alá kerüljünk. Ellenben hozzájárulunk, ahogy ezt a mi igazságunk megengedi, hogy más nemzetek ne érezzék magukat általunk elnyomva . . . Ámde a visszaadható magyar területek dolgában én a kölcsönös megértés esetén is bizo-

nyos tempót vélek szükségesnek. Már említettem, hogy a mi jószándékunkat félremagyarázhatnak és gyengeségnek minősíthetnék, de egyébként is a felvetett gondolatmenetnek csakis akkor van értelme, ha a gondolatvilág egész atmoszférája tényleg megtisztul általa. Ezért csak fokozatos keresztülvitelt ajánlanék. Mindenekelőtt megkülönböztetném az Ipolytól keletre és az Ipolytól nyugatra eső területeket. *Az Ipolytól keletre eső területeket hamarosan át lehetne adni*, az Ipolytól nyugatra eső részeket későbbre hagynám. A Csallóközt mi a Duna természetes határai miatt igényeltük, a kis Dunaág zezzugos volta miatt nem alkalmas határvonal. De a régi Duna medrét lehetne feleleveníteni és újra kiépíteni. Ez alkalmas természetes határ lehetne és ezen az alapon majdan tovább tárgyalhatnánk. Szlovenszkóban mintegy hétszáz-ezer magyar él, *ebből egyelőre az Ipolytól keletre eső három-négyszázret adnók vissza*, a többit később fokozatosan.

— Természetesnek látszik, – mondtam én – hogy egy ilyen megértésnek messzebbmenő következményei is lehetnének, hisz Közép-Európa politikája egészen friss és békés levegőhöz jutna általa.

— Én azt hiszem, -folytatta emelkedett hangon az elnök – hogy hazám felszabadulásának tényezője ott volt, ahol Közép-Európa helyzetét jól elválasztottam úgy Németországnak *Drang nach Osten*, mint Oroszországnak *Drang nach Westen* politikájától. Közép-Európának közel húsz nemzete van a skandinávoktól a görögökig. Én az orosz győzelmek idején se kötöttem össze nemzetem jövő sorsát Oroszországéval. Akkor is előttem lebegett az a gondolatrendszer, hogy ez a sok kisebb nemzet csak egymással összefogva és egymást támogatva tarthatja fenn nemzeti létét. Ez a megfontolás vezet annak kijelentésénél, hogy *Magyarországnak legnagyobb érdeke nem izoláltan maradni, hanem Közép-Európával összefogni egy munkaközösség szervezetében*. Ez az eredmény fejlődhét ki céltudatos, észszerű megegyezésünkből.

Eddig a nagyközönség számára ismeretlenül maradt Masaryk-intervjú.

Prágában Pályi Ede más cseh személyiségekkel is tárgyalt, így a külügyminisztérium miniszteri rangban lévő hivatalvezetőjével, Girsával, továbbá Hajek sajtófőnökkel és Hrusovszky Igor képviselővel. Ez utóbbi a térképen ki is rajzolta a Masaryk terve

szerint visszakapható területeket. Pályi megjegyzésére egyöntetűen jelentették ki, nekik is az a kívánságuk, hogy a magyar politikai körök előtt mindent őszintén elmondjon és várják a választ.

Rákosi Jenő örömmel fogadta a hazasiető Pályi Edét az interjúval. Az volt róla a véleménye, hogy nem kell semmi különösebb politikai bölcsesség annak a belátásához: ez a nyilatkozat hatalmas perspektívát mutat és kiindulópontja lehetne Magyarország s Csehszlovákia közeledésének. Csak egy kissé folytatni kellene - ha nem is a filozofikus eszmemenetet, de legalább a benne rejlő és mindkét ország javát szolgáló «üzleti» mérlegelést.

Természetesen úgy volt, hogy a Budapesti Hírlapban lásson napvilágot az intervjú, mégpedig a húsvéti számban. Miután azonban fontos külpolitikai kérdéseket ölelt fel, Rákosi a publikálás előtt be akarta mutatni a szöveget a miniszterelnöknek. A Budapesti Hírlapon belül folyó és akkor teljes virágzásukban álló csatározások is fokozott óvatosságra kényszerítették. Sajnos, olyan helyzetben volt, hogy nem tehetette már megkérdés nélkül azt, amit az ország érdekében helyénvalónak s célszerűnek látott. Telefonoztatott tehát Bethlen miniszterelnöknek, aki azt válaszolta, legyen szíves és keresse fel az intervjú kéziratával másnap a képviselőházban.

Szokás szerint elkísértem Rákosit erre az útjára is. A parlament folyosóján megjelenése nagy feltűnést keltett, mert ritka vendég volt ott. Az első, akivel közölte, mi járatban van, Andrásy Gyula gróf volt. Az akkori politikai atmoszféra jellemzésére meg kell jegyezni, hogy Andrásy kicsinylően fogadta Masaryk nyilatkozatának hírét. Ha nincs igazi hivatott vezetője egy országnak, mindenkinek van valami külön, saját elgondolású terve a haza megmentésére és már eleve bizalmatlankodással fogad minden más gondolatot. Különbön feltehető, ha Andrásy nemcsak futólag hallott volna Masaryk koncepciójáról, hanem el is olvasta volna teljes terjedelmében, nagyobb jelentőséget tulajdonított volna neki.

Rákosi bement a miniszterelnöki fogadóba Bethlenhez, majd negyedóra múlva behívtak engem is, hogy olvassam fel az intervjút. A miniszterelnök meglehetősen idegességgel hallgatta végig. Alkalmam volt hallani véleményét róla, miután a felolvasás után is a teremben maradtam. *Azt ajánlotta Rákosinak, ne adja ki Masaryk nyilatkozatát, mert – mint mondta – szerinte az ilyen kijelentéseket*

nem szabad komolyan venni. Cseh államférfiak nyilatkoztak már máskor is, midőn felelősség nélkül teheték, de ha hivatalos tárgyalásba akartak kezdeni velük, visszatáncoltak.

Rákosi nem szállt vitába Bethlennel. Kurtán válaszolt:

– Kérlek szépen, ezek után majd meggondolom, mit csináljak az intervjúval.

Bethlen a kézirat gépeit példányát elkérte azzal, hogy meg akarja mutatni Daruváry külügyminiszternek. Hátha a külügyminisztériumnak más a felfogása a dologról. Hogy hol mindenütt járt a kézirat, nem tudom, de bizonyos, hogy x-szer kellett érte telefonozni, amíg végre visszakaptuk.

Délután a szerkesztőségben Rákosi közölte Páljával, mit mondott Bethlen, és hozzátette:

- A miniszterelnöknek jobb külpolitikai információkkal kell rendelkeznie, mint nekünk. Talán vannak komoly okai, amelyeket nem áll módomban mérlegelni. . .

Pályi Ede, aki ezzel egész akcióját mégsemmisítettnek látta és szenvedélyes temperamentumul volt, magánkívül kiáltotta:

– Ha a méltóságos úr nem adja ki az intervjút, akkor én kinyomatom plakátformában, egyik felét a mellemre akasztom, a másikat a hátamra és úgy megyek ki vele az uccára! Magyarországnak meg kell tudnia, mit üzent neki Masaryk!

Hogy megnyugtassa és lecsillapítsa, Rákosi azt proponálta, kérdezzék meg a dologról Apponyi Albert grófot és tegyék a közlést az ő véleményétől függővé. Pályi ebbe beleegyezett.

Még aznap este elmentem Pályival Apponyihoz, Verbőczi-uccai lakására. Miután végighallgatta a kéziratból felolvasott nyilatkozatot, öntudatlanul is megismételve Rákosit, így válaszolt:

– Nekem mint kívülálló embernek nem oly tökéletes a külpolitikai orientációm, mint a miniszterelnöké. Ilyen kérdésekben tehát nincs mást tenni, mint elfogadni az ő álláspontját. Ha azonban ön – folytatta Pályi hoz fordulva – nem hajlandó erre az álláspontra helyezkedni és ragaszkodik a közléshez, csak azt tanácsolhatom, ne elégedjék meg Masaryk szóbeli meghatalmazásával, hanem approbáltassa vele a nyilatkozatot. Ha az ötlet felvetése nálunk hivatalos körökben nehézségekkel találkozik, Masaryk kénytelen lenne önt dezavualni, nehogy csorba essék a cseh állam presztízsén és még talán bele is bukják.

Pályi tudta, hogy a huzavona ártani fog az ügynek, de kénytelen volt megfogadni a tanácsot. Elment a budapesti csehszlovák követhoz, Vavreckához, és megkérte, juttassa el sürgősen az interjú szövegét Masaryk elnökhöz aláírás végett.

Vavrecka követ harmadnapra, március 29-én küldöncöt menezttett a Budapesti Hírlap szerkesztőségébe pecsétetes levéllel, amelyben közölte, hogy Masaryk elnök az interjú szövegét átdolgozta és csak ennek az átdolgozott szövegnek a publikálásához járulhat hozzá. Az újabb szöveg, leredukálva, elsekélyesítve, általánosságokban tartva, savától, borsától megfosztva – mellélkelve volt a borítékban.

Rákosi a fejét csóválta.

Pályi dült-fült. Nemcsak az bántotta, hogy ilyenformán újságírói megbízhatóságát is kétségbevonhatják, hanem hogy az ügy, amelyért annyit s oly lelkesen fáradozott, félig-meddig már vízbe is esett.

Rákosi vigasztalni igyekezte:

– Sokkal jobban ismerem, semhogy újságírói inkorrekteget tétéleznék fel magáról. De hiszen Apponyi előre megmondta, ha Masaryk látni fogja, hogy nálunk nehézségek támadnak, kénytelen lesz magát dezavualni. Jobb, hogy előbb történt, nem később. Különben is a kikorrigált példány csak magát igazolja mert nem képzelhető el, hogy egy államfő átdolgozna egy intervjút, ha abban valami visszaélést találna a nevével. Egyszerűen úgy áll a dolog, hogy ehhez az átdolgozott szöveghez hozzájárult Masaryk, míg az eredetihez – *mindnyájunk előtt természetes okokból* – nem járulhat hozzá.

Egy verzió szerint, amely a Westminster Gazette egyik 1923. áprilisi számában látott napvilágot és cáfolatban nem részesült, *néhány órával azután történt* az interjú közlési engedélyének a visszavonása, hogy a magyar külügyminisztérium kérdést intézett e tárgyban a prágai magyar követhoz.

Az átdolgozott Masaryk-nyilatkozat első pár sora, az a kijelentés, hogy a «Das neue Europa» elveit az elnök ma is állja, változatlanul maradt, a továbbiakban pedig így folytatódott:

«Ha ön szembeszegezi velem a saját könyvemet, akkor figyelemzettem, hogy én nem láttam a lehetőségét teljesen tiszta nemzeti alapon megszervezni egyes államokat. Éppen Közép-Európában

lehetetlen ez, földrajzilag, gazdaságilag, közigazgatásilag, politikailag. Természetes, hogy tiszta nemzeti államok volnának a legjobbak, ámde az ilyenek lehetetlenek. Ezért az adott viszonyok között egyelőre mindnyájunknak a kisebbségek védelmét kell követelnünk és megadnunk. Mi ezt meg tesszük. A magyaroknak annyi képviselőjük van a prágai parlamentben, amennyi a magyar népesség számarányának megfelel. Ezek a képviselők itt magyarul beszélnek, beszédeiket hivatalból sztenografálják és azokat magyarul, cseh fordítással együtt, kinyomatják. Mi a szükségletnek megfelelő állami magyar iskolákat tartunk fenn. Szlovenszékben körülbelül 780 állami magyar tannyelvű népiskola van, osztályonként átlag 38 tanulóval, holott német népiskoláinkban 39, sőt szlovák népiskoláinkban 40-en felüli az átlagszám. És itt megint az önök régi magyarosító politikája okozott nekünk eleinte nehézségeket, amennyiben önök magyarul a vidékeiken kevesebb iskolát építettek, a modern berendezéseket inkább a nemzetiségi vidékeken helyezték el. Mi senkit sem akarunk nemzeti jellegétől megfosztani.

– Készséggel tárgyalok okos és tisztességes emberekkel a legkényesebb problémákról is: ez a valódi demokráciából következik. Nekünk meg kell találnunk az utat, erószak nélkül, háború nélkül megoldani mindama kérdéseket, amelyek Európát és speciálisan minket nyugtalanítanak. Remélem és kívánom, hogy ilyen módon fogjuk egymást a magyarokkal is megérteni. Már megkezdjük a biztató tárgyalásokat, ezeket folytatni fogjuk és lépésről lépésre elhárítjuk a nehézségeket.»

Íme, ennyi maradt meg abból a szenzációs nyilatkozatból, amelyet Masaryk, a tudósfeszű és szociálisan gondolkozó filozófus adott, amikor Masaryk kizárólag mint a csehszlovák köztársaság elnöke szólalt meg. Ő is keményebben a talpára állhatott volna, a helyett, hogy nyomban megretírait. Ha a külpolitika irányítói mindkét oldalon a helyzet magaslatára tudtak volna emelkedni és szerencsésebb kézzel nyúlnak a filozófus Masaryk elgondolásának megvalósításához, úgy talán nem kéne az európai államoknak még ma is fejüket törni azon, hogyan lehetne Magyarország és Csehszlovákia között a barátságos közeledést létrehozni.

Rákosi Jenő most már köteles óvatosságból ezt az újabb megcsonkított nyilatkozatot is meg akarta mutatni a külügyminiszternek. Minthogy már péntek délután volt és az intervjút a hűsvét

vasárnapi számban szerette volna közreadni, telefonozott Daruvárynak, fogadjon nevében engem másnap reggel.

A külügyminiszter tíz órára kéretett magához. Kétszer is elolvasta az újabb nyilatkozatot, aztán így szólt:

— Legyen szíves, hagyja itt, hogy megmutathassam az embe-
reimnek is és megbeszélhessem velük a dolgot.

— Sajnálom, – feleltem – nincs felhatalmazásom a méltósá-
gos úrtól itthagyni a kéziratot, miután holnap meg kell jelennie.
De a magam felelősségére déli tizenkettőig rendelkezésére bocsáj-
tatom excellenciádnak.

Délben a kijelölt időben pontosan jelentkeztem ismét a külügy-
miniszternél, aki most már azzal fogadott, hogy az újabb szöveg
megjelenése ellen nincs kifogása.

Kétórai késéssel érve vissza a viszontagságos kézirattal Rákosi-
hoz, persze megtudakolta, hol jártam ennyi ideig. Válaszom, hogy
a külügyminiszter az embereivel is át akarta tanulmányoztatni a
cikket és ahhoz két órára volt szükség, mosolyt fakasztott ajkán.
Ő maga is óvatos és meggondolt ember volt, de a bürokráciának ezt
a nagyfokú aggodalmasságát nem tudta megérteni.

Ilyen körülmények között azonban már a cseheknek is fontos
volt, hogy egy szóval se lásson több napvilágot, mint a Benes-módra
kikorrigált nyilatkozat. A cseh követség sajtófőnöke éjszakának
idején még a nyomdába is eljött utánanézni, hogy az általuk kül-
dött szöveg teljesen hű fordításban fog-e megjelenni.

Rákosi Jenő a megkurtított, de még így is jelentős intervjú-
hoz a Budapesti Hírlap húsvéti számában való megjelenéskor a
következő megjegyzést fűzte:

«Azt gondoljuk, ez a nyilatkozat csakugyan hivatva van arra,
hogy illetékes férfiak és a nemzeti publicisztika komolyan foglal-
kozzanak vele. Mi egyelőre megjegyzés nélkül adjuk közre, köszö-
netet mondvá Pályi Ede dr. kollegánknak, ki Berlinből is, Prágából
is értékes és országos jelentőségű közleményekkel tudta gazdagí-
tani a Budapesti Hírlapot. Viszonyunk az úgynevezett utódállamok-
kal kényes és bonyolult. De az élet szükségéi és folytonossága kény-
szerítenek arra, hogy a nehézségekkel valahogy leszámoljunk. Hogy
Pályi Ede doktornak a Budapesti Hírlap útján sikerült-e a tűrhető
szomszédos jóviszony felé az első nyilvános lépést szerencsésen
megtenni, azt az dönti el, hogy a hivatalos körök s a cseh köztár-

sasági elnök úr nyilatkozata szerint már folyamatba tett érintkezések mely lábukkal lépnek az első érintkezések nyomába: a job- vagy a ballábukkal.. Erre nézve érdeklődéssel várjuk és fogjuk figyelni a fejleményeket.»

Az első lépés magyar részről csakhamar megtörtént. Daruváry a Prager Tagblatt levelezőjének adott intervjúban válaszolt Masaryknak, mégpedig a következőképpen:

— Ami Masaryk elnöknek azt a kijelentését illeti, hogy a legkényesebb kérdésekről is szívesen tárgyal, erre nézve mindenképp előtt meg akarom állapítani, hogy mi már kezdettől fogva és állandóan készek voltunk és vagyunk mindazoknak a kérdéseknek megtárgyalására, melyek a két állam között megoldatlanok és amelyek útjában állnak a jó szomszédi viszony kialakulásának. Magyarország már eddig is készséggel tárgyalt gazdasági, pénzügyi, nemkülönben politikai kérdések rendezéséről, amivel éppen a függő kérdéseknek a kiküszöbölését kívánta elérni.

— A magyar kormánynak nincsen semmi oka arra, hogy idegenkedjék olyan kérdések tárgyalásától, melyeknek szabályozása a két állam közti politikai viszonyt illeti. Céljaink kézenfekvők. *Mindig arra törekedtünk, hogy a békeszerződés határozatainak pontos megtartása mellett az ezen szerződésben számunkra biztosított jogokat lehetőség szerint megvédjük.* Erre irányul az a törekvésünk is, hogy az összes függő kérdéseket a szomszéd államok kormányaival közvetlen tárgyalások révén vigyük megoldásra. A sokat vitatott és nagyon fontos kisebbségi védelem kérdésében szintén a közvetlen tárgyalásokra fektetünk elsősorban súlyt. Abban az esetben, ha ez a mód a jövőben sem járna eredménnyel, amint sajnos, eddig történt — kénytelenek lennénk a Népszövetséghez fordulni. Ennek természetesen egyáltalán nem volna Csehszlovákia ellen irányuló éle. Hiszen kétségtelen, hogy egy olyan nemzetközi szerv igénybevételében, amelynek magasztos célja az európai béke biztosítása, mást mint békés cselekményt nem lehet látni.

— Nem akarok itt semmi irányban rekriminálm, mert meg vagyok győződve, hogy türelemmel és kitartással a közvetlen tárgyalásoknak általunk óhajtott módja végeredményben mégis a kívánt eredményhez fog vezetni

— Magyarország éppúgy, mint Csehszlovákia, demokratikus állam, ahol csupán a nép többsége és a közvélemény akaratának meg-

felelősen lehet kormányozni. A békeszerető magyar nemzet bizonyára a kormánynak csak olyan politikáját fogadja el, amely arra törekszik, hogy az összes függő kérdéseket a méltányosság elvi alapján rendezze az utódállamokkal és ezzel az európai békének szilárd alapot teremtsen.

Rákosi Jenő ezt a külügyminiszteri megnyilatkozást a Budapesti Hírlap április 8-i számában e sorokban szállította le valódi értékére:

«Nincsen diplomáciai, udvarias szólásokon kívül benne egy szó sem, mely a kérdés kényesebb részére vonatkozással bírna. Nem tudom kivenni, *udvarias visszautasítást vagy pedig meghívást kell-e* a miniszter soraiban látni. A Népszövetségre való hivatkozás éppenséggel *mintha útját akarná állni annak a szándéknak*, mely a cseh elnök nyilatkozatát kétségkívül inspirálta. Mi itt a szerkesztőségben egyetmást nem tudunk abból, amit a minisztériumban tudnak – feltehetjük azt is, hogy *az akció nem népszerű ott fenn a várban*, a Vöröskereszt palotájában. *De végképpen kihoz a sodrunkból bennünket ebben az ügyben a trianoni béke szigorú megtartására vonatkozó készségünk tünetető hanqoztatása.*»

Rákosi szerint tehát Ballábal történt az első lépés. Mert elképzelhető, mit gondolt magában, jól tudva, hogy a külügyminiszter az első Masaryk-nyilatkozatot is ismerte, ha a nyilvánosság előtt ilyen kemény szavakkal kommentálta Daruváry kijelentéseit. De a Masaryk-nyilatkozatnak annyi eredménye mégis volt, hogy megmutatta egy fontos probléma megoldási módjának legalább a körvonalait, amelyeket eddig nem látott senki. Rákosi Jenő számára mindenesetre megadta a revízió békés úton való keresztülvitelének gondolatát, és nem rajta múlt, hogy hosszú éveknek kellett eltelniök, amíg szíve szerint teljes erővel belevethette magát a revíziós mozgalomba. Mint egyszerű újságíró nem kezdetett a hivatalos külpolitika mellett egy külön külpolitikát. A magyar hivatalos körök elutasító magatartása arra kényszerítette, hogy maga se tegyen a Masaryk által körvonalazott terv folytatására lépéseket, ha tudta is, hogy melyik lábbal kéne kilépni. Csak Rothermere lord fellépése tette lehetővé számára, hogy a gondolatot újra felkarolja, és az a tény, hogy a revíziós törekvés világszerte szóbeszéd tárgya lett, megadta a módját, hogy azután már *a kormány ellenére is forszírozza a nemzetmentő akciót.*

1925. Január 5-én vált meg Rákosi végleg a Budapesti Hírlaptól. A lap súlyos kárát vallotta, de neki annál inkább javára szolgált. Testileg, szellemileg felüdült, mint aki rabságból szabadul. Igazi hívei természetesen szolidaritásukat fejezték ki vele és alig várták, hogy valamely más lapban olvashassák ismét cikkeit. A Budapesti Hírlap olvasóközönségének nagy része csak az ő írásai miatt járatta a lapot, aminthogy sokan tisztára az ő kedvéért írtak bele, így például Apponyi Albert gróf, mert hiszen egyébként a Budapesti Hírlap publicitása az utolsó években egyáltalán nem volt a legnagyobb és a politikája se egyezett Apponyi felfogásával. Így állván a dolog, nagy meglepetésemre szolgált, hogy Apponyinak Rákosi kilépése után is cikke jelent meg a Budapesti Hírlapban. Ismerve a köztük fennálló viszonyt, úgy vettem észre, kissé bántja Rákosit, hogy Apponyi még mindig kitart a lapnál, amelytől ő egyáltalán nem jókedvűből vált el. Levelet intéztem tehát – Rákosi tudta nélkül – az akkor Rómában tartózkodó Apponyi grófhhoz és közöltem vele, hogy Rákosi nem önkéntesen szakította meg a viszonyt a Budapesti Hírlappal és nem is azért hagyta ott abba a munkát, mintha befejezettnek látná publicisztikai pályafutását. Apponyi válaszában megköszönte felvilágosító soraimat és amennyire emlékszem, hosszú ideig nem is adott se cikket, se jelentősebb intervjút a Budapesti Hírlapnak.

Rákosi Jenő pár hétig visszavonultan élt. De már e rövid idő alatt is ostromolni kezdték az újságok kéziratért, sőt egyik-másik lapvállalat azzal közeledett, hogy felkérték, lépjen be a szerkesztőségükbe. Rákosi egy ideig ellenállt az ostromnak, de február elsején már napvilágot látott első vezércikke a Pesti Hírlapban, «Az kivizsgálás» címen. A lap hírvivata élén dicsekedett el azzal, hogy sikerült elhódítania magának, ha csak egyes alkalmakra is, Rákosi tollát: «Rákosi Jenő cikke jelenik meg mai, ünnepi számunkban a lap vezető helyén. A cikket, mely a trianoni átoktól sújtott országnak egyik legsúlyosabb kérdését világítja meg felülmúlhatatlan tisztasággal, a magyar publiciszták nagymestere a Pesti Hírlap számára írta. Biztosak vagyunk benne, hogy olvasóink az illusztris szerzőnek ezt és az utána következő cikkeit éppen olyan örömmel és szeretettel üdvözlük, aminővel mi fogadjuk és adjuk át az ország nyilvánosságának.»

Bár Rákosi nem tett kötelező ígéretet a rendszeres cikkírára,

mégis, midőn pár nap múlva az első vezércikk megjelenése után meghalt Ullraann Adolf, a Hitelbank vezérigazgatója, és a Pesti Híriap ebből az alkalomból ismét vezércikket kért tőle, magától értetődőnek tartotta, hogy eleget tegyen a kérésnek és megírta a nekrológot, arrelly február 6-án jelent meg. Utóbb különben az Ullmann-család felkérésére ő fogalmazta meg az elhunyt sírkövének felirata.t is.

Első revíziós cikkét is ekkor írta, február 10-én, *Revízió vagy restitutio* címen, a londoni «Observer» cikkével foglalkozva, amely leszögezte, hogy csak a békék revíziója után lesz Európa számára segítség. Ebben az angol cikkben nem maga a gondolat a fontos, írta Rákosi, hanem az, hogy először bocsátják szárnyra ilyen nyíltan, határozottan és meztelenül. A természetes államalakulatokat helyre kell állítani.

Az első cikkeket követte a Pesti Hírlapnál a többi, mert bármennyire is vissza akart vonulni a közéleti események megtárgyalásától; kritizálásától Rákosi, nem bírt a maga jó természetével: az íróasztal ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorolt rá s munkavágya nem hagyta békén. Február 8-án már Scitovszky külügyminiszter beszédére reflektált, aki azt mondta, hogy Magyarországon nem igen lehet külpolitikát csinálni. «Azért nincs ma Magyarországon se külpolitika, se belpolitika, – írta Rákosi – mert ma nem a költségvetés az első, nem a szanalás műve, nem a földreform és nem a már-már elviselhetetlen élet a fő, hanem az, hogy akik kimentek a parlamentből, bemenjenek-e, ne menjenek-e és kapjanak napidíjat vagy ne kapjanak, és titkos választás-e vagy nem titkos, és hogy egyáltalán kinek volt vagy van, vagy lesz igaza és kinek nincs vagy nem volt és nem lesz igaza, és hogy egyáltalán ki a legény a csárdában. A kétségbeejtő a dologban az, hogy az ember néha úgy látja, mintha ez a csárda – az ország lenne.»

Persze hogy nem maradhatott tétlen és nem némulhatott el az a harcias temperamentum, amely ilyen módon forrt és sustorgott a «visszavonultság» idején is. Az ország elviselhetetlen állapotában pedig egyenesen kötelességének tartotta, hogy igenis beleszójjon a politikába. Sőt most már arra is rábírható volt, hogy negyven esztendőn át követett elvével ellentétben kilépjen az anonymitásból) és ezentúl teljes neve alatt adja ki politikai vezércikkeit.

Mialatt ezek és más írásai megjelentek a Pesti Hírlapban, Miklós Andor, aki tisztaban volt, milyen nyereséget jelentene Rákosi tolla, szintén tárgyalásokat kezdett vele, felajánlva, lépne be a Pesti Napló szerkesztőségébe. Rákosi hajlandó lett volna rá, de csak azzal a feltétellel, hogy ne csak vezércikkíró legyen a saját neve alatt, hanem a lap irányítását is teljesen kézbe kapja, ugyanakkor pedig függetlensége dokumentálására a Pesti Napló váljék ki az Az Esttel és a Magyarországgal való hármass kapcsolatból. Ez a megoldás akadályokba ütközött.

A Miklós Andorral folytatott tárgyalásokkal egyidejűleg a Pesti Hírlap rajtam keresztül azzal az ajánlattal fordult Rákosihoz, hogy ne csak alkalmi, hanem állandó cikkíróként szerepeljen náluk. Rákosi érezte, hogy publicisztikai törekvéseit és politikai feladatát nem töltheti be az alkalmi cikkírásaival, én pedig tisztaban voltam azzal, hogy fizikai állapotának is csak jót tennie, ha ismét rendszeres munkában élhetné ki magát.

A tárgyalások elhúzódtak, mert Rákosi még mindig bizonyos idegenkedéssel gondolt arra, hogy egy új szerkesztőségben telepedjek meg, azonkívül más lapok részéről is megkönyékezték. Rákosi jellemző, hogy bárkivel is állt szóba, első feltételként azt hangoztatta, hogy abszolút szabadon akar írni. Amibe persze mindenki készséggel belement volna.

Végre is a Pesti Hírlap mellett döntött, aminek főoka az volt, hogy politikailag sokkal szürkébb lapnak tartotta, mint például a Pesti Naplót, és ezért könnyebbnek tűnt neki itt dolgozni, a nélkül, hogy a szerkesztésbe bármiként is beleszóljon, s azzal törődjék, mit ír a lap többi rovatában.

Légrády Ottó, a Pesti Hírlap tulajdonosa és főszerkesztője, akivel Rákosi csak közvetlenül a belépés előtt találkozott egyszer, természetesen kötelezte magát arra, hogy teljesen szabad kezet biztosít neki és írhat amit akar, még ha ellenkezne is egy és másban a lap politikájával. A teljes írói szabadságnak e biztosítása után Rákosi 1925. április elsejétől kezdve mint állandó főmunkatárs elszegődött a Pesti Hírlaphoz.

Húsvét vasárnapján jelentette be a szerkesztőség olvasóközönségének az eseményt, ezeket írva:

«Örömnünk adunk hangot, amikor az a tisztesség ér bennünket, hogy nemzeti ideáljaink prófétái szavú hitvallója most már

velünk egy sorba állva harcol sa mi lapunkat választotta szószékül s innen hirdeti igéit, amelyek fenntartják letiport nemzetünkben a hitet, hogy érdemes élni s dolgozni a magyar jövődóért. A Pesti Hírlap a maga erejével szintén mindenkor azokért az eszményekért küzdött, amelyeknek felülmúlhatatlan apostola Rákosi Jenő. A magyarságért és az emberiség szent javaiért vívott harcban mindig felhangzott a mi szavunk is s ott lengett a mi lobogónk is, amelynek a makulátlanságát megőrizni minden időkben legfőbb gondunk volt. Annál örvendetesebb, hogy midőn leg íagyobb szükség van a nemzet hitének fenntartására, önbizalma visszaadására s a maga igazának kivívásához erejének megacélozására, most, a válságos megpróbáltatások idején hozzánk csatlakozik és az élünkre áll a magyarság ez erőssége, hogy szavának, érces zengésével megerősítse a mi hangunkat s meggyőződésének ós hitének erejével kiragadja a nemzetet a kétségbeesésből s megmutassa az utat a jobb jövő felé.»

A Budapesti Hírlap olvasóközönségének nagyobbik fele, mihelyt Rákosi rendszeresen írni kezdett a Pesti Hírlapban, csakúgy átpártolt hozzá, mint a Budapesti Hírlap írói gárdájának egy része is, és így a Pesti Hírlapnak nemcsak nagy erkölcsi, hanem nagy anyagi sikert is hozott a tolla. Az előfizetők száma rohamosan növekedett s az új főmunkatárs révén a legszámottevőbb sajtóorgánummá vált.

Hogy Rákosi Jenő mennyire nem azért hagyta ott a Budapesti Hírlapot, mert megöregedett és elfáradt, csak most tűnt ki istenigazában. Egyszerre hihetetlen munkaerőt mutatott, minden nap bent volt a szerkesztőségben s akár a régi időkben, mindig ő jött elsőnek és ment utolsónak. Bár nem volt kötelezve rá, hetenként legalább öt vezércikket írt, a legváltozatosabb témákról, frissen, üdén, ragyogóan. Felszabadulva a régi környezet lidércnyomása alól és látva a közállapotok rettenetes leromlását, az ország vergődését s a kormányzat folytonos eltávolodását attól az úttól, amely a kibontakozáshoz vezetne, mind erőteljesebb ellenzéki állást foglalt el. Ami persze napról-napra megnövelte hívei táborát. Csakhamar oly általánosan népszerűvé vált, mint soha eddig publicisztikai pályáján. Aminek nem utolsó sorban az is oka volt, hogy cikkei neve alatt jelentek meg és így látható személylyé lett. Minden befolyástól menten, minden mellékes szemponttói függetlenül

figyelte most már a politika zavarosát, keményen ostromozta a túlkapásokat, a visszaéléseket, a párturalom által kitenyészett korrupciót, a nemzet javainak könnyelmű fecsérlését, a rendszer programmtalanságát, másrészt végtelen részvétellel s együttérzéssel fordult a folyton rosszabbodó gazdasági viszonyoktól megnyomorított tömegek felé. Ezekben az időkben ő volt a nemzet legbensőbb érzéseinek legigazabb hangadója. Példája buzdítón hatott és új élet támadt a sajtóban. Mások is megszólaltak, akik eddig hallgattak. Nem volt pártja és ezért övé lett a legnagyobb párt: a nép.

A Rákosi-kéziratok végre olvasatlanul és cenzurázatlanul mentek le a nyomdába. A felelős szerkesztő kezébe rendszerint csak a kefelevonatok kerültek, este tíz óra után. Olyankor összesereglett néha a fél redakció, meghallgatni a legújabb Rákosi-cikkeket, amelyek mindegyike a szenzáció erejével hatott. Igazi remekei voltak a publicisztikának. A mesterségük mindennapi robotjában elfásult újságíró-szívek is felgyúltak tőlük. Bámulták stílusa színgazdagságát, gondolatbőségét, elánját. Bámulták az öregurat, aki fiatalabb volt mindnyájuknál. Bármily témához nyúlt, támadott vagy vigasztalt, sebeket osztogatott vagy sebeket gyógyított, felháborodott vagy elszomorodott, lázított vagy lelkesített, bűnökre mutatott rá vagy hibákat mentegetett: egyformán a magyarság szíve verése lüktetett ki minden írásából. Joggal mondta később, halála után Apponyi Albert, hogy Rákosi eszménye a nemzet eszményévé, gazdagsága köztulajdonná, energiája nemzeti akarrattá vált. Kár, hogy nincsenek összegyűjtve ebből a korból az írásai. Ma is érdemes lapozni bennük és okulni belőlük, miután az állapotok azóta se változtak, legfeljebb rosszabbodtak. Csak találmokra nyúlok utánuk és ilyen sorokra akadok:

«Szeretném tollamat ezúttal oly melódiákra felhúrozni, melyek megolvasszják a kormányzat szívet és melyek a boldogtalanok szíve verését el tudnák állítani. Mert sok vér és könny folyik el titkon, némán, talán nem kevesebb, mint amennyi elfolyt a háborúban ... A háborúban azonban volt egy lélekemelő vigasztalásunk: hogy minden áldozatunk a házáért van. A házáért szenvedni, áldozni, sőt meghalni, dulce et decorum, édes és szép, énekelte a költő. De a béke, mely a háborút követi, arra való, hogy a könnyeket felszárítsa, a sebeket begyógyítsa, a vérzést elállítsa.

Nekünk azonban olyan béke jutott, amely új könnyet fakaszt, új sebeket vág, új vért ereszt. Szomorú vigasztalás és nem új keserv, hogy nemcsak az országét, hanem ezrével egyesekét is. A béke sebesültjeiről, rokkantjairól és koldusairól szól ma az éneke.

Nem "volt" téma, amiről Rákosi ne írt volna, lett légyen társadalmi, kulturális, tudományos, gazdasági, külpolitikai vagy bármi más kérdés. Minden megragadta érdeklődését, figyelmét, akár új technikai találmány volt, akár új irodalmi vagy művészeti irány. A múlt nagy krónikását izgatta a jövő és az eltűnt háromnegyed század élő tanuja a jövő korszakok problémáin tépelődött. Ugyanakkor elandalítóan poétikus cikket írt az elhunyt Blaha Lujzáról vagy jóízűen humorosat Kéthly Annáról.

Volt szíve és bátorsága felszólalni a legnyomorultabbakért is. akikért senki se emelt szót. Engesztelődést hirdetett a politikai bűnperekben és számonkérte karácsonykor az elmaradt amnesztiát. A úszó jégtáblákon vergődő szerencsétlenekhez hasonlítva a bebörtönzötteket, így sóhajtott fel: «De uram én Istenem, hányan vagyunk bűnösök, akiknek sikerült elkerülni a jégtáblát. És hányan vannak érdemesek is. akik ott dideregnek rajta. Ideje, hogy akiket a politika izgatja, felfordulásai, szenvedelmei juttattak keserű sorsra, azokat az engesztelődés, a szeretet, a megbocsátás eressze be azon az áldott kapun, amelyen innen belül a keserves vezeklés után még jóvá is tehetik, amit vétettek. Vannak börtöneinkben még rabok, akiknek szabadulását biztosra vártam én és várta még sok jó magyar karácsony ünnepén. Sokan, sokan úsznak még imbolygó, elszakadt jégtáblákon. Megkell menteni, akit lehet, és nem tanácsos könnyedén újjakkal szaporítani számukat.»

A magyar sajtóban, nem tudni hogyan, az a tévhit kapott lábra, hogy a bírói ítéletek szentek és sérthetetlenek s azokat bíráló szóval illetni törvényellenes dolog. Rákosi egyik cikkében Deák Ferencet idézte, aki már régen kimondta, hogy «a bíróságot kritizálni nemcsak joga, de kötelessége a nyilvánosságnak.»

A kilengő Ébredők és a kilengéseket szító Méhely-féle elméletek ellen már a Budapesti Hírlapnál elkezdte a harcot, amitől az se riasztotta vissza, hogy a szerkesztőségben e miatt többször kellemetlen jelenetekben volt része, mert a lap vezetősége szerint kritikai megjegyzései túhnessze mentek. A Pesti Hírlapnál efféle szemrehányások nem érték, és ennek köszönhető, hogy most már

író hadjáratot hirdetett ellenük, amiben a Töreky-féle emlékezetes marasztaló ítélet se akadályozhatta meg többé. Erélyes fellépésnek tudható be, hogy végre az egész közvélemény egyöntetűen mozdult meg azok ellen a hazafiak ellen, akik – Rákosi szavával élve – «fejükbe vették, hogy nem az országot, hanem a kereszténységet kell megmenteni, persze bombával és hamis bankóval. . .» «Erkölcsei színvakság» című cikkében, amely miatt az akkor még Eckhardt Tibor által vezetett Ébredők a bíróság elé citálták, így fejezte ki róluk az általános véleményt: «Verekedésekkel, éjjeli igazoltatásokkal se alkotmányt visszaszerezni, se trónt betölteni, se egy talpalattnyi elvesztett területet hazahódítani nem lehet. Báltermekbe, színházakba, klubhelyiségekbe bombát dobálni nem modern honalapító mesterség».

Amikor még lehangosabban tombolt az antiszemitizmus és a Méhely-féle fajelméletnek még akadtak hívei, Rákosi volt az, aki kijelentette: «Mindenki magyar, aki e földön születik és magyarul beszél!» Egy cikkében, amelyben végleg mattot adott a fajelmélet botorságának, így írt a mindenfelől szidalmazott zsidóságról: «Ez az *alsóbbrendű* népfaj kodifikálta az ótestamentumot, melyben tudvalevőleg sok előtte élt népnek és fajnak a mondaí is bennfoglaltnak, s mely ma is a keresztény tanítás alapvető kiegészítő része. Méhelynek ez az alsóbbrendű faja adta nekünk Krisztust, az apostolokat és az újtestamentumot. Ázsia vallásalapító bölcsei is nagy dolgot végeztek, de Európa felemelkedése az összes ismert népek fölé, *Európa civilizációja, hódító ereje azon nyugszik, hogy a biblia két része, tehát kizárólag a zsidó szellem és lélek alkotása lett a keresztény civilizáció alapja.*» A Pesti Hírlapban még jobban megnyomta a tollát, és az ő érdemének tudható be, hogy az antiszemitizmus lassanként lejárt magától. Rákosi volt az, aki legtöbbet tett azért, hogy végre elszálljon a fejből a mámor gőze és elfoglalja helyét a józanság, a nemzet igazi érdekeinek a felismerése.

Az aggkor aranyaszájú bölcsességével párosult fiatalos hév és rajongás áradt minden sorából, minden gondolatából. Költő volt és apostol, népbárát és próféta. «Akinnek hatalma van, – írta – annak könnyű igazságosnak lenni. De aki hatalmas és könyörületes tud gyakorolni: az jár igazán az Isten fiának az üdvösségbe vezető útjain.» Majd másutt: «Hallatlan változáson fog keresztülmenni ebben a században a mi földrésznünk s ennek a változásnak

nyitánya volt a nagy háború, előjátéka az ázsiai mozgalom. És világ, nemzetek s népek oly hallatlan könnyelműséggel, szinte táncos ugrándozással mennek e tragédiának elébe, mintha nem is sejtjenék, mi vár rájuk, mintha nem az ő ivadékaik lennének, akikre ezek a dolgok várnak.» A régi Rákosi, a férfikor delén álló Rákosi visszhangzott ezekben és a hasonló riadókban. Jósolt ő már máskor is földrengést, világváltozást, aminek a beteljesedését megértük. Hiszen még 1887-ből valók például ezek a sorai: «Az orosz zsarnokság egy nagy éjszaka, melynek rémes sötétségébe európai szem alig hatol. Csak mikor a politikai elítéltek tömegein megcsördül a lánc a szibériai hómezőkön; mikor az Ural ólombányáinak sorvadó áldozataitól egy panaszos dalt hoz el az északi szél; csak mikor a téli ködön át az akasztófák erdeinek szélrajzai csillannak át s mikor a Nevszky-prospekten elrobban a bomba: akkor kapjuk jelét annak, hogy e büszke, e félelmes hatalom, Európa nyugalmanak e rémes álma, a fenyegető rém, a pánszláv popánc, kimeríthetetlen tömegei a cári mindenhatóságnak, ez a legenda a jövő nemzetéről, Európa megváltójáról, Európa veszedelméről: ez egy félelmesen fölrakott óriási épület, amely azonban belül korhadt és rothadt, szű és feregette alkotmány, mely nem veszedelmesebb egyelőre másnak, mint akik benne laknak. Kegyencek, udvaroncok, naplopók, ingyenélők, hatalmaskodók, bitorlók, hazugok, sikkasztók, pánszlávok, nihilisták folytatnak egymás ellen rémes hadjáratot sötét folyosóin és borzalmas útvesztőin egy tehetetlen, műveletlen nép költségére. Egy-egy oszlop bedülésének dübörgését gyakorta halljuk idáig; az oszlop ledöntőinek szerencsétlenéit látjuk a cári törvényszékek körmei közt, majd a cári akasztófák szegein. Egyszer csak látni fogjuk az egész épület leszakadását és látni fogunk mást is lógni az akasztófán, nemcsak nihilistát ...»

Ilyen jövőbelátó szemmel nézte a mai állapotokat is, a mai párt uralmat, hatalmat s kormányrendszereket. «Rothadást, feloszlást és válságokat takar a mi társadalmunknak a felszínen oly ragyogó tükre-írta a Pesti Hírlap egyik 1926-i számában. – Fájdalom, az elmék és lelkek romlása nemcsak nálunk, de világszerte mintha olyan mértéket öltött volna, hogy már nemcsak egyesek, nemcsak társadalmi rétegek, hanem nemzetek egésze is fertőzött állapotban lenne ... Ez már nem egy tó, amely bugy-

borékol és fertőzött gázokkal rontja el a világ levegőjét, ez már egy egész inficiált tenger, amelyet, attól kell félni, már csak egy újabb világföregteteg lesz képes megtisztítani. Mert romboló bosszú és nem irgalom; megtorlás és nem szeretet dolgozik a népek, a kormányok, a bírúk és, sajnos, az emberek kebelében is.»

A vallási türelmetlenség, a felekezeti békétlenség, a faji gyűlölködés ostromozásában is régi énjéhez maradt csak hű Rákosi, amikor a kurzuskereszténységet a legerősebb szavakkal ítélte el. 1885-ben írta ezeket a ma is aktuális sorokat: «Jaj a felekezetnek, amelynek papjai nem akarnak túllátni a parókia falán. Ez az első lépés a vallásos fanatizmus felé, amely a legvészesebb, a legfélelmetesebb, a legöldöklőbb minden fanatizmusok között. *Még ma is hány ügy a templomi jelvényekkel fedezi céljait,* hogy annál biztosabban menjen.» «Soha egyetlenegy politikai eszme és irány nem tett annyi dülást, tortúrát, mártíriumot, harcot, háborút, ármánykodást, mészárlást, üldözést, egyszóval annyi pusztítást testi és lelki javakban, pusztítást emberéletben, boldogságban, békében – mint az egy úr szolgálata. Mikor az emberi érzések, gondolkodás, vágyak és szellemek a vallásra koncentráltak s kivirágzott valahol a fanatizmus az egy úr szolgálatában – ott lepleztetett le az ember vadállati kegyetlensége legjobban, kezdve a keresztény üldözéseken, a vallásháborúkon, a keresztes hadakon, az inkvizíciókon át a gályarabokig . . . Boldog az emberiség, hogy egyéb is érdeklí a vallásnál ...»

Rákosi a maga vallásosságát, a nyolcvanötéves ember magasztos filozófiájában viszont így fejezte ki: «Az ember a földön, az igazság a világegyetemben változatlan, s az ember igazi és egyetlen célja: keresni az igazságot, amelyben való hit nélkül élni nem érdemes».

Rákosi Jenő világléteében mindig az igazság keresője volt. De soha oly közel nem járt az igazsághoz, mint éppen ezekben az esztendőkbén. Aki egyenként olvasta cikkeit, szakadozottan, hézagosan, nem ismerhette meg őt úgy, mint én, aki mellette voltam és egyetlen nagy munkában láttam örökösen égni, lobogni, önmagát felemészteni a nemzetért való napszámában. En láttam, hogy ő volt a legigazságosabb, a legjobb, a legméltányosabb, a legegyszerűbb, a legkötelességtudóbb s a legmegbocsátóbb. Én láttam, micsoda szerencsétlensége volt az országnak, hogy ha

akadtak is hívei százezerszámra, igazságainak és bölcseségeinek nem lehetett meg az a hatásuk, aminek lennie kellett volna. Mert akikre az ország rá volt bízva, vagy sose olvasták Rákosi Jenő írásait vagy nem értették meg vagy nem akarták megérteni. Az ő erkölcsé, az ő útmutatásai a magánéletben és a közéletben boldoggá kellett volna hogy tegyék a magyarságot. Mily más idők virradtak volna ránk, ha Rákosi Jenő szellemében kormányozzák Magyarországot, s az ő szellemében élünk s dolgozunk mindannyian! De a helyett, hogy hallgattak volna rá, még inkább akárhányszor apró túsúrásokkal bántották és sebeztek. Nagyon hálátlan mesterséget vállalt, amikor elhatározta, hogy egész életén át a nemzet önzetlen tanítója és alázatos szolgája lesz. Dehát ő nem a háláért vállalta . . .

*

Hét évvel a trianoni katasztrófaszereződés aláírása után, 1927 nyarán egy angol újságmágnás titkárai kíséretében nyolc napot Budapesten töltött. Hogy itt volt, kevesen tudták; még kevesebben tudták, mért jött és kikkel érintkezett, kiktől informálódott. De a *Daily Mail* június 21-i számában megjelent egy cikk *Hungary's place in the sun* címen, és most már mindenki tudta, mit végzett Magyarországon Rothermere lord. Feleky Géza később elbeszélte, hogy együtt ült a Ritz éttermének egyik asztalánál a lorddal, aki megközelíthetetlen volt addig, amíg ki nem ejtette előtte ezt a két szót: «lelki integritás». Amikor pedig a lord meghallotta, hogy egy nyolcvanötésteridős magyar publicistától származnak e varázslatosan sokatmondó szavak, kétszer-háromszor megismételte azokat és így szólt:

– Ezzel az emberrel találkoznom kell¹

Nyilván nem volt véletlen, hogy Feleky éppen Rákosi szavait idézte, midőn először beszélt a lorddal, aki aztán Magyarország legnagyobb barátja lett. És az se volt véletlen, hogy egyedül Rákosit invitálta később magához: hiszen Rákosi szava és gondolata képviselte mindazt, ami egészséges volt Magyarországon.

Rothermere lord első cikke olyan volt, mint mikor valaki ökölrel az asztalra csap. Mindenesetre olyan valaki, aki tudja, hogy ezt az ökölcsapást az egész földkerekségen meghallják. Nem ügyeskedett az írásban semmi diplomatikus finomság és politikai óvatoss-

kodás, de annál több nyers igazságot kiáltott világgá. És még valamit. A világ ura, az angol pénzüember első és utolsó érvét: ne adjatok pénzt! Megállapítva, hogy a középeurópai helyzet bizonytalanságának a kisantant államok az okai, felszólította a nagy londoni és newyorki bankházakat: ne adjanak kölcsönt olyan államnak, amely felelős a mostani szituáció elhúzódásáért és a háborús lehetőségekért. «Tudom, hogy newyorki bankházak a közelmúltban Belgrád városának kölcsönöket folyósítottak – írta. Ahogy ma a helyzet fest, hamarjában nem tudok kevésbé vonzó befektetést. . . Azt is nehezen tudom elképzelni, hogy lelkiismeretes bankház ügyfeleit román államkölcsön jegyzésére beszélhetné rá.» A cikk eszmemenete, rövidre fogva, a következő volt: Közép-Európát teleszórták Elzász-Lotharingiakkal. A trianoni békeszerződés a legmeggondolatlanabb, és az elkövetett hibákat végre jóvá kell tenni. Az új határok nem gazdaságosak és veszélyeztetik Európa békéjét. Közép-Európa jórészt egyensúlyának gyökeres megbontása révén balkanizáltak. A kisantant államai kénytelenek voltak létük biztosítására katonai szerződést kötni. Trianon revíziójának előnyét elsősorban a kisantant államai élveznék. Romániának fegyveres erővel kell Besarábiát megtartania és ezért nyugati határán barátságos szomszédra van szüksége. A mostani viszonyok között ezt nem érheti el, hiszen egy és háromnegyedmillió magyart juttattak román uralom alá. Csehszlovákiának, amelyhez egymillió magyart csatoltak, nyugodtnak kell lennie legalább déli szomszédja felől, miután hárommillió osztrák és német él határain belül. Jugoszlávia helyzete úgy belföldi, mint nemzetközi vonatkozásban a legváltásosabb és csak erőgyarapodást jelentene számára, ha északon megszabadulna az elégedetlen faji kisebbségtől. Jelentéktelen változtatások árán kétmillió angyar egyesülhetne újból a maga fájával. Népszavazásnak kellene a vitás kérdésekről döntenie. A kisantant államok rászorulnak a külföldi tőkére. Az esedékes határkérdések a kölcsönöket veszélyeztetik. Eddig csak a tengerentúli tőkések naiv optimizmusának köszönhető, hogy pénzt kaptak. Jugoszláviát az albán kérdés összeütközésbe sodorhatja Olaszországgal. Romániának az orosz veszedelemtől kell tartania. Közép-Európa békéje közvetlenül érdekli Nagybritanniát. Kis államok szűk szemhatára, előítéletei nem állhatják el az európai biztosság útját. Magyarországon megbízhatunk. A háború alatt sem inter-

nálta a brit alattvalókat. A kommunizmust lerázta magáról. Területi veszteségei a mezőgazdasági nép három legfontosabb nyersanyagának, a fának, sónak és vasnak elvesztésével jártak. Örömmel látná, ha az angol külügyi kormány segítő kezet nyújtana Magyarországnak, amely természetes szövetségese Britanniának és Franciaországnak. Jussa van neki is a napfényhez. Az Ausztriától való idegenkedése ma éppoly erős, mint volt a 48-as szabadságharc leveretése után. Nem olyan bánásmód illeti, mint valamely újonnan támadt Balkán-államot. A nagy bankházak siettethetik a középeurópai béke megerősítését kölcsönök megtagadásával. Erőszak vagy fenyegetés útján a békeszerződéseket megváltoztatni nem lehet. De ha a nagybankok bölcs pénzügyi óvatossággal járnának el, ennek a hatása nyomán a sérems határok józan kiigazítását lehetne remélni, amitől a világ békéje szilárdabbá válnék.

Ez első intrádára is több volt, mint a világ lelkiismeretének felrázása a Magyarországon esett sérelmek és igazságtalanságok hangoztatásával. Nyílt hadüzenetnek tűnt Magyarország ellenfeleivel szemben. Mégpedig olyan nagyhatalom részéről, aminő a világsajtó.

A harci riadó a lord temperamentumának ékes megnyilatkozása volt. Később persze helyet adott a temperamentumnak a legmegfelelőbb eszközök higgadt mérlegelése. De hogy jól látta a pénzügyi helyzetet, azt a jövő beigazolta: a hitelezők nem kapták vissza a pénzüket és ma nincs hitel, mert nem valósult meg a revízió.

Első cikke megírásakor a lord maga se sejtette, minő mozgalom fog megindulni nyomában. Nem támadni akart és a háborúság magvát elvetni, de ki kellett mutatnia, hogy a hiba a kisantant államaiban van. Olyan területeket kaptak, amelyeket megemészteni nem tudnak, bár a nagyhatalmak kölcsönei révén elég erőhöz jutottak, hogy lenyelhessék a gyomrukat megfekvő hatalmas falatokat.

Rothermere lord nevét mindenki ismerte. Köztudomású volt, hogy fivére a nemrég elhunyt Northcliffe lordnak, a világhírű publicistának, aki sikeres propagandát folytatott a középponti hatalmak ellen és jóformán az ő hatalmas befolyásának volt tulajdonítható, hogy Amerika beleavatkozott a háborúba. Ha tehát Northcliffe lord halála után az angol újságfejedelem felszólal egy ország

mellett, amely ellen azelőtt harcolt, arra igen komoly okának kellett lennie. A kisantant fel is szisszent rá alaposan. De már hiába volt minden: a világ megtudta, hogy van magyar kérdés.

Mi magyarok itt álltunk, hét évvel a békeszerződés aláírása után, és nem volt semmi kilátásunk, semmi tervünk, hogyan fog az ország kievickélni a stagnációból. És ekkor egyszerre felszólalt valaki az érdekünkben, aki, ha akarja, a világ egész közvéleményét megmozgathatja. Természetes, hogy Rákosi Jenő, aki a folytatás nélkül maradt Masaryk-nyilatkozat után már csak egy csodában reménykedhetett, amely megváltoztathatná Trianont, azonnal megragadta a felénk nyújtott segítő kezét azzal az elhatározással, hogy soha többé el nem eresztí, és az őt annyira jellemző nagy energiával, aktivitással s lelkesedéssel tette magáévá az akciót. Ha pedig Rákosi így belevetette magát valamibe, akkor annak a jelentősége meghatározódott. Első cikkeivel rögtön élére szökent a mozgalomnak és ezzel felkeltette a többi lapok becsvágyát is, el nem maradni mögötte. Magyarország egyszerre hangos lett a revízió viharos követelésétől.

A lord cikkének megjelenése utáni napon Rákosi Jenő már így írt:

«A mi be nem avatott világunkra nézve merő véletlennek látszik, hogy éppen most, a népszövetség ülése után közvetlenül jelenik meg *Rothermere* lord egy különös cikke ugyanegy napon a londoni Daily Mail-ben és a bécsi Neue Freie Presseben. Ezt a cikket olvasóink ismerik a Pesti Hírlap mai számából. Nem kisebb dolog van benne, mint a trianoni béke revíziójának úgyszólván a proklamációja. Nem ingyen használom ezt a nagy szót, hogy proklamáció. Mert *Rothermere* lord egy újságkiadó dinasztia feje. Őccse annak a sokat emlegetett *Northcliffe* úrnak, aki a háború alatt szervezte és vezette a sajtóblokádót a közép-európai hatalmak ellen, ami döntő tényezője lett annak, hogy az amerikai közvélemény ellenünk fordult s lehetségessé vált Amerika beavatkozása az európai háborúba. Ugyanaz a *Northcliffe*-féle újságérdekeltség volt ez, amely a háború «tán hirdette az új békék szentségét és sérthetetlenségét. Most pedig íme. *Rothermere* úr, elhunyt bátyjának utóda a Daily Mail újságcsoportja élén, saját cikkével lép síkra a trianoni szerződés revíziója érdekében.

Boldog volnék, ha meg tudnám mondani az elkanyarodásnak

okait. Mert tudnivaló, hogy ez az újságérdeketség – nem tudom, hány tucat lap s napilap, hetilap és havi folyóirat, melynek kar-mestere a Daily Mail, ahol a cikk megjelent – elsőrendű politikai tényező, azt mondhatnám hatalom Angliában. Föltehető-e róla, hogy egyszerű véletlenség, röpke ötlet, szeszély vagy valami emberi érzés az, mely érdekünkben a tollat a Daily Mail tulajdonosának a kezébe adta? Hiszen ez is lehetséges lenne. Mért ne sajnáljon meg egyszer egy épszívű ember egy ezer igazságtalansággal megnyomó-rított nemzetet? De ez esetben bizonyosan nem a gazda végezné a munkát és nem két újságban: a magáéban és egy bécsiben egy-szerre, és nem feltűnése» helyen, hanem valahol elrejtve hasábjai rengetegében gyakorolta volna a jótéteményt. Meggyőződésem, hogy ennek a cikknek komolyabb, sőt igen komoly okai lehetnek s ez okok szálai túlmemiek a szerkesztői hivatal falain. Sőt tudjuk, hogy nemrégiben Rothermere úr, négy szerkesztője társaságában itt is járt nálunk és kétségkívül benézett szomszédaink házatájára is. Eljött, mielőtt a cikkét megírta, témájának tanulmányozására. Mert angol ember (háborús szükség nélkül) nem ír csak úgy a leve-gőbe. Ha hat évvel a megkötött béke után Európa keletén még mindig nincs rend. gazdasági élet lehetősége, békülés és csak tūr-hető lelki állapot is: ennek kell hogy komoly okai legyenek, s ez okokat látni kívánta a londoni főszerkesztő szemtől-szembe. Nos hát látta, és kiírta világszerte olvasott betűkkel, hogy minden diktált és megkötött békék között a legrosszabb, a legigazságtala-nabb – a trianoni béke, amelyet meg kell korrigálni, nem éppen Magyarország érdekében. Mert addig megnyugvás vagy csak tūr-hető állapot nem lehetséges.

Nyilvánvaló mindezekből, hogy ez a gondolat nem mai keletű. Elő volt készítve. A fontos tehát az, hogy az angol mérvadó politikai világ *most* lépett ki vele, ami azt jelenti, hogy elérkezettnek látja az időt erre a – nekünk – megváltó lépésre. Ezzel egy kapcsot leütött arról a világrendről, amelyet Európa számára a békekötések megállapítottak. Mikor kerül a sor a második kapocsra, mikor a többire, azt persze előre látni nem lehet. Azt a körülmények, az első lépés hatása siettetheti is, de késleltetheti is. Mert a vissz-hangot fel fogja a Daily Mail cikke verni körülöttünk délen, észza-
kon, nyugaton és keleten szomszédainknál. Ez a cikk nem egy ember cselekedete, ez egy váratlanul megdördült ágyúszó. amely

fölbreszti az alvókat és glédába sorakoztatja az ébrenlevőket. Mert a cikk igen nevezetes mondattal végződik, mely azt hiszem, némi világosságot vet Rothermere lord akciójának a hátterére is. E hátterben az angol politika érdeke áll. És azt mondja végszavában a cikk, *Magyarország érdemes Anglia bizalmára.*

Mi tudjuk ezt abban a formában, hogy Magyarország hűségében mindig megbízhatott, aki e hűségre épített. Hiszen csak a nagy háborúban is mennyi hűtlenséget, mennyi árulást, mennyi hit-hagyást és szószegést láttunk. A magyar pedig hű volt az utolsó lehelietig, az utolsó csepp vérig. *Magyarország érdemes egész Európa bizalmára.* Európa nyugalmának, Európa biztosságának a kulcsa itt van a történelmi Magyarorszáiban. Trianonban álkulcsokat kovácsolnak, de az egészséges angol szimat nyomára lépett annak, hogy hol kell keresni az igaz kulcsot.»

Ez első után Rákosi a cikkek egész özönét írta, amelyekből ritkán hiányzott Rothermere neve és a revízió.

A lord a nagy visszhangtól maga is meglepődött. Ha a magyar sajtó, ahol Rákosi vezetett, és a magyar közönség nem részesíti oly zajos fogadtatásban első megnyilatkozását, aligha folytatta volna a megkezdett cikkírást. De így felbuzdult és az első után következtek a többi cikkei, mint például a Daily Mailen kívül még hetven amerikai s kanadai újságban egyidejűleg megjelent augusztusi publicisztikai műve, amelyet – saját szavai szerint – a Genfben összeülő Népszövetség és a világsajtó informálására írt a magyar kérdésről. Európa puszkaporos hordójának nevezve cikkében Csehszlovákiát, és a revízió szükségességét s elkerülhetlenségét hangoztatva, agresszív éllel fordult a cseh elnyomó politika ellen, válaszképpen Benesék kijelentéseire. Rámutatott arra, hogy a szlovákok csak azon ígéret fejében támogatták a békekonferencián Csehország igényeit, hogy Szlovákia autonómiát fog kapni. Már ezt a megállapodást se tartotta meg a cseh kormány, valamint a trianoni szerződés határozatait sem, és ezért a két nemzetiség között napirenden vannak a kölcsönös panaszok. Csehszlovákia megalakítása a népek önrendelkezési joga elveinek flagrns megsértésével történt. A csehek visszaélnék szerencsájukkal. De tovább nem folytathatják elnyomó politikájukat, különben az egész világ közvéleményét hívják ki maguk ellen. Masaryk a háború alatt maga is a Daily Mail szerkesztőségének érdemes munkatársa volt

és előre látta Csehszlovákia jelenlegi határainak revízióját, az lévén már eleve a véleménye, hogy a néprajzi határokat a háború utáni izgalomban csak ideiglenesen fogják megállapítani. *«A háború előtti határokhoz való visszatérés kizárt dolog»*, folytatta cikkében Rothermere lord. *«Magyarországnak meg kell fizetni hadivesztését. De ez nem ok arra, hogy rákényszerítsenek olyan igazságtalanságokat, amelyeknek megszüntetése a legfontosabb hadicélok egyike volt ... Itt a legfőbb ideje a békés igazságot osztó igazi jóvátételnek. Ha továbbra is behunyjuk szemünket, e bajok miatt az ellenségeskedés szelleme tovább fokozódik Európában s ennek eredménye csak újabb pusztító háború lehet . . . Angliának, Franciaországnak, Olaszországnak, a mostani helyzetért felelős népszövetségi tagoknak lépéseket kell tenniük, hogy Magyarország megkapja azokat a könnyítéseket, amelyek jogosan megilletik.»*

Rothermere lord fellépésére lélekben megmozdult az egész magyar társadalom. Mindjárt kezdetben megalakult a Revíziós Liga Herczeg Ferenc elnöklete alatt. Noha Rákosi Jenőnek is juttattak valami tisztséget a vezetőségben, ő kezdetől fogva sem tartott velük kontaktust, mintha eleve megsejtette volna azokat az ellentéteket, amelyek később működését a Revíziós Ligával szembeállították. Nem az az ember és temperamentum volt, aki egy ilyen sorsdöntő nemzeti harcban bürokratikus béklyóknak vetette volna alá magát. Az egész magyarság egyetemét akarta megmozgatni, elementáris erőket felébreszteni s összegyűjteni Trianon megbuktatására. Nem akarta, hogy másodszor is megtörténhessék az, ami 1923-ban Masaryk nyilatkozata után történt, most, amikor az egész világ szemeláttára indulhatott meg a szellemi harc a revízióért. Ha a hivatalos körökön és a nekik asszisztálókon múltott volna, nyilván Rothermere lord megnyilatkozásának üdítő forrásvizét is beissza a magyar puszták mindent elnyelő homokja. Rákosi azonban gondoskodott róla, hogy a kibuggyanó forrás szétáradjon az egész nemzet lelkében és tengerré dagadjon. Attól is megóvta a revíziós eszmét, hogy régi magyar szokás szerint üres politikai jelszóvá degradálódjék. Az ő kezében, az ő tolla alatt a revíziós eszme idővel mindent egybefoglaló hatalmas programmá változott, mert reális tartalommal telt meg.

Miután megszületett a praktikus megoldás lehetősége, Rákosi belátta, hogy a területi integritás olyan délibáb, amelyet a kérlel-

hetetlen valóságok adottságai mellett most hiába kergetünk, és kergetése közben csak elmulasztanánk az inkább célravezető cselekedeteket. Magáévá tette tehát Rothermere lord minden szentimen talizmustól ment objektív elgondolását a magyarlakta területek visszanyeréséről. A Rothermere-vonal nem volt ugyan a legszebb ábrándok kielégítése, de annál reálisabb s közelfekvőbb terv mert az utódállamok érdekeivel is számolt és így kilátást nyújtott a kölcsönös megértésre.

Azt kezdetben még csak meg lehetett érteni, hogy a magyar kormány teljesen passzív magatartást tanúsított, hiszen bármennyire is megbeszélés tárgya lett a revízió Európaszerte, olyan kezdeti stádiumban volt, hogy a kormány aktív beavatkozása nem látszott alkalmasnak. De feltehető volt és Rákosi Jenő is abban a hiszemben volt: a kormány titokban szívesen látja az egész akciót és örül annak, hogy a nehéz előkészítő munkát mások ily jól elvégzik helyette. Aminthogy külföldön jóakaróink között is akadtak olyanok, akik a passzív ellenállást tartották számunkra helyénvalónak, a zajos propaganda helyett. Így például Newton lord a Pesti Hírlapnak 1927. decemberében adott intervjújában Gambetta Elzász-Lotharingiáról mondott tanácsát idézte emlékeztetnkbe: «Mindig gondoljatok rá, de se sose beszéljeteK róla!»

Rákosi Jenő ezzel a jóindulatú, de a magyar viszonyokkal nem számoló tanáccsal nem értett egyet. A passzivitással szemben, amely a magyar természetnek különben sem felel meg, az volt a felfogása, hogy *mindig gondoljunk a revízióra és örökösen beszéljünk róla*. Véleménye szerint ami jó taktika volt a pénzzel, hadsereggel, hatalmas szövetségesekkel és diplomáciai összeköttetésekkel rendelkező negyvenmillió\$ Franciaországnak, az nem lehet jó a mindenéből kifosztott s magára hagyott Csonkamagyarországnak. Franciaország ráért az elveszett terület visszahódítására, mert jólétben élt, gazdag volt és fejlődésképes. Nem állami léte és nemzeti existenciája megmentéséről volt szó, hanem pusztán revansról. Magyarország viszont nem ér rá, mert a megcsónkítás életképességét veszélyezteti, egész társadalma pusztulását jelenti, azonfelül ha ötven évig elhúzódik a revízió, akkor egyáltalán nem maradnak kompakt magyarlakta vidékek az idegen impériumok alatt és az önrendelkezés elve alapján féllő, hogy nem lesz többé jogosultsága határkiigazításnak.

A revíziós mozgalom sajtóhadjárata eleinte – különösen a csehek zajos és szenvedelméé tiltakozása s ellentámadása következtében – nem folyt valami szelíd hangnemben. Rothermere lord szeptember végén kijelentette, hogy eddig csak hangolta hegedűjét, de most már komolyan játszani fog rajta. Zoch püspökhöz intézett nyílt válaszlevelében meg is mutatta, mit ért ezalatt. Teljes tárgyi ismeretekkel felfegyverkezve ugyancsak elevenére tapintott a cseheknek, amit annál is inkább joga volt megtenni, mert elmondhatta magáról, hogy a Northcliffe-sajtó támogatása nélkül «egészen bizonyos, hogy a csehszlovák állam ma nem léteznék». Ha a csehek a velük szemben elkövetett régi sérelmeket hangoztatják, erre azzal felel, hogy «az angol birodalom minden részéből azért esett el kilencszázezer katona, hogy az igazságtalanságok jótételessenek», nem pedig azért, hogy egy új államban állandósíttassanak.

Októberi üzenetében a lord már irányt mutatott, mi legyen legközelebbi tennivalónk a revízió sikere érdekében: «Gyűjtsék jól megválasztott és hiteles bizonyítékait azoknak az igazságtalanságoknak, amelyeket Magyarország és nemzetiségei ellenére a trianoni szerződésben törvénybe iktattak, hogy aztán a kellő órában tőkeletes és megdönthetetlen érvekkel álljanak a világ ítélete elé. Véleményem szerint az ügyet a Nemzetek Szövetsége legközelebbi gyűlése elé kellene tární. Hasonlóképpen bizonyítékokkal kellene igazolni, hogy milyen katasztrofális következményei lettek annak, hogy a gazdasági élet természetes forrásaitól, így erdeitől, iparától, vasutaitól, vízi utaitól stb. – amelyek nélkül gazdasági élet lehetetlen – elvágták Magyarországot. És a világ elé kell tární azokat a bizonyítékokat is: milyen következményekkel járt nagy területen élő lakosságnak az országtól való elszakítása, oly határvonal megállapításával, aminőt se gazdasági, se ipari, se politikai, se földrajzi, se hadászati szempontok nem igazolnak. Bizonyos, hogy ebből komoly vita fog kibontakozni. De jobb, ha az egész kérdést kitergetik a világ szeme elé, mintha a mély elégedetlenség beleeszi magát az emberek életébe s lelkébe, ami aztán néhány év múlva komoly következmények alakjában törhetne fel. Meg vagyok győződve róla, a nagy nemzetek közül egy sem akarja, hogy egy Elzász-Lotharingia-féle ostobaság ismétlődjék meg a *kisantant államai között négyfelé hasított országgal.*»

A *Daily Mail* cikkei nyomán felébredt az érdeklődés és szimpátia világszerte a magyar ügy iránt. Lloyd George és Briand nyilatkozatai a trianoni szerződés megváltoztatásáról szintén Rothermere akciójának voltak köszönhetőek. Hat hónappal első cikke után Rothermere lord már teljes joggal állapíthatta meg az általa kezdett propaganda sikerét, mely abból állt, hogy az egész világ tudomást szerzett a Magyarországot ért igazságtalanságokról, holott azelőtt a nagy néptömegeknek nemcsak hogy fogalmuk se volt ezekről a kérdésekről, de jóformán azt se tudták, hogy Magyarország a világon van. «Most már olyan jelek mutatkoznak, – konstataálta örömmel – hogy propagandámat az egész világsajtó észrevette. A sikert bizonyítja az a tény is, hogy olyan emberek, mint Borah, Butler, Lloyd George, cikkeim hatása alatt kinyilvánították, hogy a trianoni szerződéssel semmiképpen sincsenek megelégedve és szükségesnek tartják mielőbbi revízióját. Ha a kérdés Franciaországban majd később hivatalosan is szóba kerül, bizonyosan határozott javulást fogunk tapasztalni Magyarországra.»

A magyar nép bámulattal s hálával eltelve látta, mily határozottan s kitartóan fáradozik a lord Trianon jóvátételéért. Rákosi pedig azon dolgozott, hogy ne maradjon a bámulatnál, hanem méltóan feleljen a nagylelkű pártfogásra. Tolla felrázta az alélt magyarságot s mind erősebb hullámszóba hozta a közvéleményt.

Rothermere lord most már másodszor figyelt fel a lelki integritás bajvívójára. A Pesti Hírlap londoni tudósítójával, midőn ez ismét egyszer intervjú volt nála, angolul tolmácsoltatta magának Rákosi aznapi vezércikkét, és mint Léderer Lajos tudósításában írta, «fordítás közben leolvastam a lord arcáról, hogy a vezércikk nagyon tetszik neki. Különös meghatottságot észleltem rajta akkor, amikor Rákosi Jenő ama kijelentéséhez értem, hogy Rothermere egymagában egy egész fejezete lesz a magyar történelemnek».

Ezentúl a lord Rákosi minden egyes cikkéről angol fordítást készíttetett magának s gondoskodott róla, hogy a *Daily Mail* és más lapjai gyakorta bő kivonatokban ismertessék. Miután egész áradatban ömlöttek hozzá Magyarországból a köszönő táviratok, a serkentő, tájékoztató, kérő levelek, később a fiatal és buzgó Lederért magyar titkárául szerződtette és lassanként teljesen bevonta bizalmába. A magyar ügyekben legnagyobb segítségére személyi titkára, a rendkívül eszes Ernest Outhwaite volt, valamint

a Daily Mail szerkesztője, Ward Price, Ő maga óriási elfoglaltsága mellett is sok időt és fáradságot szentelt a magyar ügy minden részletének áttanulmányozására, az ország viszonyainak tökéletes megismerésére, és miután őszinte rokonszenvvel volt a magyar nép sorsa iránt, jogosan érezhette magát hivatottnak néha jó tanácsokkal szolgálni nekünk.

Amint később angliai tartózkodásunkkor tapasztalhattuk, úgyszólván összes ügyei központjába a revíziót helyezte és egész környezete is arra volt beállítva, szinte kötelességüknek tartották a tájékozódottságot a magyar kérdésben. Búcsúzásunk napján érkezett Londonba például a lord kanadai érdekeltiségének egyik vezetője és Rákosi nem győzött eleget csodálkozni, hogy úgy ismeri magát a mi dolgunkban, mintha nem is az óceánon túl, hanem Budapesten élne.

Amikor Léderer nemsokára, még mint a Pesti Hírlap londoni tudósítója Pestre jött, és a szerkesztőségben alkalma volt személyesen megismerni Rákosi Jenőt, éppúgy el volt bájolva s el volt ragadtatva tőle, mint mindenki, aki csak beszélt vele valaha életében. Visszatértekor a lord apróra kikérdezte, milyen ember Rákosi s így értesült arról is, hogy rövidesen nyolcvanötödik születésnapját fogja ülni. Jellemző rá, hogy a dátumról nem feledkezett meg és november 12-én a következő gratuláló táviratot küldte Rákosinak:

Fogadja legmelegebb üdvözetemet 85. születésnapja alkalmából. Bemélem, még sok évet fog megélni országa zszurnalisztikájának további dicsőségére.
Rothermere.

Amint Léderer egy ezidőből való, Rákosihoz intézett leveléből kitűnik, ő maga nem is tudta, hogy a lord fejében tartotta a születésnap dátumot és csak a Pesti Hírlapban olvasta később a sürgönnyt. Ebben a londoni levelében egyébként Léderer, nov. 29-éről keltezve, még ezeket írja: «Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy Rothermere lord teljesen tisztában van Jenő bátyám évtizedeken keresztül folytatott és nemzetközi viszonylatokban is páratlan publicisztikai működésével. Így a magam részéről csöppet sem voltam meglepődve, midőn tegnap a lord táviratát olvastam. Ű lordsága különben megkért, tudakolnám meg, hajlandó lenne-e Jenő bátyám az «Associated Newspapers» (Daily Mail, Daily

Mirror, Evening News, Weekly Dispatch stb.) lapjaiba néha írni. Megígértem őlordságának, ha karácsonyra hazamegyek, meg fogom Jenő bátyámtól kérdezni, s mire őlordága visszatér Amerikából (jan. 20-án), a választ megadhatom.»

Rákosi felelete a kérdésre az volt, hogy külföldi lapoknak elvből sohase írt és ezentúl se kíván írni. Ha érdekli őket és akarják, vegyék át cikkeit a magyar lapokból. Léderer a kurucosan nyakas válaszról értesítette a lordot, aki mosolygó megértéssel vette tudomásul a sovíniszta kitörést. Később azonban ismételten visszatért a dologra, azzal érvelve, hogy a magyarság érdeke kívánja a világsajtó minél autentikusabb és tüzetesebb informálását a magyar kérdéstről. Ez a szempont aztán, mint mindig, döntött Rákosinál. Az elvnel fontosabbnak tartotta az országos érdeket.

Rothermere lord november végén hajóra szállt, hogy Amerikába utazzék és az Aquitania fedélzetéről búcsúzóul ezt üzenté a magyarságnak:

«Amerikai utam nem jelent pihenést. Tovább fogok dolgozni az önök érdekében és figyelemmel kísérem a magyarországi eseményeket.. . Rendeteg bizonyítékokat viszek magammal és bízom abban, hogy ezek segítségével módomban lesz bebizonyítani a magyarok igazságát az amerikai államférfiak előtt.»

Az akció nyomán mind több angol államférfi és politikus szólalt meg. Ma, amikor Magyarországon a revíziós munka le-redukálódott a Revíziós Liga által hébe-hóba rendezett gyűlésekké, külföldön pedig teljesen felhagytak vele, nem fog ártani felidézni néhányat e nyilatkozatok közül.

Lord Cecil, aki annak idején a lefegyverzés kérdésében elfoglalt különvéleménye miatt lépett ki a kabinetből, kijelentette: álláspontja Trianont illetőleg mindig az volt, hogy békeszerződést csak igazságos alapokra lehet fektetni. Rothermere lord tevékenységét felette értékesnek tartja és rendkívüli horderejűnek, nemcsak Magyarország, hanem a középeurópai és így a világbéke szempontjából is.

Sir Hamilton tábornok a Rothermere-akció fontosságát abban látta, hogy ez volt az első eset, amidőn az egyszerű angol embernek is világosan, könnyen felfogható módon értésére adták: a szövetséges államférfiak nem azok a nagylelkű s lovagias érzésű

győztesek, mint ahogy el akarták hitetni. Most már minden igazság-szerető embernek Magyarország védelmére kell sietni. «Ha Rothermere lord – mondta – a hatalmas publicista beszél, akkor kell, hogy szavát milliók kövessék.»

Newton lord szerint, ha a sajtó még a trianoni szerződés ratifikálása előtt a magyar ügy szolgálatába szegődött volna, feltétlenül sikerül oly mértékben befolyásolni az angol közvéleményt, hogy nem tűrte volna passzív módon az igazságtalan rendelkezések ratifikálását. Rothermere lord a rendelkezésére álló hatalmas apparátussal nemcsak felhívta Magyarországra a figyelmet, hanem meg is ismertette az ország súlyos helyzetét és teljes egészében feltárta Trianon kegyetlenségeit és igazságtalanságait.

Denbigh lord «a feltétlen elismerés és csodálat hangján» nyilatkozott Rothermere «nemes és önzetlen akciójáról, amelyet azok, akik tisztában voltak a világpolitikának Magyarországgal szemben tanúsított közönyével, rendkívüli rokonszenvvel fogadtak». Nézete szerint csak a revízió módozatainak szerencsés megválasztásán múlik a magyarság jogos kívánságainak megvalósulása. Reményét fejezte ki, hogy a világpolitikát irányító államférfiak meg fogják találni az utat, hogy a törvényesített sérelmeket, amelyek állandó nyugtalanságban és bizonytalanságban tartják Magyarországot és szomszédait, reparálhassák. Igyekezni fog megnyerni barátait, hogy egy speciálisan erre a célra alakuló nemzetközi konferenciát hívjanak egybe, amelynek kizárólagos feladata a magyar probléma megoldása lenne.

Ezeket és a hasonló nyilatkozatokat betetőzte az, hogy Rothermere lord beszélgetést folytatott magával Mussolinival is, amelyet aztán intervjú formájában közölt a Daily Mailben s számos más lapjában, és így a világnak tudomást kellett vennie arról, hogy a duce lekötötte magát Trianon revíziója mellé. Ezzel tehát már egy felelős kormánytényező ígérését is bírtuk.

Amíg ellenzékben voltak, Mac Donald és Snowden is tettek hasonló értelmű kijelentéseket. Egyetlen hang támadt csak a revízió ellen: Baldwin angol miniszterelnöké. Amikor Benedikt dr., a Neue Freie Presse főszerkesztője intervjún volt nála, – nyilván nem az osztrák újságíró kezdeményezésére – szóba került Rothermere lord akciója is és Baldwin a legerősebb szavakkal ítélte el, komolytalannak és Európa békéjére veszedelmesnek minősítve. Ez

a hivatalos nyilatkozat azonban egyáltalán nem szegte Rothermere kedvét és nem volt ártalmára az ügynek, sőt talán használt is. amennyiben a lord elhatározta, hogy a legközelebbi választásokon Baldwin helyett, akit különben nagyrészt az, ő támogatása segített a miniszterelnöki székbe, olyan férfiakat fog igyekezni Anglia élére juttatni, akik a revíziót s az ezért folytatott munkáját több szimpátiával kísérik. Dornochi látogatásunkkor háromnegyed évvel az angol választások előtt a lord kijelentette, hajlandó bármibe fogadni, hogy Baldwin meg fog bukni, Chamberlain pedig máris megbukott. Sajnos, az 1929-iki angol választásokon a konzervatívok bukása s a Labour Party és MacDonald felülkerekedése már nem sokat használtak a revíziós mozgalom tempójának. Ami olyan okokra vezethető vissza, amelyekkel a lord se tudott megbirkózni és amelyek közül talán a legdöntőbb az volt, hogy Rákosi Jenőnek – halála után – nem akadt méltó utódja Magyarországon az akció vezetésében.

De hogy visszatérjek az események fejlődésére, mialatt az országon belül és kívül mindinkább teret hódított a revízió feltartóztathatatlan mozgalma, Rákosi és Rothermere is mind közelebb kerültek egymáshoz a közös célkitűzés s kölcsönös szimpátia révén. Rákosi boldogan látta, hogy Magyarország nemcsak nagy és hatalmas barátot nyert a lordban, de olyan férfiút is, aki ha egyszer hozzáfog valamihez, önszántából nem hagy fel vele, amíg sikerre nem viszi. Különös meghatottsággal olvasta Rothermere Floridából küldött karácsonyi üdvözlését, amelyben közölte: találkozott az amerikai közvélemény hangadó vezetőivel, akik méginkább mint várta volna, meggyőzték arról, hogy a világ rokonszenve a revíziós kérdésben a magyarok oldalán van.

Amíg a lord túl az óceánon is a mi ügyünkért fáradozott, idehaza bizonyos oldalról sugalmazva, gonosz kísérletek történtek nagy barátunk népszerűségének elhomályosítására és azt próbálták elhíttetni, hogy a több mint két hónapja Amerikában tartózkodó lord tevékenysége érdekünkben ellanyhult, sőt teljesen meg is szűnt. Rothermere, aki állandóan informáltatta magát Magyarországból és ezeket a lapközleményeket is olvasta kivonatban. Európába való visszatérte napján, február 3-án a következő üzenetben válaszolt a mendemondákra:

«Mindarról, ami Magyarországon történt, pontosan értesültem.

Egyes nyilatkozatokkal szemben, amelyek szerint nem folytatom a harcot a magyar igazságért, ki kell jelentenem, hogy mióta Amerikában az ottani magyarságot közelről megismertem, megkésztetett harci kedvvel fogok küzdeni Magyarországért, áthatva attól a tudattól, hogy nemcsak példátlan igazságtalanság ellen, hanem Európa békéjéért és egy becsületes, hűséges nép szebb jövőjéért harcolok. *Biztosítom a magyar népet, hogy engem ebben a világ semmi hatalma meg nem akadályozhat és ha a magyar nép hagyóná abba a harcot, én nem adom fel addig, amíg az igazságtalanságok jóvá nem tétetnek.* Az igazságnak győznie kell minden körülmények között. Amerikai utam alkalmával fontos személyiségekben szövetségesekre tettem szert, akikkel ezután karöltve fogok dolgozni. Lehetetlen, hogy soká késsen a trianoni igazságtalan béke revíziós szerződésének aláírása. Nagybritanniának alkalma lesz, hogy ez új szerződés megteremtésével a trianoni békeszerződés aláírásával elkövetett igazságtalanságot jóvátegye. *Ünnepélyesen kijelentem, hogy a magyar akció sikeres befejezése után is életem végéig hű barátja maradok a magyarságnak. Minden örömmel azon leszek, hogy Magyarország régi hagyományaihoz képest hatalmas, virágzó állammá legyen és Budapest Kelet-Európa Londonává fejlődjék.»*

Íme, ez volt a felelete azoknak, akik fokozódó nyugtalansággal látták a revíziós mozgalom hullámverése által megbolygatott nagy tömegek ébredését a sokesztendős letargiából. A revíziós mozgalom kezdett népmozgalommá fejlődni. A párturalmi rendszertől elfásult nemzet a nagy gondolatban, a nagy cél ihletében magához tért levertségéből s számos jelét adta annak, hogy nem hajlandó tovább tétlenül túrni Trianont. De éppen azért, mert fel akar szabadulni a külpolitikai béklyóktól, a belpolitikában is változást kíván, *mert a jövő nagy céljaiért csak a teljes polgári szabadság atmoszférájában lehet küzdeni.*

Rákosi Jenő volt ennek a mind erősebbé váló ellenzéki szellemnek is legharcosabb szószólója. Évek óta hirdette, hogy Trianon megváltoztatásának előfeltétele Magyarország mintaállammá tétele. De az évek teltek, múltak, és a mintaállamnak híre-hamva se volt. A kormány nem tudott nagyszabású programot adni az ország megmentésére. Szinte úgy tűnt, mintha Trianont politikai és gazdasági szempontból egyaránt véglegesnek fogadná el, és így

az ország anyagi helyzetének folytonos rosszabbodását sem volt képes feltartóztatni. Most már aztán igazán Rothermere lord lett az egyetlen reménysugár. Rothermere csinálja az igazi magyar külpolitikát. Őt kell tehát minden erővel támogatni, – hirdette Rákosi – melléje kell felsorakoznia egyöntetűen a magyarságnak! Rákosi a napi cikkíráson felül is készséggel vállalkozott minden munkára, amely a revíziós célt szolgálta s hasznára lehetett a lord akciójának. Így például élére állt azoknak, kik a «Trianontól Rothermereig» című művet összeállították, egybefoglalva a lord munkásságát s az arra visszhangként érkezett megnyilatkozásokat. Bár nem mondhatnám, hogy ilyen propaganda-könyvekben látta a megfelelő fegyvert Trianon ellen, mégis elküldött belőle egy példányt a lordnak, aki négy nappal Amerikából való hazakerkezése után, február 7-iki keltezésű levelében fejezte ki a figyelmességért köszönétét:

My dear Eugen Rákosi,

engedje meg kérem, hogy megköszönjem az értékes könyvet, amely az Ön szerkesztésében jelent meg s amelynek egy példányával szíves volt személyemet megtisztelni. Ez a munka annak a nagy mozgalomnak történetében, amelyben mi most benne vagyunk, bizonyára előkelő helyet fog elfoglalni s meggyőződésem, hogy elterjesztve az egész világon, nagyban hozzá fog járulni más országok népének meggyőzéséhez a magyar ügy igazságosságáról. Noha értékelem munkámat méltányoló sorait, meg kell mondanom, hogy a világszerte mutatkozó érdeklődés, melynek középpontjában ma a magyar nemzet áll, elsősorban annak a csodálatos visszhangnak köszönhető, amellyel a magyar nép az én első cikkemre reagált. Bár Ön nagy kort ért már el, meg vagyok győződve róla, meg fogja érni s látni fogja a napot, amelyen népének ősi szabadsága visszaállítatik és amelyen országa számára új korszak fog megnyílni, minden dinasztikus s nemzetközi komplikációtól mentesen.

Yours very faithfully

Rothermere.

Ugyanerről a napról keltezi Léderer Lajos egy hozzám intézett levelét, amelyben megírja, hogy a Londonba érkező lordot «sok-sok ezer levél és több száz távirat várta Magyarországból». Majd így folytatja: «Lord Rothermere nagyon melegen érdeklődött a great old man hogyléte iránt és még ma délelőtt írt egy levelet méltó-

ságos Jenő bátyámnak. De rátérek levelem tulajdonképpeni céljára, és pedig a végre kilátásba helyezett s a lord lapjainak egyikében megjelenő cikkekre. A cikket nagy örömmel várják. Hossza körülbelül 1500 szó legyen, ha valamivel több vagy kevesebb, nem határoz. A témát a méltóságos úrra bízják. Ha lehet, írjon erről: Mit jelentene Nyugat-Európa részére az igazságos magyar akció diadala, politikai és kulturális szempontból. Ezt a témát a lord személyi titkára, Mr. E. Outhwaite proponálta. Természetesen nagyon jó angollal fordíttassák le és semmi esetre se amerikaival. Küldje be a cikket kedves Schiller az én címemre, én egy itteni barátommal még átnézetem. Remélem, Jenő bátyám engedni fog a negyvennyolcból és a magyar akció sikere érdekében alaposan megfogja isteni tollát, hogy a trianoni igazságtalanságokat az angol nép előtt is ismertesse.»

E levél és további hasonlók közlésére elsősorban az kényszerít, hogy nemrégiben bizonyos tények helytelen megvilágításban kerültek a közönség elé. Rákosinak se az egyénisége, se az ízlése nem engedte volna meg, hogy bárhová is kéretlenül tolaikodjék, sőt ellenkezőleg, egész életében lehetőleg távol tartotta magát azoktól a köröktől s személyiségektől, amelyeket s akiket sokan lázas igyekezettel ostromoltak meg. Ő a munka s a kötelességteljesítés szerény, de önérzetes embere volt, nem az erőszakos érvényesülése – s nyilván ebben rejtett sok és nagy sikerének titka.

Március elején megírta a lord által sürgetett cikket, és ha már engedett az unszolásnak, jó újságíróként alkalmazkodott a szerkesztő kívánságához és utasításához is. A cikk témája valóban az lett, «mi érdeke van Nyugat-Európának abban, hogy a magyar igazság diadalmaskodjék az európai politikában», és csaknem pontosan 1500 szóba belefoglalta a magyar multat, jelent és jövőt, az egész magyar fájdalmat s tragédiát. De benne volt a magyar erő s lebírhatalatlan dac is, nem beszélve a Rákosi-féle páratlanul lendületes érvelő s meggyőző tehetségről. Eredeti címéül Rákosi ezt adta: «Magyarország balsorsa». Azzal kezdte, hogy «Magyarország vezérpolitikusai az utolsó szempillantásig ellenezték a háborút. Mikor nem tudták megakadályozni, természetesen hagyományos hűségével és vitézségével viszont kitarított a nemzet az utolsó szempillantásig szövetségesei mellett. A kegyetlen játék vége pedig az lett, hogy akik szövetségeseink voltak, de cserbenhagytak

bennünket s az ellenséghez álltak, sok gazdag zsákmányt nyertek jutalmul, nagyrészt a magyar területekből.» Az ország huszonegy-millió lakosából hét és félmillió maradt, stratégiai határok, fa, érc, ásvány és só nélkül, derékban kettémetszett folyókkal, bekerítve zsákmányát őriző ellenségtől, úgyszólván sírba fektetve. Rothermere fellépésére végre a világ felfigyelt a velünk történt hallatlan igazságtalanságra. Kifejtette aztán, minő védőbástyát jelentett Magyarország Európa számára négyszáz éven át, arról nem is szólva, hogy egyszermind bástya volt a germán világ keleti törekvéseivel szemben is. «Ez íme a múlt – folytatta. – És mint állunk a jövővel szemben? Lesz-e Nyugat-Európának a nyugati kultúrában felépült magyar várnégyszögre ezentúl is szüksége? Fenyegeti-e a jövőben is Európát valamely invázió Ázsia titokzatos mélyéből?» És felvetvén a kérdést, ragyogó szellemmel s plasztikus erővel felelt meg rá. «Hogy az európai behatás alatt álmukból ébredő ázsiai néptömegek mily fordulatot adnak a világtörténetnek, arról gondolkozni lehet, de beszélni ma még korán volna. De hogy Európának számolnia kell az ázsiai veszedelem ama részével, amellyel közvetlen érintkezésben van, és hogy fegyverkeznie is kell ellene nemcsak karddal és ágyúval, hanem rátermett és próbát tett nemzetek fenntartásával: az bizonyosnak látszik. Ez a rész pedig Oroszország és a Balkán. A mi szomorú korszakunk megmutatta, hogy a szláv lélek a nyugati eszmék, a szabadság, az alkotmányosság iránt semmiféle fogékonysággal nem bír s hogy minden uralomnak, legyen az cári autokrácia vagy tanácsköztársaság, csak kicsapongásait ismeri és gyakorolja. Két egymással ki nem békíthető világnézet áll itt szemben: a nyugati alkotmányos gondolkozás és a szláv ortodoxia despotizmusa. Ez a két világáramlat itt Európa keletén fog megütközni s Magyarország testén keresztül fogja első harcait megvívni, ha Európa elejét nem veszi a világháborúnak, mely az idők méhében érlelődik. Az orthodox vallás mindenütt azonosítja magát a nemzetiséggel. S nemzetiség és vallás mindenha gazdag forrása volt a háborúnak. Hogy pedig mily átalakító ereje van az orthodoxiának, mutatja Románia példája.

A román nyelve szerint nem szláv, de gondolkozása, szokásai, erkölce szerint éppoly bizantinus, mint egyháza, az orthodox keleti egyház. Ez magyarázza meg a most folyó harcot is Erdély

és Ó-Románia politikusai között. Erdély politikai vezérei a magyar kultúra növendékei s román testvéreikkel való kibékülés és ölelkezés után ma kiábrándulva, gyűlölettel állnak a román királyságbeli politikusokkal szemben.

Oroszország ma ugyan harcképtelen. De azért Európának be kell rendezkednie a védelemre, arra az időre, amikorra Oroszország ismét wsszanyeri harcképes állapotát s újra kinyújtja kezét a háborúban elvesztett országaiért s felveszi újra a régi játékait a Balkánon s ismét megindítja titkos és nem titkos hadjáratát e céljainak itt Európa keletén egyetlen komoly akadálya, a magyarok ellen, mint tette e háború előtt. Természetesen mind e romboló erők ellen Magyarország még helyreállítva is egymagában nem elégséges védelme a nyugatnak. Ellenben a nyugat a helyreállított Magyarország nélkül csak annál könnyebb prédája lesz az előretörő szláv orthodoxiának. És a jelen idő borzalmas veszedelme az, hogy a régi Magyarország kétharmadát a nyugat a párizsi békekkel kiszolgáltatotta ennek az ázsiai szelemnek. Hiszen a Balkán, szláv hatalmaskodó szelleme folytán állandó tűzfészke Európának, máris messze kitolta előőrseit Európa nyugata felé, mert a Magyarországtól elcsatolt részekben a szó szoros értelmében tüzzel-vassal folyik az orthodoxia háborúja a nyugati kultúra és civilizáció ellen. A kiterjesztett Balkán a kiterjesztett tűzfészket jelenti. Ehhez járul, hogy a magyar nép, bár ma még birtokában van ezeréves történelme öntudatának, Trianon bilincseiben széttépve, igaztalanul s okatlanul károsítva és sokféleképpen megalázva, elkeseredésében fogékonyabb és csak hajlamosabb lesz a felforgatások iránt s fizikai erejének is csökkenésével elveszti történelmi hivatásának érzékét és öntudatát. S akit a Gondviselés őrszemnek rendelt ki egy fontos állomásra, kényszerítetik éppen azok által, akiknek biztosságát, kultúráját és kincseit őrizni és védeni volt hivatása, hogy aléltan megadja magát és ellenségei kezében fegyver és eszköz legyen régi barátai veszedelmére, romlására. Ez a jelentősége Európára nézve a trianoni békeszerződésnek.»

Gondolatai és érvei e cikknek ma már közhelyekként hatnak, minthogy Rákosi után azóta számtalanszor megismételték. De éppen ezzel váltak közkinccsé. Magyarországot állítani az orosz veszedelemmel szemben – Rákosinak ez a gondolata programponttá lett kiváltképpen a külföldi kölcsönök érdekében. és ezzel

az érvvel sikerült számos érzelmi hívet szereznünk a világ hatalmasságai között. Csak az a baj, hogy ezek az urak lehető kevés áldozattal szeretnek mindenkit a maguk érdekei védelmére felhasználni és elfeledkeznek arról, hogy a szövetséges társat először erőssé s hatalmassá kell tenni, csak aztán lehet igazán hasznát venni. Óvakodjunk tehát, nehogy csak egyszerű ütköartává váljunk a kezükben.

Rákosi a cikkben Rothermere lordnak is hálás szavakat szentelt, ami jogosult volt s érthető, hiszen abban az időben az egész magyarság a lordban látta ügyének leghatalmasabb pártfogóját. Európa úgy tesz, – írta Rákosi – mintha nem tudná s nem érezné, mit jelent számára a trianoni szerződés. «Ezért nekünk szinte divinációnak látszik, hogy egy angol ember azon a ködön és feketeségen keresztül, melyet a trianoni békeszerződés jelent, meglátta, megérezte és Európa szeme elé tárta. Rothermere lord e cselekedetében hihetetlen férfierköcs, kimondhatatlan államférfiúi bölcseség és elbeszélhetetlen angol becsület van.

A lord, aki március végén Rómában vette kézhez a kéziratot, hosszabb levélben mondott érte köszönetet Rákosinak. «Bocsánatot kell kérnem – írta – a késedelemért, mellyel a cikket kezelem. A következő nehézség forog fenn: a rólam szóló megjegyzések túlelismerek és szívesek. Nem kell mondanom, hogy cikkének történelmi része s konklúziói briliánsul vannak megírva s fölötte értékesek, de a rólam szóló sorok annyira hízelgők, hogy attól félek, saját lapjaimban nem közölhetem azokat. Azon tünődöm, hogy mit hagyhatnánk ki belőlük. De nem vindikálhatom magamnak a jogot, hogy belekontárkodjam egy cikkbe, amelyet oly kiváló újságíró írt, mint Ön. Megkértem tehát a Daily Mail budapesti tudósítóját, Barrister urat, keresse fel Önt személyesen; ő a helyzetet világosan meg fogja magyarázni, és nagyon örvendének, ha Ön maga változtatna a kitételeken és így legnagyobb öröömre mielőbb közreadhatnám a cikket.»

Rákosi természetesen belátta a lordnak mint laptulajdonosnak izlésbeli aggodalmait és megfelelően változtatott a cikk utolsó sorain. A közlés azonban ezek után is késett, míg végre Léederer Lajos április végén arról értesített, hogy a cikk néhány nap múlva fog napvilágot látni a kétmillió példányszámú Daily Mailben. «Hogy miért tartott ez oly sokáig, – írta – nem tudom. Tájékoz-

atásul azonban közlöm, hogy Rothermere lord Sir Robert Ronaldnak utasítást adott magyar vonatkozású cikkek megírására s azok is hetekig feküdtek a Daily Mailnél, amíg időszerűnek tartották a kiadásukat. Ezt tehát meg kell érteni, ők a lordtól függetlenül intézik a cikkek elhelyezését. Hogy miért pont április vége a jó dátum a Rákosi-cikk megjelenésére, az a Daily Mail titka. Ma felhívtak telefonon és kérték a méltóságos úr címét. Tudniillik guineát utalnak ki, illetve küldenek honoráriumként a «Western Europe and Hungary» című cikkért. Azt hiszem, nagy szenzáció lesz.» Május 2-i levelében így számol be Rákosi Jenőnek: «Soha még olyan boldog napom nem volt, mint most hétfőn, amikor tudtam előre mindent, mégis szívdobogva nyitottam fel a Daily Mailt. Könnyeztem, amikor láttam a mi nagy vezérünk, büszkeségünk hatalmas vezércikkét a világ legnagyobb lapjában. Rothermere lordnak nagyon, de nagyon tetszett a cikk és azt mondta, még ma levelet ír róla Bátyám Uramnak. A további cikkekre vonatkozólag dr. Schiller urat fogom értesíteni. Úgyszintén vele fogom megbeszélni *az őlordságával való találkozást is, amelynek, mint a lord mondja, most már feltétlenül meg kell történnie*. Még egyszer őszinte gratulációmát küldöm a magyar igazságért küzdő nagyszerű cikkért, amely nagy port vert fel londoni kisantant körökben és óriási lelkesedést váltott ki magyar barátaink között.» A cikk angol címe végeredményében «Hungary's distress is Europe's danger» lett, és a Daily Mail *literary editor* ja május 1-i levelében, Rothermere lord üdvözlését s köszönetét tolmácsolva, értesítette Rákosit, hogy nyolcvan guineas csekket küld honorárium fejében. Ez a csinos summa, körülbelül Rákosi egyhavi fizetésének felelt meg a Pesti Hírlapnál. Túlzott összegnek mégse mondható, ami abból is kitűnik, hogy mikor Outhwaite egyszer megkérdezte tőlem, mennyi Rákosi Jenő fizetése a Pesti Hírlapnál és én megmondtam, alig akart hinni fülének. Azt felelte, a Daily Mailnél tízszer annyi a fizetése a szerkesztőnek meg a vezércikkíróknak. Az viszont természetes, hogy Rákosi cikkét nem a magyar, hanem az angol viszonyoknak megfelelően honorálták.

*

A revíziós mozgalom megmutatta, minő hatalmas vágy, lelkesedés és erő él a nemzetben sorsán javítani, ha hivatott vezérek

mutatnak neki utat a jobb jövő felé. Ékes bizonyság volt arra, hogy a magyar nép éppúgy nem éretlen az önmaga iránti kötelességek és a nagy feladatok teljesítésére, aminthogy semmiféle nép se az, mikor életérdekéről van szó. Íme, a Trianon alól való felszabadulás gondolatában azonnal megtalálta érett férfíúi mivoltát. Minden kilátás megvolt arra, hogy ebben a forró törekvésben össze fog fogni valamennyi osztálya s társadalmi rétege a nemzetnek, s ez volt tulajdonképpen az a cél, melyért Rákosi dolgozott.

Rothermere lord nagy örömmel látta ezt az egységes hangulatot, fokozódó érdeklődéssel fordult a magyarság felé és azon volt, hogy mind erősebb szálakkal kösse magát hozzá. Az lett volna a természetes, hogy ne csak távolból üzengessen mindig, hanem látogasson el végre közénk a kapcsolat bensőbbé tételére, és megismerje az embereket s megismertesse magát az emberekkel, akikkel oly eleven szellemi s érzelmi összeköttetésben állt. Mégis visszatartotta két szempont. Az ezekre menő üdvözlő és hálálkodó levelek után ugyanis megtörténhetett volna, hogy olyan túlzott lelkesedésű fogadtatásban részesül, ami félreértésekre adhatna okot. Másrészt, miután a hivatalos körök teljesen kikapcsolódtak az általa iniciált s vezetett mozgalomból, sőt, mint utóbb Rákosinak elpanaszolta, a kulisszák mögött direkt is dolgoztak ellene, nem akarta kitenni magát annak, hogy személyes megjelenése és a nép által való spontán ünneplése a hivatalos köröket olyan tettekre, például gyűlések betiltására ragadná, amelyek látogatását kellemetlenné tennék. Minthogy azonban mégis úgy érezte, szükség van az országgal valamely személyes kontaktus megteremtésére, elküldte hozzánk a fiát.

Esmond Harmsworth fogadtatását Magyarországon főlöszleges részletesen leírom, hiszen még ma is élnek mindenki emlékezetében páratlan külsőségei. A hagyományos magyar lelkesedés, amely már oly régóta nem talált megfelelő alkalmat a kitörésre, minden képzeletet felülmúló volt. A fővárosban, de még inkább a vidéken a nép úgy járult, úgy tódult a lord fia elé, és elragadtatása oly határtalan volt, mintha Rothermere máris megváltotta volna minden szenvedésétől az országot. Messiást váró idők voltak ezek. a nagy szomjúhozás reményekből táplálkozó korszaka.

Rákosi Jenő egyéniségére jellemző, hogy bár ő volt idehaza a

mozgalom vezére s bámulattal és hálával volt eltelve a lord iránt, mégis amennyire csak lehetett, visszavonult és óvakodott attól, hogy a múlhatatlanul szükségesen felül találkozzék Harmsworth-szal. Csak kétszer volt a közelében, eltekintve a Gellért-szálló előtti fogadtatástól, amikor csupa kíméletből a fáradtan érkező vendég iránt, papíron nyújtotta át neki üdvözlő beszédét. Az Otthon-kör és az Újságírók Egyesülete az újságírófejedelem újságíró fiának, ki maga is dolgozik a Daily Mailnél, ünnepi uzsonnát adott és itt Rákosi mint az Otthon örökös díszelnöke fogadta Harmsworthot, és természetesen mellette ült ugyanúgy, mint később a vendég által a sajtónak adott vacsorán a Ritzben. Az obligát csevegésen kívül azonban nem történt köztük több, hiszen a szűkre szabott időben mindenki akart pár szót váltani a lord fiával, Rákosi pedig szívesen adott helyet másoknak.

A Mr. Ward Price-szel, Harmsworth kísérőjével való megismerkedése Rákosinak úgy történt, hogy Ward Price az Otthon uzsonnáján azzal fordult a mellette ülő Márkus Miksához, az Újságírók Egyesülete elnökéhez, hogy ők most már a munkát a maguk részéről félig-meddig befejezettnek tekintik és nincsenek tisztában vele, milyen módon és formában lenne legalkalmasabb az akciót folytatni. Hozná össze tehát őt egy nagyon okos magyar emberrel, akivel a dolgot megtárgyalhatná. Mire Márkus Miksa Rákosira mutatva így felelt:

– Itt ül Magyarország legokosabb embere, beszélje meg vele.

Ward Price, aki a mellett, hogy a Daily Mail szerkesztője, politikai ügyekben Rothermere lord bizalmasa is, megkérte erre Márkust, mutassa be őt Rákosinak, ami nyomban meg is történt. Behatöbb tanácskozáásra azonban nem került a sor, bár Ward Price kifejezte Rákosi előtt azt az óhaját, hogy szeretne találkozni vele. A szegedi és debreceni út programja ugyanis már meg volt szabva és nem futotta az időből. Rákosi pedig nem forszírozta az összejevetelt. Harmsworth hivatalosan csak Apponyi Albertnél és Andrassy Gyulánál tett látogatást.

Hogy Rákosi mennyire csak a kikerülhetetlen találkozásokra szorítkozott a lord fiával, bizonyítja egy másik eset is. Károlyi Lászlóné Apponyi Franciska grófnő, egy híres szép asszony, aki a főthi birtokon jótékony alapítványokból a maga eredeti elgondolása szerint telepet létesített a szegényeknek, – mindenik csinos

kis parasztház négyezer pengőn épült – több ízben megkérte már Rákosit, nézné meg az érdekes falut. A látogatás azonban különböző okokból elhúzódott. A grófnénak sikerült elérnie, hogy Harmsworth kiautózzon Fóthra a telep megtekintésére, és felhasználva ezt az alkalmat, ugyanerre az időre megkérte Rákosit is, hogy legyen ott. Rákosi megköszönte az újabb meghívást és ígéretet tett, hogy legközelebb egyszer feltétlenül kimegy megnézni a grófné művét, de Harmsworth látogatásának időpontját nem tartja erre megfelelőnek. Később aztán tényleg érintkezésbe lépett a grófnéval, egy egész napot kint is töltöttünk Fóthon. Rákosi a telepről és a parasztokat gondozó, tanító nemes hölgyről szép cikkben számolt be, majd pedig – mikor Londonban volt – elintézte, hogy Rothermere lord is lehetővé tegye egy főthi parasztház felépítését.

A lord Harmsworth magyarországi látogatása idején Cap Martinben üdült, ahol remek villája van, és itt várta be fia érkezését. Nagy örömmel hallotta, milyen frenetikusan lelkes fogadtatásban részesítették és hogy a Budapesttől Kecskeméten át Szegedig vivő autótúján valósággal sorfalat állt neki az ünneplőbe öltözött nép. Értésülve azonban arról, hogy Ward Price és a budapesti tudósító, Barrister mulasztásából Harmsworth nem tette tiszteletét Rákosinál, annyira megharagudott, hogy elrendelte Barrister visszahívását és mást küldött helyébe, később pedig, midőn Rákosit Londonban és Skóciában vendégül látta, Ward Price egyetlen alkalommal se volt látható a meghívottak között. Különb en azt hiszem, éppen e mulasztás vezetett arra, hogy a lord és Rákosi személyes találkozása oly hamar megtörtént. Léderer Lajos, aki szintén Cap Martinben tartózkodott ekkor, június 1-i levelében így számolt be Rákosi Jenőnek a La Dragonnière villában történekről:

«Kedves Jenő Bátyám, itt vagyunk valamennyien pár nap óta a Rivierán, Lordunk itt találkozott fiával először magyarországi útja után. Esmond elragadtatással beszélt Magyarországról. Atyja Jenő bátyám felől érdeklődött, mire többek között ezt válaszolta: «Igen, Ő már nyolcvanöt éves, de annyi fiatalság és lendület van benne, hogy egész biztosan frissességben túléli a százat.» Adja Isten, hogy Esmond igazat mondott légyen.

Levelem írásának tulajdonképpen célja, hogy elmondjam Jenő

bátyámnak, mily nagyrebecsülik a lordék és hogy az apa mennyire haragudott, hogy a pesti rendezőség ügyetlenségéből Esmond nem tisztelgett Jenő Bátyámnál.

Nekem egy különös megtiszteltetésben volt és van részem: én fordítottam és fordítom Jenő bátyám cikkeit angolra a lordnak. Így már hónapokkal ezelőtt megkérdezte tőlem, nem találkozhatna-e Jenő Bátyámmal? Azt válaszoltam, hogy tudomásom szerint Jenő Bátyám oly mértékben tiszteli őlordságát, hogy nincs az a kérdés, amit ne teljesítene. Ez ma beszélgetés közben ismét szöbakerült és őlordsága megkért, utazzam Pestre és a lehető legkényelmesebb közlekedési eszközökön hozzam Jenő Bátyámat Londonba, hogy őlordsága vendégszeretétét élvezze.

Lord Rothermere, mint mondja, meg van győződve, hogy a legkiválóbb magyar férfiú Rákosi Jenő, s ezért célszerűnek látja, hogy eszméit és terveit akciójával kapcsolatban ezzel a férfiúval kicserélje.

A meghívó levél a napokban megy el inné, a részleteket Schiller ár. úrral fogom megbeszélni.

A viszontlátásig sokszor üdvözli mély tisztelettel híve és szolgálja

Léderer Lajos.

A levelet szokás szerint én referáltam. Rákosi Jenő kissé elborult arccal mondta:

— Hiszen tudja, mit fogadtam. Nem lépem át soha a trianoni határt. Táviratozzon Léderernek, hogy a lord ne küldje el a meghívást.

— Lehet, hogy a sürgöny későn érkezne — feleltem — és a meghívót már közben elküldték. Másrészt az előre való tiltakozást egy meghívás ellen félremagyarázhatnak. Ha nem akarja elfogadni, utólag is elháríthatja magától.

Másnap már tényleg megérkezett Cap Martinbői Rothermere lord levele, június 2-ről keltezve, s így helyesnek bizonyult, hogy Rákosi lemondó sürgönye nem ment el. A lord meghívása így szólt:

Kedves Rákosi Jenőm, nagy öröömre szolgálna, ha Angliában vendégemül láthatnám, mihelyt visszatértem Délfranciaországból. Remélem, július 1. körül már Londonban lehetek, és ha önnek megfelel, hogy ezidőben vállalkozzék az útra, úgy örömmel fogom Ledérért Pestre küldeni, hogy az út minden kényelméről gondoskodják s el kísérje önt Londonba.

Igazán nagyon örülnék, ha ily kellemes alkalmam lenne Magyarorszáig legillusztrisabb 'publicistáját magamnál láthatni és neki személyesen megköszönni mindazt, amit fiam magyarországi látogatásának sikeréért tett.

A legszívélyesebb üdvözlettel igaz híve

Rothermere.

Rákosi a meghívást elolvasva, szó nélkül zsebetette a levelet. Ez volt hosszú évek óta az első eset, hogy valamit nem beszélt meg velem. Én se igyekeztem szóba hozni. Nem vállalhattam a felelősséget, hogy ily nagy útra rábeszéljem a nyolcvanhat éves öregurat, bár tisztában voltam vele, hogy Csonkamagyarország szempontjából mily nagyjelentőségűvé válhatna a találkozás az angol újságkirály és a legnagyobb magyar publicista között.

Három napig tartott a hallgatása. Végre harmadnap délben, amikor hazajöttem, elébem tette a lordhoz intézett válaszlevelet:

– Olvassa el, ezt írtam.

Az volt benne, hogy köszöni a meghívást, július elején Londonban lesz.

A lord, miután közben úton volt, némi késsedelemmel kapta kézhez az értesítést és június 19-én ezzel válaszolt rá:

Kedves Rákosi Jenőm,

örömmel várom londoni látogatását és úgy intézkedtem, hogy Léderer csütörtökön utazzék el Londonból és csatlakozzék Önhöz kíséretül Budapesten. Megbízást kapott, hogy mindenről gondoskodik, úgy a jegyekről, mint az Ön személyes kényelméről. Lehetséges, hogy ön előbb Londonban lesz, mint ahogy én oda visszatérhetek, de remélem, kellemes lesz felhasználnia az esetleges várakozási időt a város megtekintésére.

Igaz híve

Rothermere.

Egyéves évfordulója volt ekkor a lord első cikke megjelenésének a Daily Mailben. Ezalatt a rövid év alatt Trianon revíziójának érdekében elértük azt, hogy az utódállamok kivételével jóformán minden nemzet rokonszenvvel fordult a kérdés felé. Mussolini nemcsak hogy személyesen tett ígéretet Rothermerének a revíziós törekvés támogatására, de külpolitikai expozéjában hivatalosan is állást foglalt mellette. Owen szenátor – és ami még

fontosabb volt – Borah szenátor, az Egyesült-Államok szenátusa külügyi bizottságának elnöke, kijelentették, hogy határozottan a revízió mellett vannak. Alig múlt el hét, hogy akár az európai, akár az amerikai sajtó ne foglalkozott volna a magyar kérdéssel, mégpedig a teljes megértés hangján. Elérkezett tehát az ideje annak, hogy a lord – bár burkoltan – figyelmeztesse a magyar kormányt is kötelességére: szerezze be a revíziós igényt megalapozó anyagot és dokumentumokat, hogy a kellő pillanatban teljes felkészültséggel léphessen fel. Egyébként isi;ételten hangsúlyozta, hogy minden módon és eszközzel erősíteni kell a propagandát, előkészíteni a talajt, mert a kérdés folytonos felszínen tartásában látja a revízió legmegfelelőbb eszközét.

«Jól tudom, – mondta – hogy Magyarország ellenségei óriási pénzüsszegeket áldoztak propagandacélokra, és a magyar népnek, rendületlenül kitartva ügye igazsága mellett, hasonlóképpen kötelessége a maga propagandáját kifejteni. *Ne várjon a magyar nemzet ebben a kérdésben mindent kormányától ...*» Szükségesnek tartotta a világ minden államában szétszórt magyarokat is társaságokba és klubokba tömöríteni, hogy a propaganda minél szélesebb alapon, minél több szervezet útján folytatódjék.

*

Rákosi Jenő nem szívesen vállalkozott a megerőltető, hosszú utazásra Angliába. Csak az bírta rá, aroi mindennél erősebb volt benne: a kötelességérzet. A három hét alatt, ami a meghívás és elutazás között volt, egy teremtett lélekkel sem beszélt az útról, mert a lord meghívását teljesen privát jellegűnek tartotta, azonkívül nem is volt tisztában azzal, mért kívánja vele a lord feltétlenül a találkozást. Így tehát a legszűkebb környezetén, néhány jóemberén s a szerkesztőségen kívül senki se tudott arról, hogy Londonba készül. A Pesti Hírlap is csak indulása napján, július 4-én jelentette a hírt olvasóinak, a nagyközönség tehát az elutazással egyidejűleg vett tudomást róla. Egy kis baráti búcsúvacsorában persze azért része volt: Péter Jenő, a Franklin-Társulat vezérigazgatója rendezte tiszteletére. Molnár Ferenc tartotta a társaságban a jókedvet, mert Rákosit a nagy út foglalkoztatta és hallgatagabb volt. mint szokott lenni máskor ilyen vidám társa-

ságban. Beszélgetés közben elmesélte fogadalmát a trianoni határ át nem lépéséről és hozzátette:

– Egy kis hipokrizissal kijátszhatnám a fogadalmat és azt is mondhatnám, repülőgépen ülve nem lépem át a határt. De ha az ország érdeke forog kockán, bizony megszegek én bátran minden fogadalmat. És hátha komoly elhatározásokról lesz szó odakint...

Másnap délután, amikor a bécsi gyors kifutott velünk a Keleti pályaudvarról, a kupéban ezt mondta Rákosi:

– Most már útban vagyunk, de mondhatom, fogalmam sincs róla, miért hív a lord. De hát ő olyan szolgálatokat tett az országnak és én annyi hálával vagyok eltelve iránta, hogy ha a pokolba hívna, oda is elmennék.

Hogy Rákosi Jenő mások megbízásából, határozott céllal ment volna a lordhoz, csak a rosszhiszemű találgatás tétélezheti fel. Ő a revízióra gondolt és arra, hogy a lord talán a mozgalom haladott stádiumában most már valami közös akciót kíván vele megbeszélni, miután eddig külön dolgoztak. Azzal tisztában volt, hogy a lordnak Harmsworth fogadtatása dolgában semmi megköszönni valója neki nincs, mert se a látogatás előkészítése, se a sikere érdekében semmi különöset nem tett. Ment, egyszerűen azért, mert a magyarság nagy barátja hívta és ettől a látogatástól valami hasznot remélt nemzete javára.

Első állomásunk Bécs volt, ahol a Sacherben szálltunk meg. Rákosi ki se tette lábát az uccára, mondván, nem azért jött, hogy Bécszet megnézze. A Sacher éttermében Miklós Andor a feleségével, Gombaszögi Fridával kereste fel Rákosit, üdvözölni és búcsút venni tőle. Ők épp aznap érkeztek vissza Londonból, ahol Rothermere lordnál is voltak. Távozásuk után mi még ülve maradtunk hármásban, Léderer Lajossal. Neki köszönhattük, hogy nem maradtunk társaság nélkül, mert unzensírt beszélgetésbe elegyedett a szomszédos asztalnál ülő feltűnően szép és elegáns szőke hölgyei, eldicsekedve neki, hogy Rákosi Jenőt kíséri Londonba. A hölgy, született Putkammer bárónő, egy magyar földbirtokos külföldön lakó felesége, boldog volt, hogy megismerhette Magyarországnak nagy fiát. Másnap délelőtt közvetlenül elutazásunk előtt remek autó állt meg a hotelkapunál: a szép bárónő jött utolsó búcsút mondani és egy kis emlékekkel meglepni bennünket. Négy

darab nemzetiszín selyemzsinórral díszített pipát hozott magával; két hosszúszerűt gyönyörű hatalmas tajtékkal, ezek egyikét Rákosi kapta, a másikat a lordnak küldte, a két kisebbet Léderernek és nekem ajándékozta. Jólesett látni, hogy azok is, akik csak közvetve érintkeznek Magyarországgal, mennyire lelkesednek Rákosiért és a magyarság nagy barátjáért, Rothermere lordért.

Másnap Párizsban voltunk. Az állomáson a budapesti lapok tudósítóin kívül a magyar követség részéről két úr fogadta Rákosit, Korányi követ nevének meghívásával másnap ebédre. Rákosi sajnálkozását fejezte ki, hogy a programnak megfelelően a következő nap már tovább akar utazni és így nem tehet eleget a másnapi meghívásnak. A követné értesülve erről, telefonon délutánra invitált meg bennünket teára, amin meg is jelentünk. Négy hét múlva azonban, visszatérően a lordtól, nem részesült már semmiféle hivatalos fogadtatásban Párizsban Rákosi Jenő, ami szintén bizonyítéka annak, hogy a magyar kormány minő óvatosan igyekezett elkerülni a látszatát is, hogy a lord és Rákosi akciója mögött áll.

Egy szombati nap estéjén érkeztünk Londonba. A lord szokott szállásán, a Themsére néző fényes Savoy-hotelben fenomenális appartement várt ránk. Rákosi azonban nem fogadta el a fejedelmi lakosztályt, hanem szokott egyszerűségével egy kisebb szobát nyitattott magának és ott is töltötte az éjszakát. A lord határozott felkérésére aztán mégis csak beköltözött a nagyuraknak való helyiségekbe.

Nem hallgathatom el, hogy a londoni magyar követ, Zichy Rubido báró nem tartotta szükségesnek tudomást venni a legjobb magyar angliai tartózkodásáról. Egész ottlétünk ideje alatt csak két követségi embert láttunk. Egyik a sajtóreferens volt, aki mint újságíró tette tiszteletét Rákosi Jenőnél, nagy bölcsen nem hallgatva el abbeli véleményét, hogy hát kéremaláссan a revíziós mozgalom árt Magyarországnak és megnehezíti a kormány helyzetét, minthogy Chamberlain, az angol külügyminiszter ellene van a revízióknak. Rákosi keményen felelt meg rá:

– Angliát képviseli a magyar követség, vagy a magyar érdekeket?

A következő napok egyikén az előkelő St. James klub dohányszóájában a követ helyettesével, Pallavicini ögróffal akadtunk

össze. A beszélgetés egy ideig mindennapi dolgokról folyt. Mihelyt azonban elhangzott az első szó a legfájdalmasabb és legégetőbb magyar problémáról, az örgróf felemelkedett és angolosan távozott. Nem volt kíváncsi rá, mi a véleménye Rákosinak és Rothermere lordnak a ránk kényszerített határok megváltoztatásáról. Különben igen gyengén beszélt magyarul . . .

A lord megérkezésünk napján nem volt Londonban. Következő nap jött meg és másnap reggelire meghívott bennünket. Rákosi és a lord között a találkozás igen barátságos volt, mint két férfi között, akik ha a távolból is, rég becsülik és szeretik egymást. Rothermere nem győzött csodálkozni a nyolcvanhat éves öregúr frissességén a nagy út után. Rákosi igen szimpatikusnak találta a hatalmas testalkatú, imponáló megjelenésű, jovialis ar kifejezésű lordot, egészségtől, erőtől s határozottságtól sugárzó lényét. Különösen az tetszett benne neki, hogy minden póz nélkül, egyszerűen, közvetlenül beszélt, nem fitogtatta hatalmát.

De beszéltek helyette a tények. Még az első napokban történt Londonban, hogy egy este vacsoránál a lord megemlítette: Románia nagyobb külföldi kölcsön szerzésében mesterkedik, de hiába. Éjfél tájban, mikor már kiki nyugovóra térni készült hálószobájában, Léderer bekopogtatott Rákosihoz:

– A lord küldött, mondjam meg Jenő bátyámnak, épp most kapott kábeltelegrammot Amerikából, hogy a román kölcsönből semmi se lesz.

A lapok csak két nap múlva tudták meg és közölték ezt a hírt. Rothermere lord egy szóval se tett célzást arra, mintha valami köze lett volna a kölcsön megakadályozásához, de abból, hogy jóval előbb értesítést kapott róla, látnivaló volt, hogy valami kis köze lehetett a román törekvések meghiúsításához.

Még az első közös vacsorán történt, hogy az asztalnál a mellettem ülő Outhwait-tel beszélgetve, természetesen szóba került Harmsworth fényes fogadtatása, amelyhez hasonlóan Habsburg főhercegeknek alig volt részük Magyarországon.

– Vidéken oly nagy volt a lelkesedés, hogy legjobb szerették volna rögtön ott fogni maguknak – mondtam, mint ahogy nekem is elbeszélték Harmsworth diadalmenetét.

Legnagyobb meglepetései vire Outhwaite, aki főlösképpen nem mondott soha egy szót sem, így felelt:

– Ha már ott akarnak fogni valakit magunknak, mért Harmsworthot, mért nem a lordot?

Érthető, hogy erre a sajtóságos megjegyzésre nem tudtam mit válaszolni és más témát penditettem meg. De a dolog nem ment ki a fejemből és mikor késő éjjel visszavonultunk, elmeséltem Rákosi Jenőnek azzal, hogy nem ismerem a szokásait és gondolatmenetét ezeknek az idegen embereknek, de mégis szükségesnek és kötelességemnek tartom figyelmeztetni a kijelentésre.

– Ilyen vacsora utáni ötleteknek nem kell nagy jelentőséget tulajdonítani – vélte Rákosi. Ez a kérdés aztán egész londoni és dornochi tartózkodásunk alatt nem került szóba, kivéve egyszer, a Skóciából való elutazásunk előtti nap délutánjának nagy tanácskozásán.

Egy hetet töltöttünk Londonban. A lord rendkívül elfoglalt ember lévén, csak reggelinél és vacsoránál láttuk hosszabb ideig. Esténként mindig kis társaság gyűlt össze, párszor Harmsworth is megjelent, Outhwaite minden este velünk volt, azonkívül a Daily Mail munkatársai, a lord legszűkebb környezete. Rákosi direkt megkérte a lordot, ne hozza össze angol államférfiakkal s politikusokkal, mert nem politikai küldetéssel jött s nem kíván egyebet, mint vendéglátóját megismerni és informálni.

A nap szabad idejét a város nevezetességeinek megtekintésével töltöttük, néha a lord által rendelkezésünkre bocsátott autón kirándulásokat tettünk Windsorba, ahol a királyi kastély van, Brighton fürdőhelyre és más helyekre. Sok magyar látogatta Rákosit és hívták meg, így például az angol arisztokrácia kedvelt festője, László Fülöp, aki megígértette vele, hogy visszatérőben Skóciából modellt fog ülni egy portréhoz. A lorddal a beszélgetések javarészt magyar dolgokról folytak, a jövő tervei azonban csak később, Dornochban kerültek sorra.

Észak-Skóciába együtt utaztunk a lorddal és társaságával, amely Harmsworthon és Outhwaiten kívül a Daily Mail főszerkesztőjéből, Mr. Fishből, a lord egyik unokaöccséből, háziorvosából és a konzern egyik vezetőjéből állt. Dornoch alig húsz angol mérföld távolságra fekszik Anglia legészakibb pontjától. A lord villája a tenger partján levő kis magaslaton épült, több holdas park tartozik hozzá és remek tennispálya. A napirend kényelmesen volt beosztva. Mindenki tetszése szerinti időben reggelizett, az asztalok terítve

voltak hozzá akár reggel hattól déli tizenkettőig is. A lord tízre elintézte ügyeit, féltizenegyre lent volt már a tennispályán vagy a kertben, ahol sétálgatva beszélgetett Rákosival. Az ebédnél összetalálkozott az egész kis társaság, utána a dohányzóba mentünk, a lord kártyázott egy keveset, aztán vagy autókirándulásra vitt bennünket vagy tanácskozásokat folytatott Rákosival. Hétkor volt az átöltözés a vacsorához, ami rendszeren éjfélig tartott. A lord mindennapi sportját legnagyobb elfoglaltsága közepette se mulasztotta el. Nagy passzióval tenniszezett és Rákosi élénk tetszéssel figyelte, milyen komolyan veszi a játékot, mennyire teljes odaadással csinál mindent, amihez csak hozzáfog. Ebben magára ismert. Játék közben a lord akárhányszor fogadott vendégeivel egy-egy ütésre, fél shillingbe vagy még kevesebbe és boldogan nevetett, ha megnyerte az apró pénzdarabot.

A szenzációsan terített asztalnál, a művészi pazarsággal berendezett szobákban, festmények, szobrok, antik műtárgyak kellemes miliójében természetesen sok mindenféléről szó esett. De ebédnél, vacsoránál a főtéma mégis mindig a magyar probléma és a vele összefüggő kérdések maradtak. Rákosi ragyogó szellemességgel valóságos kis előadásokat tartott a magyar múlttól, szokásainkról, közjogi kérdéseinkről, alkotmányunkról, politikai viszonyainkról; kifogyhatatlan volt a magyar népet jellemző anekdotákból, amikkel sokszor jóízűen megnevettette a társaságot. A lord azt magyarázta, hogyan látja Magyarország gazdasági helyzetét, mi volna a leghelyesebb tennivaló politikai és gazdasági szempontokból, hogyan kéne kormányozni az országot, hogy Közép-Európában domináló szerephez jusson. A beszélgetések során lassanként kiépült az egész revíziós terv, mi legyen a program, miből álljanak az egyes szerepek, egyáltalán miként vihető tovább és fejleszthető mind hatalmasabbra az akció. Most már új fejezetnek kell következnie a mozgalomban. A lord tovább is folytatni fogja a cikkezést. de ez magában véve nem viheti előbbre a dolgot. Az sem elég, hogy Magyarországon csak magánszemélyek tevékenykedjenek az ügy érdekében, mert magánszemélyekkel nem lehet megállapodásokat kötni. A kormánynak is magáévá kell tenni a revíziót, mert amíg ez meg nem történik, addig az egész erőfeszítés tulaj donkép csak elméleti harc.

A lord nem csinált titkot abból, hogy sok mindennel elégedet-

len. Teljes őszinteséggel tálalta ki véleményét és rámutatott az észlelt hibákra. Hangsúlyozta, hogy ma modern idöket élünk. Azelőtt a nagyobb hadsereg döntött, ma a nagyobb gazdagság. Magyarországot mégis úgy kormányozzák ma is, mint száz évvel ezelőtt. A magyar kormány részéről minduntalan nehézségeket gördítenek az útjába, a helyett, hogy a kormány zászlójára tűzné a revíziós ígét és teljes felkészültséggel dolgozna sikeréért, Ő agítált már eleget és felvilágosította a világot a magyar kérdéstről, ezen a téren többet elérni nem lehet. A magyar ügynek világpolitikai szempontból nincs meg az a jelentősége, hogy akár Anglia, akár Franciaország vagy Amerika követelje a revíziót. Idegen államoktól nem lehet várni, még ha tudatában vannak is a reparálás jogsultságának, hogy öök verekedjék ki egy másik nemzet igazságát. Az ő önálló munkája félíg-meddig be van fejezve. Aminek most következnie kell, az már a magyarság dolga. Olyan mindent meg-rázó, hatalmas és ellenállhatatlan mozgalmat kell Magyarországon csinálni, hogy egyrészt a kormány is, akarva, nem akarva, kénytelen legyen végre hivatalos programba venni a revíziót, másrészt a világ belássa, hogy addig nyugalom, rend és béke nem lehet, amíg a jogos kívánságok nem mennek teljesedésbe.

De nemcsak arról van szó, hogy az igazságtalanságokat reparálják, hanem hogy a revízióval egész Közép-Európa politikai megnyugvását és gazdasági fellendülését biztosítsák. Az igazságos állapotok megteremtése Európa békéjét szolgálná. Nyilvánvaló, hogy ezt a célt katonai eszközökkel elérni nem lehet vagy legalább is olyan gondolat, amelyet reális politikus nem tehet magáévá. Annyiféle körülmény és hatalmi kérdés összejátszásától függne, hogy komoly államférfi, aki országán belátható időn belül segíteni akar, nem experimentálhat vele.

Az eszmecsereék során Rákosi mindinkább belátta, hogy a természetes magyar óhaj, a legfőbb nemzeti aspiráció, a területi integritás ezidőszertint keresztülvihetetlen, mert még azok is, akik Magyarország legnagyobb jóakarói és nemcsak Közép-Európa békéjéért szálltak síkra, hanem a Magyarországon esett igazságtalanság pusztá megtorlásáért is mellénk álltak, még azok is ellene vannak az ilyen aspirációnak és a legparányibb módon se támogatnák. Egyedül járható útnak a lord már kezdetben felvetett terve mutatkozott, a kompakt magyar területek visszaszerzése. Ez kevés-

nek látszott a régi kívánságokhoz képest. Rákosi is azt szeretete volna, hogy Trianon teljesen eltöröltessék, de miután nem a felhők között akart járni, hanem a földön eredményt elérni, nem tehetett mást, mint helyeselni a lord elgondolását.

Rothermere azt a nézetét is kifejtette, hogy a legnagyobb súlyt a csehekkel való megegyezésre kell fektetni, már csak azért is, mert ők a legcivilizáltabbak és ha velük rendbe jöttünk, Románia és Jugoszlávia se vonhatják ki magukat teljesen a megegyezésből. Célhoz csak békés úton lehet jutni. A területek visszaadása éppúgy, mint a gazdasági megegyezés, Magyarországnak és a kisantantnak egyformán érdeke. De Magyarországnak annyival is nagyobb érdeke, mert a Duna-medence békéje esetén központi fekvésénél fogva gazdaságilag vezető szerephez jutna. Meg kell tehát értenie mindkét félnek, hogy ezek a kérdések szervesen összefüggnek egymással és nem választhatók el.

A dornochi látogatás jelentősége abból állt, hogy világossá lett: pusztá követeléssel területek visszaadását elérni nem lehet. A maximális jóvátétel helyett a minimális jóvátételért kell dolgozni. Olyan politikai programot kell kitűzni, amely az igazságtalanság részben való reparálásán kívül úgy a nagy antant, mint a kisantant és Magyarország számára is biztosítékot nyújt arra, hogy – legalább is Közép-Európában – belátható időn belül helyreáll a valóságos egyetértés. Amely véget vet Magyarországnak és az utódállamok között a mai gazdasági elzárkózottságnak, versengésnek s politikai bizalmatlankodásnak és meghozza helyébe politikai, gazdasági s szociális téren a békét. Ezzel pedig nemcsak Magyarország és a kisantant államok jutnak nyereséghez, hanem egész Európa is.

Megbeszélték aztán ehhez a programhoz a keresztülvitel tervét is. Megállapodtak abban, hogy Magyarországra hárul a főfeladat. Kifelé meg kell mutatnia a revíziós mozgalom hatalmassá fejlesztésével egész Európának, hogy Magyarország mint nyugtalan elem veszedelem marad addig, amíg a jóvátétel meg nem történik. Befelé elsősorban az a fontos, hogy a kormány magáévá tegye a mozgalmat. E nélkül nem indulhatnak meg a tárgyalások az utódállamokkal.

De gondoskodni kell arról is, hogy Európa csakúgy, mint az utódállamok, higgyék is, hogy a megegyezés Magyarországgal lehet-

séges és bizzanak benne. Ez pedig csak úgy érhető el, ha Magyarország olyan kormánya van, amely iránt feltétlen a bizalom. Ezért elkerülhetetlen és elodázhatatlan a demokratikus berendezkedés az országban. Mert a demokratikus nyugati államok csak egy demokratikus Magyarországgal szemben lehetnek annyi megértéssel és bizalommal, amennyi a helyzet megoldásához mulhatatlanul szükséges.

Ez a bizalmi momentum kényszerítette rá Rákosit és Rothermeret, hogy a király kérdés megoldását is felvessék és megbeszéljék.

Magyarországnak van ugyan detronizációs törvénye, de a külföld tudja, hogy ez nem olyan őszinte törvény, amely a Habsburg-kérdés veszedelmét örökre kizárná. Amíg a Habsburg-restauráció veszedelmének lehetősége Damokles-kardként függ a levegőben, – legalább is a lord felfogása ez volt – addig a revízió megvalósítása lehetetlen. Hiszen nem tehető fel, hogy az utódállamok bármily revíziós megoldásba belemenjenek, ha egyébként látják is a saját hasznukat belőle, amíg attól kell tartaniok, hogy az egész megegyezés utólag felborulhat a Habsburgok miatt.

A lord továbbá többször hangoztatta, nem érti, hogy a magyarok századokon át küzdöttek a Habsburg-dinasztia elnyomó politikája ellen és amikor végre, egy rájuk nézve rémes kimenetelű háború után, elérték a Habsburgok lerázását, a függetlenség, az önállóság megszerzését, most vissza akarják csinálni az egészet. De kik akarják tulajdonképpen visszacsinálni? – vetette fel a kérdést. Mert ő a hozzá érkezett levelek ezreiből és tízezeiből azt látja, hogy a magyarság tekintélyes része ellenzi a Habsburgok visszatérését. Véleménye szerint a Habsburg-restauráció a jövő zenéje. Amennyiben azonban mégis megvalósítanak, súlyos kárát vallaná Magyarország. Olyan frontot teremtene a szomszédok és a nagyhatalmak részéről ellenünk, hogy az ország jogos óhajai soha teljesedésbe nem mehetnének. Akik ma jóindulattal vannak a magyarok iránt, azok is elidegenednének. Még kevésbé lehetne megszerezni azok szimpátiáját, akik ma még nem tekintenek barátságos szemmel Magyarországra felé.

Rákosi méltányolta a lord érvelését s álláspontját a királykérdésben, de még nem tette magáévá. Kifejtette a szent korona egész közjogi jelentőségét, s hogy minő szimbóluma az összetartásnak, és megmagyarázta a maga felfogását. Ő szilárd legitimista

volt, amíg IV. Károly élt, nem mintha túlságosan lelkesedett volna a király személyéért, de akinek egyszer fejére tették a szent koronát, az a magyar király és ez ellen alkotmányos appelláta nincs. A forradalmak után azt remélte, jobbá lesz a helyzet a királlyal. De ő sose szolgált se egy családot, se egy személyt. Számára egy fontos: mit kíván az ország létérdeke és jövője. A király halála után legitimista maradt, mert nem csatlakozhatott az olyan szabadkirályválasztókhöz, akik végeredményben azt se tudják, kit akarnak megválasztani királynak. Viszont tény az is, hogy a legitizmus ma már közjogi elvekkel sincs alátámasztva. Arról nem is beszélve, hogy a legitimista propagandát egyáltalán nem tartja alkalmasnak arra, hogy a legitimizmus népszerűvé válhassék a nép körében. Ami végül a lordnak azt a legsúlyosabb érvét illette, hogy a revízió magvalósíthatatlan mindaddig, míg a Habsburg-restauráció lehetőségé fennforog: ezt az érvet Rákosi teljesen elfogadhatóan még nem látta tényekkel alátámasztottnak. Mindenesetre fenntartotta magának egyelőre a döntést a király kérdésben.

Ami Rákosit leginkább megragadta a dornochi beszélgetések során, az a perspektíva volt, amelyet a lord Magyarország jövőjéről a szeme elé állított, arra az esetre, ha Magyarország minden nyúgtól megszabadulva a rohamos fejlődés útjára léphetne. A környező államokkal való politikai és gazdasági szövetség nemcsak biztosítaná a magyar kisebbségek jobb bánásmódját, hanem ezzel Magyarország válhatna Közép-Európa legjelentősebb államává, márcsak földrajzi predestinációjánál fogva is.

Eltelve a nagy horderejű kérdésekkel, úgy érezte, a magyar nép sorsa kerül döntésre. A lord hatalmas pártfogó, igazi államférfíui tehetség, mindent áttekintő s átfogó szellem, ismeri a modern idők követelményeit, őszinte ragaszkodással van a magyarság iránt, minden érdektől mentesen s teljes tárgyilagossággal nézi a dolgokat: nem lehet tehát közömbös, amit mond. És abban mindenestre igaza van, hogy végre tiszta bort kell önteni a pohárba. Nincs rosszabb, mint az örökös bizonytalanság, mint az átmeneti állapotok, elintézetlen kérdések, homályban való tapogatózás.

*

Rákosi Jenő persze a dornochi szép napokban se tudott ellenni a megszokott cikkírás nélkül. Beszámolva a magyar újságolvasó

közönségnek a környezetről, amely elbájolta, és a férfiről, aki elragadta, kiöntötte egész szívét. Boldognak érezte magát, mert tele volt ismét repeső reménységgel az ország sorsát illetően. A Gondviselés kezét látta abban, ami történt. «Dornoch» című ritka szép cikkének egy része hadd álljon itt bizonyoságul annak, mennyire birtokában volt istenadta szellemi képességeinek, milyen úr volt gondolatok és toll fölött, amikor Rothermere lorddal azokat a megbeszéléseket folytatta, amelyeket nemrégiben pártérdekből oly helytelen megvilágításba igyekeztek helyezni.

«Mikor a lord – írta – felpakkolt vagy tízünket: fiát, unokaöccsét, orvosát, egy jóbarátját s pár újságíró s kivitt az északi pályaudvarra, ott megpillantottam valamelyik kocsin egy nevet, amely nyomban romantikus gondolatokkal öntött el. Ez a név *Perth* volt. Édesanyám valamikor szekrényében őrizte mint kedves kincsét, téli olvasmányát Walter Scottnak összes regényeit. Ezeket olvastam én végig már tizenöt-tizenhét éves koromban, mohón és fáradhatatlanul. Ezek közt volt a *Perthi szép lány*. Tehát íme itt vagyok ifjúkori olvasmányaim rejtelmes honában. Sajnos, amit útitársaim Skócia szebbik részének mondtak, azon éjjel robotunk keresztül, csak visszamenet fogom látni a vasútról. Egyelőre itt vagyok Dornochon, Rothermere lordnál, a lord kastélyában. Igaz, a Walter Scott-féle nagyszerű kastélyoknál kisebb, de közönséges nyaralónál nagyobb tanya ez, várszerű tornyával, patinás falaival, elhelyezve egy pazarul ellátott és kezelt pár holdas kert közepében, mint drága foglalatban. Belül vagy húsz helyisége, modern kényelemmel, művészi fényel és előkelő ízléssel berendezve. Környékének tömött pázsitját tündöklő virágágak szaggatják meg, belül a kastélyban drága szőnyegek a padlón, illatos virágok asztalon, lépcsőn, sarokban, nagy mesterek képalkotásai a falakon, üvegszekrényekben híres porcellánok, remek bútordarabok, régi órák jóformán minden szobában, mindenben pazar gazdagság mellett előkelő ízlés és szolid fény: ez a ház belseje. Es ha terített asztalhoz ülsz, mely körül három szobalány jár diszkrét mozgással kiszolgálni tízünket, ősi kupák s egyéb ezüsttárgyak ragyognak rád virágok közül és kristálypoharakba öntik a felszolgáló lányok italodat.

Ide jár a tiszta levegőbe – melyről végül már azt hiszed, az is velencei üvegéből való – a mi lordunk pár hétre nyaralni a forró

nyár napjaiban. Nyaralni, de nem pihenni. Mert ő itt is mindig dolgozik, de alig veszed észre. Hiszen vendégeit tennisz, golf, bridge szórakoztatják, s ő mindig velünk van, észre se veszed, mikor tennisz közben megesik, hogy egy milliárdos ügyet is elintéz két szóval, úgy, mint ahogy a labdát átütötte a hálón. Mert hallatlan ügyek, vállalatok, számítások és gondok szálai futnak össze az agyvelejében. Hiszen nem tudom csak újságja hány van s hány millió példányban jár szerte a világon (s az most mind beszél Magyarországról) és még ez újságtömeg papirosát is ő gyártja, hajói és vasutai szállítják Kanadából, Kubából Angliába. Most itt van velünk s azt mondhatni, innen, ebből a mosolygós kastélyból nagyobb területeket kormányoz, mint egy-egy ország Európa keletén vagy északi részeiben. Az ember szédítő benyomást nyer összeköttetéseiről, befolyásáról és tekintélyéről, mikor itt is megfigyeli, ahol e pillanatban «nyaral», mégis olyan közel érzi magát lelkileg hozzá, mintha bizalmas jóbaráttal állana szemben. Mert modorában semmi keresettség, semmi nagyképűség nincsen. Egyszerű, közvetlen, jókedvű, elmés és tréfára hajló, oly jóízűen tud nevetni, mint egy fiatal diákember. Ebben a fia is atyjának eminens, tanítványa. Egyáltalán a társaságban, étkezésnél, játéknál szabadon jókedvű mindenki, az ő ragadós példájára.

Természetesen szóba került az, miről jutott eszébe, hogy engem vendégül hívjon magához, és viszont mi bírt engem arra, hogy a szíves meghívást elfogadjam, noha el voltam tökéelve arra, hogy addig nem lépem át a határokat, míg a régiék helyreállítva nincsenek. A választ a két kérdésre mindketten őszintén megadtuk. Én azért jöttem, mert meghívott s bennem annyi a hála azért, amit ő Magyarorszáért eddig is tett, hogy kapnom kellett az alkalmon, amikor ennek vele szemtül-szembe állva kifejezést adhatok. E mellett az a szándék, sőt félelem is hozott, megtudni: nem ábrándult-e ki abból a nagylelkű ötletéből, hogy Magyarország ügyét magáévá tette.

Az ő felelete pedig – mikor e sorokat leírom, valaki felrántja az ajtómat és azt mondja, a lord kéret, siessék le a társalgóba, mert a rádió Magyarországról beszél. Lesietek s valóban Aberdeen egyetemi városban egy, két évvel ezelőtt Magyarországon járt skót hölgy felolvasást tartott Magyarországról s ezt hallgatta az egész társaság. A lord válasza a fenti kérdésre pedig az volt, hogy nem

hogy belefáradt volna, de Magyarország sorsa jobban érdekli mint valaha, kedvvel és szeretettel dolgozik érte, sőt besorozta legnagyobb és legkedvesebb gondjai listájába. Engem is csak azért hívott, mert ismeri a Pesti Hírlapban az ő akciójáról megjelent cikkeket s óhajtott velem Magyarországról beszélgetni. Egyszerű és természetes felelet ez, amely nekem szinte ablakot vág egy embernek belső lelki világába, akinek mint idegennek, semmi köze sem volt eddig hozzánk, akinek hatalmas érdekköre két világrészre terjed ki, akinek tehát objektíve semmi oka nem volt arra, hogy gondjait egy boldogtalan, mindenféle formában bántalmazott, messzi fekvő kis ország bajaival tetézzé. Oly csodálatos, oly magában álló dolog ez a világon, melynek párját hiába keressük a múltban és azt hiszem, alig remélhetjük a jövőben. Ha van a nemzetek fölött Gondviselés, ebben ennek a Gondviselésnek a keze kell, hogy benne legyen. És én innen, a hallatlanul messze Skóciából, amíg a szél a felhőket mint juhnyájakat az Atlanti-óceánról átterelgeti az Északi-tenger fölé és a fenyők körülöttem zúgnak, a tengeröbölből erre röpködő sirályok vijjognak, ellágyulva gondolok haza, a magyar népre, amely most arat. Vagyunk mi is, most szomorú magvetők, akik munkánk után várunk egy vidám nagy, nemzeti aratást.»

*

Rákosi Jenőt a dornochi luxuriózus kastélyban az a gond emésztette, ami odahaza milliónyi magyar lelkén rágódott: mi lesz az országból, hová jutunk azon a lejtőn, amelyre 1914 nyarán taszítottak bennünket? Hiszen azóta mindig csak lejjebb csúszunk, nincs senki, aki feltartóztasson. Háború, forradalom, ellenforradalom, békediktátum, pártérdekek, egyéni érdekek, balkezű kül- és belpolitika, üres jelszavak, pénzfecsérlés, korrupció, reakció, gazdasági elszigeteltség – ez tizennégy esztendő óta a sorsunk és a sorvadásunk. És e kínban vajúdó idők se tudták megszülni a férfit, akire egyetemes bizalommal tekinthetne fel az ország, aki meg tudná mutatni, merre és hová, milyen úton és minő célok felé? Nincs programot adó és cselekvő vezére a nemzetnek, nincs ideális hőse, lángelméje, megmentője. Akkor pedig oly mélyre fogunk jutni a lejtőn, ahonnan már nincs többé visszatérés. Holott nekünk hivatásunk volt és van Európában, amit be keli töltenünk.

Odáig jussunk, hogy ne csak hivatásunkat be ne tölthessük, de még az egzisztenciánkat se tudjuk megmenteni?

Nem üres szórakozással vagy meddő álmódzással töltötte Rákosi Jenő tehát a skóciai szép napokat, nem poétaszíve és költői fantáziája ragadta el, hanem a reális életet figyelő elméje töprengett gondterhelten a magyar jövőn. Az angol levegőben, a világperspektívára és praktikus gondolkodásra berendezett brit környezetben igyekezett lehántani magáról a régi kötelékeket s felszabadítani lelkét minden nyűgtől, amely embert és nemzetet megakadályoz a szigorúan tárgyilagos szemléletben. Magyarországnak a sorsdöntő időkben nem szabad semmire se tekintettel lenni, mert csak egyetlen egy kötelessége van: a saját boldogulásával törődni. Szép volt az, hogy valamikor fényes úri rendek s karok a nemzet életét és vérért ajánlották fel – nem az ország, hanem a dinasztia megmentésére. Szép volt az, hogy még nem is olyan régen háborúba mentünk – nem Magyarorszáért, hanem szövetségeseinkért, németekért, germánokért, akik – ha győzünk – ránk feküdtek volna egész súlyukkal és évszázados beolvasztó törekvéseikkel. Most már – miután csak a csonka törzsünk maradt meg – igenis itt az ideje, hogy egyedül csak önmagunkra gondoljunk, rideg kalkulálással, önmagunkra, vergődő és fuldokló magyarokra, akik elpusztulunk, ha még mindig másokért akarunk áldozatokat hozni. Tanuljunk meg végre bekapcsolódni abba a nagy üzleti forgalomba, amely a világot táplálja és igyekezzünk hasznot húzni belőle. Éhes gyerekeink vannak, akiknek kenyér kell; állástalan, munkanélküli ifjúságunk van, amely elzüllik és tönkremegy a kényszerű munkátlanságban; földműveseink vannak százezerszámra, akiknek nincs egy holdnyi földjük, amit megművelhetnének; testvéreink vannak, akiket elszakítottak és maholnap el is idegenítenek tőlünk: ezek a mi problémáink, amik fájnak nekünk és amiket meg kell oldani. Ez a kötelességünk magunk, családuink, nemzetünk iránt. A tradíciókhoz ragaszkodnunk kell, de nem külső formásokban, hanem abban, hogy amint őseink kimentették az országot a legnehezebb helyzetekből, úgy mi is kimentsük és hozzájuk hasonlóan fenntartsuk további ezer évig.

A lorddal való hosszas és alapos megbeszélések odavezettek, hogy a jövőndő programm és e programm megvalósításának módjában tökéletessé lett a megértés és a megegyezés. Rákosi csak

egyben nem döntött még: a király kérdésben. A lord nem tudta őt teljesen meggyőzni arról, hogy a legitimizmus és a revízió kizárják egymást. De ha nem is volt meggyőződve róla, azt forgatta magában, már most mit csináljunk? A lord arra a kérdésre, hogy ha a Habsburg-restaurációban veszedelmet lát, miként képzei a királykérdés megoldását, állandóan ezt a stereotíp választ adta:

– Ez a magyar nemzet dolga, ebbe én nem szólhatok bele.

Közeledett az útrakelés napja. Mindenki érezte a szükségét az aprólékos részletek alapos meghányása-vetése után egy általános, mindent összefoglaló megbeszélésnek, a végső megállapodások lezárásának. Ami nem is maradt el.

Az elutazás előtti napon, egy pénteki nap délutánján történt a nagy konferencia, amely teljes négy óra hosszat tartott, közben megszakítva egy rövid uzsonnával, a nélkül azonban, hogy helyünket elhagytuk volna. Délután háromkor gyűltünk össze Rothermere lord dolgozószobájában, amelyben eddig még soha nem voltunk. E délután minden mozzanata élénken él ma is emlékezetemben. Még az egyes bútordarabokra is pontosan emlékszem. Mintha most is magam előtt látnám a lord hatalmas íróasztalát és a falon a lord anyjának portréját: László Fülöp nagy olajfestményét.

Két egymás mellett lévő fotőjben a lord és Rákosi foglalt helyet, mellette egy ferdén álló bőrpamlagon ültem én és Ernest Outhwaite, velem szemben Léderer Lajos. A tanácskozás megkezdése előtt a lord megkérdezte Rákosit, kívánja-e fiának, Harmsworthnak a jelenlétét, amire Rákosi nemmel válaszolt. Harmsworth egyébként az előzetes megbeszéléseken se igen vett részt. Az természetes volt, hogy én, aki állandóan Rákosi mellett voltam és Outhwaite, aki ugyanúgy mindig a lord mellett volt, most se maradjunk távol, Lédererre pedig az esetleges tolmács szerepe várt, mert se a Rákosi, se az én angol tudásom nem volt hiánytalan.

A tanácskozás, amelynél érdekesebbet és izgalmasabbat se azelőtt, se azóta nem éltem meg, fesztelen diskurzussal indult. De a levegő tele volt a magyar sors nagy és súlyos gondjával. Mindenkin látszott az ünnepies komolyság s a megfeszített figyelem, amellyel kérdéseket adott fel és kérdésekre válaszolt, mindenkit eltöltött a forró óhaj és vágy, hogy sikerüljön teljes ered-

ményhez jutni és válllvetve folytatni a felelősségteljes munkát Magyarorszáj jövőjéért.

Sorra kerültek az egyes tennivalók. Magyarországon most már a legnagyobb lendülettel kell megszervezni a revíziós mozgalmat és egy frontba állítani a közvéleményt. A magyar kormány nem hogy támogatná az akciót, de sőt ellene dolgozik és minthogy ilyenformán a lord együttműködése a felelős körökkel lehetetlen, csak privát személyek támogatására számíthat. Rákosinak is fülébe jutottak mendemondák arról, hogy a kormány akadályokat gördít Rothermere tevékenysége elé, de amíg a lord saját szájából nem hallotta, lehetetlennek tartotta és nem akarta hinni a szomorú tényt. Miután azonban most nemcsak a lord panaszából, győződött meg róla, hanem személyes tapasztalatokból is, mint például a londoni magyar követség tagjaival való beszélgetésekből, immár nem maradt más hátra, mint a revízió sikere érdekében a közvélemény erejével vagy rákényszeríteni a kormányt, hogy lassanként teljesen magáévá tegye a revíziós programot és aktívan bekapcsolódjék a szükséges tennivalókba, vagy pedig mindent elkövetni megbuktatására és arra, hogy olyan kormány jöjjön, amely bátran sikra száll a revízióért. Nagyon sajnálatosnak tűnt, hogy a magyar kormányt még meg kell győzni a lord tevékenységének előnyéről. A magyar kormányrendszer mintha Csonkamagyarországra akarna berendezkedni, amivel elnyomja a nemzet legelemibb életösztönét. Ezzel a megadó politikával szemben fel kell ébreszteni a közérzést s munkába állítani a benne rejlő elementáris energiákat. Nem szabad túrni, hogy Csonkamagyarország konszolidálása legyen a jelszó, hogy Trianonra rendezkedjünk be és ezzel csonkaságra ítéljük önmagunkat. Hanem mindenképpen el kell érní, hogy a nép akaratának alkotmányos megnyilatkozása a tömeglélek mélységeiből felszínre hozhassa a nemzet önvédelmi ösztöneit. A magyarság nemzeti érzése a megpróbáltatások és szenvedések e korában eleven ható és alkotó erővé vált. Vissza kell adni a nemzetnek történelmi hivatása öntudatát és nem szabad engedni odáig fajulni a viszonyokat, hogy a szociális és a gazdasági nyomorúság kioltsa a lelkekből ezt az öntudatot. Magyarországon minden tekintetben jobb helyzetet kell teremteni, hogy az elszakított magyarság annál inkább érezze rosszabb helyzetét és visszakívánkozzék az anyaországba.

Rothermere lord a maga részéről ígéretet tett, hogy fokozott energiával fog harcolni a magyar igazságért és reményét fejezte ki, hogy hamarosan sikerül diadalra vinni az eszmét. Megfogadta Rákosinak, senkivel se fog szóba állni a nélkül, hogy őt ne értesítené róla, mert csak így őrizhetik meg az összedolgozás teljes harmóniáját. Tudja, hogy Rákosinak előrehaladott korában nincs semmi egyéni ambíciója, csak egy vágya: országa jövőjét biztosítottak látni, Ő tehát az egyetlen ember, akit abszolút bizalmával ajándékoz meg.

Az uzsonna után, hatóra tájban kezdett belevegyülni a tárgyalásba Outhwaite, a született diplomata, aki rendkívüli tárgyalóképességgel rendelkezett. Miután ismét a magyar kormányra terelődött a szó, féligmeddig tréfásan közbeszólt:

– Én szeretnék két évig Magyarországon külügyminiszter lenni, majd megmutatnám, mit kell csinálni.

Majd ügyes fordulattal belevetette a diskurzusba a királykérdést és így újból sor került a Habsburg-probléma egész komplexumának megbeszélésére. Rákosi kérdésére a lord megismételte sokszor hangoztatott felfogását: a királykérdés elintézését a magyar nép egyéni ügyének tekinti, neki ebben véleménye, szava nincs és nem lehet.

Rákosi Jenő azonban ezúttal nem volt hajlandó megelégedni a passzív válasszal. Folyton hallania kellett, hogy ezrével jönnek Magyarországból a levelek a lordhoz, amelyek a király kérdés elintézését sürgetik. Tudta azt is, ha hazatérése után óriási mozgalmat csinál, elkerülhetetlen lesz, hogy a revízióval együtt a lord neve is még népszerűbbé ne váljék, miután a kettő egymástól elválaszthatatlan fogalom. Más ember nem merte volna feltenni a kérdést, mi fog történni, ha a végső konklúzióra kerülne a sor. De Rákosi Jenő az ő nyílt és őszinte modorával kereken kimondta:

– *Ne ijedjen meg lordságod, ha most olyat találok kérdezni, amire tán álmában se gondolt és amely kérdés ezért készületlenül fogja érni. De ha igaz az, hogy a Habsburg-restauráció ártalmára van a revíziós mozgalomnak, és ha igaz az, hogy a királykérdés megoldása nélkül a revízió kilátástalan, akkor mondja meg nekem, mit szólna ahhoz, ha a magyar nemzet szeretete és lelkesedése önt kiáltaná ki királynak?*

Halotti csend támadt a szobában. Senki se mozdult. Látszott,

hogy a lord rettenetes belső küzdelmet vív magával. Az arca fehérré vált, mint a fal. Eltelt egy perc, eltelt a második is, izzó némaságban. Akkor Rothermere lord megmozdult és még mindig halálsápadtan, de határozottan felelte:

– I say, yes!

Felálltunk. Senki se szólt többé egy hangot sem, mélyen elfogódva Rákosi kérdésének és a lord válaszának rendkívüli voltától. A tanácskozásnak vége volt, a társaság széteszlott.

Többé ez a dolog nem került szóba se a lord, se Rákosi részéről. Amidőn másnap elhagytuk Dornochot és egy hét múlva Londont, Rákosi még mindig nem adta fel legitimizmusát és nem döntött végérvényesen a Habsburg-kérdésben. Hogy a lord előtt feltette a nagy kérdést, nem azért történt, mintha le akarta volna kötni magát az ő személyéhez. De számolt azzal, hogy a királykérdésnek dűlőre kell jutni és kénytelen volt a jelek szerint azzal is számolni, hogy a nemzet Rothermere lordban fogja látni jövő boldogulásának biztosítékát. És ő, a közvélemény őszinte hangadója, tisztában akart lenni, mit tenne ebben az esetben a lord. Soha azelőtt, se azután haláláig Rothermere «királyjelöltségéről» senkivel egyetlen szót nem váltott, még távoli célzást se tett rá. Teljesen igaztalanul érték tehát nemrégiben a halott Rákosit azok a tendenciózus támadások, amelyek olyan gondolatokat és cselekedeteket inszинуáltak neki, amelyek tőle mindenkor távol álltak. Rákosi Jenő nem «házalt» a szent koronával, azt senkinek fel nem ajánlotta, hanem egész egyszerűen azt tette, amit világéletében mindig cselekedett: az ország érdekeit latolgatta magában s a jövőt fontolgatta, azzal a szent meggyőződéssel, hogy a nemzetnek joga van a maga sorsáról döntené. *Kinek a fejére kerüljön Szent István koronája, annak nem szabad se egyes emberek, se egyes osztályok és pártok véleményétől s elhatározásától függnie, hanem egyedül a szabadon megnyilatkozó nemzet akarától.*

A dornochi tartózkodás eredménye az volt, hogy a revízió gondolata megtelt reális tartalommal. Most már nemcsak fénylő fáklya volt, hanem töviről hegyire alaposan átgondolt és meg tárgyalt munkaprogramm. Rákosi azzal az elhatározással készülődött haza, hogy tollával dinamikus erőt adjon ennek a programúnak és megvalósításáért egyetlen érzésben, egyetlen törekvésben egyesítse a szétförgácsolódott és széthúzó magyarságot.

Skócia után még öt napot Londonban töltöttünk a lord vendégeiként. Már az utolsó estén, a búcsúvacsorán történt, hogy a lord, aki Amerikába készülődött és az ottani magyarságot is be akarta vonni a mozgalomba, így szólt Rákosihoz:

— Legjobb szeretném, ha velem jönne Amerikába és ketten beszélnének ott a revízióról a magyaroknak. Nem tudná rászánni magát a hajóútra? Nem kívánja látni az újvilágot?

— Sose kíváncsoztam nagyon Amerikába – felelte Rákosi Jenő. – Aztán meg, sajnos, van egy mellékfoglalkozásom, amelyet sokáig nem hanyagolhatok el, a szerkesztőségi cikkírás. Lordságod jól el fogja végezni a feladatot Amerikában egyedül is . . .

Erre aztán abban állapodtak meg, hogy ha bármelyik oldalról felmerülne a szüksége, máskor is fognak személyesen találkozni, vagy ha erre nem lesz mód, titkárait küldik majd egymáshoz.

Ugyanekkor Rothermere személyesen a következő, a nyilvánosságnak szánt levelet adta át Rákosinak:

Kedves Rákosim,

Londonból való elutazásának előestéjén engedje meg, hogy örömmnek adjak kifejezést a fölött, hogy Önt az utóbbi hetekben Londonban és Skóciában vendégemül láthattam. Mint mindenki tudja, magam is nagyon érdekelt vagyok újságok dolgában és ezért örülnék, ha Ön, mint a legnagyobb magyar újságíró, elfogadna látogatása emlékéül ötv ezer pengőt, amelyről legjobb belátása szerint diszponálhat olyan magyar újságírók javára, akik esetleg segítséget szenvednek. Ha megengedi nekem, csak arra az egyre kérem, hogy a szükségben lévő magyar újságírók javára kezelendő összeg az illetők társadalmi, politikai és felekezeti nézetére s állására való tekintet nélkül jusson szétosztásra. Biztosítom Önt, kedves Rákosim, a legnagyobb öröömre volt, hogy hazámban vendégemül láthattam és így alkalmam volt Önnel megbeszélni ama számos problémát Magyarország jelenéről és jövőjéről.

Legigazabb híve

Rothermere.

Az energikus, meleg és bizakodó készorítás, amellyel Rákosi és a lord elváltak, olyan barátság megpecsételése volt, amelyben

két nagy elme és két nagy szív kötött szövetséget egy nemzet új és jobb korszakának megteremtésére – az igazság erejével s a sajtó hatalmával.

*

Rákosi angliai útját nemcsak a magyar nép nézte szeretetteljes várakozással, hanem felfigyeltek rá a politikusok is, mert valószínűnek tűnt, hogy nemcsak közönséges udvariassági vizit volt, hanem kiinduló pontja egy nagy politikai akciónak. Jellemző erre, hogy amikor Bécsből hazafelé jöve, a győri Perronon összeakadtam Ulain Ferencsel, kifejezte azt a vágyát, hogy nagyon szeretne Rákosi Jenő elé járulni, de a múlt eseményei után rösteli és nem is nagyon mer.

E szavak magyarázata a következő: Ulain a háború utolsó két évében és a kommün ideje alatt igen gyakori látogatója volt Rákosinak a szerkesztőségben, illetve budai villájában és leglegkezebb hívei közé tartozott. Boldog volt, hogy jöhetett Rákosinak mesélni a politikai élet kulisszatitkairól és üdülhetett a nagyszerű öregúr társaságában. Amint mondogatta, soha nem volt Rákosinál a nélkül, hogy ne tanult volna valamit tőle.

A proletárdiktatúra bukása után Ulain Ferenc többedmagával, állítólag katonatisztek, egyetemi hallgatók és mások képviselőjében, felkereste Rákosit azzal a kéréssel, álljon mozgalmuk élére és vegyen részt az aktív politikában. A deputánsok azzal érveltek, hogy a kommün utáni korszakban Rákosi Jenő az egyetlen, aki hivatott irányt mutatni és az ő szavára mindenki hallgatna. Rákosi, ismert felfogásához ragaszkodva, húzódozott a dologtól, de aztán, tekintettel a rendkívüli helyzetre, mégis engedett a kérésnek.

– Hát ha úgy gondolják az urak, – mondta – az ország érdeke megköveteli, hogy kiálljak, istenneki, meghozom az áldozatot és megpróbálkozom vele . . .

Megígérte a küldöttségnek, hogy másnap megjelenik az ülésükön, hadd lássa, mihez akarnak fogni. El is ment közéjük, valahová a Déli vasút környékére, egyikük privát lakására. Én magam a közeli kávéházban vártam rá. Legnagyobb meglepetésemre alig félóra múlva már értem is jött.

– Ilyen hamar végeztek a tanácskozással? – kérdeztem.

Rákosi Jenő legyintett:

– Először és utoljára voltam ezekkel az urakkal politikai megbeszélésen. Nem az ország sorsáról folyik ott a szó, hanem hogy kiből mi lesz, illetve ki mi akar lenni. Efféle dolgok pedig engem nem érdekelnek.

Ezzel aztán vége is volt Rákosi első és utolsó, félórás politikai aktivitásának.

Később Ulain szeretett volna bejutni felelős szerkesztőnek a Budapesti Hírlaphoz. Rákosi azonban azt kívánta, előbb tanulja ki a szerkesztés mesterségének minden csínját-bínját, szolgálja végig az összes rovatokat és csak aztán vállalkozzék ilyen felelősségteljes feladatra.

Ulain Ferenc erre azzal válaszolt, hogy az intranzigens jobboldaliak támogatásával megindította a *Szózatot*. Abban aztán élesen szembefordult a kurzust kritizáló Rákosival és nemcsak politikáját kritizálta, de személyében is sokszor kíméletlenül megtámadta.

Azóta tizenegy év telt el s ezalatt egyetlen egyszer se láttuk. Most így feleltem neki:

– Ismeri jól a méltóságos urat és tudhatja, hogy nem az az ember, aki politikai támadások miatt haragot tartana. Nyugodtan jöhet hozzá, úgy fogja fogadni, mintha semmi se történt volna.

Ulain nekibátorodott és bejött a fülkénkbe. Mondanom sem kell, hogy Rákosi tényleg úgy fogadta, mint ahogy ő mindig szokta azokat az embereket, akiknek valamely igazságtalanságát kellett elfelejtetni és megbocsátani.

És amikor Ulain megkérte, hogy ezentúl Pesten is felkeresse néha, jóakaratóan felelte:

– Természetes, jöjjön csak amikor akar.

Budapestre való megérkezésekor Rákosit már a pályaudvaron is viharos lelkeséggel üdvözlő tömeg fogadta. Aztán töméntelen levélben és táviratban köszöntötték az ország és az elszakított területek minden városából, községéből és Amerikából is. Minden ajkon s minden szívben Rákosi és Rothermere neve volt.

Annyi ember jelentkezett nála, annyifelé hívták, hogy végül is senkit se tudott kielégíteni. Vass József, a Bethlen-kormány aktív miniszterétől is érkezett hozzá meghívás, hogy szeretne halani angliai útjának eredményéről, valamint Apponyi Albert gróf feleségétől, de mindezeket a látogatásokat kénytelen volt elhalasz-

tani. Walkó külügyminisztert csak azért kereste fel, mint mondta, «nehogy azt higgyék, hogy a hátuk mögött titokban és tőlük függetlenül akarok valamit csinálni». De aztán azzal jött vissza tőle, hogy «nem lettem okosabb». Egyébként meg volt lepve attól, hogy Walko kijelentette előtte: helyesli a revíziós akciót, örül neki és kéri a folytatását. Ez vagy nem volt egyéb udvariassági szólamnál vagy pedig azt remélték kormánykörökben, hogy az egész akció nem sok vizet fog zavarni, mert a későbbi események is csak azt bizonyították, hogy a kormány nem helyeselte a mozgalmat és a legkevésbé sem örült folytatásának.

De Rákosi most már semmivel se törődött. Megvolt a teljes program, tehát testtel-lélekkel belevetette magát megvalósításába. Ha lehet, még odaadóbban, még szenvedélyesebben folytatta a cikkírást, valósággal szárnyai nőttek tollának, egy csoda volt, ahogy nekilendült és magával ragadott mindenkit. Akik le-kicsinyelték a nyomtatott betű hatalmát, csakhamar tapasztalhatták, micsoda lázba és forrongásba tudja hozni azzal Rákosi az egész országot. A levelek áradata csakhamar annyira megnőtt, hogy külön titkárt kellett fogadnunk a mindennapi posta elintézésére és kora reggeltől késő éjszakáig tartott a megfeszített munka. Amit azelőtt sose hallottam Rákositól, ha délben hazamentem, akárhányszor ezzel fogadott:

– Azt se tudom, hol áll a fejem. Mindenki azt akarja tudni, mit beszéltem a lorddal, mit fogok csinálni.

Rákosi az Otthonban a tiszteletére rendezett ünnepi vacsorán kijelentette, hogy ezentúl bármiről is írjon, legyen a témája irodalom, művészet vagy a kereskedelem, a város vagy falu, a gazdag vagy szegény, a bolond vagy okos, soha többé semmi cikkéből ki nem fog maradni ez a szó: revízió. És így is történt. Teljesen a revízió szentelte magát és mindannak, ami ezzel a kérdéssel szorosan összefüggött. Tudta jól, hogy a lelkesedés, amivel hazatérte után fogadták, hamarosan el is lanyhulhat, ha napról-napra nem szítja, ha a végsőkéig fel nem fokozza és ugyanakkor szilárd meggyőződésé nem mélyíti el. Az lett volna a legszomorúbb, ha ismét csak szalmalángként lobban el a híres magyar tűz. Hiszen a revízió nemcsak területek visszaszerzését jelentené, hanem békét és gazdasági fellendülést is hozna és az ország jótékony átalakulását minden tekintetben. Amit semmiféle jelszóval el nem

lehetett érnei, azt megcsinálja a revízió: maga mögé sorakoztat minden embert, megbuktatja a reakciót és egészséges belpolitikai atmoszférát teremt.

Éles hangú cikkekben ostromozta Rákosi a hivatalos köröknek azt a felfogását, hogy a revízióval várni kell a megfelelő időpontig. A kormány várhat vele, de az ország nem tud és nem akar várni tovább. Sokak szemében úgy tűnik, mintha a párturalomnak kedvére való lenne az elzárkózás és félne Trianon revíziójától. «Hiszen néha máris az a kétségbeejtő gondolat villan föl az ember agyában, – írta – hogy itt kezd szaporodni ama magyarok száma, akik azt tartják: jó nekünk ez a trianoni kis határ; könnyebb kormányozni, kényelmesebben lehet adminisztrálni, ne háborgassátok a mi kényelmünket». De ha így áll a dolog, fogadjuk meg Rothermere lord intő szövegét, aki azt üzent nekünk: «Ne várjon a magyar nemzet mindent a kormánytól. A kormánnyal, ha lehet. *De ha nem, úgy a kormány ellenére is meg kell valósítanunk azokat az előfeltételeket, amelyek nélkül nem jöhet a revízió.*»

«Két tényezője van a revízió sikeres előkészítésének», írta egy más alkalommal. «A külföldi közvéleménye és az országos közvélemény. Az elsőt, mint égi ajándékot, feltámasztotta számunkra Rothermere lord. Államférfiak, tudósok, kormányok, társadalmak, pártok, publicisták beszélnek, vitatkoznak a revízióról s a világ figyeli a magyar problémát, amelyet oly egyszerű és mégis nagy patosú mondatban állított lordunk a világ elé, amikor először leírta, hogy Magyarországnak is helye van a napsütésben. Már most a magyarok kötelességét, a hazai közvélemény hatalmas megszólaltatását is a lordra akarjuk bízni? Néha szinte olyan színe van a dolognak, mintha arról volna szó, hogy mi segítsünk a lordon, s nem arról, hogy ő jött váratlan, kéretlen, nagylelkűn segíteni mi rajtunk. De az általa oly dicsőséges sikerrel megkezdett munkát csak mi, magyarok fejezhetjük be. Nem elég, hogy mosolyogva és boldogan nézzük, hogy fonnyad össze a cseh állameszme; hogy elégtlenül pipálva szemléljük *Romania mare* katasztrófális vonaglását; nem elég, hogy mint koncertet hallgassuk a délszláv fegyverek ropogását. Nekünk világgá kell kiáltoznunk, hogy íme, amit Rothermere lord tanít, amire akcióját alapította, azt a tanítást lángbetűkkel írja minden újabb esemény Kelet-Európa égi boltozatára: *Múltjánál, jelleménél és tehetségénél fogva a magyar nemzet*

van arra hivatva, hogy kontinensünk keletén mint ország tekintély legyen és egyensúlyozó hatalom a keleti országok között és Európa békéjének oszlopa s biztosítéka. Ezért nemcsak magyar érdek, hanem elsősorban európai érdek a revízió».

Nemes lángolásában végtelenül fájt Rákosinak, hogy még mindig azt kellett látnia: a nemzeti célok helyett sokan inkább a maguk kis egyéni céljait tartják fontosnak. Ezeknek a korrupciója ellen éppoly keményen szólalt fel, mint az állam öncélúsága ellen. A nemzetet kell erőssé tenni, akkor erős lesz az állam is. Meg kell erősíteni a nemzet alkotmányos életre való képességét, tehát a párt-szervezeti hatalom helyébe a nemzeti szellemet tenni uralkodóvá. Praktikus cselekedeteket sürgetett a mindennapi életben és tisztultabb szellemet a hatalom kezelésében.

Ugyanekkor Rothermere lord is fokozott hévvel folytatta az akció külföldi részét, amelynek ezentúl minden fontosabb fázisáról elsősorban Rákosit informálta. A sürgöny- és levélváltás állandó lett köztük. Alig néhány nap múlva, hogy elváltak egymástól Londonban, augusztus 3-án már a következő sürgönyt küldte a lord Rákosinak:

«Magánlevelezőmnnek fontos megbeszélése volt Zágrábban Radicsal és pártja vezető tagjaival, utasításaim értelmében dologozva. Radies most azon erős óhajának adott kifejezést, hogy a horvát párt Magyarországgal és Olaszországgal baráti viszonyba lépjen. Radies arra törekszik, hogy Jugoszlávia és Magyarország között minden ellentétet kiküszöböljön. Magyarország vágyát, hogy külkereskedelme érdekében szabad kijárást szerezzen magának az Adriához, elismeri és méltányolja. A tudósító Trumbiccsal, a horvát-szerb-párt vezérével is beszélt, aki ezekben a kérdésekben teljesen egyetért Radicsal. A beszélgetések eredménye volt az a feltűnő nyilatkozat is, amelyet Radies a maga lapjában, a Narodni Walban publikált és amely Horvátországnak Magyarország iránti baráti érzéseiről szól. Tekintettel Radicsnak mint a jugoszláv ellenzék vezérének egyre növekvő befolyására a szkupstinAban. e válaszokat az én kezdő lépéseimre nagyon biztatónak tekintem és levelezőm ebben az értelemben tovább fog dolgozni. Erősen remélem, hogy létre fog jönni valami Magyarországra nézve nagyon kedvező megegyezés. Azzal küldöm ezt az információt, hogy bármi módon és formában, ahogy jönnek látja, használja fel. Dornochi vendég-látója».

Ot nap múlva, augusztus 8-án a Daily Mail szerkesztője és a lord bizalmasa, Ward Price Londonból ezt a levelet írta:

«Kedves Rákosi úr, Rothermere lord úgy gondolja, hogy Önt érdekelni fogja az a hosszabb levél, melynek másolatát idezárom. Attól a magántudósítónktól való, akinek Radicsal való beszélgetéséről a Lord már sürgönyözött Önnek. Radies megállapításait, amelyeket megbízottunk előtt személyesen tett, megerősítik a társai által kifejtett nézetek, amint e levélben olvashatók, és azt mutatják, mint termi gyümölcsöt a Lordnak a magyarság érdekében folytatott munkája olyan nagyon befolyásos körökben is, amelyek eddig Magyarország ellenségeinek voltak tekinthetők.

*Kitűnő tisztelettel kész híve
Ward Price.*

Az említett megbízott kimerítő információi az akkori horvátországi kulisszamögötti tárgyalásokról, bizalmas természetüknél és a kényes jugoszláv belpolitikai állapotoknál fogva még ma se valók a nyilvánosság elé. Radies halálával és a szerb diktatúra proklamálásával különben a nagyszabású terv kútba esett. De mindenestre egyik bizonyítéka volt annak, hogy Rothermere lord keze messze elér és az a kéz erőteljesen dolgozik Trianon felfordításán.

Hogy Rothermere mennyire figyelemmel volt Rákosira és mily szorossá vált az összeköttetésük, mutatja Outhwaite következő, Dornochból augusztus 11-én írt levele is, amelyben tulajdonkép egy privát dologról kívánta a lord magyar barátját értesíteni.

«Kedves Rákosi úr, bizonyos okok miatt Őlordsága úgy határozott, hogy lehetetlen, hogy Léderer Lajos egyfelől megmaradjon mellette magyar titkárnak, másfelől ugyanakkor zurnalisztikai tevékenységet is fejtsen ki. Ezért választás elé állította Ledérért, aki úgy határozott, hogy feladja a zurnalisztikát és mint titkár szenteli magát a magyar ügynek, amíg Rothermere lord szolgálatában áll. Attól tartunk, hogy ez átmenetileg Önnek kellemetlenséget szerezhetne, de Rothermere lord úgy gondolja, nem okozhat nehézséget a Pesti Hírlap képviselőjében egy másik újságíróat Londonba küldeni. Rothermere lord azt kívánja, hogy ebből az alkalomból kifejezést adjak nagy értékelésének, amellyel a Pesti Hírlapban az Ön munkáját a magyar ügyért figyeli.

*Odaadó híve
Outhwaite.*

Az alábbi két levél, egyik a lordé, másik Rákosié, rávilágítanak arra a szinte hihetetlennek tűnő tényre, hogy valóban voltak Magyarországon, akik nem jó szemmel nézték a revíziós mozgalmat és veszélyeztették sikerét.

London, 1928. aug. 12.

Kedves Rákosim,

megkaptam levelét, sürgönyét és olvasom a cikkeit. Utolsó cikkében említést tesz magyaroknak a szomszéd államokban történt «kivégezéséről». Tényleg azt akarja mondani, hogy magyarokat kivégeznek? Igaz, ez csak Léderer fordítása, de ha mégis úgy lenne, természetesen a magam lapjaiban is publikálni akarom.

Nézetem szerint Magyarország szempontjából minden jól fejlődik. Mindhárom utódállam oly súlyos belső bajokkal küzdök, hogy ez nem vezethet másra, mint Közép-Európa térképének mielőbbi gyors rendezésére. Azt hiszem, a mai helyzetet elsősorban a magyarok agitációja teremtette meg. Mindazok, akik – úgy Ön, mint jómagam – befolyásoljuk ezt az agitációt és a magyar ügyet szent ügynek tekintjük, kell, hogy minden erőnket megfeszítsük annak érdekében, hogy Magyarország legyen az egyetlen állam, amely ebből a káoszról előnyhöz jut.

Nem szabad megengednünk, hogy bármely nép vagy bármely személyek összeesküdjenek és a magyar ügyet elsüllyeszteni igyekezzenek azon a címen, hogy most nincs még itt az ideje és tíz vagy húsz vagy harminc év múlva is ráérünk az Ön hazájának panaszait hangoztatni. Ez azt jelentené, hogy Magyarország helye a nap alatt örökre elveszett.

Kedden térek vissza Londonba, hogy fogadjam Cserna ezredest s amerikai magyar deputációját, mely aztán Budapestre utazik.

Legszívélyesebb üdvözlését küldi Önnek és Schiller doktornak

*igaz híve
Rothermere.*

Rákosi Jenő válaszelevele így hangzott:

Budapest, 1928. augusztus 20.

Mylord,

ebben a percben tértem haza a Szent Istvánnapi ünnepségről, amelyet első királyunk emlékezetére rendeztünk. A hatalmas Szabadság-téren több ezernyi emberből álló tömeg gyűlt egybe. Ott voltam, hogy

beszédet mondjak Urmánczyhoz hasonlóan. Az Ön nevét gyakran hangoztatták és minden esetben a lelkesedés kitörése követte. Amint lejöttem a szószekről, amely az emlékműnek magának része, asszonyok rohantak meg, hogy megcsókoljanak, öreg parasztok és más nép tolongott körülöttem, a kezemet csókolgatták és a fiatalság is megrohamozott, hogy legalább a ruhámat érinthesse. Mindez addig tartott, amíg elhagyhattam a teret. Csak azért emlitem meg az egészet, mert valószínűleg egyik lapban sem fogja olvashatni, noha ez volt ami megadta ünnepségünk igazi karakterét, amely ünnepség főszereplői úgy a szónokok ajkán, mint a hallgatóság szívében első királyunk, a revízió kérdése és az Ön személye voltak. És azért írom mindezt, mert meg kell állapítani, hogy az egész ünnepség minden kormány- vagy hivatalos támogatás nélkül rendeztetett és folyt le. Úgy tervezték, hogy a főpolgármester fog beszédet mondani és birtokba, illetve a város gondjaiba venni az emlékművet. De az ünnep rendezősége végül is kénytelen volt elfogadni egy szimpla városi tanácsost aki a polgármester tisztét ellátta Ennek ellenére nagyrangú katonai személyek és más kiválóságai a társadalomnak voltak jelen és minden nemcsak kielégítően, de remekül folyt le.

Úgy gondolom, Mylord, hogy mire e levelem kezébe jut, ott lesz az a deputáció, amely ma este indul, hogy az emlékmű kisebbített mását elvigye Önnek és miután tudom, hogy rögtön azután indul amerikai útjára, remélem, Léderer lesz oly szíves és küld nekünk egy rövid tudósítást az átadás aktusáról.

Köszönöm Lordságod levelét. Helyesen találta el, hogy cikkemben a magyarok «kivégzése» csak képletesen volt értendő, mert odaát, a trianoni határon túl ma nem a testet ölik, hanem a lelket. Ez volt az értelme cikkemnek.

Örülök, hogy Magyarország helyzetét kedvezőnek tartja, de attól félek, azok, akik ezt idehaza kihasználhatnák, nem gondolkoznak Lordságodhoz hasonlóan. Ami engem illet, természetesen biztosíthatom, meg fogom tenni a legtöbbet, ami csak tőlem telik.

A napokban meglátogattam Apponyi Albertet meghívására nyári tartózkodóhelyén, Gyöngyösapátiban. Csalódottan távoztam tőle, mert öregebbnek találtam, mint gondoltam volna. Fáradtnak látszik és az a benyomásom, hogy alig érdekli más komolyan, mint népszövetségi munkássága. Érdeklődött angliai utam felől és folytattunk is ismételen erről a témáról beszélgetést, de beszélgetésünk minden különösebb

jelentőség nélkül maradt és ezért ma sem tudom, tulajdonképpen miért kérte látogatásomat.

Legutóbbi leveléből látom, hogy Eckhardt urat fogadta, mégpedig Herczeg Ferenc levelével. Ez bizonyos fokig rejtélyesnek tűnik előttem, Herczeg Ferenc, aki elnöke a Revíziós Ligának, de ennek ellenére se jelent meg Szent Istvánnapi ünnepségünkön, bizalmi embere a kormánynak, Eckhardt ellenben, noha egyidőben Bethlen István sajtófőnöke volt, ma az ellenzéken ül. Vajjon mit akarhatott Lordságodtól? Ha sikerüli kitalálnia, kérem értesítsen róla.

Most pedig bocsánatot kérek a hosszú levélért, Schiller doktort fogom megkérni, másolja le. Csak az a baj, hogy ezzel ugyan megóvom önt az én rossz kézírásom olvasásától, de nem az angol tudásom gyarlóságától.

Egész szívvel Lordságod híve

Rákosi Jenő.

A lord e levélre a következő távirattal válaszolt:

Hálásan köszönöm levelét és a szabadságién zászlótartó leleplezési ünnepségéről küldött szíves értesítését. Ön által említett vendégemről, akinek fogadását kérték tőlem, képtelen vagyok bármit is mondani, nem tudom, mért jött, mert semmi olyat nem hallottam tőle, amit eddig is ne tudtam volna. Kimerítően írok Önnek Skóciából, ahova este utazom.

Rothermere.

Az Apponyinál történt látogatásról, amit az előbbi levél említ, el kell mondanom egyetmást. Rákosi annyira túl volt halmozva abban az időben mindenféle elfoglaltsággal, hogy örült, amikor Balatonszabadiba kellett mennie a Zsófia Gyermekszanatóriumok egyesületének közgyűlésére és pár napig kipihenhetette magát. Ezt az alkalmat használta fel arra, hogyha elkésve is, eleget tegyen Apponyi Albert grófné meghívásának. A közgyűlés lezajlása után átautóztunk Gyöngyösapátiba, ahol három napot töltöttünk a szép park közepén álló öreg kastélyban. Rákosit az egész család nagy kedvességgel vette körül. A revízióról ismételtén folyt beszélgetés Apponyi gróffal. Rákosi nagy vonásokban előadta, mit tárgyalt a lorddal és minő benyomásokat szerzett róla. Most már azon van, hogy a revíziós mozgalmat minden

módon és eszközzel fokozza és az akció súlypontját Londonból áttegye Magyarországra.

Apponyi Albert kijelentette, hogy a mozgalomban nem vehet részt, mert a Népszövetségnél való munkája akadályozza. Ha belefeküdne a revízióba, nem tudna kellő eréllyel fellépni Genfben és eredményesen dolgozni. De helyesli, hogy Rákosi a megkezdett úton tovább vezeti az akciót.

Rákosi szóba hozta a legitimista propagandát is, amely ekkoriban a tihanyi ünnepség révén hangosabbá vált. Szerinte volt ennek az ünnepségnek egy el nem fogadható, sőt visszataszító momentuma: az osztrák legitimisták bevonása és a magyar legitimizmusnak az osztrákkal való közösségre lépése. A legitimizmusnak ezt a formáját a maga részéről abszolúte visszautasítja és kifogásolja azt is, hogy az egész legitimista mozgalom – arisztokrata mozgalommá növi ki magát.

Apponyi igazat adott Rákosinak, maga is helytelenítette a mozgalom elfajulását és mint mondta, kijelentette barátainak: «ha így folytatják tovább a dolgot, rövidesen annyian maradunk legitimisták, hogy ebben a szobában is el fogunk férni».

Nem hallgathatom el, hogy Apponyi e lesújtó szavai a kastély egyik kisebb szobájában hangzottak el.

E beszélgetés felemlézése talán azért is érdekes, mert megmutatja, hogy a legitimisták vezére, Apponyi Albert gróf mily pesszimiztikusan ítélte meg akkor a Habsburgok érdekében kifejtett propagandát, másfelől bizonyíték arra, hogy Rákosi Jenő angolai útjáról való visszatérése után még nem szakított teljesen legitimista felfogásával. Aki csak valamelyest is ismerte Rákosi egyenes jellemét s szókimondó természetét, azonkívül irtózását minden politikai bujósítól vagy diplomáciai köntörfalazástól, az nem tételezheti fel róla, hogy Apponyinál tett látogatásakor szóba hozta és kifogásolta volna a legitimista propagandát, ha már áttért volna a szabad királyválasztók soraiba. Ebben az esetben csak örülhetett volna annak, hogy oly szerencsétlenül folytatják és arisztokrata mozgalommá degradálják a restaurációs törekvést, súlyosbítva azzal, hogy összekötik a magyar és osztrák trón betöltésének kérdését. Rákosi volt olyan ember, hogy minden további nélkül bevallotta és bejelentette volna, hogy most máira mint legitimistára ne számítsanak, aminthogy később, amikor

ez lett a helyzet, egy levelében nemcsak Apponyival közölte, de nyíltan tudtára adta az egész nemzetnek is.

Egyébként Apponyhoz menet Sümegen vitt keresztül utunk, ahol Rákosi, valahányszor arra járt, mindig megállt, mert ifjúkori és irodalmi emlékek fűzték a helyhez. Volt ott egy régi tudós barátja, Darnay Kálmán, aki múzeumot rendezett be s a történelemnek és a régészetnek élt. Most is az egyik vendéglőben ebédeltünk és értesítettük Darnayt ittlétünkről. Beszélgetés közben persze ráterelődött a szó az aktuális politikára, a revízióra s a király kérdésre. Mire Rákosi nagy meglepetésére Darnay kijelentette, hogy bár a Dunántúl a legitimisták főfészke, Sümegen például mindenki csak Rothermere lordért lelkesedik és ha arra kerülne a sor, egyhangúan őt választanák királlyá.

Gyöngyösapátiból Szabadiba visszatérve, Rákosi nem mulasztotta el, hogy kerülő utat téve meg ne látogassa szülőfaluját, Acsádöt és Acsád urát, özvegy Szegedy Györgynét. Miután éjszákára is itt maradtunk, Rákosi még sebtiben megírta a Pesti Hírlap számára esedékes Szent Istvánnapi cikkét. Ő már csak így szokott volt pihenni. Másnap pedig Szabadiban várta már a zászlótartó ünnepség egyik kiküldöttje azzal, hogy a rendezőség ragaszkodik hozzá, hogy Rákosi tartsa a Szabadság-téren a díszbeszédet. Szárguldottunk tehát tovább Pestre.

*

Ma, amikor külföldön jóformán teljesen elnémult az érdeklődés Trianon revíziója iránt, nem árt megemlékezni azokról a fontos momentumokról, amelyek a Rothermere és Rákosi által szított mozgalmat annak idején kísérték. Augusztus 18-án Léderer Lajos Londonból Szabadiba sürgönyözte meg nekem a legújabb jelentős fejleményt, amint itt következik:

Ezt az igen fontos tudósítást adtuk át Rác dr.-nak, hogy továbbítsa az összes magyar napilapoknak: Fontos események várhatók az amerikai közvéleményben Magyarország és a kisantant államok helyzetét illetően. Az utóbbi időben az amerikai közvélemény fokozódó érdeklődéssel figyeli a magyar nép küzdelmét a trianoni szerződés igazságtalanságai ellen. A legutolsó napokban magának az amerikai szenátusnak az érdeklődése is az események fejlődése felé fordult.

A szenátus külügyi bizottsága hivatalosan felkérte a Daily Mailt, bocsássa rendelkezésére Rothermere lord Magyarországról szóló valamennyi cikkének másolatát, továbbá a Daily Mail vezércikkeit erről a tárgyról és az utóbbi időben megjelenő összes híradásokat. Illetékes körökben ezt tekintik a legjelentősebb lépésnek, amely eddig valamely kormány részéről a magyar ügyben történt. A cikkek és hírek már el is mentek Washingtonba. Nem gondolja, hogy célszerű volna még ma vezércikket küldeni erről Pestre?

Léderer.

Rákosi Jenő persze az én biztatásom nélkül is nyomban megírta a kommentárt a revíziós akció e szenzációs mozzanatához, még pedig a következőkben:

«E tudósítás nagy ténye az, hogy az amerikai szenátus külügyi bizottsága, melynek elnöke Borah szenátor, hivatalosan kéri Rothermernek Magyarországról megjelent cikkeit és a lap összes anyagát erről a kérdéstről. Oly fontos, sőt hallatlan eredménye ez a lord akciójának, aminőre alig egy-két példa van a sajtó történetében. Hogy mit jelent nekünk egy ily kedvező fordulása az amerikai közvéleménynek, azt szó ki sem tudja fejezni. De ez a legbeszédesebb bizonyítéka annak, hogy mit jelent Rothermere lord nekünk magyaroknak.

Ez a hír s az a fordulat, melyet e hír jelent, tündéri fényel ragyog rá Szentistvánnapi ünnepünkre, amelyen visszhangozni fog a magyarok ezreinek szívében a mi lordunknak a neve.

Mert a lord nélkül nyilvánvaló, hogy se Mussolini, se az amerikai szenátus külügyi bizottsága – mely tudvalevőleg a kormánytól függetlenül intézi a külügyi politikát – soha így fel nem karolták volna küzdelmünket a trianoni béke revíziójáért, mint ahogy elmondható, hogy mindaz, ami ezen a téren akár itthon, de különösen a külföldön történt, az Rothermere lord nevéhez fűződik».

*

A revíziós mozgalom tehát haladt tovább a maga feltartóztathatatlan útján. Rákosi most már nem elégedett meg a cikkírással, hanem elhatározta, hogy maga fog hozzájárítani az egész országra kiterjedő organizáció megalapozására, illetve egy olyan nagybizottság létrehozására, amely az ő irányítása mellett be-

hálózza majd központjaival, szervezeteivel Magyarország minden városát és faluját, hogy a legutolsó zugban is az emberek mindennapi imádsága legyen a revízió. Ezt az organizációt annál is fontosabbnak tartotta, mert önállóan, a Revíziós Ligától függetlenül akart dolgozni. Ismerte és méltányolta a Ligának azt az előkelő és csendes működését, amely egy-egy könyv vagy röpirat megjelentetésében merült ki, de a cél érdekében édeskevésnek tartotta. Azonkívül jól tudta, hogy a Revíziós Liga, ha nem is kimondottan szerve a kormánynak, óvakodik bármit is a kormány ellen tenni. Hiszen megtörtént, hogy a Liga egyszer revíziós gyűlés tartását kísérelte meg. De amidőn a kormány nem engedélyezte, még arról se gondoskodott, hogy a nagyközönség értesüljön a kormány tilalmáról. Se a sajtóban, se a parlamentben nem tették szóvá a különös eljárást. Rákosi viszont azt akarta, hogy a mozgalmat vezető szervezet a legkeményebb harcra is kész legyen a kormány ellen, mert másként sikert nem érhet el.

Az országos szervezkedést intéző bizottság létrehozása érdekében látta szívesen Rákosi Ulain Ferenc közeledését, aki már mindjárt első budapesti látogatásakor se csinált titkot abból, hogy Eckhardt Tibort s társait is hozni akarja. Rákosinak fiatal munkaerőkre lévén szüksége, mindenkinek az ajánlkozását kész volt elfogadni, akiről tudta, hogy megfelelő kvalitásokkal rendelkezik. Ulain és Eckhardt kijelentették, hogy abszolút revizionisták.

Eckhardt egyébként, aki emlékezetem szerint a Revíziós Liga ügyvezető alelnöke volt, közvetlenül Rákosi Angliából való hazatérése után ment ki a lordhoz. Hogy ki küldte és mért, nem derült ki soha. Eckhardt nem említette meg Rákosinak, hogy Londonban volt, Rákosi tehát nem tartotta szükségesnek tudtára adni, hogy a lord közölte vele látogatását. Mindenesetre kellő óvatossággal tárgyalt Eckhardttal.

Az organizációnak egyelőre még híre-hamva se volt, de jöttek az emberek maguktól is. Valósággal ontotta a posta a leveleket, amelyekben nők és férfiak, öregek és fiatalok boldogan adtak kifejezést csodálatuknak s ragaszkodásuknak Rákosi iránt, magasztalták tettejét, kitartását s arra kérték, jelölje meg munkájukat, mit teyenek a városukban, falujukban. Csak egyben mondtak ellent neki. Miután köztudomású volt, hogy Rákosi legitimista, jóformán minden levélben benne volt a tiltakozás a Habsburg-

restauráció ellen. Különösen nem hiányzott ez a tiltakozás az elcsatolt területekről és az Amerikából érkezett levelekből. Az utódállamok levélírói azt hangoztatták, hogy ott a magyarság kilencvenöt százaléka Habsburg-ellenes és a restauráció elidegeníténé őket a visszacsatolás gondolatától. Az amerikai magyarok pedig egyértelműen kijelentették, hogy mindenre készek a revízió érdekében, de ha a Habsburg-restaurációt nem választják el a revíziótól, teljesen felhagynak érdeklődésükkel az óhaza kérdései iránt.

Ezek a levelek mégse hatottak volna elhatározóan Rákosira, ha nem jött volna hol ez, hol az a hírrel, hogy kormánykörök és nem kormánykörök készülnek valamire a király kérdésben. Rákosi – aki féllábbal még ugyan legitimista alapon állt, de a másik féllába alól a lord kijelentései és a Habsburg-ellenes levelek özöne kirángatta ezt a talajt, ellene volt minden időelőtti restaurációnak, mert hátha igaza van a lordnak és a Habsburgok visszahozatala megakadályozza a revíziót. Ezért félt minden elhamarkodott lépéstől, amely megnehezítené, sőt esetleg teljesen tönkre is tenné egész munkáját. Eltökélte magában, hogy végre tökéletes tisztasággal kell látnia a helyzetet. Tetszett vagy sem, pillanatnyilag a király kérdés vált dominálónak.

Azt már tapasztalta, hogyan gondolkodik a magyarság többsége ebben a dologban. De tudni akarta azt is, miként vélekednek a nagyhatalmak a Habsburg-restaurációról? Közömbös számukra, vagy pedig provokálóan hat rájuk? Belenyugodnának vagy felbőszülnének tőle? Tisztában volt azzal, hogy a kormány a legkisebb megmozdulást is elfojtja a Habsburgok érdekében, ha ez a nagyhatalmakkal szemben bonyodalmakra vezetne. Tehát hogy nyugodtan dolgozhassék tovább a revízióért, meg kellett győződnie arról, mi a nagyhatalmak álláspontja.

E fölötti töprengésében jutott eszébe Mussolini. Ki mástól kaphatna mérvadóbb és őszintébb nyilatkozatot, mint a dúcétól, aki világos bizonyítékát adta, hogy nemcsak Magyarországnak, de a revíziónak is barátja. Más államférfiak talán elzárkóznának vagy kitérnének a nyílt válaszadás elől. Mussolininál eszközölhetné ki magának legkönnyebben és leggyorsabban a fogadtatást is.

A mindennapi cikkírás és a királykérdéssel való foglalkozás közben nem volt ideje s alkalmá a tervezett nagyszabású szervezettel eléggé intenzíven törődni. Ez aztán később nagyon meg-

bosszulta magát, mert Rákosi időelőtti halálával az ország megfelelő revíziós organizáció nélkül maradt. Aminek szomorú következménye az lett, hogy ma külföldön egyáltalán nincs revíziós mozgalom, Magyarországon pedig a Rákosi ál/al szított revíziós mozgalomnak csak a látszata van meg.

Miután felmerült Mussolini megkérdezésének terve, Rákosi a megbeszéléshez híven megelőzően találkozni óhajtott Rothermere lorddal. Ugyanakkor a lordnál is történtek bizonyos események, amelyek szükségessé tették, hogy a lord bizalmasa, Outhwaite, Rákosival vagy legalább is velem találkozzék. Köteles óvatosságból a levelezésben nem tettünk említést a Mussolini-látogatás tervéről és mint az alábbi levél mutatja, a lordék hasonlóan óvatosak voltak. Rothermere titkára írta hozzám szeptember 1-i dátummal Dornochból:

Kedves Schiller doktor, mióta utoljára láttuk egymást, semmi említésre érdemes dolog nem történt. Most csak arról kívánom értesíteni, hogy előreláthatólag szeptember 12-én Bécsben leszek, Hotel Bristol. Nagy örömmre szolgálna, ha Rákosi urat és Önt láthatnám. Valószínűleg egy hétig fogok ott tartózkodni és így könnyen lemehetnék Budapestre is, ha szükséges. De ha így történne, csak az Önök számára megyek, a lehető legnagyobb inkognitóban akarok maradni és nagyon nem szeretném, ha buda,pesti tartózkodásom nyilvánosságra kerülne. Az Ön döntésére bízom, hogy mit talál célszerűbbnek, Ön jöjjön-e Bécsbe, vagy én menjek Budapestre? Kérem válaszát Londonba Hotel Savoy, ahonnan szeptember 10-én készülök elutazni. Kérem adja át Rákosi úrnak legmélyebb tiszteletem kifejezését.

*Igaz híve
Outhwaite.*

Miután Rákosi Jenőt meg akartam kímélni a bécsi úttól, azt válaszoltam Outhwaite-nek, talán mégis jobb lenne, ha Budapestre jönne és itt Rákosival is beszélne. Ugyanakkor Outhwaite is írt nekem, de a leveleink keresztezték egymást. Szeptember 6-i dornochi levelében arról értesített, hogy szeptember 15. előtt nem lehet Bécsben. Másnap azonban az én közléseimre a következő táviratot küldte:

Néhány nap múlva megsürgönyözöm, hol találkozhatunk mind-annyian, talán Paris, talán Riviera.
Outhwaite.

Ez volt az első értesítés, hogy a lord is szükségesnek látja az újabb személyes megbeszélést.

Rákosi az ügy érdekében kész volt ismét útra kelni és megírta a lordnak, hogy az ő belátására bízta, hol találkozzanak, de ha lehet, szeretne inkább valahol közelebb, esetleg Velencében.

Outhwaite erre szeptember 14-én Párizsból táviratozott Rákosinak:

Barátunk találkozhat Önnel 25-én, bárhol kívánja, Olaszországban, Svájcban vagy Monte Carlo mellett, Cap Martinben, Villa La Dragonnière. Kérem válaszát Biarritz, Hotel du Palais.

Outhwaite.

A következő, szeptember 17-i, Rákosinak címzett biarritzi távirat, Rákosi kívánságának megfelelően tényleg Velencében állapította meg a randevu színhelyét:

Önnél és kíséretével legközelebbi vasárnap, 23-án találkozunk Velencében, Grand Hotel. Szobát foglaltatok és azt hiszem, legkellembesebb lenne Önnek, ha Triestből az éjjeli hajóval menne át.

Outhwaite.

Már megváltottam a vasúti jegyeket az olaszországi utazáshoz, hogy 21-én, pénteken induljunk, amikor szeptember 19-én egymásután három távirat is érkezett Rákosihoz, kettő Outhwaite-től Aix Lesbainsból, egy a lordtól Chamonix Mont Blancból:

Barátom reméli, hogy vasárnap vagy hétfőn, ahogy Önnek jobban tetszik, találkozhat Önnel Velencében, Grand Hotel.

Outhwaite.

Pár óra múlva ez a sürgöny jött:

Egyedül érkezem péntek délután négykor Budapestre, Hotel Ritz. Remélem, nem utazik el érkezésem előtt.

Outhwaite.

A magyarázatot a lord távirata adta meg:

Outhwaite fontos meghívást kapott Budapestre, péntek délután négykor érkezik. Meghagytam neki, hogy érkezése után haladéktalanul keresse fel Önt, ezért talán halasztaná el Velencébe való utazását mindaddig, amíg vele az ügyeket meg nem beszélte. Ha ezt megteheti,

kérem értesítsen táviratilag, mely napon lehet szerencsém Önt Velencében üdvözölni.
Rothermere, Hotel Majestic.

Nem volt nehéz kitalálnunk, miféle «fontos meghívást» kapott Outhwaite, tehát egyáltalán nem voltunk meglepve, amint pénteken délután négy órakor a Ritz halljában az első ember, akibe belebotlottunk: Eckhardt Tibor volt. Ő viszont annál meglepettebb arcot vágott, egy kissé kényelmetlenül feszengett, mert hiszen ismételten is találkozott Rákosival, mégse szólt egy mukkot se arról, hogy Pestre várja a lord titkárát. Rákosi kedélyesen szólt rá:

– Azt hiszem, egy járatban vagyunk.

Outhwaite két pere késéssel megérkezett és üdvözölve bennünket, arra kérte Eckhardtot, keresse fel este nyolckor ismét, mi kettőnket pedig felvezetett lakosztályába. Itt elmondta, hogy a szabadságon levő miniszterelnök, Bethlen István gróf hívta meg vasárnap délelőttre. Az ügy alighanem fontossággal bír, mert Bethlen végette vidékről direkt Pestre jön. Ő maga meg akarja őrizni a legteljesebb inkognitóját, egyedül Eckhardt van beavatva a dologba, senki más nem tud a Bethlennel való randevúról. Noha se a lord, se ő maga az eddigi tapasztalatok után nem sokat vár a találkozástól, a lord magától értetődőnek tartotta, hogy a meghívást el kell fogadni. Rákosit arra kéri, halassa el az utazást, hogy beszámolhasson neki, mit végzett a miniszterelnökkel és csak aztán induljon Velencébe. Rákosi a kívánságnak eleget tett és elhatároztuk, hogy vasárnap délután utazunk.

Miután így a vasárnap délelőtt szabad maradt, Rákosi felhasználta az alkalmat arra, hogy eleget tegyen a miniszterelnök-helyettes, Vass József régebbi meghívásának, amelyet eddig nem tudott teljesíteni. Így hát ugyanazon időpontban két helyen is folyt a beszéd a revíziós akcióról: Outhwaite és Bethlen, Rákosi és Vass József között.

A miniszterelnök állandó helyettesével való találkozásnak két érdekessége is volt. Egyik az, hogy meghallgatva Rákosi előadását a revízióról, Vass József kijelentette: *Ő a maga részéről százszázalékban helyesli Rákosi revíziós tevékenységét s az egész programot*, és annak az óhajának adott kifejezést, hogy Rákosi vagy személyesen, vagy általam értesitené őt időről-időre a nyilvánosság elé

nem kerülő mozzanatokról. A másik pikantériája a dolognak az volt: Rákosi meggyőződhetett róla, hogy a miniszterelnök helyettesének fogalma sincs arról, hogy ugyanabban az órában a miniszterelnök a, fővárosban tartózkodik és Rothermere lord titkárával folytat hosszas tárgyalást.

Délben Outhwaite megjelent a naphegyi villában, hogy beszámoljon Rákosinak a «nagyfontosságú» találkozásról. A tárgyalás eredményét a következő lakonikus formában adta tudtul:

– Most adtam fel a lordnak a következő sürgönyt: «Much adoo about nothing». Sok hűhó semmiért.

Egyébként arra kérte Rákosit, mentse őt fel a részletes beszámolótól, mert neki úgyis szóról-szóra le kell írnia a beszélgetést és akkor a lorddal egyidőben Velencében megismerheti. Több szót nem is vesztegettek az egészre. Outhwaite a délutáni indulásig velünk maradt és azzal búcsúzott, hogy egy nappal később ő is Velencében lesz.

Velencében az állomáson Léderer várt ránk, akit a lord Biarritzból odarendelt. Az előkelő Grand Hotelben megismétlődött a Savoy-beli jelenet. Rákosi megint egy szerényebb szobát nyitott magának a fényes apartement helyett, de a lord másnap már korán reggel meglátogatva, nem nyugodott addig, amíg el nem foglalta a mellette levő, fényűzően berendezett két óriási helyiséget. A lord mindenáron azt akarta, hogy Rákosi kellemesen töltsé napjait és ezért egész ottlétünk idejére motoros csónakot bocsátott rendelkezésünkre. Ebédelni első nap kimentünk a Lidóra, ebéd után pedig az ottani Excelsior halljában ültünk össze a lorddal. Rákosi közölte vele, hogy tisztán akar végre látni a király kérdésben. Elbeszélte, miféle leveleket kap folytonosan mindenfelől, ugyanakkor pedig minő hírek szállonganak a puccsszerűen végrehajtandó Habsburg-restauráció tervéről, melyeket nem vesz túlságosan tragikusan, mégis hátráltatják munkáját. Az országos szervezetet se tudja megcsinálni addig, amíg nincs precízen tájékozódva. Ekkor mondta meg a lordnak azt is, amit a leveleiben eddig nem említett, hogy Mussolinival szeretne beszélni. *Azt az egyet akarja hallani Mussolini saját szájából, mi a nagyhatalmak álláspontja a Habsburg-kérdésben.* Kieszközölhetné-e tehát számára a lord a mielőbbi audienciát?

A lord helyeselte Rákosi szándékát. És hogy mily gyors volt a

cselekvésben s mily erélyes a végrehajtásban, mutatta, hogy nyomban felkelt és táviratozott Londonba Wald-Price-nek: repüljön azonnal Velencébe. Ward-Price ugyanis a háború alatt haditudósító volt a Balkánon és még akkor összebarátkozott Mussolinival.

Ward-Price másnapra, szeptember 27-én már be is toppant Velencébe s onnan telefonozott Rómába a külügyminisztériumba, hol és mikor beszélhetne Mussolinival Rákosi fogadtatása dolgában. A válasz az volt, hogy a görög miniszterelnök, Venizelosz épp most hagyta el Rómát és a fáradságos ünnepek s tanácskozások után Mussolini is vidékre utazott, pár napot pihenésnek szentelni. De amint visszaérkezik, azonnal küldenek értesítést. Minthogy semmi kétség se forgott fenn, hogy Mussolini, mihelyt visszaérkezik, rögtön fogadni fogja Rákosit, célszerűnek látszott nem Velencében bevárni a híradást, hanem Rómában, hogy késedelem nélkül történhessék meg a találkozás.

A Velencében töltött napok felejthetetlenül kellemesen teltek el. A lord is nagy műbarát lévén, mindenhová velünk jött, megnézte velünk a múzeumokat, régi épületeket, képtárakat. Délutánonkint maga ment el a Florianihoz összeállítani az esti menüt. Nem volt párja kedvességben és szeretetreméltóságban.

Szeptember 29-én Ward Price és Outhwaite társaságában Rómába autóztunk. A lord pihenni akart, Rómát már amúgy is eléggé ismerte, tehát Cap Martinba ment, hogy ott várja be az audiencia eredményét.

Mussolini távolléte azonban tovább tartott, mint számítottuk és így Rómában is eltöltöttünk egy hetet. Rákosi már rég nem járt itt és nem számított arra, hogy valaha még visszatérhet az örök városba. Szerette Itáliát nagyszerű múltjáért és nemzete nagyságáért, igyekezett tehát minden szépségét kiélvezni. Megcsodáltuk a Vatikánt, a Szent Péter-templomot, megnéztük nappal és éjjel a Colosseumot, végigjártuk a katakombákat, kiautóztunk Tivoliba, Frascatiba, Ostiába, este pedig párszor színházba mentünk, amelyek mellesleg szólva elég gyarlók voltak. A felséges környezet megejtette és elvarázsolta Rákosit, a kellemes időtöltés felhangolta és mintha csak érezte volna, hogy ez az élete utolsó szép kirándulása, szokatlan hévvel adta át magát az élvezeteknek.

A lordot természetesen értesítettük a késedelemről és ő Cap Martinbői október 2-án a következő táviratot küldte:

Sajnálom, hogy az intervjú halasztást szenved. Remélem, most már minden rendben van.

Rothermere.

Egyheti római tartózkodás után, vasárnap értesítették a külügyminisztériumból Ward Price-t, hogy Mussolini másnap, október 8-án reggel Rómában lesz és délután hatkor hivatalos teendői elvégzése után, amikor jobban ráér és nem zavarják, fogadja Rákosi Jenőt.

Rother mere lord, értesülve a kitűzött időpontról, ezt sürgönyözte:

Remélem, kedves Rákosim, intervjúja kielégítő lesz és utazása hazafelé kellemes.

Rothermere.

Jellemző Rákosira, hogy bár a sok utazás s a nagyfontosságú ügy izgalmai megviselték és az utolsó napokban meg is hülve rosszul-létről panaszkodott, mihelyt meghallotta, hogy másnap Mussolini-nál lesz, egyszeriben felüdült és makkegészségesnek érezte magát.

Hétfőn délután a kitűzött időre elkísértem Rákosit a Palazzo Chiggi-be. Az audiencia két óra hosszat tartott és azon Mussolini határozott kívánságára Ward Price is jelen volt. Nyolc óraker Rákosi olyan frissen lépett ki a fogadóteremből, mintha csupa, pihenés lett volna számára a hosszú beszélgetés. Mussolini, Ward Price, továbbá a beszólított Outhwait és a Daily Mail balkáni bizalmi embere, akit sürgősen Rómába hívtak, még együtt maradtak. Tudtommal a horvát kérdés került szóba köztük. Visszatérve a Metropol szállodába, Ward Price a legnagyobb bámulattal és elragadtatással mesélte el, hogy a Rákosiéhoz hasonló fellépést még életében nem látott s nem hiszi, hogy valaha valaki így beszélt volna Mussolinival. Pedig Ward Price tipikusan hideg és tartózkodó angol ember volt. Amint mondta, Mussolini is megcsodálta a nyolcvanhat éves öregurat és örömeinek adott kifejezést, hogy megismerhette a magyarok nagy publicistáját.

Rákosi eredetileg azt tervezte, hogy az audiencia után egyenesen hazautazik Pestre és csak sürgöny s levél útján fogja értesíteni a lordot az eredményről. Mussolini kijelentéseit azonban a Habsburgokról és a királykérdésről általában oly szenzációsaknak ítélte s jövőbeli elhatározását illetően oly fontosaknak, hogy sze-

mélyesen akarta megbeszélni a dolgot a lorddal. Miután Rothermere aznap Cap Martinbői már elutazott Párizsba, azt határozta, hogy ott fog találkozni vele. Outhwaite, aki táviratilag referált a lordnak, közölte vele Rákosi szándékát is, mire Rothermere a következő sürgönyt menesztette Rákosinak:

Örömmel hallom nagy sikerét. Várom Parisban, Hotel Ritz.

Rothermere.

Kedden délután két órakor tehát Budapest helyett Párizs felé vettük utunkat az expresszen. Outhwaite és Léderer a szomszédos fülkében kártyáztak, én egyedül maradtam Rákosival. A Mussolinival való beszélgetés lefolyását, amelyet én az előszobában vártam végig, Léderer pedig lent az autóban ülve, Rákosi nyomban elmondta nekünk. Most a vonaton azonban szükségét érezte, hogy papírra vesse a kétórás audiencián mondottakat és hallottakat. Lediktálta tehát nekem az egészet. A notesz, amelybe Rákosi szavait feljegyeztem, ma is birtokomban van és így módomban van a hiteles szöveget közreadni. Meg kell természetesen jegyeznem, hogy a diktálás a robogó vonaton meglehetősen rapszodikusán történt és Rákosi inkább csak slágvortokban igyekezett visszaadni a beszélgetés velejét, amint az az írás rövid terjedelméből is kitűnik. Hiszen elképzelhető, hogy két teljes óra alatt ennél sokkal több szó esett Mussolini és Rákosi között.

Rákosi Jenő 1928. október 9-ón a párizsi expresszen a következőket mondta tollba nekem:

«Azzal kezdtem, hogy elnézést kértem Mussolinitól, amiért nagy elfoglaltságában audienciával fárasztom. Ne csodálkozzék azon, folytattam, ha engem kissé izgatottnak fog találni, mert nem mindennapi dolog szembenülni valakivel, akinek a Gondviselés megadta azt, hogy hazájának nagy szolgálatokat tehet. Felteszem, hogy kapott rólam információkat, de hangsúlyozni kívánom, hogy csak egyszerű újságíró vagyok, *jószántamból jöttem, senki meg nem bízott velem, jel nem kért rá, senki nem áll a hátam mögött, se pártok, se egyes emberek.* Önhöz engem csak szerencsétlen hazám nagy nyomorúsága fölötti töprengésem vezetett.

– Tíz éve van Magyarország olyan állapotban, hogy meg kell fulladnia, ha mihamarább ki nem mentjük belőle. Kormányunk

tisztességes kormány, azt hiszem, sokkal jobbat nem is igen tudnánk ma az ország élére állítani. De nem felel meg az ország szomorú helyzetének. A mindennapi szükségletek szűk körében él és dolgozik és a jövő számára nincsenek szempontjai, nincs koncepciója. Holott csak két nagy kérdés megoldása oldhatja meg magát a helyzetet is. E nélkül nincs számunkra boldogulás. Az egyik kérdés Trianon revíziója, a másik a király kérdés.

— Nem azért jöttem, hogy újságom számára professzionátus intervjut kérjek. *Inkább azért jöttem, hogy én mondjak el egyet-mást Önnek* és megkérdézzem, tud-e és kíván-e a mi égető problémáinkban valamelyest segítségünkre lenni. Mert Magyarországon ma az Ön neve egyike a legnépszerűbbeknek és azok a felséges szavak, melyeket a szenátusban mondott, immár márványba vannak vésve Budapest egyik legszebb terén. Revízió nélkül nem ország Magyarország és király nélkül nem királyság.

— Királyjelöltünk van nekünk több is, valamennyi a Habsburg-családból való. Az ország e tekintetben nem egységes. De egyik se az a férfiú, akire az ország mai rettenetes viszonyai közt és a modern időkben szükség lenne. Az egyik még gyermek, nem tudni, mi lesz belőle. Töprengéseimben hazám sorsáért meggyőződésemmé lett, hogy Magyarországnak modern, az új világ számára szellemileg és lelkileg felfegyverzett király kell, és boldog lennék, ha ilyet találnék, mert nagy öregségemben elviselhetetlennek tűnik nekem az ország vigasztalan helyzete. Általános tespedésünkben ekkor támadt egy férfiú, aki magáévá tette Magyarország legfájdalmasabb problémáját, erős kezét segítségül nyújtotta nekünk és fellépésével lelkesedést és reménységet keltett az egész nemzetben. Meghívására nyolcvanhat évem ellenére is felkerekedtem és felkerestem ezt az embert, hogy lássam és megismerjem. Ez a férfiú Rothermere lord, aki tudtommal Önnek szimpatikus egyén, talán mondhatom, barátja is.

Ezután megkértem Mussolinit, hazám másik nagy barátjának aposztrofálva őt, segítségemre lenne-e valamely nyilatkozattal a revízió ügyében, valamint azzal, hogy esetleg *csak magánhasználatra* is véleményt mondana a magyar királykérdésről.

Mussolini, aki nagy figyelemmel hallgatott végig, így felelt:

— Az talán nem szükséges, hogy újabb nyilatkozatot tegyek. Egyébként sem tartom helyesnek, ha az ember minduntalan nyi-

latkozik. Ez lerontja a tekintélyt és tudnék királyokat megnevezni!, akik abba buktak bele, hogy többször nyilatkoztak a kelletténél. A miniszterek is jobban teszik, ha minél kevesebbszer nyilatkoznak. Én azt az említett nyilatkozatomat *nem négy szemközt tettem*, nem diskurzus közben, nem véletlenül, hanem tettem a legfényesebb, a legtekintélyesebb testület előtt, nyilvánosan a szenátusban, amely Itáliának legkiválóbb fóruma, és ahol együtt ülnek minden foglalkozásnak legkiválóbbjai. Ezt a nyilatkozatomat ma is fenntartom maradéktalanul, feltétlenül, minden körülmények között.

– Véleményem szerint a revíziót és a királykérdést nem tanácsos okvetlenül egymáshoz kapcsolni. Mert mindkettő oly nagy és fontos probléma, hogy egyenként könnyebb velük elbánni. Magyarország számára mindenekelőtt fontos a revízió.

De áttérve a másik kérdésre, így folytatta:

– *A Habsburg-restauráció a legártalmasabb veszedelme lenne a revízióknak. Egy ilyen restauráció örökre véget vetne minden revíziós kilátásnak, mert bármily fajtája az efféle restaurációknak, amelyek közül szerintem legkártékonyabb az úgynevezett legitim restauráció, hazúdítaná Magyarországra az utódállamokat. Hozzájárul ehhez, hogy a Habsburg-restauráció ellen létezik egy faktum a nagyhatalmak között kölcsönös kötelezettséggel és ebben Olaszország is benne van. Igaz, hogy a dolog már régibb keletű és így hirtelenében nem tudom megmondani, meddig lesz érvényben. A trónvesztett dinasztiaik dolga végleg el van intézve. A Bourbonok, Orleansok, Napoleonidák sorsa vár rájuk.*

Ekkor közbevettem:

– Ha így áll a dolog, akkor nekünk magyaroknak még inkább foglalkoznunk kel a királykérdés miként való megoldásával.

Mussolini azt felelte, ő is azt hiszi, *Magyarország nem maradhat királynélküli királyság, mert ez egészen különös és furcsa állapot.* Aztán megkérdezte, beszéltem-e erről Rothermere lorddal.

— Beszéltem.

— És mit mondott a lord?

— Azt mondta, – feleltem – az a magyarok dolga, kit választanak maguknak királlyá. – Erre én egy drámai izgalmú beszélgetés végén egyenesen és határozottan rákérdeztem a lordra: «és ha a magyar nép önt választaná királyának, elfogadná?» Amire

Rothermere lord hosszas hallgatás után, de erélyesen kijelentette: «I say yes».

Mussolini itt a fejével kétszer-háromszor biccentett.

Folytattam:

– Magyarországon ma a két legnépszerűbb külföldi nagyság ön és Rothermere lord. *És én töméredek levelet s nyilatkozatot kapok a világ minden részében élő magyaroktól, akik mind azt kérdezik és azt sürgetik, mikor lesz már Magyarország királya Rothermere lord. Meggyőződésem az, ha a magyar népet megszavaztatnák, úgy Rothermere lord Magyarországnak csaknem egyhangúlag megválasztott királya lenne.*

Itt közbeszóit Ward Price, aki tanúja volt a beszélgetésnek, és röviden ecsetelve Harmsworth fejedelmi fogadtatását Magyarországon, hozzátette:

– Sok felvonulást, ünnepeltetést, demonstrációt láttam már életemben, de ilyet még soha.

Ezek után megkérdeztem Mussolinit, szimpátiával fogadná és kezelné-e Rothermere lord jelöltetését a magyar trónra. Mire Mussolini határozott igennél felelt és ezt a szót, «szimpátiával», többször is megismételte.

Közel két órája tartott már az audiencia. Én eleget tudtam. Megköszöntem a barátságos intervjut, megismételve, hogy hosszú újságírói pályámon sose avatkoztam bele semmiféle politikai akcióba. De most az egyszer meg kellett tennem.

Búcsúzóul engedelmet kértem, hogy pár szót szólhassak arról, hogyan látom én őt:

– Midőn életemben először jártam Rómában, egy barát, aki a katakombákban kalauzolt, azt mondta, három nagy dolog van Rómában: a katakombák, a Colosseum és a pápa. Én tudom - folytattam - hogy önt nem a máról holnapra való kicsinyes érdekek inspirálják munkájában, ön inspirációját a katakombákból, a Colosseumból és a nagy római intézményekből meríti. Ön én előttem a legnagyobb, talán az egyetlen igazi államférfiú a mai Európában, mert mindazoknak, akik ma Európa sorsát intézik, - kiváló és nevezetes férfiak - megvannak a maguk preokkupált ideáik, amelyekkel népeiken kísérleteznek, Önnek ellenben van egy népe, s e nép számára termel ideákat.

Mussolini még néhány igen barátságos szót mondott, aztán «meleg kézszorítással váltunk el egymástól».

Nekem e dokumentumhoz felesleges kommentárt fűznöm. Rákosi Jenő. a tett embere, *leszámolt a legitimizmussal abban a pillanatban, mihelyt tudomásul kellett vennie, hogy a Habsburg-restauráció megvalósíthatatlan, erőszakos megvalósítása esetén pedig beláthatatlan károsodást okozna Magyarországnak, kilátástalanná téve Trianon revízióját és újabb ellenségeskedést idézve jel szomszédainkkal.*

Párizsban a vasúti pályaudvaron a Daily Mail ottani szerkesztője, Mr. Warden várt ránk autójával s vele egyenesen a Ritzbe hajtottunk, ahol a hallban Rothermere lord fogadott és ötőrai teára invitált bennünket a szobájába. Itt Rákosi beszámolt a Mussolinival való beszélgetésről, mi az álláspontja a Habsburgkérdésben és hogy a restauráció tönkretenné a revíziót. Arról nem tett említést, hogy megkérdezte Mussolinit, mit szólna a lord királyjelöltségéhez. Erre nem is volt szükség, hiszen Ward Priceis jelen volt az audiencián és nyilván tájékoztatta a lordot a részletekről.

*

Rákosi Jenő sietett haza Pestre, folytatni a munkát. Amint megérkezett, nem a lakására, hanem egyenesen a Pesti Hírlap szerkesztőségébe vitette magát az autóval, íróasztalhoz ült és megírta október 14-i cikkét, amint itt következik:

Mussolininál.

A régi mondás szerint Rómába menni s nem látni a pápát, lehetetlen dolognak tartották. A mai napok közfelfogása ezt a mondást egy kissé hátraszorította. Nem mintha a pápaság nem volna a leggrandiózusabb intézmények egyike ma is, de aki mostanában fordult meg Rómában, attól azt kérdezik az emberek: Láttá-e Mussolinit? Azt pedig, úgy látom, mintha külön kvalifikációval avatná fel a dolog, aki nemcsak látta, hanem beszélt is vele. Akinek azonban szeme van, hogy lásson, füle van, hogy halljon, árinak nem is kell a Chiggi márványtermeibe mennie, hogy őt lássa és hallja. Látja az utcán, látja a nyilvános helyeken, látja mindenütt. És Mussolini beszél hozzá az utca rendjéből, forgalmából, minden emberből, akivel dolga akad. Mert az ő szeleme tölti el az olasz levegőt, az ő ereje lüktet a társadalmon keresztül és az ő önérzete szállta meg az egyeseket. Olaszország mintha megváltozott volna, és itt látszik meg, hogy egy ország

nem házaiban és mezőiben, kincseiben és mutogatni való kultúrájában él, hanem él a – népességében, az emberekben. A nagy ember az, aki a maga nagyságának isteni adományait át tudja ömlesztetni honfi- és kortársaiba, akinek munkájában testet ölt és megvalósul az ő akarata. Nekem úgy tetszik, hogy Olaszországon át vibrált egy új jövő lendülete. Ez a lendület – Mussolini.

Néhány napot töltöttem Velencében a mi lordunkkal, Radomér úrral, aki megértő mosolygással fogadta el tőlem ekképpen elmagyarosított nevét. Innen lerándultam Rómába, ahova ugyanakkor tért vissza rövid időre vidéki körútjáról Mussolini. A lord beajánlásával jelentkeztem nála s ő nyomban kitűzte az órát, melyben fogadni fog. Így lett ez a kirándulásom Olaszországba szerencsés alkalma annak, hogy két kiváló férfúval állhattam szemben rövid időn belül. A lorddal és a Dúcéval, akik egymásnak nem mai keletű barátai és akiktől az ember hamar kapja azt a benyomást, hogy mindenik gazdagon nagy ember, a nélkül, hogy megszűnt volna igazi embernek lenni. A nagyság, az elhivatás nem nyomta el bennük az embert. Meg lehet őket bámulni, de nem lehet nem szeretni az egyiket is, a másikat is. A lorddal bejártam egy kicsit Velencét. Az volt a benyomásom, hogy ő jobban élvezte a műcsodákat, mint engemet, én ellenben jobban élveztem őt, mint a műremekeket. *Azt mondtam magamban, íme ez nem egy Bourbon, aki azzal hivalkodik, hogy polgárkirály, hanem egy polgár, akinek királyi tulajdonságai vannak.*

Mussolini pedig kijött az asztala mellől, székre ült, magával szemben leültetett és azt mondta, tessék beszélni. És én csakugyan *elkezdem beszélni s beszéltem jó sokáig sok mindenfélét.* Azt mondtam, én nem jöttem hozzá mint professzionátus újságíró, hogy tőle a lapom számára intervjút kérjek. Ellenkezőleg, *inkább én szeretnék neki egyet-mást mondani, ami tán érdekélni fogja.* De természetesen én csakis egyszerű újságíró vagyok, *nincsen senkitől semmiféle megbízásom.* Kértem, gondolja meg, ha különösnek találja látogatásomat, hogy én nyolcvanhat esztendőös ember és több, mint hatvan éve újságíró vagyok, de soha hosszú életemen keresztül nem vállaltam semmi állást és semmi szerepet újságírói működésemen kívül az aktuális politikában. Most történik meg rajtam először, hogy olyan lépést teszek, mint ez a kihallgatás. *Ezt is csak azért teszem, mert immár elviselhetetlenek*

érezem Magyarország rettenetes helyzetét, amelyben tíz éve van s amelyben meg kell juliadnia, ha hamarosan ki nem szabadul belőle. Körülöttünk hallatlan módon irtják faj testvéreinket. Tizenegymillió magyarból közel négymillió van idegen uralom alatt, ahol szabadságával játszik s vagyont kockáztatja, ha magyarul beszél és érez. Ha további tíz évig így tart, akkor nem mi magyarok megyünk fel a hegyekre, amelyek régi határaink voltak, hanem a hegyek szakadnak le ránk, hogy agyonzúzzanak.

Itt a Duce megmozdult s mintha megértettem volna mozdulatát, így folytattam: Oh, kérem, elmondhatom, hogy kormányfőrfiaink, politikusaink legjavából vannak összeválogatva és normális körülmények közt sikeresen is vezetnék az ország kormányzatát. *De országunk hallatlan balsorsa többet kíván. Nekünk ma nem derék emberekre, nem jó adminisztrátorokra, nekünk ma mitológiai hősökre, nekünk félistenekre van szükségünk.* Mert nagy szerencsétlenségünk oly nagy feladatot ró ránk, ha meg akarjuk menteni országunkat és fajunkat, melyeket csak olyan emberek bírnak el, akik legalább olyan nagyok, amilyen a balsorsunk maga. *Két nagy kérdés megoldása oldja meg a mi életünk problémáját: a trianoni revízió és a – királykérdés. A mi eddigi kormányaink pedig nem tudnak, vagy nem mernek, vagy nem akarnak a két kérdéssel foglalkozni.* Én tudom, mondtam, hogy a Duce úr (franciául ment a dolog s én ismételve Mr. le Duce-nak szólítottam), a Duce úr rokonszenvez a magyar nemzettel; tudom, hogy régi barátja Radomér lordnak, aki oly hálára méltó nagylelkűséggel karolta fel a magyar ügyet és oly Európára szóló sikerrel is; és mondhatom, hogy a magyar nemzet megindult hálával gondol a Ducera azokért a nyilatkozatokért, amelyeket érettünk tett a szenátusban és a lordnak adott nevezetes nyilatkozatában – ezeknek egy mondata márványba is van vésve Budapest egyik legszebb terén – s tudván mindezt, megengedi-e nekem, hogy megkérdézzem, nem volna-e kegyes alkalmat keresni arra, hogy valamely hasonló újabb nyilatkozattal megerősítse a mi reményeinket és megszilárdítsa hitünket.

Ezután beszélgetésre fordult a dolog s ő utánozhatatlan szeretetreméltósággal intézte el először az újabb nyilatkozat dolgát. Nem tartja szükségesnek az újabb nyilatkozatot. Ő elvégre a nyilatkozatát nem véletlenül, nem baráti körben, hanem a nagy

nyilvánosság, Olaszország legkiválóbb testülete előtt, a szenátusban tette meg, ahol az olasz munka, tudomány, művészet s az egész közélet színe- virága van együtt. *S ő ezt a nyilatkozatot ma is állja*, s én ezt meg is írhatom a magyar nemzet számára. Hogy a sok nyilatkozat maga magát rontja. Tudna ő megnevezni királyokat is, akik abba buktak bele, hogy a kelletténél többet beszéltek s a miniszterek is jól tennék, ha kevesebbet nyilatkoznának. Ami ünnepies nyilatkozatot ő tett, azt fenntartja a jövőre is és azt erősebbé semmi újabb nyilatkozat nem tehetné. Az ő véleménye is az, hogy ezen a két kérdésen fordul meg Magyarország sorsa s igazat ad nekem abban, hogy *ennek a kettőnek kell az országos politika tengelyének lenni. Mert nem furcsa dolog-e egy királyság király nélkül? A trónvesztett dinasztiák dolgát pedig végleg elintézettnak tartja* s minden restaurációs gondolat halálos veszedelmét jelentené nálunk a revízióknak is. A Bourbonok, Orleansok. Napoleonidák sorsa lesz az újabb detronizált családok sorsa is.

Megrendítő volt a beszélgetés e része. A borzalmas sorsfordulat szele csapott ki belőle, amely népekre, nemzetekre vár. Orákulumnak tetszettek annak az embernek a szavai, aki képes volt negyvenmilliónyi nemzetét évszázados útjaiból kimozdítani, új ösvényekre terelni, új szellemmel megtölteni s nemzete élén előretörni, megihletve az új idők lehetői.

Mikor elbúcsúztam tőle, Mussolini melegen szorongatta a kezemet s ismét és ismét biztosított szimpátiájáról. Én pedig ezeket a szavakat intéztem hozzá: Uram, mikor először jártam Rómában, egy olasz szerzetes, aki levitt a katakombákba, azt mondta nekem: Rómában csak három nagy dolog van: a katakombák, a kolosszeum és a pápa. Én most már, beszélgetésünk után, elmondhatom önnek azt, ami hízelgésnek látszhatik, de nem az. Tudom, hogy önt nem a sablonkormányzás kicsinyes dolgai, nyomorúságai, intrikái és vetélkedései érdeklik. Önt hivatására nagy dolgok vonzzák, önt nagy dolgok, a katakombák misztikus ereje, a kolosszeum gigantikus arányai és a pápa – nem a személy, hanem a roppant intézmény – inspirálják cselekedeteire. On a legkülönb államférfiú Európában. Mert a többinek, a legkiválóbbaknak is, vannak preokkupált ideáik, amelyekkel a népeken kísérleteznek. Önnek ellenben van egy népe, s ön e népből a nép számára termel ideákat. Köszönöm Önnek hazám iránt való jósa-

gát. Most tudom, hogy miért lettem Isten kegyelméből nyolcvanhat éves és bizalommal és hittel járom tovább a világot, *keresve revíziót, a revízióhoz férfit boldogtalan nemzetem megmentésére.*

*

Rákosi Jenőnek ez a cikke nemcsak óriási feltűnést keltett, hanem nagy ribilliót is okozott. Az ellenséges tábor megmozdult. Most már minden eszköz jó volt arra, hogy Rákosit sarokba szorítsák és nyílt színvallásra kényszerítsék.

A Mussolini-cikk megjelenésének napján, vasárnap, Bethlen István gróf Sopronban beszédet mondott. A Rómából visszatérő Rákosi ellen megindított harcnak ez a beszéd és a kormánylapok részéről hozzáfűzött kommentárok voltak az első hadmozdulatai. Rákosi Jenő erre a támadásra a Pesti Hírlapban «Carmen lugubre» című cikkével válaszolt. Ez egyike azoknak az írásainak, amelyek már világosan bizonyították, hogy Rákosi Mussolinival való eszmecsereje után szilárdan el volt tökéve a revízió kérdésében többé senki és semmi elől meg nem hátrálni. Itt adom a nagyérdekességű cikket:

Carmen lugubre.

A miniszterelnök úr ünnep és ünneplés központja volt Sopronban s egyik tisztelt laptársunk ezt a kirándulást ilyen címmel ékesíti fel: *A miniszterelnök diadalútja Nyugatmagyarországon.* Szeretném megkérdezni, hogy miért diadalút? Barátokat hódított-e meg, vagy ellenséget vert-e le ezen a diadalúton? Annyit látok, hogy beszédekből tűzijátékot rendezett Sopron lakosságának, melyet méltán magasztalt azzal, hogy szavazásával, mely hűségének örök dicsősége marad, inkább a szegénységet választotta, mintsem hogy hazát cserélt volna. De amilyen fölemelő ez a mondat gondolatnak, amely heroikus mint cselekedet a soproniakra nézve, épp oly rettentő mint miniszterelnöki nyilatkozat. Hiszen a kormányon állt volna, hogy tíz év alatt száz eszközt és módot találjon arra, hogy ennek a dicső erénynek, a hűségnek valamely jutalmával árássa el ezt a nevezetes és kedves határvárost, amely alakított erőkkel szenvedni sorvasztó helyzetét. És sajnos, a soproni ünnepség fényében úszva sem talált a miniszterelnök dicsérete mellett vigasztaló szókat, kecsegtető kijelentéseket tervekről, amelyekkel az önfeláldozó várost veszteségeiért a kormány kár-

pótolni próbálná. Marad minden a légiben: Sopron, az urbs fidelissima mint egyetlen s utolsó kincsét a *szegénységet* fogja tovább őrizni történelmi falai között. E helyett a miniszterelnök úr kirándulást tett a revízió területére, s bemutatva magát a revízió lelkes hívének, oly megható éneket mondott a megszállt területek üldözött magyarjairól, akik hontalanok a saját haza jókban, hogy megilletődve kellett olvasnunk a soproni beszédet. Ódai magaslatra és balladai komorságra emelkedett a miniszterelnök beszéde és kétségtelenül vérző rezonanciát vert fel a magyar szívekben. Mintha egy megmarcangolt, vérző emberi test felett állana és kiáltozna bosszúért az egekre, oly képét festette az idegen járomba tört, szenvedő magyarságnak.

Oh, de mért ily későn? Hiszen a miniszterelnök carmen lugubre-jában nincsen semmi új, csak az, hogy most ő mondja a szomorú dalt. Ahányan vagyunk szegény újságírók, mi ezt, ha nem is oly szépen és megrázón, mint Bethlen István, tíz év óta énekeljük már szerényebb tehetségünk szerint és száz és száz beszéd hangzott el ugyanezekről a szenvedésekről. Miért áll be éppen most a miniszterelnök úr közibénk főkántornak? Mert a mi felfogásunk szerint az újságíró dolga, hogy írjon, a népszónok dolga, hogy beszéljen, de a kormány dolga az, hogy cselekedjék. En csak abban az egy esetben tudnám a miniszterelnök úr kirándulását megérteni, ha a soproni beszéd csak bevezetése, bejelentése, fullajtára volna a cselekvésnek, amelyre égető szükség van, hogy végre siettessük a megváltást, egyengessük a revízió útját és ne várjuk minden szerencsénket nagylelkű idegen barátainktól.

Mert egy másik kollégánk hasábjain is olvastam egy cikket, amelyet kétségen kívül az a cikk inspirált, amely vasárnap jelent meg ezen a helyen. Kollégám cikkében egy igen furcsa mondat olvasható, amely azt mondja, hogy a revíziót pártpolitikára használják fel. A revíziós mozgalom élén, szinte vezérelővel, tudtommal a *Pesti Hírlap* áll. De hol a *Pesti Hírlap* pártja? A *Pesti Hírlapnak* nincsen pártja. A *Pesti Hírlapnak* csak közönsége van. Ez a közönség pedig kiterjed az egész nemzetre. A revízió dolgában, ha van még magyar becsület a világon, egyetlen párt az egész nemzet. Innen van Radomér lordnak az a legendás népszerűsége ország-szerte. Innen van az, hogy e lap hasábjain próbáltam Kállay Tibort, mikor lemonott mandátumáról, arra csábítani, töröljön ki mindent programjából és csak magát a revíziót írja tündöklő betűkkel

zászlajára. Mert e zászló alá, ha komoly ember veszi kezébe, oda kell seregleni minden embernek pártra, állásra és felekezetre való tekintet nélkül. És kimondhatom, hogy ez a szent ügy úgy bele van oltva már minden magyarba, hogy csak a szikra kell még, amely lángra lobbantja a felgyülemlett tüzelőanyagot.

Most jártam Olaszországban és láttam szemtül-szembe Mussolini Itáliáját. Emlékezetemben van még a háború utáni Olaszország, amely nagytehetségű és fényes fegyverzetű politikusok kezében vonaglott és vergődött és ott volt már a forradalom örvényének szélén. Ekkor felállt egy ember, odarajzolt Itália ragyogó kék egére egy eszmét, a római birodalom varázsos képét és így szólt: Oda nézzetek, ez a hivatástok, ezért vagytok a világon!

És az olasz nép megbűvölve nézte a megnyíló jövőt és fel-emelt fővel követi ma vezérét a dicsőség, a nagyság, a gazdagság útjain. Mert csak nagy eszmékkel, teremtő fantáziával és nagy nemzeti célokkal lehet népeket a felemelkedés útjára terelni. Nálunk mindig a lemondást, a várakozást, a meghuny ászkodást, az aranyos közéletet hirdetik és önértetgyilkoló megaláztatások tűrését papolják, pedig sohasem álltunk nagyobb feladatok, dicsőbb kötelességek előtt, mint ma. Hiszen kerékbetört ország a hazánk, erkölcsi rabláncra vannak fűzve milliónyi magyarok s nekünk minden nap azt kellene hallanunk a fórumon, a templomokban, az utcán és otthon: nézzetek oda, őseitek örökét elrabolták, nincs hazátok, mert Csonka-Magyarország nem ország . . . De mi minduntalan azt halljuk bölcseinktől, hogy a *királykérdés nem aktuális*, hogy előbb *oly viszonyokat kell teremtenünk, hogy az elszakított részek népe visszavágyódjék*; hogy türelem, és mikor az emberek szíve reszket a revízió gondolatától és vágyától, akkor a kormány - halljátok egék! – a kormány is *revíziót* ígér és készít elő, de csak *házzsabályrevíziót*. A másikról csak deklamál Sopronban.

Fel kell tennem arról a kollegánkról, aki revíziós mozgalmunkat pártpolitikának kívánta megbélyegezni, hogy voltaképpen nekünk papolt, de Bethlenre értette. Mert a kanizsai katasztrófa és az egységes párt bomladozó kedve után önként kínálkozik a gondolat, hogy a vezér Sopronban az ingadozó sorokat akarta csak egy kis rögtönzött revíziós hájjal megkenetetni. De ez a dolog komolyabb, semhogy pártcélok szolgálatára büntetlenül vissza lehessen vele élni. Ma két ember is járt nálam, aki a megszállt

területek magyarságának sorsáról beszélt. Mindenik más vidékről jött s mindenik azt mondta, hogy tíz-húsz év múlva irmagja se lesz a magyarnak, ha nem sietünk. Nincsen tehát veszteni való időnk. Ki van tűzve Radomér lord zászlaja. Minden magyar azon tartsa a szemét és semmit se tartson fontosnak, ami nem ezt a szent, ezt az egyetlen célt szolgálja: magyar földünk visszaszerzését, négy milliő magyar megmentését a magyar nemzet számára.

*

Rákosi Jenőnek ez az erélyes állásfoglalása arra bírta Bethlen István grófot, hogy két nap múlva, október 18-án az egységes pártkörben most már egész miniszterelnöki tekintélyét belevesse a Rákosi elleni harcba.

«Néhány szót kell szólanom a békerevizio kérdéséről is – mondta Bethlen beszédében többek között. – Az utolsó időben mind sűrűbben hallatszottak hangok a sajtóban és egyes gyűléseken, amelyek odatendáltak, hogy a magyar kormány tegyen most már hivatalos lépéseket a revizio érdekében; sőt szemrehányások is hangzottak el, hogy a magyar kormány ilyen lépéseket nem tett és ha nem is gyávasággal, de tétlenséggel vádolták meg a magyar kormányt. Különösen belpolitikai vezetését, irányát kifogásolták ebből a szempontból és rámutattak arra, hogy a magyar kormány belpolitikai működése nem alkalmas arra, hogy szimpátiákat keltsen a revizio iránt a külföldön. *Óva intem a pártot és az országot attól is, hogy elhigyje, hogy hatalmas trombitaszóra Jerikó falai összeomlanak,* Lehetett ez igaz a bibliai időkben, de a mai időkben ilyen könnyen nem omlanak le a falak. Ehhez a trombitaszón kívül sok más előfeltétel is szükséges, amelyekre magam is rámutattam már s amelyekre rámutatni azért nagyon szükséges, mert különben a fölhangzó vádak esetleg egyes naiv lelkekben visszahangra találnának.

Szükség van elsősorban olyan külpolitikai konstellációra, amely erős alapot nyújt arra a külpolitikai kérdésre, amelyet sürgetnek. E nélkül ilyen lépés eleve visszautasításra volna ítélve és csak arra volna jó, hogy a magyar ügyet a külföldön kompromittálja. *Én azt hiszem, nemcsak helyes, de kötelességszerű is volt az, hogy a magyar kormány eddig hivatalos lépéseket nem tett.* Viszont természetes, hogy gondosan vigyázunk arra, hogy más ügyek tár-

gyalásánál, szerződések megkötésénél semmi olyan ne történhessék, ami prejudikálás volna a revízió szempontjából. Hiszen a genfi tárgyalások, amelyeket gróf Apponyi vezetett a magyar kormány és a magyar nemzet nevében, bizonyosságot tettek arról, milyen minuciózusan védtük meg a szempontjainkat. Nyitva hagytuk az ajtót arra az időre, mikor megérik a kérdés. Bízunk abban, hogy eljön az idő, amikor megérik, érleljük a kérdést, ha nem is hangos eszközökkel, amelyek bizonyos belpolitikai szempontokból szimpatikusak lehetnének, de amelyek nem mindig használhatók a külpolitika szempontjából. *Nagyon szerencsétlennek tartanám, ha a revízió kérdését a pártpolitika alapjává tennék.* A revízió nem lehet egy párt programja, senki nem monopolizálhatja ezt a gondolatot a maga számára, s *aki ezt magának arrogálja, az mérhetetlenül túlmeleg azon a határon, amelyet politikai tényezők maguknak valóban vindikálhatnak. Ez a kérdés nem a pártoknak az ügye, hanem a nemzeté.* Tilatkozni kell az ellen, hogy ezen az alapon alakuljanak pártok, amelyek különben is éppen azért, mert hibás feltételekből indulnak ki, feltétlenül halálra volnának ítélve. Hiszen voltak más kísérletek is, amelyek a hazafiságból monopóliumot akartak maguknak csinálni, *az ország közvéleménye azonban tisztában van azokkal a tendenciákkal, amelyek az ilyen pártokat vezetik».*

Bethlen miniszterelnöknek erre a feltűnően éles beszédére Rákosi Jenő másnap, október 19-én, a következő cikkel felelt meg:

Roma locuta est.

Ezúttal Róma alatt nem Mussolini értendő, hanem Bethlen István gróf, aki nyári pihenője után, mondhatnám fáradtságtól vissza nem riadva, fűjja vezéri harsonáját, hogy híveinek egy kissé meglazult sorait rendbeszedje. Beszélt Sopronban, beszélt Cenken s beszélt pártjának itthon, és remélnem kell, hogy meg is van elégedve beszédei sikerével. Régi idő óta van az úgy Magyarországon, hogy a hosszú pihenések alatt a kormányok óriási többsége meglazul, válsághírek kelnek szárnyra, kilépésekről rebesgetnek a lapok és a társaságok. Azután hazajön a vezér és hatalmas szavával lecsendesíti a hullámokat, egyelőre marad minden a régiiben. Így volt ez a múlt időben, így van ez ma is, és talán így lesz a jövőben is, hacsak valami csoda nem történik rajtunk. Egy jönevelésű

kormánypártnak nem kell egyéb, mint ürügy arra, hogy megnyugodhassak.

Bethlen István grófnak ezúttal elmondott beszédei negatív értelemben igen értékesek. Forma dolgában simák, sőt udvariasak. Negatív érdekességük abból áll, hogy nem mondott olyat, amit eddig már ismételve el ne mondott volna. Cenken olyat mondott, hogy mindenki azt olvasta ki belőle, hogy napirendre kerül a királykérdés. Itthon azt, hogy a király kérdés nem aktuális. Apponyi Albert grófnak magyarázatot is adott erre vonatkozólag, *ami a legitimitások vezéralakját állítólag szintén megnyugtatta*. Azután azt mondta, hogy a revízió kérdése nem aktuális. Hozzátette, hogy elmúltak azok a bibliai idők, amikor trombitaharsogástól ledültek Jerikó falai. És azt ismondta, hogy ő van hivatva megjelölni az időt, mikor lehet Európa fóruma elé vinni a revíziós kérdését. Ezt élesebb formában megismételte Sztrenyi báró a felsőházban, megkockáztatva azt a mondást, hogy örökre eltemetnök a revíziót, ha most vinnök a genfi föllebbviteli tábla elé. És még azt ismondta a miniszterelnök, hogy a revízióból nem szabad pártkérdést csinálni.

Mindezeket a dolgokat már sokszor hallottuk a miniszterelnöktől is, másoktól is, de sohasem hittük el. Csak egyben találkozunk, hogy a revíziót nem lehet pártkérdéssé tenni. Ez az egész nemzet kérdése, így formulázta meg kezdetől fogva a *Pesti Hírlap*. A revíziót minden pártnak kell követelnie, hirdetnie és szorgalmaznia. Ez a kérdés csak akkor devalválódhatnék pártkérdéssé, ha akadna olyan vakmerő párt, amely magát *revízióellenesnek* vallaná. De nagy sajnálatunkra abból, hogy ez a kérdés hivatalosan már nyolc éve *nem aktuális*, azt kell kiolvasnunk, hogy *ez a jelszó: «nem aktuális», már a revízióellenesség súlyával kezd a kérdésre ránehezedni. Ez az a mozsár, amelyben a nemzet vágyait, lelkesedését, önértetét és búját a fásultság, a közömbösség, a halálos letargia álmoporává törik össze*. Soha senki se kívánta se a kormánytól, se Sztrenyi József bárótól, hogy ezt a kérdést hevenyészve, elő nem készítve Genf elé vigyék, ámbár az a meggyőződésem, hogy ha odavinnök s el is buknánk vele, ezt a kérdést, amely minden magyar ember lelkében kiolthatatlanul él, örökre eltemetni azzal sem lehet. Genf inkább a saját sírját ásná meg vele, mint a miénket. Senki sem kívánja a kormánytól, hogy velünk a piacra jöjjön és újságok

hasábjain izgasson a revízió érdekében. De egyfelől időnként hal-
lanunk kellene a saját kormányunk ajakáról azt, amit Mussolini
tartózkodás nélkül elismert, hogy a legfőbb és legsürgősebb kér-
dése a magyar nemzetnek ez és a királykérdés: másfelől látnunk
kellene azt, hogy a magyar kormány buzgón készül e kérdés meg-
érlelésére. Ám hol látjuk ennek a nyomát? Nyilatkozataiban nem
aktuális, csak majd ha ő akarja, *lapjaiban gúny tárgyává teszi
buzgóbb hazafiaknak a munkáját.* Ennek a politikának, vagy tán
csak taktikának a következménye az, hogy azok a hazafiságból
fogant egyesületek, mint az Ébredők, a Move, a Liga, a Nemzeti
Szövetség, a Tesz, a Kansz és a többi, eleinte komolyabb és nagyobb
célok hijján, részben a társadalmi békét rontó tevékenységben vir-
tuskodtak, részben hamarosan bürokratikus alakot öltöttek s ma
jámbor tespedésben alusszák a tétlenség álmát, a helyett, hogy
kezdetől fogva a megcsonkított nemzet véérébe áztatták volna
lobogójukat és a nemzeti feltámadás mozgalmának az élén jár-
nának.

Mi sürgős, mi aktuális a kormánynak, ha nem az, ami a nemzet
életét, egy új élet sarkalatos föltételeit jelenti. Aktuális a Talbot?
Aktuális egy új minisztérium felállítása? Aktuális a gyufatörvény?
Aktuális a házszabályreform? Minden aktuális, ami nélkül ellehet-
nének, csak a revízió és a király kérdés nem aktuális, ami nélkül nem
lehetünk el, ha egyáltalán élni akarunk.

Hogy festene ma is a mi dolgunk, ha a Gondviselés nem küldi
nekünk Radomér lordot, aki fölverte a világ figyelmét és lelkiismeret-
ét a mi szerencsétlenségünk érdekében! És íme, mi azt feleljük
erre, hogy ne izéljen lord úr, nekünk a kérdés, amely önt égeti,
nem aktuális. Ha ez a lord nem volna az a férfiú, az a jellem, az a
fejedelmi lélek, aki, talán már régen cserben hagyott volna ben-
nünket, akiknek nem sürgős, hogy testünkről galádul leoperált
részeinket, negyedfélmillió magyarunkat visszakapjuk. Ő mozgó-
sítja a külföldi közvéleményt, amely érdeklődéssel felénk fordul,
de itt *illetékes helyről* érdeklődésére azt a feleletet kapja: nekünk
nem sürgős, nem aktuális a kérdés.

Mikor pedig a *Pesti Hírlap* kiteszi a lelkét a revízióért és
Radomér akciójáért, akkor a miniszterelnök úrtól azt az elmés
választ kapja: a bibliai időkben lehetséges volt, de ma már nem
dülnek le a trombitaszóra Jerikó falai. Úgy látszik, a bibliai időkben

nekünk már csak az egyiptomi hét sovány esztendő maradt érvényben, egyéb egyiptomi csapásokkal – minők teszem a sáskák – garnírozva. De a miniszterelnök úr téved, ha a mi lármánkat, a mi cikkeinket a bibliai trombitaszóhoz hasonlítja. Mert ha tán a harsonák rivalgására nem is dülnek össze Genf falai, de egészen bizonyosra lehet venni, hogy harsona és lárma nélkül még kevésbé rendülnek meg ezek a falak. A mi cikkeinket voltaképpen a kormánynak kellene sugalmaznia. Mentül diplomatikusabb és begomboltabb ő, annál jobban kellene biztatnia minket, hogy *csak előre fiaim*. De ő maga nem tesz semmit, bár ennél még rosszabbat is mondhatnék rá, a mi lármánk pedig terhére van. Pedig ismétlem, nem vagyunk harsona, nekünk minden cikkünk csak az a vízsepp, amely kivájja a sziklát is, non vi, sed saepe cadendo. Kivájja a genfi sziklát, kivájja Radomér ott künn a legkeményebb sziklákat is, *mi pedig kivájjuk az itthon valókat*, ha mellénk nem állanak. Mert Isten és Igazság *velünk*, hát ki ellenünk!

Magyarországnak nincsen fontosabb, nincsen égetőbb, nincsen sürgősebb és nincsen aktuálisabb kérdése, mint a *revízió és a király - kérdés*. Ez a mi sorsunk feje. Vágjátok le és fejvesztett halott lesz a nemzet. Vegyétek kezetekbe s az a feltámadás.

*

Erre aztán most már felvonultatták Rákosi ellen a nagyhírt, amely azonban – mint a következményekből látni fogjuk – nem sült el.

Pár nappal Rákosi cikkének megjelenése után csodálatosképen nem egy budapesti lapban, hanem a *Neues Wiener Journalban* látott napvilágot a Londonból keltezett tudósítás, amely szenzációs leleplezés formájában azt adta hírül, hogy Rothermere lord, Rákosi Jenő és Nagy Emil megegyeztek Harmsworth magyar királyságában.

Ez a Rákosi ellen irányított újabb manőver zszurnalisztikailag oly gyatrán volt megrendezve, hogy minden értelmes újságolvasó rögtön kitalálta, honnan fúj a szél. A magyar kormánylapok és a legitimista újságok persze mintegy kommandóra egyértelműen átvették a Journal pletykáját és kórusban reccsentettek rá Rákosira. A Pester Lloyd előljárt a jópéldával és bár eddig mindig a legnagyobb tisztelet hangján s magasztalon írt Rákosiról, ezúttal

szokatlanul nekiszilajodott és ezzel a jellegzetes mondattal fejes te be támadását: *Nun hat Eugen von Rákosi das Wort!*

Mint más hasonló alkalmakkor, Rákosi most is félvállról vette a dolgot, hiszen nem volt nehéz kitalálni a támadók valódi szándékát, hogy csak ki akarják ugratni a nyulat a bokorból, másrészt olyan nagyfokú informátlanságot árultak el, hogy már eleve fel-sültek vele. Egyedül Nagy Emilt hozta ki sodrából az eset és fel-izgultan loholt be a szerkesztőségbe:

– Jenő bátyám, hát most mit csinálunk?

Rákosi vállat vont:

– Hiszen tudod, hogy szó se igaz belőle. Menj csak nyugodtan haza és ha valaki érdeklődik nálad a dologról, mondd meg, üres fecsegés az egész. A többit pedig bízd rám. Majd én holnapra meg-felelek az uraknak.

Nagy Emil megkönnyebbülve távozott. Rákosi pedig leült és megírta a «Harmsworth királysága» című, október 24-én meg-jelent grandiózus cikkét, amint itt következik:

Harmsworth királysága.

Egy félnederes bécsi újság Londonból keltezve, de ha nem gyanús, legalább is igen kétes forrásból, világgá röpítette a hírt, hogy Nagy Emil és Rákosi Jenő künnjártukban följánlották Harms-worth úrnak, Radomér lord fiának, aki a tavasszal itt járt köztünk, a magyar koronát s meg akarják tenni ezt a nagyon népszerű és szimpatikus fiatalembert magyar királlyá. A bécsi lap ezt a hírt legalább is fantasztikusnak tartja s csak fenntartással közli. Nem így a kormányunkhoz közelálló esti lapok, akik ugyan megismétlik azt, hogy fantasztikus és kalandos a dolog, ellenben igen ijedt arcot mutatnak és adva a nagy meglepődést, ritkított betűkkel mondják, hogy *most már Nagy Emilen és Rákosi Jenőn a szó sora: beszéljenek és világosan, de mindjárt.*

Nem tudom kitalálni, miért olyan sürgős ez a dolog *a kor-mányt támogató lapoknak?* Azt mondják, hogy fantasztikus és kalandos a hír. Akkor mitől ijednek meg és mért olyan fontos nekik, hogy királycsinálással meggyanúsítottak nyilatkozzanak, *de mindjárt.* Elvégre tíz év óta vagyunk király nélkül, de királyság. *És tíz év óta titok a nemzet előtt, hogy kit szántak nekünk királynak*

azok, akik kormányoznak bennünket. Mért nem erre kívánosi a *Pester Lloyd* és mért nem ezt firtatja a *8 órai Újság*? Mert ez igen nagyon fontos dolog és nem újságpletyka. De ez *nem aktuális* nekik. Ennek a titkolózásnak nyomása alatt történik azután, hogy suba alatt mindenkinek van királyjelöltje. Egy csoportnak Ottó, egy másiknak József, egy harmadiknak Abrecht, egy negyediknek valamely angol herceg, a bécsi gyanús orákulum szerint Nagy Emilnek és Rákosi Jenőnek Harmsworth. Ebből a konfúzióból ered azután, hogy egyszer elszólja magát egy tiszteletreméltó evangélikus püspök az egyik javára, amire összeröffenek a többiek. Ebből ered, hogy a mi nagy dicsőségünk, Apponyi Albert gróf Jászberényben arra a hallatlanul erős kifejezésre ragadtatja magát, hogy azt még megértené, hogy egy idegen kalandor nyújtaná ki kezét szent koronánkért, de hogy a Habsburg-család tagja stb. Nem akarom Jászberény halhatatlan érdemű követét azzal meggyanúsítani, ami a bécsi újságközlemény után feltehető, hogy ő is Harmsworthra, Radomér lord fiára értette súlyos kifejezéseit. Mert hiszen a lord a leterített és vérébenfagyva hagyott Magyarországnak olyan hallatlanul nagy szolgálatot tett, aminőt senki ember e világon nem tudott volna tenni. De ha volna még valaki, aki pozíciójánál, tekintélyénél, egyéni képességeinél és vagyoni világraszóló függetlenségénél fogva ezt meg tudná tenni: a valóság az, hogy ez a valaki tíz év alatt nem jelentkezett, ellenben *Radomér lord megtette* és a magyar nemzet iránti tiszteletének és szeretetének egyébként is oly számos és termékenyítő próbáit adta, hogy remélnem kell, hogy ez a kiszalasztott *kalandor* szó nem jut el az ő füléhez. Mert olyan hálátlanság lenne, ha öreá vonatkoztatnák, aminőre a hálátlanságban legjártaabb *nép* sem lenne képes. Ámbár végre is, a nagyhírű dinasztiaik alapítói is többé-kevésbé és inkább többé, mik voltak egyebek, mint bátor, genialis kalandorok. Kezdve Kambizes csapatvezéren, akit tudtommal lova nyerítése tett, ha nem csalódom, a médusok királyává, folytatva a barangoló svéd Rurikokon, akiknek utolsó utóda az orosz cár volt, Bernadotte marsailon, aki a mai svéd dinasztia alapítója és nem feledkezve meg a nagy korzikairól, Napóleonról, a korzikai ügyvéd fiáról, aki a párizsi Palais des Invalides-ban alussza örök álmát. Általában azt hiszem, nem a királypártiaknak hasznos dolog a dinasztiaik őseinek vizsgálata. Ezt rá lehet bízni a proletariátusra.

Ami most már a dolgot magát illeti, amit a bécsi újságtól oly mohón elkaptak a félhivatalos kollegák s ami oly szörnyen *aktuális* lett nekik, hogy gyors választ sürgettek rá, erre nézve annyit mondhatok, hogy *tendenciózus és ostoba koholmány az egész. Én nem tudok róla semmit. Nem hiszem, hogy Nagy Emil is többel tudjon. Kettőnk közt soha ez a dolog beszélgetés tárgya nem volt.* Szóval semmi igaz sincsen benne, azt hiszem még az sem, hogy - Londonból jött volna Bécsbe és hozzánk. Mert onnan a revízió jött, ez a vénasszonyos pletyka pedig, sajnos, ölü mérge lehet minden revíziónak, amelyhez jóformán további életemet kötöttem.

Megvallom, röstelkedve írom mindezt, mert az a színe van, mintha csakugyan a mi kormánypárti kollegáink kategorikus felszólításának engedelmessé válnék. Én nem kíváncsi és erőszakos fülek számára szoktam írni, hanem a *Pesti Hírlap* közönségének, a közszolgálat érdekében akkor, amikor mondanivalóm van. És azt gondolom, elég nyíltan és őszintén szoktam írni. Aki érdeklődik az én álláspontom iránt, bőven tudhat rólam revíziós cikkeimből mindent. *Én tudom, hogy itthon a király kérdésben, melyre nézve a kormány veszedelmes tájékoztatlanságban tartja a közönséget, három-négy-ötféle nézet van forgalomban. Tudom, hogy Erdélyben hallani sem akarnak régi dinasztiánkról. A napokban olvastam a Pesti Hírlap egy zágrábi cikkében a horvát vezérpárt vezéreinek nyilatkozatát, amely szerint a magyarokkal lehetséges a baráti megegyezés, mely csak akkor lenne lehetetlen, ha a magyarok a Habsburgokhoz ragaszkodnának. A napokban járt nálam a Felvidék egy jeles és kitűnő magyarja, aki azt mondta, hogy ott nyolcvan százaléka a lakosságnak Habsburg-ellenes.* Ezek után – minthogy itthon így állunk – és minden kétségen kívül így állunk: további tájékozást keresni külföldre mentem s ott megtudtam, hogy a Habsburgok ellen formális paktum van az érdekelt hatalmak közt. *Ezek a biztos értesülések állapították meg az én irányomat, mert én az országért, a revízióért küzdök s nem egy családért vagy éppen személyért, akik esetleg kockáztatnák a revíziót is és az országot is. Magyarországnak olyan király kell, aki minden kvalifikációja mérlegelése szerint legalább is olyan nagy, aminő ennek az országnak a, balsorsa. Király, aki hatalmával területeinket a lehetőség szerint visszaszerzi, ezért van Junktim a revízió és a királykérdés között. Király kell, aki az ország erkölcsi és gazdasági regenerációjának feltételeit képességeiben, jellemében és anyagi erejében hozza nmgá-*

val. Végül modem király kell, akinek tekintélyét nem az udvari etikett és a testőrség biztosítja, hanem az, hogy a most induló új világ számára van lelkiileg, szellemileg és anyagilag felfegyverkezve.

Mert siralmas a mi állapotunk és nincsen vesztegetni való időnk. Most jelentek meg a Pénzügyi Központ jelentése és a szeptemberi külkereskedelmi mérleg hivatalos adatai, melyekből kitűnik, hogy gazdasági életünk már rohamosan kezd lefelé menni . . . Tavalyi kiviteli mérlegünk még hárommillió többletet mutatott szeptemberben, az idei több mint tízszer annyi deficitet mutat fel. Erkölsi mérlegünkről nem is beszélek. Megbotránkoznak a képviselőházban a diáktüntetések. Es a képviselőház e vitája botrányba fül, csakúgy, mint az utcán folyó rendezavarások. Nincs tisztelet, nincs fegyelem, nincs tekintély. Az egyetemeket be kell zárni. Az ínség és drágaság növekszik. A kéregetők, a kilincselők, a helykeresők, a kóbor, állástalan és munkátalan értelmiség és az öngyilkosok száma félelmesen gyarapodik. *Ettől ijedjenek meg laptársaink és ne Harmsworth királyságától*, amit egyébiránt sűrűn emlegetnek azok, akik naívu azt hiszik, hogy itt az ország számára keresnek királyt és nem inkább országot akarnak szállítani egy-egy királyjelöltnek, aki azonban legalább is herceg legyen, ha osztrák, ha angol.

Én revízióra hívok mindenkit. Ez az, ami sürgős. Revíziót, mielőtt koldusokká leszünk és mielőtt az elszakított területek magyarságát végkép ki nem pusztítják. *És királyt kérek, aki a revíziót megtudja csinálni.* Valamikor harmincmillió magyarról ábrándoztam. Ez volt egész politikai programom hatvanöt év óta. Most revíziót és királyt kérek, hogy újra visszatérhessek életem legszebb álmának éltető körébe.

*

Hogy a legitimistákat mennyire konsternálta Rákosi Mussolini-cikke, arra jellemző Apponyi Albert grófnak még a Neues Wiener Jorunal «szenzációját» megelőzően, október 19-én Rákosihoz intézett következő lev ele:

Tisztelt Barátom!

Írántad érzett régi tiszteletem és barátságom kötelelességemmé teszi, hogy őszintén közöljem veled azokat az aggodalmakat, amelyeket egy

idő óta megjelenő cikkeid bennem támasztanak. Úgy látszik, hogy szakítottál a törvényes királyság eszméjével és mindnyájunk politikai végcélját, a revíziót, valamely királykérdési kalanddal akarod összekötetésbe hozni. Ettől a végzetes iránytól, amelybe belebukhat évtizedes dicső publicisztikai működés által szerzett tekintélyed, mely ha bizonyos sikert aratna – a művelt világ előtt kompromittálná nemzetünk méltóságát, a nélkül, hogy a legkisebb eredményt érné el, akarnálak visszahódítani, ha csak egy mákszemnyi súlyt tulajdonítasz szavamnak. Hogy Mussolini mit mond a Habsburgokról, az nekem esetleg kínos benyomást tehet, mert nehézséget okoz, de a legkevésbé sem mérvadó, mert hogy Magyarországnak mi kell és mi nem, azt én jobban tudom, mint Ő és illetékesebb vagyok megítélni; erről én tartok neki előadást és nem Ő nekem. Ha éppenséggel igaz volna, hogy Harmsworth-ban látod a megfelelő király jelöltet, amit én nem hihetek, akkor egy olyan kaland eszméjét pendítet meg, mely csak világ-kacajba fulladhat meg. Odáig még nem jutott Magyarország, hogy egy operetté-királysággal kísérletezzon. De idáig lecsúszlunk, ha a törvényes királyság szilárd talaját elhagyjuk. Sem rólad nem hiszek ilyet, sem lord Rothermere-ről, aki ha efféle ambíciói volnának, előttem közönséges kalandorrá változnék át, amely kiábrándulást fájdalommal vennék.

Nyersen szóltam, de őszintén, amint érzek. Szívem mélyéből, aggódó hazafiaságom, a revíziós mozgalom féltésének egész energiájából, de a Te megérdemelt nagy tekintélyed és történelmi egyéniséged féltéséből is ered minden szavam. Kérlek, újíj meg a veszedelmes lejtőn, melyre már-már léptél, mert komolyságában hitelt veszített nemzet nagy és nehéz célokat nem érhet el. Te eddig ennek a komolyságnak, a hagyomány, a szilárdságnak egyik oszlopa voltál: nem szabad kidőlnöd.

Én holnap Jászberénybe megyek beszámolni – onnan egyenesen Gyöngyösapátira.,

Igaz tisztelettel őszinte híved
Budapest, 928, okt. 19.

Apponyi Albert.

Amilyen nyers szavakba öltöztette Apponyi a maga legitimista megdöbbenését, olyan kemény volt Rákosi felelete is. Mert amit elhatározott magában, nem hebehurgya ötlet volt, hanem alapos mérlegelése az országos érdekeknek, érett megfontolás eredménye, amelytől most már semmi sem tántoríthatta el.

Válaszlevelét nem tudom produkálni, mert még ilyen fontos levelekről se készített másolatot, de bizonyos, hogy nem maradt adósa se érvelésben, se visszavágásban Apponyinak. Rákosi se azért ment Mussolinihez, hogy megkérdezze, mi kell, mi nem kell Magyarországnak. Úgy cikkéből, mint a nekem diktált szövegből világosan kitűnik: inkább ő mondott egyet-mást Mussolininak s beszélt jó sokáig mindenfélét arról, mi kell nézete szerint Magyarországnak. Ezt talán elhiszi Apponyi gróf is, aki nem túlzott, amikor történelmi egyéniségnek nevezte Rákosit.

Tudta jól Rákosi, mi kell Magyarországnak és joga is volt erről különvéleményt hangoztatni, még ha ezáltal nem is egyezett véleménye Apponyi felfogásával. És elhíheti Apponyi gróf: Rákosi valóban csak azt akarta hallani Mussolinitól, miként vélekednek a Habsburg-restaurációról azok a nagyhatalmak, amelyek barátaink. Mert hogy miként gondolkoznak ellenségeink, azt tapasztalhattuk például akkor is, amikor IV. Károly Magyarországra visszatért, hogy – nem tudni, kiknek biztatására – megkísérelje elfoglalni a trónt. Rákosi se kívánta a nagyhatalmak beleegyezésétől tenni függővé a magyar trón betöltését. De mert nap-nap után látnia kellett, hogy a békeszerződés óta a magyar kormány még a lélekzetért is folyton a nagyhatalmakhoz kénytelen szaladgálni, nem várhatott a mindennél sürgősebb revízió dolgában ítéletnapig, amikor majd beáll talán végre az a helyzet, hogy mindentől és mindenkitől függetlenül, teljesen önállóan határozhatunk a magyar koronáról.

Egyébként is Rákosi sose tekintette «a törvényes királyság szilárd talaját» a kizárólagos, az egyetlen szilárd alapnak, amelyre az ország jövőjét építeni lehet. Számos cikke bizonyítja, hogy számára semmi se volt fontos, csak az, hogy milyen szellemben, milyen erkölcsiséggel és mennyi tehetséggel kormányozzák a hatalmon levők az országot. Mert szerinte az egyetlen szilárd alap, amire építeni lehet, a nemzet egysége és ereje.

Rákosi Jenő nem tette kockára és nem veszélyeztette évtizedes publicisztikai munkássággal kivívott nagy tekintélyét és történelmi egyéniségét azzal, hogy kivált a legitimisták táborából és a szabadkirályválasztás elvi alapjára helyezkedett. Magyarországon se akkor, se ma nem attól függ valakinek közéleti tekintélye, hogy legitimista-e vagy szabadkirály választó. Attól se kellett félnie,

hogy lejtőre viszi a nemzetet az idők szavának megértésével és áradott helyzethez való bölcs alkalmazkodással. Ami pedig Apponyi grófnak a «királykérdési kaland» és az «operett-királyság» kifejezéseit illeti, Rákosi megnyugtathatta lelkiismeretét azzal, hogy ebben a «kaland»-ban a nemzet igen nagy többsége egyetért vele. Apponyi levelével egyidejűleg az ország minden tájékról ezernyi levél érkezett, amelyek nem Apponyinak, hanem Rákosinak adtak igazat.

A véletlen iróniája úgy hozta magával, hogy Bethlen miniszterelnök, aki állandóan a legélesebben szállt szembe Rákosival és *különösen revíziós tevékenységét igyekezett ellensúlyozni*, akaratlanul is Rákosi mellé állt Apponyi val szemben. Proklamálta ugyanis, hogy nem a törvényes királyság az egyetlen szilárd alap, amelyre építeni lehet. Aznap, midőn megjelent Rákosi beszámolója a Mussolinival való beszélgetésről, amely Rákosi nyílt szakítását jelentette be a legitimizmussal, az Apponyi-féle szilárd alappal, ugyanakkor, október 14-én Bethlen István Nagy-Cenken Széchenyi István sírja mellett ezeket mondta:

«Régi alkotmányunk számtalan intézkedése egy kétoldalú szerződés folyománya volt a dinasztia és a nemzet köpött, melynek értelme az a védelem volt, melyet a dinasztia házi hatalma az ország biztonságának nyújtott. *A változott körülmények között a nemzetnek kötelessége és joga is, hogy a változott viszonyokhoz mértén alkotmányát átformálja és szabad erejéből döntsön az újonnan előállott helyzet felett.*»

Hát ez az, amit Rákosi Jenő kívánt és követelt! Hogy a nemzetnek igenis joga van döntenie a maga sorsáról és ha ezt megteszi, akkor nem király kérdési kalandba bocsátkozik és nem operett-királyságot rendez, hanem egyszerűen akaratát nyilvánítja és él törvényadta jogaival.

Bethlen István gróf. igaz, pár nappal október 14-i cenk! kijelentése után, a felsőházban már ezeket látta célirányosnak mondani:

«Cenki beszédemben *semmilyenféle aktuális kérdést nem érintettem*. Fejtegetéseim tisztán elméleti fejtegetések voltak s amennyiben ezeket a fejtegetéseket valaki úgy értelmezte volna, vagy úgy akarná értelmezni, mintha ezek a királykérdésnek bármilyen formában való aktuális felvetését jelentenék, ez ellen a magam részé-

ről a leghatározottabban tiltakoznom kell. Megállapításaimban egyébként nem mondtam semmi újat, mert ugyanazt, amire beszédemben rámutattam, lényegében már az 1920. évi I. törvény-cikk is tartalmazza, a nemzetnek tartván fel azt a jogot, hogy a megváltozott helyzetből folyó következtetéseket levonhassa. Teljesen távol állott tehát tőlem, hogy a királykérdés felvetését bármiképpen is propagáljam».

Látnivaló tehát, hogy Bethlen István gróf a legitimisták felhorkanására adott válaszában megmaradt ugyan a szabadkirályválasztás törvényes álláspontján, de ami a kérdés aktualitását illeti, sietve visszatáncolt. De ha október 18-án nem volt aktuális a szabadkirályválasztás törvényes jogának leszögezése, miért volt aktuális október 14-én? Mert hiszen nem tételezhető fel, hogy Bsthlen István gróf Széchenyi sírjánál minden értelem és ok nélkül, csak az elmélet kedvéért rántotta volna elő hátsó nadrágzsebéből a szabadkirályválasztás revolverét. Hanem kétségtől államférfiúi belátása s bölcsesége vélte időszerűnek felelegetni a nemzet kötelességét és jogát. Ha a szabadkirály választó Kossuth sírjánál beszél, akkor maga az alkalom adta volna meg az aktualitást. De Széchenyi porladó hamvainál csak az aktualitás adhatta meg az alkalmat.

Bethlen gróf és Rákosi Jenő között ezúttal tehát mindössze az volt a különbség, hogy ha Rákosi Jenő egyszer elhatározta magát valamire és azt proklamálta: a mellett tűrhetetlenül és megingathatatlanul ki is tartott, ebben az esetben tehát nemcsak a szabadkirályválasztás elve, hanem az aktualitása mellett is.

*

Október végén Rothermere lordhoz intézett egyik levelében így számolt be Rákosi Jenő a politikai helyzetéről:

Felteszem, hogy érdeklik Lordságodat azok a hírek, amelyek az itteni események fejlődését jellemzik. Mióta Párizsból hazajöttem, egy csomó cikket írtam és egy csomó beszédet mondtam, melyek mind nagy izgalmat s lelkesedést keltettek és így egy csinos sajtókampány kellős közepébe pottyantam. Az a benyomásom, hogy nem dolgozhattam rosszul, mert az ország minden részéből üdvözlő levelekkel halmoznak el. Az ellenséges had is nőttön nő. Két irányból lövöldöznek jelem: egyfelől a legitimisták, másfelől a kormány. A kormány kétszínű

játékot folytat: dicsekszik a revíziós mozgalommal, amelyet állítólag Ő irányít és ő fog célhoz vinni. Ebben az irányban oly messzire megy, hogy a Revíziós Liga útján novemberben revíziós gyűléseket akar rendeztetni. De minden gyűlés részére már előre kijelölték a szónokot, és pedig kivétel nélkül a kormánypárt valamely tagját. Hallom, noha az általános kívánság az volt, hogy én legyek a budapesti gyűlés vezérszónoka, a kormány ellenzi az én szereplésemet és ha fel is szólalhatok majd, csak kormánypártiak társaságában tehetem. Valamennyi gyűlést egy napon akarják megtartani (valószínűleg azért, hogy a lelkesedés idejét megrövidítsék) és úgy hallom, valamennyi szónok ki fogja jelenteni: ezt a mozgalmat egyedül a kormány valósíthatja meg, hiú törekvés tehát, ha más emberek beleártják magukat. Ezzel persze a gyűléseknek a jelentősége és velük együtt az egész revízió is el lenne intézve. De ha így is fog történni, mégis remélem, hogy a kormány által rendezett gyűléseket gyümölcsöztetni fogjuk tudni a mi ügyünk érdekében.

Bethlen gróf szándékairól még mindig nem lehet bizonyosat tudni. Az azonban tény, hogy a legkülönbözőbb rendű és rangú emberek a legfantasztikusabb híreket közlik vélem a kormány közeli szándékairól a revíziót és a királykérdést illetően. Én azonban felteszem, hogy mindez nem több üres fecsegésnél. Komoly az egészből annyi, hogy amint látható, akciónk által a kormány annyira szorongatottnak érzi magát, hogy valamit mégis kénytelen tenni. Komolynak kell vennem azt az értesülést is, hogy Bethlen nevében Önnél legközelebb valaki látogatást fog tenni. Ezt Eckhardtól hallottam, aki különben egy kissé maga is rejtélyes és noha nagyon kedves és előzékeny irántam úgy látom, ellenfeleinkkel is tartja a kontaktust. Egyébként ma beszélni fogok vele ismét, mert hozzákészülök, hogy találkozzam nála Gömbös Gyula úrral.

A találkozás Gömbös Gyulával tényleg megtörtént. Gömbös a királykérdésben. – Rákositól vett értesülésem szerint – szintén arra az álláspontra helyezkedett: *aki a revíziót hozza, az a király.* Rákosi pfdig ezzel a formulázással tökéletesen megelégedett.

A levélben említett revíziós gyűléseket valóban egy napon tartották meg. Rákosi már nem vehetett részt bennük. A Rómában szerzett lappangó meghülés lassanként elhatalmasodott rajta és ágyba döntötte. Párizsi útjából hazatérve, másnap még a Hungáriában rendezett vacsorán ő adta át a győztes tenniszcsapatnak

a Rothermere-kupát, de ez volt utolsó nyilvános ténykedése a lord nevében. Aztán még mondott egy revíziós beszédet a magyar szellemi foglalkozásúak kongresszusának megnyitó ülésén és a Cobden-Szó vétségben, következő nap pedig ő vezette a sajtó-küMöttséget Wekerle pénzügyminiszterhez, de onnan hazatérve többé nem hagyta el betegszobáját. Halottak napján se mehetett már ki a temetőbe felesége sírjához, pedig ezt tizenhét esztendőn át egyetlenegyszer se mulasztotta el.

Az országos gyűlések napján betegen írta meg a «Revíziós vasárnap» című vezércikkét és rövidebbre fogta, mint szokta volt, «Nekem, mintha a sors iróniája lenne, – írta – betegágyamban kell töltenem ezt a nevezetes napot. De én biztosan ott leszek minden város és minden falu gyűlésén, mert itthon magányomban népgyűlést tartok magam is -revíziós népgyűlést... A pusztabeli vándorlás mannaesői és hetvenhét csapásai mind múltók, elenyészők, és csak egy van, ami vezérel, mely utat mutat, melyre szemünket szegezünk, ez – Mózes tüzoslópa, mely az ígéret földje felé vezet bennünket: a Revízió. Minden gyűlés fölött elsuhan az én gondolatom és onnan hírt visz annak az embernek, aki nélkül e mozgalom ereje meddő és tehetetlen volna a lecsonkított Magyarország légüres terében. Testvéri üdvözlés minden gyűlésnek, testvéri hála és szeretet Radomér lordnak».

Rothermere lord a legnagyobb megdöbbenéssel értesült Rákosi betegségéről, de bízott benne, hogy páratlanul szívós természete nagy kora ellenére is legyűri a bajt. November 5-én még egyik sürgönyében hálás köszönetét fejezte ki Rákosinak a Daily Mirror-nak küldött távirati üdvözlétéért. «Üzenete bizonyíték arra, – írta – milyen csodálatos ember ön és hogy semmi se kerül el figyelmét».

November 6-án Léderer sürgönye azt jelentette, hogy a lord «aggódva vár hírt a vezér pillanatnyi egészségi állapotáról.» Másnapi táviratában a lord nevében arra kért, hogy naponta sürgönyözzek, javul-e Rákosi állapota vagy rosszabbodik. Ugyancsak erről a napról való Rothermere-nek Rákosihoz intézett következő távirata:

Szomorúsággal hallom, hogy betegeskedik. Remélem, hamarosan javulni fog állapota és gyorsan helyreáll egészsége. Legszívélyesebb üdvözlétemet küldöm.

Rothermere.

November 8-án nekem táviratozott:

Rákosi egészségi állapota nagyon nyugtalanít, remélem, minden lehető elkövetnek érdekében. Kérem, adja át legjobb kívánságaimat gyors felgyógyulásáért és értesítsen áUandóan állapota fejlődéséről.

Rothermere.

Miután Rákosi Jenő vitézül viaskodott a kórral, egy-egy napra szinte úgy látszott, győzedelmeskedni is fog rajta. Ennek tulajdonítható, hogy mihelyt egy kissé jobban érezte magát, sietett a lordot megnyugtatni. Így tehát Rothermere Londonból november 10-én örvendezve gratulált Rákosi 87-ik születésnapjához a következő levélben:

Kedves Rákosim, örömmel hallom, hogy immár felgyógyult betegségéből. Mondhatom, remek fizikuma van és hiszem, nemcsak addig jog élni, amíg meglátja országát régi nagyságában, hanem meg fogja érni századik életévét is. A legmelegebben üdvözlöm 87. születésnapja alkalmából és Léderer útján küldök egy antik angol ezüstkosarat, remélem, meg fogja nyerni tetszését. Higyje el, kedves Rákosim, a legnagyobb csodálattal tölt el remek munkája, amit végez.

Igaz híve

Rothermere.

A levélben említett ezüstkosarat – egy hatalmas, gyönyörű mívű gyümölcstartót – Rákosi meg is kapta. A javulásához fűzött remény azonban nem vált valóra. Bár egyelőre még tiltakozott minden orvosi kezelés ellen, maga is kezdte belátni, hogy ezúttal nem fogja egykönnyen megúszni a bajt. Mindazonáltal keményen viaskodott ellene és így jóformán hétről-hétre változó értesítéseket kapott a lord is állapotáról, ami kitűnik a válaszsürgönyökből. November 26-án Kairóból táviratozott a lord Rákosinak:

Nagy szomorúsággal tölt el, hogy még mindig beteg, de remélem, csakhamar felgyógyulásáról fogok hallani.

Rothermere

Két nappal később ugyancsak Kairóból ezt a táviratot küldte:

Nagyon örülök, hogy egészségi állapotában beállott javulásról hallhatok hírt. Sürgönye abban a percben érkezett, midőn egy magyar deputáció jelentkezett nálam és mindannyian szívből örvendeztünk a jó hírnek.

Rothermere.

Pár nap múlva a lord hazautazott és megérkezése napján, december 6-án, Londonból táviratozott:

Rendkívül örülök kedves Rákosim, hogy egészsége annyira javulóban van. Remélem, hamarosan teljesen helyreáll és folytathatja azt a ragyogó munkái, amelyet imádott hazája érdekében kifejtett. A legjobb kívánságokkal
Rothermere.

Másnap már ismét rossz hírt kapott, amire ezzel a távirattal válaszolt:

Nagy részvétellel hallok, hogy állapotában kis visszaesés történt, Remélem, csak átmeneti jellegű és így egészsége csakhamar helyreáll. Kérem, értesítsen a javulásról
Rothermere.

Egy ideig tényleg úgy látszott, mintha Rákosi páratlanul szívós szervezete felülkerekedne a bajon. Ez volt az az idő, amikor a híres bécsi orvosprofesszort, Wenkebachot, hívták Pestre. A professzor egy egész rendkívülien alapos és hosszas vizsgálat után új gyógymóddal próbálkozott, amely kezdetben be is vált és a beteg állapota javulásnak indult.

De Rákosi tisztában volt azzal, hogy a szíve nem lesz képes sokáig ellenállni a kórnak, s e napokban mondta ismételten nekem:

– Úgy látszik, azért vagyok most egy kissé jobban, mert a sors azt akarja, hogy én is karácsony estéjén haljak meg, mint feleségem ...

Hogy a lordot megnyugtassa, Rákosi biztató hangon írt neki, amire Rothermere december 17-én ezt táviratozta:

Nagyon megörültem, kedves Rákosim, ma kapott hosszú sürgönyének, amelyből azt látom, hogy egészsége helyreállása kedvezően halad. Még nagy munka várakozik ránk, mielőtt Magyarország győzelmét megszerezhetnénk. Igen örülök annak, hogy ismét annyira jól van, hogy kiveheti részét a nagy munkából. Ha valamennyi magyar ember követni fogja az ön tiszta és hazafias vezetését, akkor biztos vagyok benne, hogy minden nehézséggel meg fog tudni birkózni. A legjobb kívánalmaimmal az ön személye és Magyarország iránt

Rothermere.

A lord szentül hitte, hogy Rákosi hamarosan talpraáll. Ennek tulajdonítható, hogy ugyanaznap, amikor a fenti sürgönyt küldte,

hosszabb levelet is írt Londonból a királykérdésről, amely világosan mutatja, hogy milyen veszedelmet látott mindenféle Habsburg-restaurációban.

A nagy érdekességű levél hű fordításban a következő:

Kedves Rákosim, nagy elégtétellel hallok, hogy súlyos betegségéből útban van a teljes felgyógyulás felé, aminek annál inkább örvendek, mert úgy vélem. Magyarország részére nagy nemzeti csapás lenne, ha történetének ebben a kritikus idejében bármily időtartamra is megfosztatnék az Ön bölcs tanácsaitól és aktív munkájától.

Nagy meg itközéssel szemlélttem az utolsó két hétben a királykérdés körül hirtelen támadt mozgolódást. A parlament vitái, valamint olyan férfiaknak, mint Apponyi és mások magánnyilatkozatai azt mutatják, hogy egy utolsó erőfeszítés történik a Habsburg-család egyik vagy másik ágát a magyar trónra ültetni. Ha ez bekövetkezne, meg vagyok győződve, végzetes csapás lenne Magyarországra nézve és mindörökre véget vetne annak a reménynek, hogy felszabadul a trianoni békediktátum feltételei alól.

Különböző forrásokból veszem a hírt, hogy Albrecht a jogát a magyar trónra bizonyos fokig arra, a feltevéstre alapítja, hogy Ő tulajdonképpen Képtelen vagyok megérteni, hogyan és mi módon akarja Ő ezt bebizonyítani. A nagyhatalmak szemében, biztos vagyok benne, az ilyen finom disztinkció sohase fog megértésre találni, nemkülönben biztos vagyok abban is, hogy a kis-antant államai se fognak felfigyelni egy pillanatra se erre a speciális argumentumra.

Amint ön maga személyesen is hallotta Mussolininak, ennek a kiváló államférfinak a szájából: Magyarország sohasem remélheti a revíziói, ha a Habsburg-családnak bármely tagját a magyar trónra ültetnék.

Figyelmeztettek több helyről, hogy bizonyos félreértésekre adott alkalmai az Ön Olaszországból való visszatérése után írt cikke Mussolini felfogását illetően, amelyben Ön csak a Habsburg-dinasztiát emlegette, és így azt mondják, ez csak a közvetlen örökösre, Ottóra vonatkozik, de nem vonatkozik a Habsburg-család más tagjára, így például Albrechtre.

Azt hiszem, minden érdekelt, de különösen Magyarország érdekében kívánatos volna, ha egy újabb cikkében világosan kimondaná, hogy Mussolini deklarációja a Habsburg-család, valamennyi tagjára

kivétel nélkül vonatkozott. Ez, úgy gondolom, véget vetne a vitának. Ha azonban ez mzg nem történik, attól tartok, Magyarország hirtelen egy olyan bonyodalomba keveredhetne, amely tönkretenné jövőbeli érdekeit.

A legjobb kívánságokkal igaz híve

Rothermere.

Rákosi javulása, sajnos, nem volt oly nagymérvű, hogy a lord kívánságát teljesíthette volna, hiszen ekkor már több mint egy hónapja karosszékehez volt szögezve s hosszabb lélekzetű s előreláthatóan heves polémiára vezető cikkírássra nem vállalkozhatott. Egyébként a Mussoliniról írt cikkében félre nem érthető módon fejezte ki a duce álláspontját a Habsburg-kérdésben és nem látta elkerülhetetlen szükségét a magyarázkodásnak.

A betegségtől Rákosi rendkívül sokat szenvedett, állandó nagy láza legyengítette, alig bírt lélekezni, éjjel-nappal tárványitva kellett tartani az ablakokat a téli hidegben, de nemhogy panaszkodott, nyűgösködött volna, hanem még inkább igyekezett tréfákkal felderíteni levert környezetét. A külvilágból már nem érdekelte semmi más, egyedül a revízió ügye és a lord, akitől a revízió révbejuttatását remélte. Folyvást azon rágódott, ki fogja átvenni és folytatni munkáját, ha már ő nem lesz. A lordnak a revíziós akcióban szüksége van valakire Magyarországon, aki kellő tekintéllyel és tehetséggel támogassa őt és gondoskodik, hogy a mozgalom idehaza se kerüljön kátyúba. Sokszor emlegette ezt előttem és találgatta, kire bízhatná rá szellemi örökét.

– Három férfit tudok, – mondta egy alkalommal – aki számításba jöhet: Gaál Gaszton, Hadik János gróf és Vass József. Próbáljon meg velük összeköttetést teremteni maga, én már nem tudok.

Tudni akarta, ki lép a nyomába, ki veszi fel az elejtett zászlót, ha majd lehunyja szemét és sürgetett, hogy mielőbb írjak Gaál Gasztonnak. Ha ő nem vállalkozna rá, tegyek kísérletet Hadiknál és Vassnál. Eleget téve kívánságának, megírtam Gaál Gasztonnak, szeretnék vele beszélni Rákosi Jenő megbízásából.

Gaál Gaszton soraimra Balatonboglárról, 1928. december 20-án a következő levéllel válaszolt:

Igen tiszteli Doktor úr!

Nb. sorai birtokában van szerencsém értesíteni, hogy természetesen a legnagyobb készséggel állok rendelkezésére, hiszen Jenő bátyám kívánsága nekem parancs.

Ha tehát a dolog sürgős természetű, úgy készséggel utazom fel közvetlen az ünnepek után 28. és 29-én bármelyik napon.

Ha azonban, amint b. leveléből kiveszem, a dolog esetleg várhat, úgy arra kérem, halasszuk el a találkozást a képviselőház újból való összeállásáig, amikor úgymint felutazom s állok rendelkezésére.

Jenő bácsinak kérem kegyeskedjék átadni mély tiszteletem nyilvánítását, meleg ragaszkodással kívánva neki kellemes ünnepeket, boldog új esztendőt s mielőbbi teljes felgyógyulást.

Igen tisztelt doktor úr szíves válaszát kérve, szívélyes üdvözlettel vagyok őszintén tisztelő igaz híve

Gaál Gaszton.

Rákosi Jenő a levélre azt mondta, várjunk türelemmel, ráérek januárban is beszélni Gaál Gasztonnal. Én tehát ebben az értelembe írtam meg válaszomat és így a találkozás elmaradt januárra.

Rothermere lord, minthogy Rákosi Jenő betegsége miatt huzamosabb szélcsend állt be a revíziós mozgalomban, jónak látta, hogy maga fűjjon egy kicsit bele a vitorlákba. Megírta tehát nevezetes karácsonyi üzenetét, amelyet december 20-án Londonból a következő sorok kíséretében küldött meg Rákosinak:

Kedves Rákosim, a Habsburgok magyar trónigénylése tárgyában küldött múltkori levelemhez csatolom most a magyar nemzethez intézett karácsonyi és újévi üzenetemet. Amint látja, egyfelől a Habsburgkérdéssel, másfelől Magyarország gazdasági jövőjével joglalkozik és igen örülnék, ha lapjában Ön is leközlőné.

Igaz híve

U. i. Ez csak afféle üzleti levél.

Rothermere.

Két nap múlva a lord újabb levelet írt:

Kedves Rákosim, a Magyar Dolgozók Nemzeti Egyesülete számára készséggel mellékelek egy csekket ezer pengőről, mint hozzájárulást ahhoz a hangversenyhez, amellyel a revíziót szolgáló alapot igyeksenek teremteni maguknak. Tegnap fogadtam ennek az egyesületnek a küldöttségét és mély benyomást tett rám az emberek egyszerűsége és

az, hogy láttam, milyen erős érzéssel fűződik a munkásság is a Magyarországi jobb jövőjét előkészítő mozgalomhoz.

Ami az Ön és Schiller doktor leveleit illeti, igen behatóan és lelkiismeretesen foglalkozom a közötti dolgokkal és pár nap múlva skóciai otthonomból kimerítően fogok rájuk válaszolni.

Bízom, hogy javulása most már tartós lesz és még hosszú ideig fogja jó egészségben szolgálhatni hazáját.

*Legjobb üdvözeleimmel igaz híve
Rothermere.*

Eljött a karácsony, Rákosi utolsó karácsonya. Mi mindnyájan körülötte azzal bíztattuk magunkat, hogy még minden jóra fordulhat, de ő nem hagyta magát áltatni. Csodálatos béketűréssel viselte a szenvedésteljes napokat és nagy belenyugvással készülődött utolsó útjára. írni nem tudott, csak néha diktált nekem egyet-mást. A lordnak ünnepi üdvözetül ezt a sürgönyt küldette:

A karácsonyi misztérium titkai között keresem azt az akaratot, amely mindenekről, nemzetekről és egyénekről határoz. És Istenben bízva viselem, ami rám méretett, mert hiszek benne és jóakarátában azok iránt, akik felsőbbrendű célok szolgálaiában állnak. Boldog és jó ünnepeket kívánnak általunk a reménykedő magyarok ezrei.

Rothermere lord karácsonyi köszöntése a következő volt:

Kedves Rákosim, Önnek és Schiller doktornak legmelegebb karácsonyi üdvözetemet küldöm és legjobb kívánságaimat egészségét illetően, hogy a következő esztendőben is teljes erővel szolgálhassa hazája boldogulását és fejlődését. Életem egyik legörvendetesebb eseményének tekintem, hogy egy olyan nagy és önzetlen hazafival találkozhattam, mint Ön. Kívánom és hiszem, hogy Isten áldása fog lebegni Ön és az ország fölött, amelynek Ön oly nemes és kiváló polgára.

Rothermere.

December végén Rákosi állapota ha nem is javult, de nem is rosszabbodott. Szívműködése mindazonáltal rendetlen volt és álmatlanságban szenvedett. Gyötrelem volt látni vergődését, de ugyanakkor bámulat is töltött el a lelkierőtől, amellyel sorsát viselte.

Kímélni kellett természetesen minden tekintetben és ezért

nem szívesen szántam rá magam arra, hogy továbbítsam a Pesti Hírlap szerkesztőjének kérését, aki mindenáron szeretett volna a karácsonyi szám részére, a lap fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából cikket kapni Rákositól; Mégis azt reméltem, hogy egy kis bekapcsolódás a munkába ismét megteszi a csodát, Kérésemnek most is engedett és bár a vége felé elerőtlenedett, de lediktálta a cikket. Utána megkönnyebbülten sóhajtott fel:

– Mondja meg a szerkesztőnek, nincs a világon ember, akinek ezt megtettem volna, csak magának.

A cikk, amely «Az ötvenéves Pesti Hírlap» címen a lap karácsonyi számában jelent meg, ez volt:

«Engedelmet kérek, hogy betegszobám hosszadalmas homályából egy pillanatra kilépjek a Pesti Hírlap jubileuma karácsonyfájának fényébe. Hallatlan dolognak tetszik nekem, ha akár ember, akár intézmény élete és küzdelmei ötvenedik évét éli, nemcsak az évszámok hosszú sorára hivatkozhatik, hanem elmondhatja, tetőfokán vagyok annak, amire életemben törekedtem. A Pesti Hírlap, munkatársai s közönsége és az egész magyar közélet az ötvenéves szakadatlan sikeres munka jubileumát ünnepli. Ez a lap hozta át Magyarországot egyik történelmi katasztrófából a megújulás korszakába. Magyarország történelme már így van felosztva félszázéves katasztrófákra. Én egy ily katasztrófában születtem és most nagy öregségemre beléloktem egy másiknak a kezdetébe. Ott álltam a Pesti Hírlap hajléka előtt, mikor elindult honmentő munkájára és végig láttam az ötvenéves utat - gyönyörű nemzedékek diadalúbját egy ritka nemzeti felemelkedés felé. És itt állok ma s látom az ötvenéves fordulón újra katasztrófába zuhanva a nemzetet. És látom a Pesti Hírlap munkáját, látom dicsőségét, látom hivatását, ahol ismét a honmentők, a honfoglalók, a honszerzők áldozatos csoportja élén halad, hogy átvigyen bennünket egy újabb feltámadásba.

Két szó jelöli meg a feltámadás útját: Rothermere lord neve és Rothermere lord zászlója: a Revízió. Erről küld ez a mi gondviseléses barátunk karácsonyi üzenetet a magyar nemzetnek. Ez a cikk vagy okmány vagy kinyilatkoztatás mint politikai megnyilatkozás oly egyetlen és sajátos a maga nemében, hogy a mai ember álmélkodva áll meg és néz körül és kérdezi: kik azok, akik ilyeneket beszélnek? Régi patriárkák-e vagy próféták és

melyik világból valók? És körülnézünk és ámulva látjuk, hogy semmi különös világból nem valók, nem próféták, nem pátriárkák, de az igazság világból való igaz emberek. Akikben él a Megváltó gondolata, akiknek lelke a karácsonyest hős gyermekének lelkéből való. Akik ahol sötétség volt, ott ablakot nyitnak, ahol reménytelenség volt, reményt fakasztanak, ahol nem volt élet a hitben, hitet lehelnek beléje: akik hitet, reményt és életet fakasztanak a kétségbeesés talajából.

Ezeknek az igazaknak karácsonyi szózatával itt találkozunk a Pesti Hírlap jubileumának diadalmenete és a kettő köszönti egymást. Mert a nemzetmentő eszméket nem szállíthatja egyik korszakból a másikba semmi oly diadalmasan, mint egy virágzó, jubiláló nemzeti sajtó.

A revízióban, ahogy Rothermere lord üzenetében elgondolva és megfogalmazva van, benne van egy nemzeti felemelkedés minden biztos feltétele. Az út egyenes, meg van jelölve. Mi indulunk a Pesti Hírlappal, áldva azokat, akik ezt az eszközt a mi számunkra és a nemzet számára megteremtették, és azokat, akik mint közönség nemzeti erővel ellátták, és mindazokat, akiknek a keze, feje, lelke, munkája benne van ebben a nagy alkotásban, mely ma dicsősége a magyar életnek, a magyar nemzetnek.

A karácsonyest áhítata és szentsége kösse Istennek tetsző bokráta a mi lelkünket, hogy elérhessük egységben a vágyakat, amelyek nélkül nemzet nincsen».

*

Látva, hogy Rákosi Jenő betegsége folytán a revíziós lendület ereje a magyar sajtóban hanyatlik, Rothermere lord maga vette kézbe a tollat és megírta híres karácsonyi üzenetét, rámutatva azokra a veszedelmekre, amelyek a Habsburg-restaurációs törekvésekben s a folyton rosszabbodó gazdasági helyzetben rejlenek. Felhívta azonkívül a magyar nép figyelmét arra a bizalmatlanságra, amellyel a külföld tekint Magyarországra felé a nyugati államokban már mindenütt természetesnek tekintett demokratikus választójog hiánya miatt.

A lord karácsonyi üzenete a magyar nemzethez így hangzott:

Amikor karácsony szent ünnepe és a közeledő újév alkalmából

szívből jövő jó kívánataimat küldöm a magyar népnek, egyben annak az őszinte reményemnek is kifejezést adok, hogy ez az új esztendő közelebb fog hozni bennünket a magyar nemzet elé kitűzött nagy célok megvalósításához. Ugyanakkor azonban, mint ennek a nemes és jobb sorsra érdemes népnek őszinte, igaz és érdektelen barátja, az irántam megnyilvánult s engem szívem mélyéig meghatott szeretet által szinte reám parancsolt kötelességnek vélek eleget tenni, amikor nyíltan és őszintén felhívom az ország figyelmét néhány olyan jelenségre, amelyek a legnagyobb mértékben veszélyeztetik nemcsak a revíziós harc sikerét, hanem az ország egész jövőjét és boldogulását. A Habsburg-családnak a magyar trónra való visszahelyezésére irányuló különböző mozgalmakra gondolok. *Megbízható információkon alapuló szilárd meggyőződésem, hogy a Habsburgok trónraemelése a magyar gazdasági élet stabilitásának megrendülését jelentené!*

Márpedig kétségtelen, hogy a háború csapásai által rettenetesen sújtott Magyarországra semmi sem bírhat oly fontossággal, mint a gazdasági stabilitás megóvása s a magyar gazdasági helyzet javítása. Magyarország teljesítménye, bár a magyar nép minden méltánylást megérdemlő óriási áldozatai árán, újból visszaállította pénzenek értékét. Már pedig kétségtelen, hogy minden olyan akció, amely akár csak a legkisebb mértékben is veszélyeztetné a magyar pénz értékébe vetett bizalmat, alapjában rendítené meg s elkerülhetetlenül katasztrofális eredményekkel járna az országra.

A megbízhatóságnak szinte kétségtelen látszatával bíró olyan értesülések jutottak hozzám, felelőségük teljes tudatában levő különböző magyar körökből, hogy – az erre kétségtelenül legveszélyesebb pillanatban – egyre fokozódó élénkségű akció folyik Magyarországon nemcsak az úgynevezett «legitimista» jelölt, hanem különösen a Habsburg-család egy másik tagjának trónraültetése érdekében. Ez az agitáció nemcsak hogy nem szűnt meg, de egyre inkább fokozódik Magyarország nagy barátjának, Mussolininak ama határozott, félremagyarázhatatlan és végleges intelme ellenére is, amely szerint a Habsburg-ház bármely tagjának a magyar trónra ültetése katasztrofálisan veszélyeztetné Magyarország külpolitikai érdekeit. Sőt, mint hallom, e Habsburg-herceg párthívei agitációjukban oly merész eszközöktől sem riadnak vissza, hogy

azt állítják, miszerint Mussolini kategorikus kijelentése csak Ottóra vonatkozott s nem egyben a Habsburg-ház többi tagjaira is. Ez az állítás azonban teljesen valótlan! Határozott és közvetlen tudomásom van arról, hogy az olasz miniszterelnök e kijelentése egyaránt vonatkozott a Habsburg-ház minden egyes tagjára, bármily távoli legyen is azoknak a trónhoz való igénye.

És ugyanez a felfogása igen tekintélyes és Magyarország iránt határozott jóindulattal viseltető más államférfiaknak is. Én túlságosan messzelátó politikusnak tartom gróf Bethlent ahhoz, hogysem lekösse magát egy ilyen *veszedelmes kaland mellé*. Egyáltalában nem tartom illetékesnek magamat arra, hogy beleszóljak Magyarország jövő államformája megállapításának kérdésebe. Komoly meggyőződésem azonban az, hogy amennyiben majd annak idején, amikor ez a kérdés napirendre fog kerülni, a magyar nép ragaszkodni fog ahhoz, a Habsburg-család detronizálását kimondó törvényben is fenntartott jogához, hogy a királyság államformáját tartsa fenn és királyt válasszon magának, úgy semmi nehézsége nem lesz annak, hogy Európa tekintélyes uralkodócsaládjai tagjainak sorában találjon olyan minden tekintetben alkalmas jelöltet, akinek személye még a revíziós célok megvalósításának szempontjából is különlegesen előnyös lehet az országra.

A jelenlegi kalandos kombinációk viszont éppen ezt a szent célt veszélyeztetik. Olaszország gazdasági viszonyai utóbbi időben való nagy fellendülésében nagy része volt annak a hatalmas segítségnek, amit az Egyesült-Államokba, Dél-Amerikába, Kanadába kivándorolt olaszok nyújtottak az anyaországnak azzal, hogy hatalmas gazdasági erejüket szívesen állították az Olaszország által indított gazdasági akciók szolgálatába, az Olaszország által a piacokon kibocsátott kölcsönök felvételével. Ugyanily hatékony segítségre számíthat Magyarország is a külföldre vándorolt, igen nagyszámú magyarság részéről, akik, miként én azt New-Yorkban, Clevelandban, Winnipegben és Észak-Amerika más nagy városai-ban, de éppúgy Dél-Amerikában és Kubában s mondhatnám a világ minden egyes részén személyesen is nagy örömmel tapasztaltam, ma is hívek maradtak az ó-hazához és szívesen készek segítségére. *Ugyanekkor meg kellett győződnöm arról is, hogy ennek a segítségnek minden reménye elveszne Magyarország számára, ha ezek a külföldi magyarok látják, hogy akár csak a legtávolabbi lehetsége is*

felmerül annak, hogy Magyarország újból Habsburg-uralom alá kerüljön. Utazásaim közben a világ bármely részében, ahol találkoztam magyarokkal, mindenütt szinte elkerülhetetlenül feltették hozzám a reám, mint idegenre, meglehetősen kényes kérdést, hogy vajjon mit gondolok a Habsburgok visszahozatalának lehetőségéről. Mert, mint kivétel nélkül mondták, ennek megvalósulása elkerülhetetlenül teljes szakításra vezetne az otthoni magyarság és külföldre szakadt testvéreik között. Mint már előbb is mondtam, Magyarország egyetlen feladata a jelenlegi viszonyok között csakis az lehet, hogy minden erejével törekedjenek az értékek stabilitásának biztosítására s az ország gazdasági helyzetének javítására. Magyarország egész jövője ennek a munkának sikerétől függ. Ha azonban akár valamely, szinte hihetetlennek látszó könnyelműség, akár az állami kiadások terén megnyilvánuló szükségtelen és fényűző pazarlás miatt, akár a nyugalom és megelégedés hamis látszatának fölkeltése érdekében való fölösleges hivatalok létesítése vagy a gazdasági közéletben itt-ott megnyilvánuló korrupció miatt ez lehetetlenné válnék és Magyarország gazdasági és pénzügyi helyzete megrendülne, úgy az nemcsak az eddigi nagy áldozatok árán elért összes eredményeket veszélyeztetné, de Magyarországot egy még sokkal veszedelmesebb és nehezebb helyzet elé állítaná, mint amilyen a kommunizmus utáni rettenetes helyzet volt. Revízió és a gazdasági helyzet javítása, ennek a két kérdésnek kell a magyar politika sarkalatos pontjának, legfőbb törekvései tárgyának lenni.

A gazdasági stabilitás fenntartása és az ország kétségtelenül nagy, de kihasználatlanul hagyott erőforrásainak kihasználása igen tekintélyes s gazdaságilag is előnyös külföldi kölcsönök felvételét fogja szükségessé tenni. A külföld legteljesebb fokú bizalma nélkül azonban a nagy célok egyike sem érhető el. Éppen ennek a célnak érdekében azonban a kormánynak lehetővé kell tenni azt is, hogy *a nemzet egész jövőjét befolyásoló sorsdöntő kérdésekben szabadon nyilvánulhasson meg a nép szabad akarata.* Ez az impresszió, amely szerteszét úgy Európa, mint Amerika hivatalos köreiben és közvéleményében fennáll s amely már-már azt mondja, hogy *az összeomlott Bratianu-rezsimhez hasonlítható magyar választási rendszer s a véleménynyilvánítás fennálló erős korlátozásai mellett a magyar nép igazi hangulata sem juthat szabados kifeje-*

zésre – semmikép sem kedvez Magyarország érdekeinek és tekintélyének.

Magyarország mint «Kossuth hazája» tudta legjobban megnyerni a világ közvéleményének szeretetét s éppen így ma is csak azzal fordíthatja maga mellé ezt a rokonszenvet, ha hű marad legnagyobb fia nagy szelleméhez és szabadságszerető magasztos eszméihez.

Mint Magyarország őszinte és igaz barátja, akit szíve legmélyéig meghatott a magyar rép feléje özönlő szeretete és bi alma és aki az elmúlt év folyamán valóban sok időt és munkát fordítottam a magyar viszonyok tanulmányozására, lelkiismeretem parancsolta kötelességnek tartottam, hogy az újév küszöbén a magyar nép figyelmébe ajánljam e széleskörű s megbízható információkra alapított komoly meggyőződésemet.

A lord karácsonyi cikke nyomán támadt politikai viharzásba Rákosi már nem szólhatott bele kellő eréllyel. Bár szelleme teljesen frissen működött és ítélőképessége legkevésbé sem fogyatkozott meg, testi leromlottsága nem engedte, hogy kedve szerint szálljon szembe azokkal, akik «nincs itthon a macska!» felkiáltással véstes cincogásba kezdtek. De néhány nekem diktált nyilatkozatában mégis alaposan és félre nem érthetően kimondta véleményét. Az alábbiakban két ilyen megnyilatkozását elevenitem fel.

— Én csak akkor cipeltetem magam szívesen a cirkuszba, kezdte az intervjúját, amely aztán a Pesti Hírlap december 30-i számában látott napvilágot – ha futni és verekedni is tudok. Ma pedig, sajnos, az a helyzet, hogy nem tudok. De annyit mégis mondhatok, hogy mindaz, amit eddig politikusaink és államférfiamk a lord karácsonjára üzenetéről mondtak vagy írtak, igen kevésbé vigasztaló.

— Nekem úgy tetszik, politikusaink nem veszik észre, hogy a históriának milyen fordulópontjához értünk. Nem azokról a kicsinyes dolgokról van szó, melyeket politikusaink hajtogatnak, nem a múltnak immár kiveszőfélben lévő kicsinyes fogalmairól, hanem Magyarország jövő sorsáról. A lét vagy nemlét kérdése forog kockán, és egyetlen olyan kijelentést sem hallottam, amely arra vallana, hogy politikusaink fel tudnának emelkedni arra

a magaslatra, ahonnan egyesegyedül lehet áttekinteni Magyarország jelenlegi helyzetét, Rothermere lord egész akcióját, valamint karácsonyi üzenetét.

— Mikor ezekről a vitatkozásokról hallok, két karavánt látok magam előtt, amelyek a pusztában egymással szemben haladnak. Az egyik karaván – a magyar nép zöme – észak felé halad, ahol a célnál Rothermere lord és az általa kitűzött jövő, az új felfogás, az új világ integet feléje. A másik karavánt dél felé viszi útja és masíroz évtizedek, évszázadok letaposott vonalán a saját «ideáljai» felé. A kettő természetszerűen találkozik egymással – ez a mostani vita – és a helyett, hogy egyesülnének s ezentúl közös úton járnának, megállnak pár pillanatra, feleselnek egyet egymással s aztán mennek tovább a maguk külön útján.

— A letiport Magyarország megmentésére csodaképen kiemelkedett a világ tengeréből egy hatalmas erő. És a helyett, hogy a magunk csekély erejét belekapcsolnók ebbe a nagy erőbe, azon veszekedünk, higgyünk-e neki vagy sem, bízunk-e benne vagy sem. És vitatkozunk vele király kérdésről és más hasonló jókról. Pedig még fülünkben csenghet Mussolini tragikus mondása: «Ezek az urak már el vannak intézve a história által». Hát akkor mit intézgesük mi a kis- és nagymóságukat!

— Az én számomra Rothermere lord egész akciója kezdettől fogva reveláció volt. Hallatlan dolog, hallatlan jelenség, amire történelmünkben példa nincsen. És én a revízió útján ebbe az ő hatalmas erejébe kapcsoltam belé Magyarországot és vitetem magyar céljai felé. Hogy hogy lesz, mint lesz, mellékes, a fődolog az, hogy itt magyar világ, magyar birodalom, magyar királyság és magyar nyelv legyen.

Ugyanezekből a napokból, január 6-ról valók Rákosi Jenő következő kijelentései:

– Láthatatlan, de rosszul leplezett erők a magyar politikában mozgalmat indítottak Rothermere lord ellen. Egyetlen jelenség a világtörténelemben, hogy egy országban ilyesmire példa legyen. Rothermere lord volt az első s ő az egyetlen, aki történelmi ínségünkben segítségünkre jött nagy hatással és nagy sikerrel. És mi vagyunk az egyetlen nemzet, amely úgy látszik ez ellen is pártot tud ütni. *Én innen, tehetetlen betegágyamból azt lesem, mikor mozdulnak meg a magyar hazafiak, akiknek nincs más céljuk, mint helyre-*

állítani hazájukat, hogy az angol lord pártjára állva proklamálják a mentő megmozdulást, amelyre, azt hiszem, készen van az egész nemzet, az egész nép és csak a hívó szóra várnak. Mert a nemzet tudatában van hivatásának, tudja, hogy itt nincs szilárd erő az ő erején kívül Kelet-Európának talpraállítására, nála nélkül, az ő vezérlő szerepe nélkül itt csak káosz, felfordulás és háború lehetséges. Ez a Rothermere lord segítő akciójának az értelme. Ez a revízió.

— *Ne ligák, klikkek, szövetkezetek becézett cégére legyen a revízió, hanem a legelszántabb, a legönzettelenebb magyarok egyetlen élethivatása. Azoké a magyaroké, akiknek se ambíciója, se érdeke, se erkölce nincs kielégítve a mai Trianonba oltott Magyarországgal.* Tudom, ilyenek mindenütt vannak, a közélet minden ágában, csak még a revízióban nincsenek, ahol pedig találkozniuk kell, hogy megmentsek hazájokat.

— Mindenütt az országban, ahol a hazafi gond egybegyűjti az embereket, vegyék elő Rothermere lord üzenetét, mert ebben van megírva Magyarország végzete, dicsősége és bukása. *Mert ez az ország nem lehet többé familiák patrimoniuma, osztályok zsákmánya, hanem át kell adni a modern szellem uralmának, amelyen felépül a világ új rendje.* A Gondviselés nem játszik hiú játékokat és istenkáromlás volna azt gondolnunk, hogy a kétségbeesés mai világában hiába és céltalanul terelte volna össze a brit géniuszt a magyarral.

Rákosi Jenő utolsó szózatai pusztába kiáltott szók maradtak. Azok, akik már betegsége alatt, felhasználva elhallgatását, összeröföntek és megkezdték a mozgolódást Rothermere lord s ezzel az egész revíziós akció ellen, folytatták karavánútjukat dél felé és beletévedtek a sivatagba, amelyből azóta se tudtak kitalálni.

Rothermere lord természetesen élénk figyelemmel kísérte Rákosi minden megnyilatkozását és látva harcos kedvének újabb jeleit, azt remélte, fizikailag is megerősödött. Kívánsága szerint csaknem mindennap táviratilag értesíttem a beteg állapotáról és ő is igen sűrűn küldte hozzá jókívánságait. Újévkor például ezt sürgönyözte:

Kedves Rákosim, önnek és országának szívből jövő jókívánataimat küldöm az újév alkalmából. Örülök, hogy abban a vitában, amelyet karácsonyi üzenetem kiváltott, immár ismét kiveheti részét. Fogadja legmelegebb üdvözetemet Dornochból. Rothermere.

Január 7-ről való a következő londoni távirata:

Kedves Rákosim, kérem, tudassa velem időről-időre, mint javul egészségi állapotota. Én magam 19-én Amerikába indulok és remélem, hogy addig teljes felgyógyulásáról kapok hírt. Legjobb kívánságaival

Rothermere.

*

A nagy tengeri út előtt Rothermere lord még az utolsó napokban is élénken foglalkozott a magyar ügygel. Január 9-én Londonból ezeket írta Nagy Emilnek:

Kedves Mr. Nagy!

Benső érzésemet követem, amikor gratulálok Önnek azokért a nagyszerű újságcikkekért, amelyek a magyar ügy szolgálatában az Ön tollából a magyar sajtóban megjeleneni szoktak.

Én úgy látom, hogy az a gondolkodási irány, amely az ön cikkeiben állandóan megnyilatkozik, annyira egyenes és annyira logikus, hogy szinte lehetetlen, hogy végeredményben meg ne győzze még azokat a makacsokat is, akiknek egyik része kész mindent úgy hagyni, ahogy ma, van, másik része pedig hajlandó lenne belekeverni Magyarországot az eddig ismerteknél még mélyebb és komolyabb komplikációkba is.

Sokáig haboztam, mielőtt sokat vitatott karácsonyi üzenetemet megírtam., de úgy éreztem, hogy végre is elérkezett a nyílt beszéd, ideje s azért elhatároztam, hogy nem küldök pusztán csak barátságos jó kívánatokat, hanem, megteszem ismert kijelentéseimet.

Ha valaki – úgy mini én is – világesemények és világpolitika világhosságánál szemléli a magyar ügyet, nyilván látja, milyen végzetes hiba lenne, ha Magyarország megkísérelné a trónjától megfosztott Habsburg-ditmsztia restaurálását s memmyire végzetes lehet az is. hogy az ország sürgős figyelmet nem szentel saját gazdasági állapotának.

Kérem, fogadja köszönetemet azért a munkáért, amit ön végez s fogadja, legjobb kívánságaimat úgy maga, mint hazája javára az elkövetkezett új esztendőben.

*Őszinte híve
Rothermere.*

Közvetlenül Nyugat-Indiába való elutazása előtt a lord Rákosinak a következő táviratot küldte Londonból:

Nyugat-Indiába való elutazásom előestéjén küldöm Önnek, kedves Rákosim, legmelegebb üdvözetemet és egészségéhez, boldogságához és hazájáért végzett munkájának egyre fokozódó sikeréhez legjobb kívánságaimat.

A magyar ügy győzelmét illetőleg ma optimistább vagyok, mint valaha. Hoovernek, az Egyesült-Államok újonnan megválasztott elnökének deklarációja ruigyon megnöveli barátaink erejét és március elejére Londonba való visszatérésem idejére bizalommal várva nagy események bekövetkeztét.

Lord Rothermere.

Mielőtt hajóra szállt volna, a lord maga is beleszólt a karácsonyi cikke körül támadt polémiába. Üzenetét a Pesti Hírlap január 23-i számában közölte:

«A revízió ügye nem vesztegel. A mozgalom, amely a világsajtóban ebben az igazságos ügyben – történelmi időmérték szerint – csak egész rövid idő óta megindult, helyes irányban halad és meglepő ellenállás nélkül jut el azokhoz a tényezőkhöz, akiknek szava sorsdöntő lesz akkor, midőn Magyarország térképét újból meg fogják rajzolni.

Bár csak tíz év múlt el a békekötés óta, mégis rájöttek – mégpedig későn – a civilizált nemzetek vezetői arra, hogy Magyarországgal igen súlyos igazságtalanság történt és a fontos az, hogy ez még kellő időben tudtukra adatott. A revíziós törekvések magva még jó talajba jutott, a magyar egységes közvélemény revíziós kívánságai a legtöbb nagyhatalom vezérférfiainál visszhangra találtak.

Meg vagyok győződve, hogy ha a magyar nép még egy ideig megmaradt volna lethargiájában, a magyar igazságtalanságot, a magyar fájdalmat nagyon nehezen, vagy egyáltalában nem lehetett volna a világ közvéleménye elé tárni.

Éppen ezért nagy előny az, hogy a magyar nemzet oly vehemens lelkesedéssel követelte az igazságtalanságok reparálását.

Nem mulaszthatom el ez alkalommal, hogy a magyar nemzet revíziós vezeterei figyelmét *fel ne hívjam arra a nagy értékre, amelyet az egységes közvélemény lelkesedése ki tud váltani*, és arra a nagy veszedelemre, amelyet egy megosztott közvélemény a revíziós harcban jelenthet.

A revízió elő van készítve, és ha a magyar államférfiak meg-

fontoltan és nem a történelemből vett példákhoz, hanem a modern kor követelményeihez irányítják cselekedeteiket, nemsokára meglesz az alkalom arra, hogy a nagyhatalmak támogatásával kivívassák azt, ami békés úton elérhető.

Az angol közvélemény előtt ismeretes az én politikai felfogásom és véleményem a jelenlegi angol kormányról. Az én segítségével jutott uralomra a jelenlegi kormány. *Én nyíltan megmondom, hogy a legközelebbi választásokon a konzervatív párt győzelme lehetetlen.* Angolország külpolitikája és annak képviselője, Sir Austin Chamberlain nem biztosítéka Nagy-Britannia elsőrangú érdekének: a világbékének. Bár a locarnói és a Kellog-paktum Nagy-Britannia részéről leghathatósabb támogatásban részesültek, azok intencióit a külügyminiszter legutóbb is a Pilgrims Club bankettjén tett nyilatkozatával próbára tette.

Az én meggyőződésem szerint tehát az angol külügyminiszternek nagyon kevés az esélye, hogy a választások útján újból hivatalba kerüljön. Én a legközelebbi választásokkal kapcsolatban az angol munkáspárt győzelmét tartom a legvalószínűbbnek. Félreértések elkerülése végett ki kell azonban jelentenem, hogy – ahogy az angol sajtóban már több ízben megtettem – én nem antikonzervatívista vagyok, hanem a jelenlegi konzervatív-párt vezéreit nem tartom alkalmasnak arra, hogy Nagy-Britannia ügyeit intézzék. Véleményem szerint MacDonalddal kormánya sokkal többet tehet Nagy-Britanniáért, mint a jelenlegi. Ez nem azt jelenti, hogy én szocialista kormánytól várom Nagy-Britannia érdekeinek legmegfelelőbb védelmét, azonban a mai helyzetet nem látom más-képpen megoldhatónak, mint a mostani alkalmatlan kabinetet egy kormányzásra hivatottabb államférfiakból álló kabinet váltása fel.

Engem mindig királyom és országom érdekeinek szempontja vezetett, mert mindenkor politikai elvem az, hogy tekintet nélkül a pártpolitikai szempontokra, mindig a legalkalmasabb férfiak irányítsák az ország sorsát. Ezen elvek alapján állva, a Daily Mail veszélyeztetve látta az ország érdekeit, tehát 1924-ben lehetetlenné tette a MacDonalddal kormánynak hivatalban való maradását.

Közvetlen tudomásom van, hogy *MacDonalddal és Lloyd George a revízió kérdésében velem egy véleményen vannak* és semmi kétségem sincs az iránt, hogy ha MacDonalddal uralomra jut, akár koalícióban Lloyd Georgeékkal, akár egyedül, minden lehető meg fog tenni,

hogy a magyar békerevízió hivatalos programja legyen az angol és így az európai politikának a béke fenntartása érdekében.

A magyar nemzethez karácsonyi üzenetemet, melyet alaposan átgondoltam, azért juttattam el, *mert veszélyeztetve láttam azt a célt, amelyhez vezető utat legnagyobbbrészt köveztem ki és mindenkor szemrehányást tettem volna magamnak, ha néhány egyénnek Habsburg-restaurációs törekvéseire, mint a revízió legnagyobb veszedelmére, teljes őszinteséggel rá nem mutatok.* A visszhang bebizonyította előttem, hogy a magyar nép lelkében nem csalódtam, mert a magyar nemzet lelkében éppoly rajongással él a revízió iránti vágy, mint a Kossuth Lajos eszméi iránti megalkuvást nem tűrő kultusz.

Azok tehát, akiknek ábrándja a restauráció, nemcsak a nemzet örök ideáljaitól, hanem a revíziós gondolattól is messze eltávolodtak. A lordnak ehhez a nyilatkozatához fűzte Rákosi Jenő egy nekem adott intervjuban azokat a megjegyzéseket, amelyeket e könyv bevezető részében már közöltem és melyek Rákosi utolsó szavai voltak a nyilvánosság számára.

*

Ezután csak a hosszú, gyötrelmes és páratlan önuralommal túrt haldoklás következett. Hogy micsoda ember, most mutatta meg igazán, a halállal való birkózásban. Amikor például a szomjúságtól végsőkig elkínózva háziorvosa, Gulden dr. egy savanyúvízzel megtöltött kis poharat nyújtott át neki azzal, hogy meghihatja az egészszet, bár legjobb szeretett volna egy egész vödör vizet felhajtani, csak a felét itta ki, mondván:

– Eh, mégse iszom meg az egészszet, elteszem a felét későbbre, milyen jól fog majd esni akkor.

Sajó Aladár jegyezte fel ebből a időből a következő esetet is:

Amikor egyszer a soffőrje beügyeskedte magát a betegszobába, Rákosi ezzel fogadta:

— No Tóth fiam, mit hozott? . . . Látja, milyen az ember: olyan mint az autó, ha defektust kap.

— Nincs akkor semmi baj, méltóságos uram – felelte a soffőr. – Hiszen tetszik emlékezni, hogy akárhányszor defektet kapott a kocsink az országúton. Mit csináltunk? Megálltunk, kicseréltük a rossz kereket és mentünk tovább vígan.

– Ebben az esetben azonban alighanem a gazdát fogjuk kicserélni – volt Rákosi felelete.

Anekdotizáló kedve se hagyta el. Két hónapja nem mozdulva már ki vánkosokkal párnázott karesszékéből, Deák Ferenc jutott eszébe, akinek ugyanaz volt a sorsa, mint az övé, azzal a különbséggel, hogy Deák a szívbajával egy egész esztendőig ült karosszékében, amíg megváltotta szenvedéseitől a halál. Tudva, hogy apjától örökölt szívbaja van, amely előbb-utóbb elhatalmasodik rajta és akkor se állni, se feküdni nem fog tudni, Deák Ferenc már jóelőre beszerzett magának egy kényelmes, régidivatú karosszékét, hogyha eljön az ideje, kéznél legyen. De aztán hűsz esztendeig kellett várnia rá, amíg végre hasznát vette.

Utolsó tréfáját Deák Ferenc két nappal a halála előtt mondta, amikor már beszélni is alig tudott. Az ápolónőjének, egy tenyeres-talpas derék menyecskének hirtelen gyerekágyba kellett feküdnie. Eötvös Károly azzal vigasztalta az öregurat, hogy az újév szerencsés lesz számára is, ezt jelenti a menyecske szerencsés megszaporodása. Mire a halálos beteg Deák Ferenc, reszkető kezét a szájához emelve s hamiskásan hunyorint va, így válaszolt körülötte lévő barátainak:

– De nem énrám gyanakodtok, úgy-e?

Az utolsó napokban Rákosi gyakran emlegette a feleségét, amit azelőtt nem tett:

– Ott áll a túlsó parton és vár rám ...

Már hetek óta csak a különféle, a hatás kedvéért folyton változtatott altatószerek segítették pár órai pihenéshez. Betegsége február 5-én fordult válságosra. A reggeli öltöztetésnél ágyában ülés közben is támogatásra szorult, annyira elgyöngült volt. Azt hittem, kábultsága csak az altatószereknek tudható be, de sajnos, kiderült, hogy ereje teljes megfogyatkozása. Szívműködése, amely az utolsó hetekben némi javulást mutatott, ismét a legaggasztóbbá vált, és e naptól kezdve teljes apátiába esett. Bár állandóan eszméletlenül volt, alig ejtett pár szót. Két napig tartott ez így.

Február 7-én délelőtt háziorvosa megmondta nekem, hogy a katasztrófa alighanem még a nap folyamán bekövetkezik.

Vége volt hát mindennek!

Odaléptem Rákosi Jenő betegágyához és letérdeltem hozzá,

jóreggelt kívánni. Fejemre tette kezét, valami latin áldást suttogva, aztán ezt mondta:

– Most látom magát utoljára tisztán, ezután már csak homályosan fogom látni . . .

Este történt, hogy midőn az ápolónő újbb orvosszerrel akarta fárasztani, megjegyeztem, kár ilyen állapotban már a beteget efféle orvossággal kínozni. Az ápolónő naivságában hozzáfordult:

– Akarja méltóságos úr az orvosságot?

Rákosi rápillantott és elhaló hangon, de keserűen tréfás hangsúlyozással felelte:

– *Engem* kérdez? . . .

Ez volt tudomásom szerint az utolsó szava.

Az orvos később valami injekciót adott neki s ezután többé se száját, se szemét ki nem nyitotta. Egyik ápolónő azt mondta, ne hagyjuk a karosszékben ülve meghalni. Levetkőztettük tehát és hárman a karunkra emelve ágyába vittük. E közben oly rémesen eltorzult az arca, mint még soha egész betegségében. Az ágyban fekvé azonban ismét megnyugodott.

A halál minden pillanatban bekövetkezhetett. Egész éjszaka ott virrasztottunk mellette.

Másnap déli féltizenkettőkor hagyta el ajkát az utolsó lehelet.

A halála előtti napon megtáviroztam a hajóúton lévő Rothermerc lordnak, hogy fel kell adnunk minden reményt, Rákcsi Jenő haldoklik. Jamaicában, Kingstonban érte utól értesítem a lordot, ahonnan február 9-én ezzel a sürgönnyel válaszolt:

Mélyen megdöbbsent Rákosi betegségéről kapott szomorú hír. Ha Magyarország elvesztené az Ő szolgálatait, egy új vezetőt kell majd találni, aki ugyanazoktól a nemes ideáloktól van eltelve és folytatni fogja az Ő nagy munkáját a revízióért. Kérem, sürgönyözzön nekem a betegség minden fázisáról. 12-én Havannában leszek, 14-én Nassauban, 17-én Bermudában.

Rothermere. Laconia gozos.

Értesülve Rákosi Jenő elhunytáról, Havannából a Pesti Hírlapnak küldött következő táviratban búcsúzott el nagy barátjától:

Nyugatindiai utamon kimondhatatlan szomorúsággal értesültem drága barátomnak, Rákosi Jenőnek haláláról. Felhasználom ezt a legelső alkalmat annak kifejezésére, mily mélyen érzem át azt a nagy veszteséget, mélyet halála nemcsak családjának, barátainak és a Pesti Hírlapnak is jelent, amellyel az utóbbi évek hírlapírói munkássága oly szorosan össze volt kötve, sőt nem is a magyar nemzetnek magának, hanem az egész művelt világnak.

Rákosi Jenő a világ nagy hősi alakjai közé tartozik. Lángoló hazaszeretete, hazájához való törhetetlen hűsége, tökéletes és rendíthetetlen odaadása az igazság és méltányosság ügyéhez, az, hogy egy hosszú életen át anyagi haszon és az egyéni előny legkisebb foltja nélkül is géniusztát hazájának szolgálatába állította, őt a világ emberévé teszi, akinek neve mint fénylő példa marad meg minden időben és akinek a hazája szolgálatában teljesített munkáját saját honfitársai fogják leginkább megbecsülni.

Én, aki országa megpróbáltatásának ez éveiben tanultam meg őt csodálni és szeretni, meg tudom érteni azt a veszteséget, amelyet halála a nagy világnak jelent. Ha fiatal éveire estek volna ezek a zavaros idők, egy második Kossuth Lajos lett volna belőle, aki oly hatalmas erővel forgatja a tollat, mint ahogy csak kardot lehet forgatni és ellenállhatatlan szónoki erővel követel igazságot és jóvátételt annak az országnak, amelyet jobban szeretett, mint saját életét. Ha azt kérdeznék, mondjam meg, ki volt a három legnagyobb újságíró, azt felelném: Mussolini, lord Northcliffe és Rákosi Jenő. Rákosiban nemcsak a nagy újságíró lángelméje volt meg, hanem az államférfi messzelátása is. Senki nála jobban nem látta az akadályokat, amelyek a revíziós mozgalom útjában vannak. Ő tudta jól, hogy eredményt csak évek el nem lankadó és odaadó munkájával lehet elérni és ebben én vele teljesen egyetértettem. Lelkesedését jellemezte az is, hogy akadályt őt vissza nem riasztotta és a késelem az eltökélt szándékot meg nem változtatta, hanem nekilátott, hogy a revízió részére a szükséges légkört előkészítse.

Mi mindent nem érhetett volna el Magyarország, hogyha ékes-szólását és tollát honfitársai a nemzet szolgálatának szélesebb területén is igénybe vették volna! Mily más lett volna például Franciaország magatartása Magyarország igényeivel szemben, ha Rákosi Jenőt küldték volna Párizsba, hogy ott az országot képviselje. Mint újságíró és publicista az Ő óriási presztízsével, a francia nyelv kitűnő tudásával

és nagy lelkének egyszerű őszinteségével maga köré gyűjtötte volna Franciaország minden újságíróját. És ékesen szóló hangja Magyarország ügye mellé sorakoztatta volna a világ igen sok, leghírvevesebb íróját és diplomatáját.

Persze, most már késő ezeken a dolgokon sajnálkozni. Az ember csak gyászolhatja egy férfinak és egy igen kedves barátnak az elmúlását; és imádkozhatik, hogy örök világosság legyen osztályrésze és hogy emléke mint egy magas hegy tetején lángoló fáklya maradjon meg mindörökre és ihlesse meg és bátorítsa minden cselekedetükben azokat, akiknek az Ő munkáját kell most folytatni és győzelemre vinni.

Rákosi Jenő elment, de a magyar ügy megmaradt. Ki fogja most magára venni ezt a szent vértzetet, amely róla lehullott és magasra tartva, mocsoktalanul vinni addig, míg Magyarország helye a nap alatt végérvényesen és teljesen meqadatik.

Rothermere.

Mint ismeretes, Rothermere lord azonnal felajánlotta egy Budapesten felállítandó Rákosi-szobor teljes költségét, mert nem akarta, hogy Rákosinak is oly elkésve emeljenek szobrot a magyar fővárosban, mint Kossuth Lajosnak. A főpolgármesterhez intézett február 17-iki havannai távirata így szólt:

«Rákosi Jenő halálával Magyarország legnagyobb fiainak egyikét vesztette el, akinek önfeláldozásig menő és rendíthetetlen hazafisága minden időkre nemes példa kell hogy maradjon honfitársai előtt. Az ilyen emberek ritkák és emlékezetüket meg kell örökíteni látható és tartós formában, valamilyen maradandó emlékmű felállításával, hogy a jövő nemzedék is láthassa. Kossuth Lajos és Rákosi Jenő összetalálkoztak a legnagyobb magyar hazafiak sorában. Mindegyik a maga módján harcolt a magyar szabadság helyreállításáért s az idegen elnyomás és zsarnokság ellen. Kossuth emlékét elhanyagolták több mint hatvan esztendőn keresztül. Biztosra veszem, hogy a megpróbáltatások mostani órájában, amikor új remény dereng fel Magyarország számára, nem fogják elhanyagolni Rákosi Jenő emlékét.

Tekintettel kettőnk személyes barátságára, továbbá annak a közös harcnak emlékére, amelyet a kegyetlen elnyomó trianoni szerződés ellen folytattunk, megtisztelve érezném magamat, ha Budapest főváros elfogadná tőlem Rákosi Jenőnek valamely közterén felállítandó szobrát, melyet egy magyar szobrász készítene.

Ha Budapest főpolgármestere egyedül vagy valamely végrehajtó bizottság közreműködésével kiválasztaná a szobrászt és megjelölné a helyet az emlékmű számára, legnagyobb örömmel fedezném az emlékmű összes költségeit».

A lord e baráti gesztusát Rákosi hívei és tisztelői nagy örömmel és megelégedéssel fogadták. Nekem különösen jólesett látnom, hogy a lord meg akarja országnak-világnak mutatni, mennyire nagyrabecsülte Rákosi Jenőben az embert, a barátot és a magyar hazafit. Másnap fejlettem a városházára megérdeklődni, milyen intézkedések várhatók a lord távirata nyomán. Illetékes személyektől azt a felvilágosítást kaptam, hogy már foglalkoztak is az ajánlattal és értesíteni fogják a lordot: köszönik az ajándékot, a szobor költségét maximum százezer pengőben állapították meg. Csodálkozó kérdésemre, mért szabták meg az emlékmű költségének összegét már most, holott a lord a mű költségét korlátlan összegben ajánlotta fel, ezt a megdöbbentő választ kaptam:

– Az a vélemény kerekedett felül, hogy Rákosi Jenő legjobb esetben is csak akkora szobrot kaphat, mint Jókai Mór. Ezért szabtuk meg a költségeket százezer pengőben és nem többen.

Szomorúan vettem tudomásul a feleletet, amely elárulta, hogy a napi politika kicsinyes szempontjait még a halott Rákosival szemben sem tudják elfojtani. Amint Ripka főpolgármesterhez küldött február 27-i táviratából kitűnik, a lord is hozzám hasonlóan gondolkozhatott, mikor meghallotta, mily sietve maximálták a Rákosi-emlékműre fordítható összeget. Táviratában kifejezetten megismételte, kész örömmel vállalja a százezer pengőt, *sőt nagyobb összeget is, a fontos csak az, hogy az emlékmű méltó legyen Rákosi Jenőhöz és a magyar nemzethez.*

*

Ki fogja most magára venni a szent vértet, amely le hullott Rákosi Jenőről? Ez volt a kérdés, amely a lordot nagy barátja halálán érzett bánatában is foglalkoztatta.

Igen, ez volt a nagy kérdés. Hosszú halódása alatt Rákosi is erre gondolt legtöbbit. Könnyebben halt volna meg, ha tudja, méltó utóda támad a revíziós mozgalom vezetésében Magyarországon. Mert hiába van meg a jószándék a lordban, egyedül és a külföldön semmit sem érhet el, ha a magyar nemzet nem alkot

mögötte egységes táborn a revízió örökké harsogó követelésében. Rothermere megmondta: megtette, amit megtehetett, most már a magyar népen a cselekvés sora, amelynek első-sorban saját kormányát kell rákényszeríteni a revíziónak nem-csak programba való iktatására, de a megvalósítás erő'teljes forszírozására is.

Rákosi Jenő még élete utolsó napjaiban is lelkemre kötötte, hogy vezért kell találni a revíziós akció számára. Tehát csak akaratának engedelmeskedtem, amikor erőmtől telhetőleg igyekeztem eredményt elérni ebben a dologban.

Gaal Gasztonnál még januárban volt *egy* kétórás diskurzusom, amikor Pestre jött és megkért, keressem fel a parlamentben. Tudtára adtam Rákosi Jenő óhaját, vegye át az akció vezetését, ha nem tudná többé folytatni a munkát.

Gaal Gaszton kijelentette, hogy szívvel, lélekkel helyesli a revíziós mozgalmat, de ő antitalentum a szervezés dolgában és az egészsége se áll legjobb lábón. Készséggel rendeli magát a revíziós ügy szolgálatára, a vezetést azonban nem vállalja.

– De hogy Jenő bátyámnak megmutassam, – mondta – mennyire őszintén és egészen híve vagyok, a küszöbön álló költségvetési vitában fel fogok szólalni és tisztára a revíziónak szentelt beszédemet előre megírva átadom önnek, hogy megmutathassa Jenő bátyámnak és óhaja szerint esetleg módosíthatassak rajta.

Gaal Gaszton személyét mint vezérét tehát ilyenformán ki kellett hagyni a számításból.

Rákosi kívánságára ezután Hadik János grófnak is írtam, hogy miután a méltóságos urat betegsége megakadályozza abban, hogy felkeresse és közölje vele bizonyos tárgyban mondanivalóit, fogadjon engem Rákosi nevében. Hadik gróf azzal felelt, hogy pillanatnyilag nem rendelkezik az idejével, de nagyon szívesen meghallgat és egy következő levélben fog értesíteni, mikor találkozhatunk. Az értesítés azonban egyre késett, és miután időközben bekövetkezett Rákosi Jenő halála, abbamaradt a Hadik felé való közeledés is.

Rákosi Jenő elhunytá után tíz nappal történt, hogy váratlanul sürgönyt kaptam Rothermere lordtól New-Yorkból, amelyben arra kért, menjek ki hozzá Londonba és keressem fel, mihelyt hazaérkezik, március 11-én.

A lord táviratát, bár nevemre szólt, a Pesti Hírlap szerkesztőségében felbontották és így mindenki előbb értesült meghívásomról, mint jómagam, ami persze kellemetlenül érintett, mert a meghívással és a lordhoz való utazásommal nem akartam semmiféle feltűnést kelteni. Egyébként mint a Pesti Hírlap belső munkatársa, be kellett jelentenem Légrády Ottó főszerkesztőnek és Lenkey Gusztáv felelős szerkesztőnek londoni utazásom tervét és szabadságot kérnem. Ugyanakkor felajánlottam, hogy kész vagyok a lordnak esetleges üzenetüket átadni, azonban nem kaptam tőlük senmiiféle megbízatást.

Mínthogy a lord már február 9-i táviratában is említést tett arról, hogy új vezetőt kell majd találni a revíziós mozgalom számára, biztosra vehettem, hogy meghívása ezzel a kérdéssel is összefügg. Ezért elutazásom előtt, miután Gaal Gaszton kosarat adott, Hadik János pedig nem látszott érdeklődni a dolog iránt, felkerestem Vass József minisztert, akit egyébként Rákosi Jenő politikai képességeinél fogva legalkalmasabbnak tartott a szerepre.

Vass József március 1-én délután fogadott a népjóléti minisztériumban. Közöltem vele, hogy a közeli napokban Rothermere lord meghívására Londonba utazom és miután személyes tapasztalásból is tudja, hogy hosszú éveken át élveztem Rákosi Jenő teljes bizalmát s mint most a sürgönyből látja, a lord is bizalmával tisztel meg, engedje meg, hogy Rákosi Jenő óhaja szerint az ő nevét említsem meg a lord előtt, mint aki legmegfelelőbb lenne a revíziós mozgalom további irányítására. A beleegyezése nélkül ezt nem tehetem, mert nem tudom, mint aktív miniszternek nines-e kifogása neve illetén való szerepeltetése ellen?

Vass József felelete ez volt:

Meghatottan hallja, hogy Rákosi Jenő órá is gondolt és készséggel egyezik bele, hogy szóba hozzam Londonban. Arra nézve, elvállalná-e a revíziós akció vezetését, ma még végleges választ nem adhat, mert a kérdés nagyon komplikáltak tűnik, meg aztán esetleg a lordtól se szeretne refüt kapni. A helyzetet egyébként úgy látja, hogy a revíziós mozgalomnak nem kell okvetlen a kormány ellen irányulnia.

– Úgy van ez, – mondta – mint mikor két orkeszter ugyanazt a dallamot játssza, de az egyik hangosabban, a másik halkab-

ban. Mért ne olvadhatna azonban végül is össze a kettő teljes harmóniában?

Beszélgetésünk során egyébként Vass őszintén bevallotta, hogy a mai politika már nem nagyon érdekli, sőt régen rá is unt, bár még volnának tervei, amiket szeretne megvalósítani. Mégse lenne áldozat számára, sőt szívesen venné, ha elhagyhatná a miniszteri széket. Sikeres utat kívánt végül, azzal, hogy visszatérésem után várja újabb látogatásomat.

Március 10-én Párizsban kaptam kézhez a lord bizalmasa, Ernest Outhwaite táviratát, melyben értesített, hogy várnak Londonban és megérkezésem után azonnal keressem fel Rothermere lordot a Hotel Claridges-ben. Másnap ott voltam. Az első beszélgetés alkalmával Outhwaite-tel a lord lakosztályában, bejött Ward Price és egy Budapestről érkezett levelet adott át Outhwaite-nek. Beletekintett és átnyújtotta nekem:

– Tessék, olvassa el.

A levél arról a tervről szólt, hogy a lord támogatásával a naphegyi villából Rákosi-múzeumot csináljanak. Outhwaite megkérdezte:

– Tud ön erről a tervről?

– Nem. – feleltem.

Pár nap múlva Rothermere lord azzal a kérdéssel fordult hozzám, mi a véleményem a dologról. Válaszom az volt, én örülnék a legjobban, ha a Rákosi-relikviák nem mennének veszendőbe, minthogy azonban ez anyagi természetű dolog, nem lehet semmi beleszólásom.

Amint észrevettem, sajnos, az ilyen ötletek nem szolgálták méltón Rákosi emlékét, hiszen tőle semmi se állt távolabb, mint anyagi kérdéseket belekeverni bárkivel való viszonyába.

Három hétig tartózkodtam Londonban, ahol minden délelőtt és délután hivatalos voltam a lordhoz, úgyszólván nála töltöttem az egész napot. Londoni látogatásom ideje alatt még három magyar ember kereste fel a lordot: Eckhardt Tibor, akit a lord jrégebből már ismert, azonkívül Baltazár Dezső püspök és a Pesti Hírlap megbízásábl Praznovszky Iván, volt párizsi követ. Eckhardt a Revíziós Liga elnöki válságát kedvezően eligazítani jött Londonba. Baltazár püspök és Praznovszky felől, miután ezeket az urakat személyesen eddig nem ismerték, a lordék tőlem

kértek közelebbi információt. Amint később hallottam, semmivel se járultak hozzá ahhoz, hogy a revíziós mozgalom megkapja a maga új irányítóját.

Amikor a lord nagy elfoglaltsága közben egy kis pihenésre időt szakíthatott, gyakran együtt teáztunk, elvitt magával séta-autózásra, egy-egy órára felkerestük valamelyikét London híres parkjainak. Közben állandóan Magyarországról s a revíziós mozgalomról folyt a szó. Meggyőződhettem róla, mily nagy érdeklődéssel volt még ekkor is a lord a magyar ügy iránt. Azonban két dolog nyugtalanította. Elsősorban az, hogy elvesztette azt a férfit, akiben tökéletesen megbízott, hogy vele együtt dolgozva diadalra vihethi a revíziót, másodsorban erősen aggasztotta Magyarország folytonosan romló gazdasági helyzete.

Ami az első kérdést illeti, közöltem vele azokat a kísérleteket, amelyeket még Rákosi Jenő életében tettünk, hogy megtaláljuk hivatott utódát és beszámoltam Vass Józseffel való beszélgetésemről is. Rother me re lord természetesen egy percig sem gor. dőlt arra, hogy ő jelölje meg vagy pláne nevezze ki a magyarországi mozgalom vezetőjét, de miután vezető nélkül mozgalom nines, örömmel hallotta, hogy Rákosi élete utolsó heteiben is foglalkozott a kérdéssel és kilátás van a megoldásra. Vass József személye ellen nem volt kifogása, de nyomban kifejezést adott aggodalmának, hogy – ismerve a magyar politikai viszonyokat – nem hiszi, hogy Vass József legyőzheti azokat az akadályokat, amelyek elébe mint aktív miniszter és katolikus főpap elé tornyosulnak.

Miután én Vass József saját szájából hallottam, hogy az akadályok nem rettentik vissza, beértem ezzel a válasszal és csak arra kértem a lordot, foglalja ezt a felfogását egy hozzám intézett levélbe, hogy megmutathassam Vassnak. A levelet még aznap kézhez is kaptam.

Egy parkbeli hosszabb séta alkalmával a lord kifejtette előttem nézetét Magyarország gazdasági helyzetéről. Amennyire észrevehettem, a lord azért nyilatkozott előttem ily részletesen és behatóan erről a kérdéstről, mert véleményét Magyarország helyzetéről egy újságcikkben a nagy nyilvánosság előtt nem mondhatta el, minthogy ezzel még inkább megingatta volna a külföld bizalmát és siettetten volna Magyarország gazdasági helyzetének

romlását, márpedig nem ártani, hanem használni akart nekünk, másrészt viszont szükségesnek tartotta, hogy Magyarországon igenis tudják meg, miként vélekedik a dolgok folyásáról. Kérdésemre kifejezetten megengedte, hogy közléseit hazatérésem után megfelelő körben felhasználjam.

A lordnak komplikált gazdasági életünk minden adata jóformán a kisujjában volt. Úgy dobálózott előttem a számokkal, akár a pénzügyminiszterek, mikor költségvetésüket védik a parlamentben. Nemcsak azt tudta, mennyi a jövedelmünk és mik a terheink, hanem azt is, hogy az arány a kettő között oly óriási, hogy ezeket a terheket egy Magyarországnál sokkal gazdagabb és sokkal virágzóbb állam se viselhetné el. Szóval tisztán látta, hogy helyzetünk katasztrofális, annál is inkább, mert a világgazdasági viszonyok is min diri kább romlani fognak és így Magyarország azokra a külföldi kölcsönökre, amelyekkel eddig a lyukakat és hasadékokat betömökölte, a jövőben egyáltalán nem számíthat, miután ezeknek a kölcsönöknek az ideje elmúlt. Ha Magyarország tehát nem tér el az eddig követett politikai és gazdasági iránytól, úgy gazdasági összeomlása szerinte elkerülhetetlen.

– Önök odahaza örökösen azt hangoztatják, – folytatta a lord – hogy Bethlennek nincs komoly politikai ellenfele és megdönthetetlen hatalom. Én pedig azt mordom, még ha egy szál ellenfele sincs az országban, akkor is bukott ember. Nem adok két évet – a gazdasági helyzetbe bele fog bukni. Most már tehát itt a legfőbb ideje, hogy Magyarország feikészüljön és ne találja készületlenül a válság, mert Bethlen szörnyű örökséget fog maga után hagyni. Fontos, hogy már most megkezdjék a szervezkedést azok, akik Magyarországot igazán meg akarják menteni. És ha céljukat el is akarják érni, nem helyezkedhetnek más program alapjára, mint arra a revíziós programra, amiben én Rákosi Jenővel megállapodtam és amely a békét jelenti, a politikai, társadalmi és gazdasági megegyezést Közép-Európával. Mert csak ez szerezheti meg Magyarországnak a külföld nélkülözhetetlen bizalmát s támogatását.

Ez a beszélgetés 1929. március 20-án folyt le a Richmond-park hatalmas tölgyfái alatt.

A lord jóslása szóról-szóra bekövetkezett. Bethlen István, bár politikai hatalma gyöngítetlen maradt, 1931 nyarán a gazdasági

helyzet nyomása alatt tényleg megbukott és a külföldi kölcsönök záporosója is megszűnt.

Amennyire jellemző a lord előrelátására és helyes ítélőképességére jóslatának beteljesedése, annyira szomorúan karakterizálja a magyar viszonyokat, hogy noha a lord véleményét hazatérve nem rejtettem véka alá, Magyarországon nem akadt senki, aki Rothermere lord szavainak jelentőségét felfogta volna és így történt, hogy Bethlen szörnyű örökségével az ország máig se tudott megbirkózni.

Láttam tehát, hogy Rothermere lord teljes odaadással kívánja folytatni Magyarorszáért a munkát, amelyet Rákosi Jenő hosszas betegsége és halála egy időre megszakított. És minthogy Magyarország nagy barátja nem tántorodott el szándékától, lehetetlen-ségnek tartottam, hogy odahaza ne támadjanak méltó segítőitársai. Ezzel a reménnyel eltelve tértem haza Budapestre.

Elsősorban Vass Józsefet látogattam meg, április 3-án. Mindenekelőtt megmutattam neki és lefordítottam magyarra a lord hozzám intézett levelét, amely személyével foglalkozott. Sajnos, a levelet ma már nem tudom produkálni, mert Vass József angolul nem tudván, megkért, hagyjam nála egy időre és később – nem tudom, mi okból – ismételt kérésemre se kaptam tőle vissza.

Előadtam mindazt, amit a lorddal megbeszéltem és amit kint Londonban tapasztaltam – így például, minő nagy szerepet játszik Rothermere lord sajtója a revízióellenes Baldwin megbuktatására irányuló hadjáratban – és megismertettem Vassal a lordnak Magyarország gazdasági helyzetéről alkotott véleményét.

Vass József nagyon megörült a hírek, hogy a lord Rákosi Jenőnek az ő személyére vonatkozó kívánságát meleg megértéssel fogadta. Kész *teljesen magáévá tenni a lord programját*, mint-hogy ő mint aktív miniszter is megállapíthatja, hogy ez az egyetlen kivezető út a káoszból. Távollétem alatt azonban alaposan meghányta-vetette a dolgot és arra a konklúzióra jutott, hogy ezidő-szerint talán leghelyesebb a várakozás álláspontjára helyezkednie és a döntést elhalasztania, mert azonnali kiválása a kabinetből alighanem kormányválságot idézne elő, amit nem tart kívánatosnak. Másfelől, noha tisztában van a folyton rosszabbodó gazdasági helyzet veszedelmével, mégse osztja a lord abszolút pesszimiztikus felfogását. De maga is azon a nézeten van, hogy a legnagyobb

baj, ha egy kormány akkor távozik helyéről, midőn már a viszonyok kényszerítően lépnek fel ellene, tehát a legvégső pillanatban. Meggondolásra készítette azonkívül a lordnak Herczeg Ferenchez mint a Revíziós Liga elnökéhez intézett levele, amelyről nem tudja, udvarias formáság-e csak vagy pedig Herczeg Ferencet kell-e most már a lord exponensének tekinteni. Miután pedig nézete szerint a revíziós mozgalomnak csak egy vezetője lehet, a maga részéről addig semmit nem tehet, míg ez a kérdés el nem dől.

Vass József álláspontjának, ami az esetleges kormányválságot illette, kénytelen voltam deferálni, az utóbbi kérdésre azonban nyugodtan kijelenthettem, hogy a Londonban hallottak szerint a lord a Revíziós Ligáról ma is ugyanúgy vélekedik, mint Rákosi Jenő életében és nem tartja a megfelelő szervnek arra, hogy átvegye Rákosi revíziós örökét.

Azzal távoztam a minisztertől, hogy beszélgetésünk értelmében fogom a lordot tájékoztatni.

Néhány nap múlva Vass József legközvetlenebb környezetéből arról értesültem, hogy a miniszter időleges meghátrálására más momentumok is befolyással vannak, nevezetesen azok, melyek főpapi méltóságával függnek össze. Köztudomású dolog, hogy a római katolikus papság részvétele a politikában felsőbb egyházhatósági engedélyhez van kötve. Vass József, amint a lapok híreiből is látható volt, a legkülönbözőbb alkalmakból többször készült Rómába utazni. Tény azonban, hogy tervezett utazásaiból soha se lett semmi, mintha csak láthatatlan kezek tartották volna vissza.

Bármennyire is sajnáltam, csakhamar kénytelen voltam belátni, hogy Vass Józsefnél se érek el több eredményt a revíziós mozgalom érdekében, mint Rákosi két másik jelöltjénél. Le kellett tehát mondanom. Rákosi Jenő végső akaratának beteljesítéséről

Ezután még csak egy beszélgetésem volt ebben a kérdésben, mégpedig Baltázár Dezső debreceni püspökkel, akivel Péter Jenő, a Franklin-Társulat vezérigazgatója hozott össze.

Baltázár közölte velem, hogy ismét a lordhoz készülődik Londonba és arra kért, ismertessem meg vele útja előtt a revíziós mozgalom egész történetét úgy, ahogy én tudom. Tehát mindazt, ami Rothermere lord és Rákosi Jenő közt szóba került, valamint azt is, amiben végeredményében megállapodtak. Ez abban az időben történt, mikor a püspök emlékezetes tizenkét pontja foglal-

koztatta a nyilvánosságot és úgy látszott, komolyan fellépni készül a revízió dolgában. Ezért szívesen álltam rendelkezésére. A pesti első rövid találkozás után meghívására hamarosan leutaztam hozzá Debrecenbe, ahol alaposabban megtárgyaltuk a témát. Később is találkoztunk még párszor, főleg Péter Jenő házában, de semmi komoly részem akciójában nem lett és így mit sem tudok arról, mit végzett a lorddal, midőn utóbb tényleg meglátogatta.

Ennyi sikertelen próbálkozás után is fennmaradt összekötésem a lorddal és környezetével. De ez az összeköttetés tényeket s cselekedeteket már nem jelenthetett, mindössze abból állt, hogy leveleinkben kiöntöttük egymásnak szívünket. Ezek közül érdeknek tartok befejezésül kettőt bemutatni.

Egyiket a lord politikai bizalmasa, Ernest Outhwaite intézte hozzám, a másikat maga Rothermere lord, válaszként újévi üdvözetemre. Mindkettőből kitűnik, hogy míg Rákosi Jenő élt, csupa tüzes aktivitás, friss és eleven tevékenység uralkodott a revízió frontján, a lord részéről pedig a legteljesebb bizalom és reménykedés nyilvánult meg az általa inaugurált mozgalom sikerét illetően, most pedig alig titkolható reménytelenség és kedvetlenség szól angol barátaink soraiból.

Outhwaite levele a következő:

London, 1929 október 22.

Kedves Schiller doktor,

igen örülök, hogy levelét olvashattam. A magyar mozgalom pillanatnyi helyzetéről nagyon nehéz végleges véleményt nyilvánítanom. Felteszem., hogy Ön jóval többet tud arról, mi történik, mint jómagam, minthogy minden Magyarországhoz intézett üzenetünk nyilvánosságra kerül és így egyfelől tisztában van azzal, mi a mi véleményünk, másfelől Ön ott él azok között, akik kezükben tartják Magyarország jövődő sorsának irányítását.

Amennyire a jelekből kiveszem, az egész ország lázáttapotban él, egyrészt a folyvást növekvő gazdasági nehézségek, másrészt a politikai bizonytalanság miatt, amely annak következménye, hogy a kormány képtelen határozott irányt mutatni a népnek, vagy pedig olyan nemzetközi akciót kezdeményezni, amely kifelé is, befelé is megjavítaná az ország helyzetét. Olvasva a magyar lapokat, arra a konklúzióra kell jutnom, hogy előbb-utóbb – az én véleményem szerint egy éven belül –

Bethlen gróf helyzete tarthatatlanná válik és kényszerülve lesz átadni helyét egy nála sokkal aktívabb és demokratikusabb vezetőnek. Azt gondolom, még mindig megmenthetné a szituációt, ha határozott politikai iránnyal lépne az ország elé. De amennyire én megfigyeltem ezt az embert, amíg nem lesz késő, addig nem fog határozottan cselekedni.

Az uralkodó rezsim beszélhet amennyit akar Magyarország ezeréves alkotmányáról. Ez kétségkívül fényes örökség, amelyet nem egykönnyen dobhat el magától, de az a tény, hogy immár ezeréves, meggyőzhetne mindenhit arról, itt az ideje, hogy jelentős változtatásoknak vessék alá. Minden állam, amely Magyarország körül fekszik, beleértve Angliát és Németországot is, egyre demokratikusabb intézmények felé halad és így elképzelhetetlen, hogy Magyarország ezekkel a nemzetekkel politikai barátságba kerülhessen, amíg maga is meg nem mozdul legalább bizonyos mértékig ugyanebben a demokratikus irányban.

Ha üzeneteinkben ezeket a dolgokat hangoztatjuk is, ezzel nem kívánunk beleavatkozni Magyarország belső ügyeibe. Csak azért tesszük, mert tisztán látjuk, hogy ezeknek a kérdéseknek meg kell oldódnia, ha azt akarjuk, hogy a világ nagyhatalmai praktikus formában adjanak kifejezést Magyarország iránti szimpátiájuknak. Az a pusztán tény, hogy Magyarország egy hallatlan igazságtalanság súlya alatt szenved, macában még nem, fogja megindítani a világ nemzeteit. Hiszen Ön is jól tudja, hogy a politikában a szentimentális érzéseknek igen kevés értékük van. Egy szigorú tél, fokozódó nyomorúság s éhínség – és nem lennék meglepve, ha a politikai s szociális elégedetlenség a legközelebbi hónapokban drámai fejleményeket venne Magyarországon.

Igaz híve

E. Outhwaite.

Rothermere lord 1930. január 1-én ezeket írta:

Kedves Schiller doktor,

örömmel vettem levelét. Kérem, fogadja legjobb kívánságaimat személyes jólétét illetőleg a jövőendő esztendőre és kívánom hazájának szerencsés felszabadulását azokból a súlyos veszedelmekből, amelyek ma körülveszik. Én nem osztom az Ön elkeseredését azon, hogy még nincs egy nagy vezér, aki folytatná a Rákosi Jenő által oly hrilliáasul megkezdett munkát. Nagy vezérek nem születnek minden nap, de a történelem azt tanítja, hogy a nagy szükségek csaknem teljes biztonság-

gal előteremtik azokat az embereket, akik úrrá tudnak lenni a veszedelmek fölött. Noha Rákosi Jenő nincs többé velünk, érzem, mégis csak fog támadni valaki, aki győzelemre vezeti majd az általa kezdet
hadjáratot.

igaz híve
Rothermere.

*

A revízióról beszélnek még ma is Magyarországon, revíziós gyűléseket is tartanak, a Revíziós Liga megünnepelte fennállásának öt éves évfordulóját. De mindebből hiányzik a Rákosi-féle lélek, szellem és erő. Ez elszállt a revíziós mozgalomból Rákosi Jenő utolsó lehel létével.

A revíziós gyűlések szónokai még a nevét se veszik szájukra Rákosi Jenőnek, a revízió atyjának. Mintha csak félnének felidézni szellemét. Mintha attól tartanának, hogy az örökké jószágos és elnéző öregúr ezúttal komolyan megharagszik és szemrehányó tekintettel rájuk talál szólni:

– Legalább ne zavarjátok szép álmaimat. . .

ÚJ KIEGYEZÉS

Aki nem átálja nyolcvan-kilencven évig megvárakoztatni halálával a törvényes örökösöket, arra azt szokták mondani: «Kegyes volt hozzá a sors, hosszú életet adott neki». És közben azt gondolják: túlságosan sokáig élt, túlélte önmagát, útjában volt a fiataloknak, elvette előlük a levegőt, ráoktrojálta a multat a jelenre, hál-isten, hogy megszabadultunk tőle, kezdhetjük végre a magunk életét.

Az öregek és fiatalok harca régi dolog. Annyiban mindenesetre az új generációnak van igaza, hogy a világ nem exisztálhat folytonos újjászületés nélkül. Ha fejlődni és haladni akar, gyors lépésekkel kell járnia, le kell rázni magáról a eammogókat, a megkövesedett s ezzel használhatatlanná vált régi eszméket, és a folyton változó viszonyoknak megfelelő új ideákat kell termelnie s megvalósítania. Mert az új ideák hozzák el az új korszakokat s ez a szüntelen felfrissülés jelenti az emberiség kultúréletének folytonosságát.

Az átlagos emberekkel valóban úgy is van, hogy öregségükre nemcsak munkaképességüket veszítik el, de meggyöngül bennük a felfogóképesség s az új dolgok megértésének tehetsége, és ezért – magánéletükben vagy a közéletben – makacsul szembeszállnak az ifjabb nemzedékkel. A kivételes emberek azonban, a zsenik – mint Goethe mondja – éppen azért zsenik, mert aggkorukban is ifjak maradtak.

Ha helyes ez a megállapítás, aminthogy nagyon is helyes, akkor Rákosi Jenő páratlan zseni volt. Élete utolsó tíz esztendejében nemcsak megértette a gyökerestől megváltozott új időket, hanem ő volt az, aki új eszméivel új korszakot teremtve saját gondolatvilágában, megteremtette az új magyar korszakot is. Évei számát nézve ő volt a legöregebb az ország szellemi vezérei között. Alkotó tehetségét tekintve a legszüzebb, a legfiatalabb.

A forradalom és ellenforradalom évei után a békeszerződés aláírásának sürgetésével akart mielőbb pontot tenni a múlt gyászos eseményei után, hogy lezárulva a történelmileg tragikus időszak, új korszakba lépjen a nemzet: a munka, a szeretet, a béke, az újjáalkotás korszakába. Fáradhatatlan munkabírással, üde lélekkel, a modern problémák meglátásával ő hirdette leghangosabb szóval a vereségek után a szétszórt erők összegyűjtését s az összeomlás után az építést, ő hirdette a kegyetlen veszteségek miatt érzett csüggedés alól a felszabadulást s ezzel az új hitet, az új reményt.

Mások is proklamálták annak idején Magyarország reneszánszát, Rákosinál jóval fiatalabb politikusok s államférfiak, mégpedig a keresztény és nemzeti reneszánszt. Amiből azonban nem új korszak lett, hanem csak a reakció tíz esztendeje: a negyven és ötvenévesek száz év előtti vénségbe, elagultságba való visszatérése, a múlt század eleji Szent Szövetség poshadt eszmevilágának erőszakos feltámasztása. A jövőről szónokoltak, de a régmúltba masíroztak vissza ideáért s erkölcsökért, célokért és eszközökért. Rákosi Jenő ugyanakkor a múltból daliás töretlenséggel megérkezve, folytatta útját tovább megállás nélkül, előre, a jövő irányában, olyan új és korszerű célokat tűzve ki s olyan modern eszközöket választva, amelyek valóban hivatva voltak megteremteni az új Magyarországot, a nemzet új korszakát.

A békekötés utáni tíz esztendő magyar politikai életének két domináló alakja volt: Bethlen István gróf és Rákosi Jenő. Bethlen jelentette a hivatalos közvéleményt, Rákosi a nemzeti közvéleményt. Bethlen volt a nagy pénzszerző és adósságcsináló, Rákosi az eleven lelkiismeret. Bethlen volt a hatalom kezelője, Rákosi a hatalom kezelésének kérelmelhetetlen kritikusa.

Bethlen és Rákosi között az volt a különbség, ami a zsonglőr és a művész között. A zsonglőr szemfényvesztő kezűgyességgel dolgozik a pillanatnyi sikerért, – a művész szívvel, lélekkel és fantáziával *alkot*, megelégedve a jövő korok elismerésével. Bethlen tízéves uralmát a hatalom teljességének birtoklása jellemezte – Rákosi hatalmának karakterét a nemzeti lélek fölött való uralom adta meg.

Bethlen István, midőn szerencsésénél erősebbnek bizonyultak a viszonyok, távozott pozíciójából és hátrahagyta örökségül az

országos állapotokat ugyanabban a vigasztalanságban, amelyben voltak, amikor átvette az uralmat. Rákosi Jenő, midőn a sors akarata kicsavarta kezéből hatalmának egyetlen fegyverét, az egy szál tollat, olyan örökséget hagyott maga után a nemzet szellemi kincséül, amely – ha el nem prédálják, hanem okosan felhasználják – biztosíthatja Magyarország existenciáját és átmentheti a nemzetet a jobb jövőbe.

Ha visszatekintünk az elmúlt évtizedre és keressük, melyek voltak ennek az időnek alkotó s maradandó gondolatai, amelyek felülemelkedtek az efemer jelentőségű napi tennivalókon, meg kell állapítanunk, hogy mind tiszavirágéletűek voltak és csak egy maradt meg hosszúéletűnek a nemzet számára: a revízió eszméje. Ennek az eszmének pedig Rákosi Jenő volt a zászlóhordozója, naggyá fejlesztője, lelket adója – és ő marad minden időkre a hőse.

*

A revízió két nagy problémából tevődött össze: egyik volt a király kérdés megoldása, a másik egy új kiegyezés. Kiegyezés – most már nem az egy Ausztriával, hanem az összes szomszédos államokkal.

Magyarország számára Trianon hasonló helyzetet teremtett, mint aminőben 1849 után sínylódtunk. Ránk akartak erőszakolni valamit, ami politikailag, társadalmilag, gazdaságilag országunk életképességét s jövőjét veszélyeztette, és amibe a magyar lélek sose fog tudni beletörődni. Az osztrák elnyomás alatt is hosszú évek teltek el azzal, hogy a politikusok különböző módszereit próbálták meg a szabadulásnak. Volt titkos fegyveres készülődés, volt aztán kurucos nemzeti ellenállás, volt önérzetes passzivitás. Sokféle mentőötletet kigondoltak a hazafiak, de az ország közben csak egyre szegényedett, sorvadt és legyengült. Amíg végre megszületett a kiegyezés gondolata, a húsvéti cikk, Deák Ferenc nagy alkotása.

A 67 előtti helyzet a megoldás szempontjából a mainál annyiban volt könnyebb, hogy nem volt kérdés a király személye, csak Ausztriával álltunk szemben és mienk volt Európa szimpátiája. Trianon után volt király kérdés, szembe kerültünk valamennyi szomszédunkkal és rajtuk túlmenően tulajdonkép egész Európával.

A 67-es kiegyezést két nagy ember munkája előzte meg és tette lehetővé: Kossuth Lajosé és Deák Ferencé. Eleinte, rövid

ideig, közös úton jártak, de aztán útjuk szétvált. Se egyiknek, se másiknak munkája nélkül azonban nem jutottunk volna el a kiegyezéshez.

Rákosi Jenőben, a helyzetnek megfelelően, szerencsére volt valami Kossuthnak a közvéleményt ellenállhatatlanul magával ragadó szabadságharcos lendületéből, és volt valami Deák higgadt s előrelátó bölcseségéből is. Amikor a király kérdéshez kellett hozzányúlnia, akkor a forradalmi határozottságú, a tradíciókkal leszámoló, csak a népre appelláló kossuthi érzelmeit szólaltatta meg. Midőn pedig a régi ellenségekkel, a szomszédos államokkal való kiegyezést tűzte ki az ország céljául: a deákferenci szellem beszélt belőle.

Rákosi tervének koncepciója annál is nagyszabásúbb volt, mert a magyar kérdés helyes megoldása nemcsak Magyarországnak, hanem egész Kelet-Európának javát szolgálná. Európának ez igen fontos területén, ahol ma az egész vonalon bizonytalanság, elégedetlenség, sőt ellenségeskedés uralkodik, a Rákosi tervezte kiegyezés politikai és szociális vonatkozásban nemcsak békét jelentene, hanem a 67-es kiegyezés utáni fellendüléshez hasonló gazdasági s kulturális jólétet is hozna.

Rákosi Jenő halála, ha pátriárkakort is ért el, tragikusan korai és időelőtti volt. Bár nyolcvanhét évet ért meg, egész nemzete azért imádkozott, hogy még legalább egypár évig éljen egészségben és dolgozhasson az országért, Ő nem élte túl önmagát, nem volt útfában a fiataloknak, nem vette el tőlük a levegőt, nem oktrojálta rá a multat a jelenre, hanem ellenkezőleg: aggságában újra megifjult, élére állt az egészséges gondolkozású fiataloknak, kitárta az ablakokat a modern kor friss levegőjének és a szebb jövőendőért küzdött. Az ország rettenetes helyzete, a kormányon lévők minden fantáziát nélkülöző tehetetlensége rákényszerítette egy olyan publicisztikai munkásságán túlmenő politikai szereplésre, amelytől egész életében vonakodott. De rákényszerülve, páratlan odaadással szolgálta a feladatot. És mert megvoltak benne a hozzávaló kvalitások, meg is találta a probléma megoldásának gondolatát.

Tragédiája az volt, hogy a sors nem engedett neki időt arra,

hogy országmentő gondolatát nemzeti öntudattá kalapálja, ter-
vének életrevalóságáról s hasznosságáról mindenkit meggyőzzön,
az új eszméktől irtózok habozását s a bátortalanok bizalmatlan-
ságát lefegyverezze, végül pedig meghódítsa magának a jóhiszemű
ellenfeleket is.

És a tragédia fokozódott azzal, hogy mindmáig se akadt
Rákosi Jenőnek méltó utóda, aki magáévá téve az örökségül
hagyott koncepciót: a munka könnyebb részét, az akció folytatá-
sát s a terv megvalósítását vállalta volna. Így azután azok az
eredmények is veszendőbe mentek, amelyeket Rákosi Jenő arány-
lag rövid idő alatt elért. A közvélemény visszasülyedt a mindent
halálra ítéelő némaságba. Az általános nagy lelkesedés, amelyet a
Rákosi által felmutatott nemzeti ideál hozott forrongásba, erejét
vesztve ellanyhult. Ma ismét elfogta a lelkeket a csüggedés, a
reménytelenség. Apátia és letargia uralkodik a mindennapi gon-
doktól elcsigázott népen. Mert nincs igazi vezére, és nincs semmi,
ami a trianoni határok közé zárt nemzetet mint egy embert fel-
villanyozná és az ország jövőjéért való küzdelemre serkentené.

Ha majd a történelmi szenvedések és vajúdasok megszülik a
férfit, aki eljön, mert el kell jönnie, hogy megváltsa az országot,
az se tehet egyebet, mint folytatni és befejezni Rákosi Jenő utolsó
művét: az új kiegyezés megteremtését.

TARTALOM.

	Oldal
Az örökifjú Rákosi.....	5
Visszapillantás.....	16
Rákosi közléről.....	31
A cenzúra törölte.....	139
Rákosi utolsó korszaka (Masaryk, revízió, Rothermere lord).....	171
Új kiegyezés.....	341